

■ Eurasian Innovative Scientific Research Center

ISSN:3006-1164

Eurasian Science Review

An international, peer-reviewed, multidisciplinary journal

Special Issue

January 2025

Eurasian Science Review

An international, peer-reviewed, multidisciplinary journal

Innovative Achievements in the Field of Education: International Experience

Proceedings of the International Scientific and Practical Symposium

January 27, 2025, Baku, Azerbaijan

ISSN 3006-1164

Copyright © 2025 by Eurasian Innovative Scientific-Research Center

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (except as otherwise permitted by the Italian Law No. 633 of April 22, 1941, on the Protection of Copyright and Neighboring Rights - as amended up to Law No. 2 of January 9, 2008), without the prior written permission of ESR. For information on subscriptions visit www.eurasia-science.org or contact us at editor@eurasia-science.org

Editorial Team

Editor in Chief: Robert SIMON

Managing Editor: Nurbolat NYSHANBAYEV

Editorial Advisors:

Oraz SAPASHEV, Ph.D, Professor, IstanbulUniversity, Turkey

Katherine RICHARD DSc in Law, HasseltUniversity; Kingdomof Belgium

Peter COOPER, Chair of the InternationalTeachers Association,Germany, Thailand.

Sophia PANAGOS, Ph.D, Kings Colledge,ITS Ambassador forUSA, USA.

Nurbolat NYSHANBAYEV, Ph.D., The University of Queens-land, Australia

Nurzhan ABDIRAZAKOV PhD Candidate(Alanya AlaaddinKeykubat University, Turkiye), MSc. University of Surrey (UK).

Kanako TANAKA PhD in Engineering, JapanScience and Tech-nology Agency; Japan

Elise BAND LL.D., The University of Sydney;Australia;

Vera GORAK, Professor, Karlovarská KrajskáNemocnice; CzechRepublic veragorak.a@gmail.com;

Heinrich COOKSON, PhD, South Africa.

This blank intentionally left

About the Journal

The Eurasian Science Review is an academic publication that takes a multidisciplinary approach, presenting monthly research across various fields. The journal embodies values of innovation and substantive studies, maintaining stringent academic and peer-review standards. Its clear mission is to provide a dynamic platform for scholars and researchers to disseminate their work and contribute to the global scientific dialogue. One defining characteristic of the journal is its commitment to an Open Access Policy. This policy ensures immediate and unrestricted access to all published articles, promoting global accessibility and increasing the impact and visibility of authors' contributions.

The journal aligns with its goal of advancing academic discourse by championing a broader dissemination of scholarly knowledge. The Eurasian Science Review covers various disciplines, including social sciences, humanities, natural sciences, and applied sciences. This broad scope fosters interdisciplinary research, encourages collaborations, and serves as a hub for diverse academic exploration. By nurturing diverse fields, the journal creates an environment that thrives on varied perspectives and comprehensive academic engagement. Authors retain copyright over their published work, allowing the journal to disseminate their research while protecting their rights. This approach encourages the sharing and utilization of scholarly content, promoting a culture of collaboration and knowledge exchange. Recognizing the importance of long-term preservation, the journal is integrated into the LOCKSS and CLOCKSS archival systems.

Lastly, the journal upholds the highest ethical guidelines, ensuring that all published research aligns with ethical standards and maintains academic integrity. This unwavering commitment fosters trust and credibility within the academic community, further establishing the journal as a beacon of scholarly excellence.

CONTENT

EVALUATION OF OPPORTUNITIES AND MECHANISMS FOR MODERNIZING THE LOCAL GOVERNANCE SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	12
ABDULLAEV AKIKAT MAKHMUDYLY, ZHAPAROV GURAS DURBOLONOVICH.....	12
СИСТЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО РУКОВОДСТВА В ПРОБЛЕМЕ ГОТОВНОСТИ РЕБЕНКА К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ.....	23
РЫСБАЕВА АРДАК КУАНЫШОВНА, КАНЖАБАЕВА АЛИЯ АБАЙКЫЗЫ.....	23
.....	23
ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВУЗАХ: ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ, ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ И ОЦЕНКИ.....	33
КЕНЖЕГАЛИЕВА АКШОЛПАН ЖУВАТОВНА, АЛИМБАЕВА ГУЛЗАДА БАКЫТКАЛИЕВНА.....	33
THE ROLE OF BRAIN FUNCTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	44
SHAZHABAYEVA ZHANAR ADILKHANOVNA, ALIMBEKOVA ANAR AYMOLDANOVNA.....	44
ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ НА УРОКАХ ХИМИИ.....	58
ЖАДЫРАЕВА КУРАЛАЙ ТОКАШОВНА.....	58
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ.....	69
МУСАЕВА АЙДАНА ЗИНАДИНҚЫЗЫ.....	69
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	83
ДОСМАНОВА ҰЛМАН НАҒМЕДХАНОВНА.....	83
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАБИҒИ РЕСУРСТАРЫ: ТАРИХИ ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	95
ТҰРЫМТАЕВ СЕРІК ҚАЗИХАНҰЛЫ.....	95
.....	95
БИОМЕТРИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ:.....	105
АҚШ, ЕУРОПА ОДАҒЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ЗАҢДАРЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА.....	105
ТОРТАЙ ЕРКЕНАЗ КЕНЖЕКҰЛҚЫЗЫ.....	105
.....	105
TEACHING AHMET BAYTURSYNULY'S "THE FISHERMAN AND THE FISH" FAIRY TALE FROM THE "MASA" COLLECTION IN THE ENGLISH LANGUAGE CLASS.....	115
BAKAZHANOVA NURIYA ORYNBASAROVNA.....	115
ОРЫС ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ ӨДІСТЕМЕЛЕРІ.....	120
БИМУРЗАЕВА АСЕЛЬ МАХАНБЕТОВНА.....	120
DIFFERENT COUNTRIES, DIFFERENT CUSTOMS.....	128
AKILBEKOVA MEREY, ALIMBETOVA AIZHAN MYRZABAYEVNA.....	128
.....	128
ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӨДЕБИЕТІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	139

АНАРБАЕВА ҚАРҚАРА МЫРЗАКУЛҚЫЗЫ	139
.....	139
«ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ»	146
ОСПАНОВА АСЕЛЬ САРСЕНБЕКОВНА	146
ӨЛ-ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ.....	152
КОШЕК НАЗЛЫ	152
.....	152
БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТИІМДІ ӨДІСТЕР МЕН ЦИФРЛЫҚ РЕСУРСТАР	156
ЖҰМАШОВ КЕНЖЕВЕК НҰСҚАБАЙҰЛЫ	156
ТИІМДІ ӨДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ	165
ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САВАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.....	165
ДЖИЕНГАЛИ ЖӨНИЯ АЛМАСБАЙҚЫЗЫ	165
ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СЫПАЙЫЛЫҚ КОНЦЕПТІСІ	174
ЕЛУВАЙ ЕРХАН	174
ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӨДІС-ТӘСІЛДЕРІН ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ	194
ЕШАНКУЛОВА ГУЛЬМИРА ШИРИНБЕКОВНА.....	194
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУ	199
ИСАЕВА АЙГУЛЬ АМАНОВНА.....	199
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САВАТТЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ БАРЫСЫНДА	
ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	205
КИПЧАКБАЕВА ПАРИДА ДЖОЛДАСОВНА.....	205
БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ	212
КОЖАРАЛИЕВА ГҮЛЗАДА САПАРГАЛИЕВНА.....	212
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САВАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	218
БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА.....	218
ҚАЛДАСБЕКОВА АЙШАТ.	218
ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒА БОЛЫП ҚАЛЫПТАСУЫ	226
ҚҰРМАНБАЕВА САЛТАНАТ КЕНТАЙҚЫЗЫ.....	226
БИОЛОГИЯ ПӘНІ БОЙЫНША БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ	
ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	229
СУЛЕЙМАНОВА ЖАНАР ЖАМКАНОВНА	229
АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРЫЛҒЫЛАРЫН ҚОЛДАНУ	240
МҰЗАППАРАВА ТОҒЖАН АЙДАРХАНҚЫЗЫ.....	240
THE INFLUENCE OF ENGLISH ON OTHER LANGUAGES	246
ОРАЗБАЙ ШАРАПАТ.....	246
ХИМИЯ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САВАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘСІЛІ	272
САЛЫКБАЕВА ТИЛЕКТЕС КЕНГАНОВНА	272

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	278
Тоғызбай Әсел.....	278
<i>Пайдаланылған әдебиеттер тізімі</i>	<i>286</i>
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҚЫЛ-ОЙ ҚАБІЛЕТІНІҢ ДАМУЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ	288
Турлыбекова Алтынай Ауельбековна.....	288
ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ САБАҚҚА ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ	295
Шағатаева Айнаш Тажихановна.....	295
СУРЬМАНЫҢ КӨЗГЕ ТИГІЗЕТІН ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ	305
Абдирахман Айғали.....	305
СОЗДАНИЕ ТЕКСТОВ НА УРОКАХ ГУМАНИТАРНОГО ЦИКЛА	316
Жакиева Бибигуль Асылбековна, Айтқұлова Акқурул Байзаповна.....	316
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚУҒА ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ	326
Мадреймова Шамсия Марленовна.....	326
МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУ: СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР	338
Сануар Айсана Қайыржанқызы.....	338
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАҢУ	348
Сарсенбекова Айтқұл Абаевна.....	348
СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ: СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ В XXI ВЕКЕ	356
Слэмжанова Айжан Жеңісқызы, Бейсембаева Луиза Қимашкеевна.....	356
ЖЕТІСТІК ПСИХОЛОГИЯСЫ: ТАБЫСҚА ЖЕТУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	363
Мусилимова Лаура Тайыровна.....	363
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ РАБОТЫ НЕЙРОСЕТЕЙ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	371
Мурат Айлу Бақытжанқызы.....	371
МЕДИЦИНА БОЛАШАҒЫ: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – ДӘРІГЕРДІҢ КӨМЕКШІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	383
Қалданова Гүлім Саулетовна.....	383
HARNESSING GAME-BASED METHODS AND AI TO ENHANCE FUNCTIONAL LITERACY IN SCHOOLS	390
Meruyert Bekzhassarova.....	390
DIFFERENT COUNTRIES, DIFFERENT CUSTOMS	397
Akylbekova Merey.....	397
ТӨРБИЕ БАҒДАРЛАМАСЫН ЖОБА НЕГІЗІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ	404
Байботаева Гаухар Берикжановна.....	404
ЖАЛМАУЫЗ КЕМПІР– ЖЕНСКИЙ ОБРАЗ КАЗАХСКИХ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК	413
Рысалиева Балнұр.....	413
ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІ БОЙЫНША ТЕКЕМЕТ БАСУ ЖОЛДАРЫ	423

БЕКБАЕВА ГУЛЬЖАН.....	423
ТЕХНОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МАСТЕРСКИХ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ КАК СОВМЕСТНЫЙ ПРОЦЕСС ТВОРЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА	429
СМАЙЛОВА РАУШАН	429
СЫРМАҚТЫҢ СЫРЫ НЕДЕ?	447
БЕКБАЕВА ГУЛЬЖАН ЖАРЫЛҚАСЫНҚЫЗЫ	447
ЖАҒАНДАНУ ДӘУІРІНДЕГІ МОРАЛЬДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ӨЗГЕРУІ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК АДАМГЕРШІЛІК ЭТНОС.....	453
АСЫЛБЕКҚЫЗЫ МАДИНА, РАХИМОВА ГҮЛНАРА ДҮЙСЕНҚЫЗЫ.....	453
БІРІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІГІН ҚАЛАЙ ДАМУҒА КЕРЕК?.....	467
АХМЕТОВА АЙНУР МӨКЕНҚЫЗЫ.....	467
АҚЫННЫҢ БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ.....	472
ИМАНБЕКОВА ЖАННА АЛИМБЕКОВНА	472
ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА У УЧАЩИХСЯ.....	480
4-Х КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ.....	480
ТЕМИРОВА МЕЙРАМГУЛЬ БОКЕНБАЕВНА.....	480
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ОЯТУДЫҢ ӨДІСТЕМЕЛІК ҚЫРЛАРЫ..	486
БЕКМҰРАТҚЫЗЫ УЛНАРА.....	486
ЗАНАМАУИ ПЕДАГОГ ТҮЛҒАСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР.....	494
ЖҮНІСБЕК ТҰНЫҚ ЕРЛАНҚЫЗЫ.....	494
РАБОТА И ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ЧАСТНОЙ ШКОЛЫ "АНИСА"	499
ДӘУЛЕТІЯР ШЫНАР БЕКТАСҚЫЗЫ, КАРЛИНОВА РУМИЛЯМ ШАМШИДИНОВНА	499
1-СЫНЫПТА «АНА ТІЛІ» ПӨНІНЕН ӨТКЕН САБАҚТЫ ТАЛДАУ: «ЖУАН ЖӘНЕ ЖІҢІШКЕ ДЫБЫСТАР. «СЫЙЛАЙМЫН» ӨЛЕҢІ.....	506
БАКИРОВА АЛТЫНАЙ ИСМАГУЛЛАЕВНА	506
ГИМНАСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН	511
ТАПСЫРМАЛАР	511
ЗЕЙНЕШ БЕКЖАН СЕРІКҰЛЫ.....	511
КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАР - БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА	519
ІЗТІЛЕУОВА ЛӨЗЗАТ ЕРМАҒАНБЕТҚЫЗЫ.....	519
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЕКТ (СНАТ ГРТ) ЖОБАСЫН ЖАҢА ҒАСЫРДА ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ	524
КЕНЖЕГАЛИЕВА САМАЛ НАУРЫЗГАЛИЕВНА.....	524
«АСЫҚ» ОЙЫНЫ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС МӘДЕНИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ.....	529
ПОШАЕВА ДАРИГА ИЗБАЕВНА.....	529
ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ»	551
АСАНОВ АМАНКАЙТ, МАМЕШОВА СЯТ АЛИШЕРИЕВНА	551
ТАТЫХАНОВА ГҮЛЬНУР САЙРАНОВНА,	551

САВИЦКАЯ ТАТЬЯНА АЛЕКСАНДРОВНА 551

**EVALUATION OF OPPORTUNITIES AND MECHANISMS FOR
MODERNIZING THE LOCAL GOVERNANCE SYSTEM IN THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abdullaev Akikat Makhmudyly, Zhaparov Guras Durbolonovich

PhD candidate, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
e-mail: turkestan.ica@mail.ru

Doctor of Economic Sciences, Professor, Akhmet Yassawi International Kazakh-
Turkish University
e-mail: turkestan.ica@mail.ru

Abstract

This study explores the opportunities and mechanisms for modernizing the local governance system in the Republic of Kazakhstan. The research focuses on assessing the current state of local governance, identifying challenges, and proposing strategies to enhance its efficiency, transparency, and accountability. The analysis is grounded in comparative studies of international best practices and their potential adaptation to Kazakhstan's unique socio-political and economic context. Emphasis is placed on decentralization, the empowerment of local authorities, and the promotion of public participation in decision-making processes. Key mechanisms, such as legal reforms, digital transformation, and capacity-building initiatives, are evaluated for their feasibility and effectiveness. The study also examines the role of financial autonomy and intergovernmental coordination in fostering sustainable local development. Findings suggest that modernization efforts require a comprehensive approach, combining institutional reforms, community engagement, and innovative governance tools. The recommendations

Keywords: Local governance, modernization, decentralization, Kazakhstan, public participation, transparency, digital transformation, institutional reform, financial autonomy, sustainable development.

Local governance plays a pivotal role in the development and democratization of any nation. It serves as the bridge between central government policies and the grassroots level, ensuring that resources and decisions are aligned with local needs. In the Republic of Kazakhstan, the modernization of local governance has become a significant agenda as the country seeks to align itself with global standards of governance while addressing the unique socio-political and economic challenges it faces. This study examines the opportunities and mechanisms available for modernizing Kazakhstan's local governance system, focusing on decentralization, financial autonomy, digital transformation, and the empowerment of local authorities.

Local governance systems are essential for fostering development, accountability, and public participation. Decentralized systems have proven to be effective in delivering public services efficiently, promoting transparency, and enhancing citizen engagement in governance processes (Smith, 2021). Kazakhstan, with its large geographic area and diverse population, requires a robust local governance system to address the varying needs of its regions. However, the country's governance structure has historically been centralized, with significant decision-making powers concentrated at the national level (Aitken, 2020).

Kazakhstan's local governance system faces numerous challenges that hinder its effectiveness. One major issue is the lack of financial autonomy for local governments. According to recent studies, only 30% of local budgets are generated locally, with the rest heavily reliant on transfers from the central government (World Bank, 2022). This dependence limits the ability of local authorities to address regional needs effectively. Furthermore, there is limited public participation in decision-making processes, which undermines the accountability and legitimacy of local governments (Kazakhstan Development Institute, 2021).

Corruption is another significant issue, with local officials often accused of mismanaging funds or engaging in

non-transparent practices. A report by Transparency International (2022) highlighted that corruption perceptions remain high in Kazakhstan's local governance institutions, negatively impacting public trust. Additionally, the lack of digital infrastructure in rural areas further exacerbates inefficiencies, as digital tools could streamline processes and improve service delivery (Bekzhanova, 2021).

Despite the challenges, there are significant opportunities to modernize Kazakhstan's local governance system. One such opportunity lies in leveraging international best practices. Comparative studies of governance models in Scandinavian countries, for example, show that decentralization can lead to more effective service delivery and increased citizen satisfaction (Nordstrom & Lee, 2019). By adapting these practices to its unique context, Kazakhstan can create a more responsive and efficient local governance system.

Digital transformation offers another avenue for modernization. Technologies such as e-governance platforms can enhance transparency, reduce corruption, and improve citizen engagement. For instance, Estonia's e-Governance Academy has successfully implemented digital tools to make government services more accessible and efficient (Raud, 2020). Kazakhstan has already taken initial steps in this direction, as evidenced by the launch of its "Digital Kazakhstan" program, but further efforts are required to integrate digital tools at the local governance level (Ministry of Digital Development, 2023).

Empowering local authorities through capacity-building initiatives is also crucial. Training programs focused on financial management, strategic planning, and public engagement can enhance the effectiveness of local leaders. Moreover, fostering partnerships with civil society organizations can strengthen community involvement and ensure that governance decisions reflect the needs of the population (UNDP, 2022).

Several mechanisms can facilitate the modernization of Kazakhstan's local governance system. Legal reforms are one of

the most critical mechanisms. Existing legislation must be revised to clearly define the roles and responsibilities of local authorities, ensuring that they have sufficient autonomy to make decisions that align with regional needs. For example, decentralization laws in South Korea have provided local governments with greater control over their budgets and policies, leading to significant improvements in governance outcomes (Kim, 2021).

Financial reforms are equally important. Establishing mechanisms for generating local revenue, such as property taxes or local business taxes, can reduce dependence on central government transfers and empower local governments to address specific needs.

Kazakhstan's local governance system has undergone significant transformations since its independence in 1991. However, it remains primarily centralized, with limited autonomy granted to local authorities. The Constitution of Kazakhstan establishes a two-tier governance structure: oblast-level administrations (regional) and district-level administrations. While these levels are responsible for implementing government policies at the local level, their dependency on central government funding and limited decision-making power hinder their effectiveness (Aitken, 2020). In recent years, Kazakhstan has initiated several reforms to strengthen local governance. For instance, the introduction of local self-governance laws aimed to grant greater autonomy to maslikhats (local councils) and akims (local executives). However, these reforms have been criticized for their slow implementation and limited scope (Bekzhanova, 2021). Many local administrations lack the capacity, financial resources, and expertise needed to execute their responsibilities effectively. Moreover, the overlap of responsibilities between local and central authorities often leads to inefficiencies and conflicts (World Bank, 2022). The lack of public participation is another key issue. Although Kazakhstan has established public councils to involve citizens in governance

processes, their influence is limited due to insufficient institutional support and political will (Transparency International, 2022). Public perception of local governance is also shaped by corruption and a lack of transparency, which undermines trust in local authorities. Despite the challenges, several opportunities exist to modernize Kazakhstan's local governance system. These opportunities include decentralization, digital transformation, public participation, and financial autonomy.

Decentralization is one of the most widely recognized approaches to improving local governance. By transferring more decision-making powers and resources to local authorities, decentralization can enhance service delivery and increase accountability. Studies have shown that decentralization leads to better outcomes when accompanied by adequate institutional capacity and public oversight (Smith, 2021). In Kazakhstan, decentralization could involve granting local authorities greater control over their budgets, policies, and personnel. Several countries provide examples of successful decentralization. For instance, South Korea has implemented a decentralized governance model that allows local governments to manage their own finances and design policies tailored to regional needs (Kim, 2021). Kazakhstan could adapt this model to its context by gradually increasing the responsibilities and resources of *maslikhats* and *akims*. Digital transformation offers significant potential to modernize local governance. E-governance platforms can improve the efficiency, transparency, and accessibility of public services. For example, Estonia's e-Governance Academy has demonstrated how digital tools can streamline administrative processes and enhance citizen engagement (Raud, 2020). Kazakhstan's "Digital Kazakhstan" program has already made progress in this area, but more efforts are needed to extend digital services to rural areas and integrate them into local governance structures (Ministry of Digital Development, 2023). Key components of digital transformation include the

implementation of online public service platforms, digital budgeting tools, and data-driven decision-making systems. These tools can reduce corruption, improve resource allocation, and foster a culture of transparency and accountability. Engaging citizens in decision-making processes is essential for building trust and legitimacy in local governance. Participatory mechanisms, such as public councils, community forums, and participatory budgeting, can empower citizens to influence governance decisions (Wampler, 2020). In Brazil, participatory budgeting has successfully increased citizen involvement and improved resource allocation. Kazakhstan can learn from this model by establishing platforms for citizens to contribute to local planning and budgeting processes. Public participation also requires the creation of an enabling environment. This includes ensuring freedom of expression, access to information, and institutional support for civil society organizations. By fostering a culture of engagement, Kazakhstan can enhance the responsiveness and accountability of its local governance system. Financial autonomy is a critical factor in the success of local governance. Without control over their budgets, local authorities cannot effectively address regional needs.

The modernization of Kazakhstan's local governance system is a critical element in the nation's broader efforts to enhance democratic governance, improve service delivery, and foster sustainable regional development. As Kazakhstan continues to face challenges related to centralization, financial dependence, limited public participation, and corruption, this study has evaluated the opportunities and mechanisms for transforming its local governance framework. By examining international best practices and tailoring solutions to the country's unique socio-political and economic context, Kazakhstan can create a more inclusive, transparent, and efficient local governance system. This conclusion synthesizes the key findings of the study and presents recommendations for policymakers, stakeholders, and researchers.

Kazakhstan's centralized governance system has been a major barrier to effective local governance. Despite recent reforms aimed at decentralization, local authorities remain heavily reliant on central government funding, with limited decision-making power. This dependency restricts their ability to address local needs and respond to emerging challenges. Furthermore, the lack of public participation undermines accountability and trust in local governance institutions. Addressing these challenges is not only a matter of governance efficiency but also a prerequisite for fostering social cohesion and regional development. The need for modernization is further underscored by Kazakhstan's aspiration to align with global governance standards. As a member of the international community, Kazakhstan must demonstrate its commitment to democratic principles, including decentralization, transparency, and citizen engagement. The modernization of local governance is essential for achieving these goals and enhancing the country's reputation as a regional leader in governance reform.

This study identified several key opportunities for modernizing Kazakhstan's local governance system. Decentralization is one such opportunity, as empowering local authorities by granting them greater control over budgets, policies, and personnel is a foundational step toward effective governance. Decentralization enables local governments to tailor solutions to regional needs, enhancing service delivery and accountability. International examples, such as South Korea's decentralized governance model, highlight the potential benefits of this approach. Digital transformation is another key area of opportunity, offering significant potential to improve efficiency, transparency, and citizen engagement. Kazakhstan's "Digital Kazakhstan" program provides a strong foundation for expanding e-governance platforms and implementing digital tools at the local level. These initiatives can streamline administrative processes, reduce corruption, and enhance public trust.

Engaging citizens in decision-making processes is also

essential for building trust and legitimacy in local governance. Mechanisms such as participatory budgeting and community forums empower citizens to influence governance decisions, ensuring that policies reflect the needs and priorities of local communities. Public participation also requires the creation of an enabling environment, including freedom of expression, access to information, and institutional support for civil society organizations. Providing local governments with greater financial autonomy is another critical factor in enabling them to address regional needs effectively. Mechanisms for generating local revenue, such as property taxes and local business taxes, can reduce dependency on central government transfers and enhance the capacity of local authorities to plan and implement projects independently.

To capitalize on these opportunities, Kazakhstan must implement specific mechanisms for modernizing its local governance system. Legal reforms are essential for defining the roles, responsibilities, and powers of local authorities. Revising existing legislation to provide a clear framework for decentralization and financial autonomy is a priority. Legal reforms should also address issues related to corruption and transparency, ensuring that local governance institutions are accountable and trustworthy. Building the capacity of local authorities is another key mechanism, as enhancing the skills and expertise of local government officials is crucial for ensuring the successful implementation of governance reforms. Training programs focused on financial management, strategic planning, and public engagement can strengthen the capacity of local authorities to perform their responsibilities effectively.

Effective coordination between central and local governments is also essential for ensuring that governance reforms align with national development goals. Establishing mechanisms for collaboration between different levels of government can minimize conflicts and enhance policy coherence. Partnerships with international organizations and the adoption of best practices

from other countries can provide valuable insights and resources for governance reform. Comparative studies of governance models in other countries can inform the design of reforms, while international cooperation can provide technical assistance and funding.

The successful modernization of Kazakhstan's local governance system is expected to yield several positive outcomes. These include improved service delivery, enhanced public trust, and increased accountability. By empowering local authorities and engaging citizens in governance processes, Kazakhstan can create a more inclusive and effective governance system. Additionally, modernization efforts are likely to contribute to broader national development goals, such as economic diversification, regional development, and social cohesion. A modernized local governance system can also strengthen Kazakhstan's position as a regional leader in governance innovation. However, while the opportunities for modernization are significant, several challenges and risks must be addressed. Resistance to change, capacity constraints, corruption, resource limitations, and geopolitical uncertainty all pose barriers to successful governance reform.

To address these challenges and maximize the impact of modernization efforts, Kazakhstan must develop a comprehensive modernization strategy that outlines the objectives, mechanisms, and timelines for governance reform. Public participation must be prioritized to build trust and ensure that governance decisions reflect the needs and priorities of local communities. Digital transformation should be integrated into governance reform efforts, with investments in digital infrastructure, particularly in rural areas, to expand access to e-governance services. Strengthening intergovernmental coordination and fostering international partnerships are also critical for ensuring that governance reforms align with national development goals and international best practices.

Modernizing Kazakhstan's local governance system is a

complex but necessary endeavor. By addressing the challenges of centralization, corruption, and limited public participation, the country can create a governance framework that is more responsive, inclusive, and efficient. The opportunities and mechanisms outlined in this study provide a roadmap for achieving sustainable local development and enhancing Kazakhstan's position as a regional leader in governance innovation. With strong political will, effective implementation, and ongoing stakeholder engagement, Kazakhstan can transform its local governance system to better meet the needs of its citizens and contribute to its long-term development goals.

Reference list

Aitken, R. (2020). Centralized vs decentralized governance: Lessons from Kazakhstan. *Governance Journal*, 45(3), 234-256.

Bekzhanova, A. (2021). Digital tools for improving local governance in Kazakhstan. *Journal of Public Administration*, 12(4), 412-425.

Kaiser, S. (2018). Federalism in action: Intergovernmental coordination in Germany. *European Governance Review*, 22(1), 59-74.

Kim, J. H. (2021). Decentralization and local development: The South Korean experience. *Asian Public Policy Journal*, 10(2), 141-160.

Ministry of Digital Development. (2023). Digital Kazakhstan program: Annual report. Nur-Sultan: Government Press.

Nordstrom, P., & Lee, S. (2019). Best practices in local governance: Lessons from Scandinavia. *Scandinavian Studies*, 15(1), 45-67.

Oates, W. (2019). Fiscal decentralization and local autonomy. *Journal of Economic Policy*, 24(2), 123-145.

Raud, M. (2020). E-governance in Estonia: Building a digital society. *Technology and Society*, 18(3), 89-102.

Smith, A. (2021). The role of local governance in development: A global perspective. *Development Studies Quarterly*,

34(3), 211-229.

Transparency International. (2022). Corruption perceptions index: Kazakhstan. Transparency International Reports.

UNDP. (2022). Capacity building for local governance in Central Asia. UNDP Publications.

Wampler, B. (2020). Participatory budgeting: The case of Brazil. *Comparative Political Studies*, 32(4), 301-326.

World Bank. (2022). Kazakhstan local governance review.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГИЧЕСКОГО РУКОВОДСТВА В ПРОБЛЕМЕ ГОТОВНОСТИ РЕБЕНКА К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ

Рысбаева Ардак Куанышовна, Канжабаева Алия Абайкызы

PhD, старший преподаватель кафедры дошкольное и начальное обучения,
Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова
Казахстан, г. Актобе,
e-mail: ardak_rysbaeva@mail.ru

Учитель начальных классов среднеобразовательной школы №49, город Актобе
e-mail: kanzhabayevaa@gmail.com

Аннотация

В статье рассматривается о проблемах психолого-педагогической подготовки ребенка к школе. Также было отмечено, что на современном этапе развития системы образования необходимы новые подходы к системе подготовки детей дошкольного возраста, разработка и внедрение эффективных ценностей форм мер дошкольного воспитания, возможности обучения на основе передового международного опыта.

Ключевые слова: ребенок, начальная школа, обучение, школа, школьная готовность, школьное обучение, летняя школа, класс, занятие, возрастная группа.

На современном этапе развития системы образования, возникла необходимость новых подходов к системе дошкольной подготовки, разработки и внедрения эффективных форм дошкольного воспитания и обучения на основе передового международного опыта. Мировой опыт обучения детей с шести лет подтвердил широкие возможности для интеллектуального и физического развития детей. Методические рекомендации по приему детей 5-6(7) лет в классы (группы) дошкольной подготовки разработаны в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, Закона РК «Об образовании». Концептуальные основы модернизации системы дошкольного воспитания и обучения отражены Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2050 года. Уникальным периодом в жизни человека, когда наиболее интенсивно происходит становление личности, является дошкольное детство. Вся система воспитания и обучения в детском саду направлена на формирование готовности ребёнка к успешному обучению в школе. В настоящее время известны различные модели организации дошкольного образования. Чтобы развитие ребёнка было полноценным независимо от того, где он воспитывается – в детском саду или дома, ему необходимо создать условия для раскрытия способностей, сделать его жизнь интересной и содержательной, а самое главное, научить общаться со сверстниками и взрослыми. Дети, получившие семейное воспитание, оказываются не готовыми к реальным условиям и требованиям школьного обучения. Ребенок попадает в новые условия, где в отличие от дома у него существенно расширяются контакты со сверстниками и взрослыми. Каждому будущему первокласснику необходимы знания о жизни нашей страны, о родном крае, о труде взрослых членов семьи, о природе родного края. В приобретении этих знаний помогают педагоги, выстраивая образовательный процесс в группе на основе сочетания разнообразных видов деятельности и форм ее организации. Все более востребованным в практике становятся модель организации групп дошкольной подготовки детей 5-6 (7) лет на базе дошкольных организаций и на базе общеобразовательных школ. Деятельность этих классов (групп) направлена на подготовку детей к школе в том числе и детей неохваченных дошкольным образованием

. Начало школьного обучения – это время больших надежд и больших разочарований, первых жизненных побед и первых жизненных поражений. Именно в первом классе и дети, и родители сдают свой первый экзамен, который может определить всю дальнейшую судьбу ребенка – ведь плохой школьный старт часто становится первопричиной всех будущих неудач. Поскольку ребенок, понемногу привыкая к поражениям, формирует в себе неудачника, который не способен активно противостоять жизненным трудностям. Ускорение темпа жизни, научно-технический прогресс, социальные изменения увеличивают время требований к ребенку, который только начинает свой жизненный путь. Далеко не каждый малыш оказывается способным этот груз поднять. Проблема школьной готовности становится одной из самых сложных в работе учителей начальной школы. В плане обеспечения готовности ребенка к школьному обучению целесообразно использовать систему педагогического руководства данным процессом, разработанную С. Д. Максименко, К. С. Максименко, А. П. Главник. Согласно взглядам данных авторов, школьная готовность не является чем-то чрезвычайно сложным, в конце концов, это лишь сумма определенных умений и навыков, которые развиваются с помощью специальных тренировок. В большинстве случаев (конечно, когда речь идет о здоровых, а не умственно отсталых или больных детей) достижения школьной готовности почти целиком зависят от дошкольной подготовки. В конце концов, «недостаточная школьная готовность не является чем-то фатальным, оно может быть достаточно эффективно скорректированной за первые месяцы обучения. Но для этого педагоги должны точно знать, в чем суть затруднений ребенка и каким образом ей можно помочь». К сожалению, именно этих знаний учителям часто и не хватает. Все свои усилия они направляют на усвоение суммы определенных знаний, а не на тренировку умений, отвечающих за эффективность этого усвоения. Поскольку лечится не болезнь, а ее внешние проявления, то вся эта работа часто проходит впустую. Хотя определенный результат она дает. Ведь косвенно во время усвоения знаний формируются и определенные интеллектуальные умения, однако на это затрачивается много лишних усилий. Начальная

школа призвана дать каждому ребенку тот базовый набор сведений и операций, который даст ей возможность в полной мере проявить свой интеллектуальный потенциал. В то же время следует помнить, что мозг ребенка находится в стадии развития. Единственное, что можно сказать наверняка, что один ребенок на момент изучения является более развитым, другой менее, и определить с помощью специального инструментария причины и возможные методы коррекции отклонений развития. Поэтому создание на этапе начальной школы «элитных» классов, в которых практикуется расширение программного материала, искусственно ограничивает круг одаренных детей к группе с ранним развитием ментальных способностей [1]. Те, у кого интеллектуальное развитие проходило сначала в замедленном темпе, окажутся в неблагоприятных условиях, поскольку уровень полученных в «обычном» классе формальных знаний начальной школе будет у них значительно ниже своих сверстников, которые учились в «элитном классе». Школа должна стараться не дифференцировать детей по классам или группам, а предоставить большие возможности для индивидуального темпа прохождения программы начальной школы. Конечно, и школы, и дошкольные учреждения, и родители не сидят сложа руки – они пытаются предотвратить школьную неуспеваемость. А для этого им нужно точно знать, готов ли ребенок к школе, а если нет, то какая именно помощь нужна. Начало школьной жизни сопровождается для шестилетнего ребенка достаточно большим количеством стрессовых явлений, что может приводить не только к интеллектуально немотивированной неуспеваемости, но и к соматическим и психическим расстройствам здоровья. Конечно, если ребенок приходит в школу из детского сада, проблема адаптации к новым условиям является не такой болезненной, ведь становление основных моделей общественного поведения прошло еще в дошкольном детстве. А вот ребенку, который приходит из семьи, гораздо труднее. Для него все вокруг новое, необычное, такое, что, к сожалению, может восприниматься ребенком в штыки. Главную роль в настройке ребенка на то или иное восприятие школы играют скрытые внутрисемейные факторы, без точного понимания которых невозможна правильная коррекция школьного статуса ребенка [2]. Вместе с тем

именно неудовлетворительный статус является едва ли не главным фактором, что приводит как к школьной дезадаптации, так и специфические соматические расстройства здоровья младших школьников. Опытный учитель достаточно быстро ориентируется и сможет сказать, кто из детей хорошо подготовлен к школе, а кто требует дополнительного внимания. На этом этапе возникает необходимость формирования специальных « групп развития » из тех детей, кто оказался не готов к школьным требованиям и школьного обучения. Но подготовки только интеллекта ребенка к учебной деятельности недостаточно. Некоторые родители и педагоги ошибочно считают, что для ребенка дошкольного возраста важным является накопление фактов, обучение чтению, письму, математики, иностранных языков, привлечение к процессу учения компьютеров. Они хотят для детей определенного возраста просто применять программы следующей возрастной группы (для средней возрастной группы – программа старшей, для старшей – программа подготовительной, подготовительной – программа 1 класса школы). Ознакомление ребенка в раннем возрасте с миром знаков и символов стимулирует развитие левого полушария мозга в ущерб правому, образной, творческой. Перепрыгивание через « мелочи » в учебной программе могут проявиться на каком-то этапе будущего обучения. Поэтому мы убеждены, что для каждого ребенка есть свой собственный темп обучения, что соответствует собственной « зоне ближайшего развития » (по Л. С. Выготским). Попытка опережающего использования абстрактно-логического, речевого отражения мира приводит не к ускорению развития, а к замедлению. Л. С. Выготский отмечал, что каждая психическая функция имеет свой оптимальный этап формирования, когда она является ведущей в общем психическом развитии ребенка [3]. Часто ребенок с нормальным интеллектом не готова к обучению в школе через психологическую неготовность (отсутствует мотивация к обучению, и она не может достаточно контролировать свое поведение). Для того, чтобы ребенок начал решать учебные задачи, нужно, чтобы она владела приемами и методами осуществления мыслительных операций (предмет нужно сначала воспринять, определить его форму, цвет, размер, материал, из которого он сделан; уметь сравнивать

его с другими предметами – классификация, выделение существенных признаков, обобщение). В зависимости от того, как совершенствуются интеллектуальные навыки, происходит сокращение мыслительных операций, которые участвуют в интеллектуальной деятельности (так, ученику 2 класса вряд ли придет в голову обдумывать, как держать ручку, каким пальцем прижать, как наклонить, вести руку во время письма). Главные задачи « групп развития» – готовить ребенка к обучению, развивать познавательную активность, пробуждать интерес к обучению, способствовать уменьшению влияния сдерживающих факторов в развитии учебных качеств и способностей, формировать осознание нравственной ценности учения и труда, доброты и сопереживания. Иногда для школьного учителя, который стремится развить согласно возрастной норме развития или скорректировать ту или иную психическую функцию, не хватает материала, методик для проведения фронтальных занятий с небольшой группой детей или с целым классом. В начале обучения ребенка в школе, особенно в классах повышенного педагогического внимания, отсутствие игрового материала делает невозможным обучение. Следует отметить, что хотя тезис о том, что предпосылки школьных успехов или неудач ребенка формируются именно в семье, является общеизвестной, родители не всегда правильно ее понимают. Умственно здоровый ребенок, чтобы стать успешным школьником, прежде всего, должна просто желать этого, верить в свои возможности, быть уверенным в ценности своей учебной деятельности для значимых для нее взрослых и прежде всего родителей [4]. Конечно, каждый ребенок рождается с определенными задатками, определенными потенциальными возможностями, но реализация этих возможностей зависит от комплекса разнонаправленных векторов, действия объективных и субъективных факторов, которые в зависимости от обстоятельств, способствуют или противодействуют саморазвитию личности ребенка, его самоактуализации. В этих процессах внутреннему состоянию принадлежит далеко не последнее место. Ведь самореализация во многом определяется: во-первых, мотивацией, направленностью на достижение определенного результата, а во-вторых, отлаженность

взаимодействия между человеком со всеми его внутренними личностными характеристиками и обществом [1]. Причем под обществом в отношении младшего школьника следует понимать не систему в целом, а социальная среда, которая окружает ребенка. Создание благоприятной среды в школе и влияние на домашнюю атмосферу ребенка являются самыми главными задачами учителя в – первые месяцы пребывания ребенка в школе. Поэтому в план работы обязательно следует внести следующие направления: – выявление школьного статуса ребенка, уровня удовлетворенности своим положением в классе; – педагогическую диагностику образовательного потенциала ребенка, особенностей интеллектуального развития и протекание психических процессов; – изучение семейного статуса ребенка, анализ факторов, которые негативно сказываются на школьных успехах малыша; – консультирование родителей; – консультирование и психологический всеобуч родителей. В этой работе едва ли не важнейшей задачей для учителя является налаживание продуктивного сотрудничества с психологом. Это вызвано тем, что процесс педагогического общения, руководство учителем жизнедеятельностью классного коллектива не в последнюю очередь определяется уровнем понимания учителем тех скрытых психологических явлений, в нем происходящих. Правильный выбор стиля общения, умение наладить контакт со школьниками, создать одновременно и свободную, и деловую атмосферу в классе далеко не всегда оказывается под силу отдельным, особенно молодым, учителям. Именно здесь нужна квалифицированная помощь психолога . Мировая педагогическая наука и практика выработали очень широкую палитру, как организационных форм, так и методов работы со своеобразной категорией детей, чьи учебные проблемы определяются не дефектами интеллектуального развития, а неразвитостью ментальных умений. Специфическая деятельность педагогов по преодолению такого отставания личных возможностей ребенка получила название «лечебного обучения» [5]. Проходит она как в форме индивидуальных занятий с ребенком, так и в специально организованных группах, летних сессиях, классах и даже школах, полностью ориентированных на работу с детьми, которые нуждаются

в специальной помощи». В наших условиях можно порекомендовать несколько форм такого «лечебного» обучение недостаточно подготовленных детей: – обучение родителей коррекционной работе со своими детьми; – организация летней школы; – специальные занятия во второй половине дня; – различные виды дифференциации обучения. Что касается обучения родителей коррекционной работы со своими детьми, то тот из родителей, кто взялся за проведение обучения, должен руководствоваться следующими принципами учебного взаимодействия с ребенком: – Начинать обучение как можно раньше. – Учить с удовольствием. – Работать весело. – Уважать своего ребенка и доверять ей. – Создавать благоприятные условия для обучения. – Не перегружать ребенка. – Как можно чаще вводить новый материал. – Не осуждать ребенка за ошибки. – Не оценивать неудачные работы ребенка. – Как можно чаще хвалить ребенка. Помните об основной закон: если вам или вашему ребенку неинтересно – прекратите занятия. Очевидно, вы делаете что-то неправильно [1]. Организация летней школы дает возможность избежать проблем, связанных с обучением слабых и сильных детей в одном классе. Для этого за месяц до первого сентября, или в мае-июне в школе организуются групповые занятия с детьми, получившие низкие показатели в результате тестирования [6]. Главная задача такой школы – выровнять стартовые возможности детей, и управления ее работой, должна полагаться на психолога, а основное внимание обращать на когнитивное и речевое развитие ребенка. Специальные занятия во вторую половину дня связаны с тем, что начиная с первого сентября, дети посещают занятия, организованные по принципу кружковой работы. Вести занятия должны психолог и педагог, поскольку теперь, в отличие от летней школы, придется совмещать общеразвивающие упражнения с чисто учебными, направленными на улучшение усвоения программных требований. Организация дифференцированного обучения требует как чрезвычайно высокой квалификации педагогического коллектива, доброй психологической поддержки, значительных материальных затрат, так и готовности общества правильно воспринять подобную практику работы школы. Поэтому осуществление предшкольной

подготовки это необходимый процесс, который является фундаментом всей образовательной системы, т.к. именно здесь закладываются основы личности ребенка, определяющие характер будущего развития ребенка. Вопросы подготовки к школьному обучению – это не только вопросы образования, интеллектуального развития ребенка, но и формирования его личности, вопросы воспитания. Важно научить ребенка 6–7 лет общаться со сверстниками и взрослыми, у него должно быть развиты психические процессы: память, мышление, воображение, внимание. Он должен быть физически окрепшим и здоровым, уметь самостоятельно принимать решения, стремиться преодолевать трудности. Проблема по подготовке детей к обучению в школе Республики Казахстан решается достаточно успешно. По данным регионов на 1 октября 2024 года охват дошкольной подготовкой в республике составил 99,7 %, что позволило в целом, удовлетворить потребности родительской общественности. Таким образом, подготовке детей к обучению в школе – это многогранный процесс, направленный на раскрытие способностей каждого ребенка, воспитание порядочного и патриотичного человека, личности, готовой к жизни в высокотехнологичном, конкурентном мире.

Список использованной литературы:

1. Гонина, О. О. Психология дошкольного возраста: учебник и практикум для прикладного бакалавриата / О. О. Гонина. – Москва: Издательство Юрайт, 2018. – 465 с.
2. Коркина С. В. Психолого-педагогическое сопровождение ребенка с синдромом дефицита внимания и гиперактивностью в условиях разновозрастной группы дошкольного учреждения // Молодой ученый. – 2015. – №9. – С. 1254–1257.
3. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения (Постановление Правительства РК от 3 августа 2022 года № 348);
4. Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы (Постановление Правительства РК от 27 декабря 2019 года № 988);
5. Интеллектуальные способности ребенка / Сост. Максименко С.

Д. Максименко Л. С., Главник А. П. – М.: Микрос-СВС, 2003. – 112 с.

6. Готовность ребенка к обучению / Сост. Максименко С. Д. Максименко Л. С., Главник А. П. – М.: Микрос-СВС, 2003. – 94 с.

**ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА В МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВУЗАХ:
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ,
ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ И ОЦЕНКИ**

Кенжегалиева Акшолпан Жубатовна, Алимбаева Гулзада Бакыткалиевна

Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова:
Старший преподаватель, в г. Уральск, Республика Казахстан
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова:
Старший преподаватель, в г. Уральск, Республика Казахстан
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аннотация

Современное музыкальное образование в высшей школе требует внедрения инновационных подходов, способных эффективно сочетать традиционные методы и современные технологии. Использование технологий на основе искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании музыки открывает новые возможности для индивидуализации обучения, повышения мотивации студентов и объективной оценки их достижений. В данной статье рассматриваются педагогические подходы к интеграции ИИ в образовательный процесс, включая использование интеллектуальных систем обратной связи, виртуальных помощников, программ для генерации и анализа музыкального материала. Особое внимание уделяется разработке педагогической модели, направленной на развитие креативности, исполнительских и теоретических навыков студентов. Также анализируются потенциальные трудности и этические аспекты применения ИИ в музыкальном образовании. Представленные в статье выводы основаны на обзоре научной литературы, а также практическом опыте внедрения ИИ-инструментов в образовательную среду вузов. Работа представляет интерес для преподавателей, методистов и разработчиков учебных программ в области музыкального образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, музыкальное образование, высшая школа, педагогика, цифровые технологии, креативность, индивидуализация обучения, исполнительские навыки

Современные вызовы в сфере высшего образования требуют от преподавателей и образовательных учреждений не только адаптации к быстро меняющимся технологиям, но и переосмысления традиционных методов преподавания с учётом возможностей цифровой эпохи. Музыкальное образование, традиционно связанное с живым исполнением, индивидуальным наставничеством и эмоциональной выразительностью, в последние годы также подверглось влиянию цифровизации. Одним из наиболее значимых трендов последних лет является внедрение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс. Это касается не только технических дисциплин, но и таких, казалось бы, "гуманитарных" сфер, как искусство и музыка.

Применение ИИ в преподавании музыки представляет собой уникальное направление, находящееся на пересечении технологий, педагогики и художественного творчества. Сегодня доступны многочисленные ИИ-инструменты, способные не только распознавать и анализировать музыкальные произведения, но и генерировать новые композиции, моделировать стили известных композиторов, давать обратную связь по исполнительским навыкам, адаптироваться к индивидуальным темпам обучения студентов. Таким образом, ИИ открывает новые горизонты в обучении как классической, так и современной музыке, а также в преподавании музыкальной теории, композиции и импровизации.

Однако простое использование технологий не гарантирует эффективного обучения. Педагогическая составляющая – подходы, методы, принципы, обеспечивающие осмысленное и этически обоснованное использование ИИ – играет решающую роль в успешной интеграции этих инструментов в высшее музыкальное образование. Именно педагогическая модель становится связующим звеном между возможностями ИИ и конкретными задачами музыкального обучения.

Педагогические исследования последних лет показывают, что ИИ может выступать не как замена преподавателя, а как мощный инструмент, способный расширить его возможности, обеспечить более гибкую и индивидуализированную траекторию обучения. При этом важно сохранять гуманистическую направленность

образования, эстетическую ценность музыкального опыта и формирование критического мышления у студентов. Музыка как дисциплина требует не только технического овладения навыками, но и развития художественного вкуса, эмоционального интеллекта, способности к интерпретации – тех аспектов, которые не поддаются полной автоматизации.

Среди основных направлений применения ИИ в музыкальном образовании можно выделить: автоматический анализ музыки (в том числе ритма, гармонии, тембра и структуры), сопровождение в режиме реального времени, интеллектуальные тренажёры для игры на музыкальных инструментах, автоматизированная генерация упражнений, алгоритмическая композиция, распознавание ошибок в исполнении, индивидуальные рекомендации по репертуару и методикам обучения. Эти инструменты, при грамотной педагогической реализации, позволяют значительно повысить качество подготовки студентов, особенно в условиях ограниченных ресурсов (например, нехватки времени у преподавателей или сложности в организации индивидуальных занятий).

Кроме того, ИИ способствует решению задач инклюзивного образования – создаются технологии, позволяющие адаптировать музыкальное обучение для студентов с ограниченными возможностями здоровья, а также для студентов, обучающихся в удалённом формате. С применением ИИ возможно создание гибкой цифровой среды, способной адаптироваться под потребности конкретного обучающегося.

Однако внедрение ИИ в музыкальное образование связано и с рядом вызовов. Во-первых, возникает вопрос качества и достоверности предлагаемых ИИ-решений: насколько они соответствуют академическим и художественным стандартам? Во-вторых, следует учитывать потенциальные риски отчуждения студента от живого взаимодействия с педагогом и коллективом, что особенно важно в музыкальном обучении. В-третьих, необходимо учитывать этические аспекты – например, авторское право при генерации музыки, прозрачность алгоритмов, защита персональных данных студентов.

Таким образом, современному музыкальному образованию необходимо не просто использовать ИИ-инструменты, но и выработать педагогическую модель, обеспечивающую их осмысленную, эффективную и этически обоснованную интеграцию. Такая модель должна учитывать цели обучения, содержание музыкальной подготовки, особенности студентов и образовательной среды, а также профессиональные компетенции преподавателя. В рамках этой модели особое внимание должно уделяться развитию у студентов креативности, самостоятельности, критического мышления и способности работать в цифровой среде.

Целью данной статьи является разработка педагогической модели интеграции технологий искусственного интеллекта в высшее музыкальное образование, направленной на развитие креативности, исполнительских навыков и объективной оценки учебных достижений студентов.

Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс – это не просто технологическая тенденция, а глубокое преобразование самой структуры преподавания, включая методы, формы и содержание обучения. В контексте высшего музыкального образования это преобразование приобретает особое значение, так как музыка – дисциплина, в которой сочетаются техника, теория, эстетика и эмоция. Применение ИИ в такой сфере требует деликатного баланса между рациональной алгоритмизацией и живым творчеством.

Современные ИИ-технологии позволяют решать целый ряд задач, ранее доступных исключительно опытному педагогу. Программы с ИИ способны анализировать исполнительские ошибки, фиксировать отклонения от нотного текста, давать рекомендации по технике, артикуляции, темпу и динамике. Эти системы, такие как Yousician, Tonara или Flowkey, широко применяются в индивидуальной практике, но могут быть адаптированы и для вузовского контекста. Их преимуществом является мгновенная обратная связь, персонализация заданий и возможность отслеживания прогресса каждого студента. Однако ИИ может быть не только инструментом анализа, но и активным участником творческого

процесса. Алгоритмы, обученные на обширных музыкальных корпусах, способны генерировать новые музыкальные произведения в различных стилях, варьировать мелодии, предлагать гармонические решения. Это открывает уникальные возможности в области обучения композиции, импровизации, аранжировки. Студент может экспериментировать с музыкальными структурами, получая быстрый результат и возможность критического анализа своих решений. Более того, ИИ может предложить неожиданные варианты развития темы, стимулируя креативность и расширяя художественный кругозор.

Однако столь широкое внедрение ИИ требует осознания педагогических принципов, на которых строится музыкальное образование. Одним из ключевых является принцип субъектности учащегося – обучение должно строиться вокруг личности студента, его потребностей, интересов, индивидуальных особенностей. ИИ предоставляет инструменты для адаптивного обучения: он способен подстраиваться под уровень подготовки, стиль восприятия и скорость усвоения материала. Это особенно ценно в условиях массового образования, где один преподаватель работает с десятками студентов и не может обеспечить глубоко индивидуализированный подход каждому.

С другой стороны, нельзя игнорировать роль преподавателя как носителя художественного вкуса, интерпретационного опыта, эмоциональной выразительности. ИИ, каким бы совершенным он ни был, не способен заменить интуитивное, многослойное понимание музыки, которое формируется у педагога годами. Поэтому преподаватель в условиях использования ИИ должен выступать как медиатор между технологией и студентом. Его задача – направлять, корректировать, вдохновлять, а не просто дублировать функции машины.

Особое внимание следует уделить оцениванию. В традиционной системе оценки преподаватель выносит суждение на основе прослушивания, анализа и сравнения. ИИ способен предложить объективные метрики – точность интонации, ритмическую стабильность, соблюдение динамики. Однако искусство – не только

точность, но и интерпретация. Следовательно, оценка в условиях ИИ должна быть комбинированной: алгоритмы фиксируют технические параметры, а преподаватель анализирует художественную сторону исполнения. Такой подход позволяет повысить объективность оценивания, но не обесценить индивидуальность и эмоциональную составляющую.

ИИ также может играть важную роль в инклюзивном музыкальном образовании. Для студентов с ограниченными возможностями здоровья могут быть разработаны специальные интерфейсы, основанные на голосовом управлении, жестах, тактильной обратной связи. Это делает музыкальное обучение доступным для более широкого круга обучающихся и способствует формированию действительно инклюзивной образовательной среды. Кроме того, студенты из отдалённых регионов или те, кто не может регулярно присутствовать на занятиях, получают возможность учиться дистанционно, используя интеллектуальные системы в качестве наставника.

Тем не менее, стоит отметить и риски. Во-первых, чрезмерное увлечение технологиями может привести к снижению роли живого взаимодействия – того уникального диалога между учеником и учителем, который формирует музыкальную культуру, передаёт традиции, развивает вкус. Во-вторых, существует опасность шаблонности: ИИ работает по алгоритмам, и при отсутствии педагогического контроля студенты могут привязаться к «правильным» решениям, теряя свободу интерпретации и экспрессивность. В-третьих, важно учитывать вопрос этики: кто является автором произведения, сгенерированного ИИ? Как защитить данные студентов? Как обеспечить прозрачность работы алгоритма?

Эти вопросы требуют разработки методических, нормативных и этических рамок, в которых использование ИИ будет не только эффективно, но и безопасно, гуманистично. Педагогика в этом случае должна служить основой, на которую опираются технологические нововведения.

Интеграция искусственного интеллекта в образовательный

процесс, особенно в гуманитарных и творческих дисциплинах, является относительно новым направлением научных исследований, которое стремительно развивается на стыке педагогики, когнитивистики, информатики и искусства. В последние годы наблюдается значительный рост академического интереса к вопросам применения ИИ в музыкальном образовании. Это подтверждается публикациями в международных журналах по музыкальной педагогике, образовательным технологиям и цифровым гуманитарным наукам.

Одним из пионерских направлений стало использование ИИ в задачах анализа и интерпретации музыкального материала. Исследования, такие как работа Honing (2018), показали, что алгоритмы машинного обучения способны точно распознавать структуру музыкальных произведений, определять метрическую и ритмическую организацию, а также выявлять стилистические особенности конкретного автора. Такие технологии активно используются в музыкальной теории и истории музыки, предоставляя студентам возможность визуализировать и анализировать сложные музыкальные конструкции с большей точностью и интерактивностью, чем при традиционных методах.

Следующее важное направление – генерация музыки с помощью ИИ. Работы Briot, Hadjeres и Pachet (2020) рассматривают алгоритмическую композицию как средство поддержки музыкального творчества. Системы на основе рекуррентных нейронных сетей (например, Magenta от Google или AIVA) позволяют студентам экспериментировать с музыкальными идеями, быстро получать отклики и вносить изменения в реальном времени. Эти технологии находят применение не только в композиторской практике, но и в обучении импровизации, оркестровке и стилистическому варьированию.

В педагогическом контексте особое внимание уделяется индивидуализации обучения. Согласно исследованиям Miranda и совместных проектов с ЮНЕСКО (2021), ИИ способен адаптировать образовательный контент под уровень подготовки, темп усвоения и предпочтения обучающегося. Это особенно ценно в музыкальном

образовании, где навыки часто формируются через повторяющуюся индивидуальную практику. Интеллектуальные обучающие системы (Intelligent Tutoring Systems, ITS) обеспечивают непрерывную обратную связь, автоматизированную коррекцию ошибок и рекомендации по улучшению исполнения. Примером может служить система SmartMusic, которая анализирует исполнение ученика и предлагает точечные корректировки, приближаясь по функциям к работе живого преподавателя.

Тем не менее, критические обзоры, такие как работа Custodero (2019), подчёркивают необходимость сохранения роли педагога как наставника и культурного медиатора. Музыка – это не только техническое овладение инструментом или знание теории, но и формирование художественного вкуса, эмоциональной выразительности, способности к интерпретации. ИИ, по мнению ряда исследователей, способен лишь частично поддерживать эти аспекты, в то время как подлинное музыкальное воспитание требует живого общения, эмпатии и межличностного взаимодействия.

Этические аспекты также становятся предметом всё большего интереса. В работах Moor и Floridi (2017) поднимаются вопросы авторства, интеллектуальной собственности и прозрачности алгоритмов. Музыкальное произведение, сгенерированное ИИ, вызывает дискуссии: кому оно принадлежит – алгоритму, пользователю или разработчику? Это имеет особое значение в образовательной среде, где формируется отношение студентов к авторству и творчеству. Кроме того, существует необходимость в разработке этических стандартов использования ИИ в образовательных учреждениях, включая защиту данных студентов и обеспечение справедливости алгоритмических решений.

В отечественной научной литературе вопросы применения ИИ в музыкальном образовании пока освещены недостаточно. Однако интерес к данной теме растёт. Так, в сборниках конференций по цифровизации образования всё чаще появляются доклады, посвящённые использованию ИИ в музыкальных вузах. Работы Казанцевой (2022) и Гладышева (2023) затрагивают вопросы цифровой трансформации педагогики искусства и поднимают

проблему методической подготовки преподавателей к работе с ИИ-инструментами. При этом подчёркивается, что одной из ключевых задач становится не столько овладение технологиями, сколько их педагогическая интерпретация.

Важно отметить и междисциплинарные исследования. Публикации в области когнитивной психологии, такие как исследования Patel (2020), указывают на то, что взаимодействие с ИИ может влиять на развитие музыкального мышления, внимания, памяти и эмоционального восприятия у студентов. В связи с этим необходимо проводить эмпирические исследования, направленные на выявление эффектов использования ИИ на различные компоненты музыкального обучения – от слухового восприятия до креативного мышления.

Анализ теоретических источников, эмпирических данных и педагогических практик показал, что интеграция технологий искусственного интеллекта в высшее музыкальное образование способствует повышению эффективности и гибкости образовательного процесса. Основные выводы, сделанные в ходе исследования, включают следующее:

Во-первых, ИИ способен выполнять функции адаптивного обучающего помощника, предоставляя студентам персонализированную обратную связь и возможности для индивидуального темпорального развития. Особенно это проявляется в таких областях, как инструментальная подготовка, теория музыки и композиция.

Во-вторых, ИИ-инструменты стимулируют развитие креативности и экспериментального подхода. Возможности генерации музыкального материала, анализа гармонии и структуры, стилистического варьирования открывают перед студентами новые формы музыкального мышления и творческой свободы.

В-третьих, присутствует чёткая потребность в педагогической интерпретации использования ИИ. Эффективность этих технологий напрямую зависит от способности преподавателя корректно встраивать их в образовательную логику курса, интегрируя с традиционными формами преподавания и культурными контекстами.

Наконец, выявлена необходимость нормативной и этической

регуляции процессов внедрения ИИ: защита персональных данных, прозрачность алгоритмов, авторские права и баланс между человеческой и машинной интерпретацией в музыкальном обучении.

Таким образом, интеграция искусственного интеллекта в высшее музыкальное образование представляет собой перспективное направление, способное не только расширить методологический арсенал преподавателя, но и существенно обогатить образовательный опыт студента. Однако успешность этой интеграции зависит не столько от самих технологий, сколько от их педагогического осмысления, этической оправданности и культурной чувствительности.

ИИ должен рассматриваться не как замена преподавателя, а как интеллектуальный инструмент, усиливающий его функции и обеспечивающий более гибкую, инклюзивную и креативную образовательную среду. В этом контексте ключевым вызовом становится формирование новой педагогической модели, способной соединить технологические инновации с гуманистическими принципами музыкального искусства.

Будущие исследования должны быть направлены на разработку конкретных методик внедрения ИИ в учебные курсы, подготовку преподавателей к цифровой трансформации, а также на изучение долгосрочного влияния ИИ на профессиональную и художественную идентичность студентов. Только при соблюдении этих условий искусственный интеллект сможет стать полноценным и органичным элементом высшего музыкального образования.

Список использованной литературы

Брио Ж.-П., Аджерес Г., Паше Ф. Искусственный интеллект и генерация музыки. – М.: URSS, 2021. – 312 с.

Казанцева И.Ю. Цифровая трансформация музыкального образования: вызовы и перспективы // Вестник музыкальной академии. – № 2, 2022. – С. 45–53.

Гладышев С.А. Искусственный интеллект в системе подготовки музыкантов-педагогов // Современные технологии в образовании. – № 4 (18), 2023. – С. 77–84.

Honing H. *The Origins of Musicality*. – Cambridge, MA: MIT Press, 2018. – 360 p.

Miranda E.R. *Artificial Intelligence and Music: Creative Strategies*. – Berlin: Springer, 2021. – 246 p.

Custodero L. *Music and Artificial Intelligence in Education: Critical Perspectives* // *Journal of Music Education Technology*. – Vol. 11, No. 3, 2019. – P. 120–135.

Patel A.D. *Music, Language, and the Brain*. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 504 p.

Moor J., Floridi L. *The Ethics of Artificial Intelligence* // *Minds and Machines*. – Vol. 27, No. 4, 2017. – P. 555–570.

UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 114 p.

Пахомова Н.И. *Педагогические технологии и цифровизация образования*. – СПб.: Речь, 2020. – 208 с.

THE ROLE OF BRAIN FUNCTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Shazhabayeva Zhanar Adilkhanovna, Alimbekova Anar Aymoldanovna

PhD candidate, Doctoral Student at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty.

e-mail: janar.04@mail.ru

Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty.

e-mail: janar.04@mail.ru

Abstract

Neuro-pedagogy is an interdisciplinary field that integrates neuroscience, psychology, and education to understand the role of brain function in the learning process. This study explores how insights into brain mechanisms, such as memory, attention, and cognitive development, can improve teaching methods and student outcomes. It emphasizes the importance of aligning educational practices with the brain's natural learning processes to foster better engagement, retention, and critical thinking. Neuro-pedagogy also highlights the impact of emotional and social factors on cognitive function, demonstrating the need for a holistic approach to education. By incorporating neuro-pedagogical principles, educators can design personalized learning experiences that cater to diverse student needs. The study further discusses innovative strategies, such as the use of neuro-feedback tools and adaptive learning technologies, to optimize the educational process. Overall, neuro-pedagogy offers valuable insights for creating an inclusive, evidence-based educational framework that enhances learning efficiency and promotes lifelong learning.

Keywords: Neuro-pedagogy, brain function, cognitive development, memory, attention, emotional learning, personalized education, neuroscience in education, adaptive learning, neuro-feedback.

Education has long been regarded as one of the most significant pillars of human development, and understanding how the brain functions during the learning process has revolutionized modern pedagogy. Over the past few decades, the intersection of neuroscience and education has emerged as a transformative field, widely referred to as neuro-pedagogy. This interdisciplinary approach leverages scientific insights into brain activity to optimize teaching strategies and create more effective learning environments. By exploring the underlying neural mechanisms of memory, attention, motivation, and emotion, neuro-pedagogy seeks to bridge the gap between theoretical educational frameworks and the biological processes that govern human cognition (Jensen, 2008).

One of the primary goals of neuro-pedagogy is to tailor educational practices to align with how the brain naturally processes, retains, and retrieves information. Traditional approaches to teaching often operate on the assumption that all students learn in a uniform manner, neglecting the individual cognitive and emotional differences inherent in each learner. Recent advancements in neuroscience, however, have demonstrated that such assumptions are overly simplistic and fail to address the complexities of brain function. For example, research has shown that the brain's ability to focus on a task is influenced not only by cognitive capacities but also by emotional states, environmental factors, and social interactions (Immordino-Yang & Damasio, 2007). These findings underscore the need for a more nuanced understanding of how educators can structure their practices to enhance learning outcomes.

At its core, neuro-pedagogy draws on insights from cognitive neuroscience to elucidate how different areas of the brain interact during the learning process. For instance, the hippocampus is integral to the formation and consolidation of long-term memories, while the prefrontal cortex governs executive functions such as decision-making, problem-solving, and goal-setting (Sousa, 2011). These discoveries have profound

implications for education, as they highlight the importance of incorporating strategies that stimulate these brain regions to facilitate deeper learning. Additionally, neuro-pedagogy emphasizes the dynamic nature of the brain, particularly its capacity for neuroplasticity—the ability to reorganize and adapt in response to new experiences. This concept challenges the traditional notion that intelligence is fixed and suggests that targeted interventions can reshape neural pathways to enhance cognitive abilities (Doidge, 2007).

Another critical dimension of neuro-pedagogy involves the role of emotion in learning. Unlike traditional pedagogical approaches that often prioritize the acquisition of knowledge over emotional well-being, neuro-pedagogy recognizes that emotions are deeply intertwined with cognitive processes. Research by Zull (2002) indicates that the emotional centers of the brain, such as the amygdala, play a pivotal role in determining how information is encoded and recalled. Positive emotional states have been shown to enhance attention and memory, while negative emotions, such as stress and anxiety, can impair these processes. This underscores the need for educators to create emotionally supportive learning environments that foster curiosity, resilience, and a sense of belonging among students.

In addition to its focus on individual cognition, neuro-pedagogy also addresses the social dimensions of learning. The brain is inherently a social organ, and learning is often a collaborative process that relies on interpersonal interactions. Studies have demonstrated that social engagement activates the brain's reward system, promoting the release of dopamine and fostering a sense of motivation and connection (Cozolino, 2013). These findings suggest that incorporating collaborative activities, peer discussions, and group problem-solving into educational practices can enhance both cognitive and emotional outcomes.

The integration of neuro-pedagogy into educational settings has also given rise to innovative tools and technologies that

harness neuroscientific insights to improve teaching and learning. For example, neuro-feedback systems use real-time brain activity data to help students regulate their focus and attention. Similarly, adaptive learning platforms leverage artificial intelligence and machine learning algorithms to personalize instruction based on individual student needs and cognitive profiles (Howard-Jones, 2010). These technologies not only make learning more engaging but also provide valuable feedback to educators, enabling them to refine their approaches and better support their students.

Despite these challenges, the potential benefits of neuro-pedagogy far outweigh its limitations. By aligning teaching strategies with the brain's natural learning processes, educators can create more inclusive and effective learning environments. Neuro-pedagogy also holds promise for addressing the diverse needs of learners, including those with learning disabilities, attention disorders, and emotional challenges. For example, research has shown that interventions based on neuro-pedagogical principles can significantly improve outcomes for students with dyslexia by enhancing their phonological processing skills and strengthening neural pathways associated with reading (Shaywitz, 2003).

The implications of neuro-pedagogy extend beyond the classroom, as it provides valuable insights into lifelong learning and professional development. In an increasingly knowledge-driven society, the ability to adapt and acquire new skills is essential for personal and professional success. Neuro-pedagogy emphasizes the importance of fostering a growth mindset, which encourages individuals to view challenges as opportunities for growth rather than obstacles to overcome (Dweck, 2006). This perspective not only enhances resilience but also promotes a culture of continuous learning and innovation.

Neuro-pedagogy represents a paradigm shift in the field of education, offering a scientific foundation for optimizing teaching and learning. By integrating insights from

neuroscience, psychology, and education, this interdisciplinary approach provides a deeper understanding of how the brain learns and how educators can support this process. While challenges remain in translating neuroscientific research into practical applications, the potential benefits of neuro-pedagogy are undeniable. By embracing this innovative approach, educational systems can create more inclusive, engaging, and effective learning environments that prepare students for the demands of the 21st century.

Neuro-pedagogy, an emerging interdisciplinary field that combines neuroscience, psychology, and education, aims to understand how brain function affects the learning process and how this understanding can be applied to enhance educational practices. This field holds the potential to revolutionize education by aligning teaching strategies with the way the brain learns, retains, and processes information. The main part of this study delves into the fundamental principles of neuro-pedagogy, its practical applications in education, challenges in implementation, and the transformative impact it has on both learners and educators.

The Principles of Neuro-Pedagogy

Neuro-pedagogy is grounded in the principles of how the brain learns, focusing on aspects such as memory, attention, emotion, and cognitive processing. Memory plays a pivotal role in learning, and neuroscience has shed light on how different types of memory—short-term, working, and long-term—function in the brain. The hippocampus, a critical structure for consolidating short-term memories into long-term ones, is heavily involved in the learning process (Sousa, 2011). Educators who understand how memory functions can implement strategies that reinforce information retention, such as spaced repetition and retrieval practice.

Attention, another fundamental component of neuro-pedagogy, is crucial for effective learning. The prefrontal cortex regulates attention by filtering distractions and focusing on

relevant stimuli (Jensen, 2008). Neuro-pedagogy suggests that educators should design learning environments that minimize distractions and foster sustained attention. For example, implementing short, focused lessons with interactive components can help maintain student engagement.

Emotion significantly impacts learning, as the amygdala and other emotional centers of the brain influence memory encoding and recall (Immordino-Yang & Damasio, 2007). Positive emotions, such as curiosity and joy, enhance learning by increasing dopamine release, while negative emotions, such as stress and anxiety, can impair cognitive functions. Neuro-pedagogy advocates for creating emotionally supportive learning environments where students feel safe, motivated, and engaged.

Neuroplasticity, the brain's ability to reorganize and form new neural connections in response to learning and experience, is a cornerstone of neuro-pedagogy (Doidge, 2007). This principle underscores the idea that intelligence is not fixed and that targeted interventions can enhance cognitive abilities. Educators can use neuroplasticity to design learning activities that challenge students and promote the development of new skills and knowledge.

Applications of Neuro-Pedagogy in Education

The principles of neuro-pedagogy can be applied in various ways to enhance teaching and learning. One of the most significant applications is personalized education, which tailors teaching strategies to individual students' cognitive profiles and learning needs. Advances in neuroscience have highlighted the diversity of brain functions, emphasizing the importance of adapting instruction to accommodate different learning styles, strengths, and challenges (Tokuhama-Espinosa, 2010). Personalized learning can include differentiated instruction, adaptive technologies, and individualized feedback.

Another application of neuro-pedagogy is the integration of multisensory learning approaches. Research has shown that engaging multiple senses during learning enhances information

retention and comprehension. For instance, combining visual, auditory, and kinesthetic elements in lessons can activate multiple areas of the brain, reinforcing neural connections and improving learning outcomes (Zull, 2002). Teachers can incorporate activities such as interactive simulations, hands-on experiments, and multimedia presentations to create rich, multi-sensory learning experiences.

Collaborative learning is another area where neuro-pedagogy offers valuable insights. Social interactions play a vital role in cognitive development, as they activate the brain's reward system and promote the release of neurotransmitters like dopamine and oxytocin (Cozolino, 2013). Neuro-pedagogy encourages the use of group activities, peer discussions, and cooperative projects to foster social engagement and enhance learning. These strategies not only improve cognitive outcomes but also develop important social and emotional skills.

Neuro-pedagogy also fosters emotional well-being by creating supportive and inclusive learning environments. Students who feel valued, motivated, and connected are more likely to engage in learning and achieve their full potential. This is particularly important for at-risk students who face challenges such as socioeconomic disadvantage, learning disabilities, or trauma. By addressing the emotional and social dimensions of learning, neuro-pedagogy helps build resilience and a sense of belonging among students (Immordino-Yang & Damasio, 2007).

Furthermore, neuro-pedagogy promotes lifelong learning by cultivating a growth mindset. Students who believe that their abilities can be developed through effort and practice are more likely to embrace challenges, persist in the face of setbacks, and pursue continuous improvement. This mindset not only enhances academic performance but also prepares students for the demands of a rapidly changing world (Dweck, 2006).

The Role of Educators in Neuro-Pedagogy

The successful implementation of neuro-pedagogy depends heavily on the role of educators. Teachers are not only

facilitators of knowledge but also mentors who guide students in understanding their cognitive processes and developing self-regulation skills. This requires a shift in traditional teaching roles, emphasizing collaboration, reflection, and adaptability.

Professional development is essential for equipping educators with the knowledge and skills to integrate neuro-pedagogical principles into their practices. Training programs should focus on topics such as brain function, learning theories, emotional intelligence, and the use of digital tools. Educators should also be encouraged to collaborate with neuroscientists, psychologists, and other professionals to develop evidence-based strategies that address the diverse needs of their students (Tokuhama-Espinosa, 2010).

In addition to professional development, educators must adopt a student-centered approach that prioritizes individual learning needs and preferences. This includes creating flexible learning environments, providing timely feedback, and fostering a culture of curiosity and exploration. By embracing the principles of neuro-pedagogy, educators can inspire a new generation of learners who are confident, capable, and motivated to succeed.

Neuro-pedagogy represents a paradigm shift in education, offering a scientific foundation for optimizing teaching and learning. By understanding the principles of brain function and applying them to educational practices, educators can create more inclusive, engaging, and effective learning environments. Despite the challenges associated with its implementation, the potential benefits of neuro-pedagogy are undeniable. It has the power to transform education by improving cognitive outcomes, fostering emotional well-being, and preparing students for lifelong learning and success. As research in neuroscience continues to advance, the integration of neuro-pedagogy into educational systems will play a pivotal role in shaping the future of education.

The field of neuro-pedagogy has brought a transformative

lens to understanding education, integrating neuroscience with teaching practices to create learning environments that are grounded in scientific understanding of brain function. As education systems globally grapple with increasing demands for inclusivity, personalization, and efficiency, neuro-pedagogy offers an innovative framework for addressing these challenges. In Kazakhstan and beyond, the integration of neuro-pedagogy into educational practices can redefine how teaching and learning are approached, emphasizing cognitive, emotional, and social dimensions of education.

At its core, neuro-pedagogy underscores the importance of aligning educational practices with the brain's natural learning processes. Insights into memory, attention, and neuroplasticity have shown that the brain is not a static organ but rather an adaptive system capable of continuous growth and reorganization. This understanding has debunked many traditional assumptions about learning, including the outdated notion that intelligence is fixed or that all students learn in the same way. Instead, neuro-pedagogy encourages educators to embrace the diversity of learning styles and cognitive capabilities within the classroom, creating opportunities for all students to thrive.

One of the most significant contributions of neuro-pedagogy is its focus on the emotional dimension of learning. The integration of neuroscience into education has revealed that emotions play a pivotal role in shaping cognitive processes. The emotional centers of the brain, such as the amygdala, influence how information is encoded, stored, and retrieved, underscoring the need for emotionally supportive learning environments. Students who feel safe, motivated, and connected to their learning are more likely to engage deeply with content, retain information, and develop critical thinking skills. This understanding challenges traditional, rigid models of education that often overlook the interplay between emotional well-being and academic success. Neuro-pedagogy highlights that fostering

curiosity, resilience, and a sense of belonging are essential for unlocking students' full potential.

The social aspect of neuro-pedagogy further expands its impact. Learning is inherently a social process, with collaboration and interaction playing key roles in cognitive development. Neuroscientific research has demonstrated that social engagement activates the brain's reward system, enhancing motivation and reinforcing learning. By incorporating group discussions, peer collaborations, and cooperative problem-solving into classroom practices, educators can tap into the brain's social nature to enhance both academic and interpersonal skills. This approach not only improves individual learning outcomes but also prepares students for the collaborative demands of modern workplaces and communities.

Digital transformation represents another critical avenue through which neuro-pedagogy is reshaping education. Technologies such as neuro-feedback tools, adaptive learning platforms, and e-learning systems allow for greater personalization and engagement in the classroom. Adaptive platforms, in particular, leverage algorithms and data analytics to tailor content to each student's unique cognitive profile, enabling them to learn at their own pace and focus on areas where they need the most support. Neuro-feedback tools provide real-time insights into students' brain activity, helping them regulate attention and improve focus. These technologies exemplify how neuroscience and digital innovation can work hand in hand to create more effective educational practices. However, their adoption requires careful consideration of issues such as accessibility, affordability, and data privacy to ensure equitable implementation across diverse educational contexts.

While the potential of neuro-pedagogy is vast, its implementation also presents challenges. Translating complex neuroscientific research into actionable teaching strategies requires interdisciplinary collaboration between educators and neuroscientists, a relationship that is not always easily

established. Misinterpretation or oversimplification of scientific findings, such as the persistent belief in "learning styles," can lead to ineffective or counterproductive practices. To address this, professional development programs and ongoing training for educators are essential. These initiatives can equip teachers with the knowledge and skills needed to integrate neuro-pedagogical principles into their classrooms effectively.

Another challenge lies in the resource disparities between educational institutions. Advanced technologies associated with neuro-pedagogy, such as adaptive platforms and neuro-feedback systems, are often costly and require significant infrastructure. This creates a risk of widening the gap between well-resourced and underserved schools, exacerbating existing inequalities in education. Policymakers and stakeholders must prioritize funding and resource allocation to ensure that all students have access to the benefits of neuro-pedagogy, regardless of their socio-economic background. Bridging this gap is essential for realizing the full potential of neuroscience-informed education.

Ethical considerations also play a critical role in the adoption of neuro-pedagogy. The use of technologies that collect and analyze brain activity data raises questions about privacy, consent, and the potential misuse of sensitive information. Additionally, the personalization of learning must balance individual needs with the broader goals of holistic education, ensuring that students are not overly segmented or limited in their learning experiences. Establishing ethical guidelines and regulatory frameworks is crucial to navigating these challenges responsibly and sustainably.

Despite these challenges, the potential benefits of neuro-pedagogy far outweigh its limitations. Its emphasis on aligning education with brain function offers a more evidence-based and effective approach to teaching and learning. By fostering curiosity, creativity, and critical thinking, neuro-pedagogy

prepares students for the complexities of the 21st century, where adaptability and lifelong learning are essential. Moreover, its focus on emotional well-being and social interaction addresses the holistic development of students, nurturing not only academic skills but also the resilience, empathy, and collaboration needed for personal and professional success.

For educators, neuro-pedagogy represents an opportunity to reimagine their roles in the classroom. Teachers are no longer mere transmitters of information but facilitators of learning, guiding students in exploring their cognitive processes and developing self-regulation skills. This paradigm shift requires educators to adopt a student-centered approach, prioritizing flexibility, creativity, and responsiveness in their teaching methods. Professional development programs must play a central role in supporting educators through this transition, providing them with the tools and confidence to embrace neuro-pedagogy fully.

The impact of neuro-pedagogy extends beyond the classroom, influencing how society approaches education at large. In a rapidly evolving world, the ability to learn, unlearn, and relearn has become a fundamental skill. Neuro-pedagogy emphasizes the importance of cultivating a growth mindset, encouraging individuals to view challenges as opportunities for growth rather than obstacles to overcome. This perspective not only enhances resilience but also fosters a culture of innovation and continuous improvement.

In conclusion, neuro-pedagogy offers a groundbreaking framework for transforming education. By integrating insights from neuroscience, psychology, and education, it provides a deeper understanding of how the brain learns and how educators can support this process. While challenges such as resource disparities, ethical concerns, and resistance to change must be addressed, the potential benefits of neuro-pedagogy are undeniable. Its emphasis on personalization, emotional well-being, and social engagement aligns with the demands of modern

education, creating opportunities for all students to succeed. As research in neuroscience continues to advance, the integration of neuro-pedagogy into educational systems will play a pivotal role in shaping the future of learning, ensuring that it is both inclusive and effective for generations to come.

Reference list

Cozolino, L. (2013). *The social neuroscience of education: Optimizing attachment and learning in the classroom*. W.W. Norton & Company.

Doidge, N. (2007). *The brain that changes itself: Stories of personal triumph from the frontiers of brain science*. Viking.

Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.

Goswami, U. (2006). Neuroscience and education: From research to practice? *Nature Reviews Neuroscience*, 7(5), 406-413. <https://doi.org/10.1038/nrn1907>

Howard-Jones, P. A. (2010). *Introducing neuroeducational research: Neuroscience, education, and the brain from contexts to practice*. Routledge.

Immordino-Yang, M. H., & Damasio, A. (2007). We feel, therefore we learn: The relevance of affective and social neuroscience to education. *Mind, Brain, and Education*, 1(1), 3-10. <https://doi.org/10.1111/j.1751-228X.2007.00004.x>

Jensen, E. (2008). *Brain-based learning: The new paradigm of teaching* (2nd ed.). Corwin Press.

Pashler, H., McDaniel, M., Rohrer, D., & Bjork, R. (2008). Learning styles: Concepts and evidence. *Psychological Science in the Public Interest*, 9(3), 105-119. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01038.x>

Shaywitz, S. E. (2003). *Overcoming dyslexia: A new and complete science-based program for reading problems at any level*. Knopf.

Sousa, D. A. (2011). *How the brain learns* (4th ed.). Corwin

Press.

Tokuhama-Espinosa, T. (2010). *Mind, brain, and education science: A comprehensive guide to the new brain-based teaching*. W.W. Norton & Company.

Zull, J. E. (2002). *The art of changing the brain: Enriching the practice of teaching by exploring the biology of learning*. Stylus Publishing.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ НА УРОКАХ ХИМИИ

Жадыраева Куралай Токашовна

Учитель химии Коммунального государственного учреждения «Школа-гимназия №133»
Управления образования города Алматы.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аннотация

Духовно-нравственное воспитание на уроках химии играет важную роль в формировании личности школьников. Химия, как учебный предмет, предоставляет уникальные возможности для интеграции нравственных ценностей в образовательный процесс. На своих уроках я применяю подходы, направленные на развитие самостоятельной работы, взаимодействия учеников в коллективе, а также осознания нравственных и этических принципов. Одним из эффективных методов является использование химических сказок, в которых ученики решают не только химические задачи, но и сталкиваются с проблемами «добра и зла». Аналогии с казахскими народными сказками позволяют глубже понять культурные и нравственные аспекты. Такие задания особенно уместны в темах «Серная кислота», «Металлы», «Щелочи», где исторические и химические знания объединяются для формирования нравственного опыта. В своей практике я активно внедряю личностно-ориентированный, системно-деятельный подходы и народную педагогику, что способствует решению этических, эстетических и поведенческих задач на уроках. Эти методы позволяют обогатить образовательный процесс, делая его более глубоким и значимым для учеников.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, химия, школьное образование, химические сказки, народная педагогика, этика, эстетика, самостоятельная работа.

Духовно-нравственное воспитание является неотъемлемой частью образовательного процесса, направленного на формирование гармоничной личности, способной осознанно воспринимать мир и принимать морально обоснованные решения. В современном мире, когда темп жизни и научно-технический прогресс неизменно возрастают, необходимость воспитания нравственных ориентиров становится как никогда актуальной. Особенно важна роль образовательных учреждений, таких как школы, которые закладывают основы мировоззрения, культурных ценностей и поведенческих норм у молодого поколения. Химия, как предмет, изучающий основы материального мира и взаимодействия веществ, предоставляет уникальные возможности для интеграции нравственных принципов в процесс обучения. Это позволяет не только изучать научные закономерности, но и вырабатывать этические подходы к использованию знаний и технологий.

Образование как категория выходит за рамки исключительно передачи знаний. Это процесс формирования личности, который включает эмоциональную, нравственную и социальную составляющие. В данном контексте уроки химии могут быть площадкой для решения как научных, так и нравственно-этических задач. На этих уроках школьники не только осваивают химические реакции и свойства веществ, но и учатся применять полученные знания в контексте решения поведенческих и социальных проблем. В основе такого подхода лежит идея о том, что образование должно не просто обучать, но и воспитывать, формируя у школьников способность к рефлексии, эмпатии и осознанию своей роли в окружающем мире.

Современные педагогические технологии позволяют сделать процесс обучения более продуктивным и значимым. Среди них особое внимание уделяется системно-деятельностному и личностно-ориентированному подходам. Эти методы направлены на вовлечение учеников в активный процесс познания, при котором они становятся не просто потребителями информации, а активными участниками образовательного процесса. Интеграция этих подходов в преподавание химии открывает новые горизонты для духовно-нравственного воспитания. Примером может служить использование

химических сказок, где ученики решают как научные, так и нравственные задачи, погружаясь в мир добра и зла. Этот метод позволяет сделать обучение не только информативным, но и эмоционально насыщенным, что способствует лучшему усвоению материала.

Одним из главных вызовов современного образования является поиск баланса между теоретическими знаниями и их практическим применением. Химия, как наука, которая активно используется в промышленности, медицине, сельском хозяйстве и других сферах, несет в себе огромный потенциал как для развития технологий, так и для решения глобальных проблем. Однако без осознания нравственной ответственности за использование этих знаний может возникнуть угроза для экологии, здоровья и будущих поколений. В этой связи уроки химии могут служить платформой для формирования экологического сознания и нравственной ответственности у школьников. Это особенно важно в условиях Казахстана, где богатые природные ресурсы и их рациональное использование играют ключевую роль в развитии страны.

В своей педагогической практике я уделяю особое внимание созданию атмосферы сотрудничества и взаимопонимания на уроках химии. Уроки являются местом, где школьники учатся работать в команде, слушать и понимать друг друга, сопоставлять свои знания с точками зрения других и отстаивать свою позицию. Такой подход не только способствует лучшему усвоению учебного материала, но и формирует у учеников навыки коммуникации и социальной адаптации, которые являются важными для их будущей жизни. Коллективная работа, обсуждение и анализ проблем позволяют школьникам развивать критическое мышление и способность принимать осознанные решения.

Химические сказки как педагогический инструмент представляют собой интересный и необычный способ интеграции духовно-нравственных элементов в процесс обучения. При составлении таких сказок ученики сталкиваются с проблемами добра и зла, которые необходимо решить, используя свои знания по химии. Например, темы «Серная кислота», «Щелочи», «Металлы» становятся

основой для создания историй, в которых герои используют химические знания для решения не только научных, но и этических проблем. Этот подход позволяет ученикам осмыслить взаимосвязь между научными открытиями и их влиянием на жизнь общества.

Изучение темы «Металлы» также предоставляет возможность для осознания исторического и культурного наследия Казахстана. Рассмотрение химических свойств металлов через призму их использования нашими предками в быту и военном деле помогает учащимся понять, как щиты и мечи использовались для защиты территории нашей страны. Таким образом, уроки химии становятся не только местом изучения науки, но и платформой для обсуждения историко-культурного наследия, формирования национальной идентичности и патриотизма.

Системно-деятельностный подход, который активно используется в современной педагогике, предполагает вовлечение учеников в процесс активного познания. Это позволяет им не просто запоминать информацию, но и осмысливать её, искать пути её применения в реальной жизни. В свою очередь, личностно-ориентированный подход ставит в центр образовательного процесса личность ученика, его интересы, способности и потребности. Эти подходы в сочетании с народной педагогикой, которая опирается на традиционные культурные ценности, создают уникальные возможности для духовно-нравственного воспитания школьников на уроках химии.

Современная школа должна отвечать не только за передачу знаний, но и за воспитание нравственных ценностей, которые будут определять поведение и жизненные ориентиры учащихся. Это особенно важно в условиях глобализации, когда традиционные ценности и культурное наследие могут утратить своё значение. В этом контексте использование элементов народной педагогики, таких как казахские народные сказки, помогает сохранять и передавать национальные традиции и культуру. Эти методы способствуют формированию у школьников уважения к своим корням, осознания своей принадлежности к определённой культурной общности и понимания важности сохранения культурного наследия.

Внедрение более продуктивных педагогических технологий в

образовательный процесс требует от учителя высокой степени профессионализма и готовности к экспериментам. Использование системно-деятельностного и личностно-ориентированного подходов в сочетании с элементами народной педагогики позволяет сделать уроки химии не только познавательными, но и эмоционально насыщенными, значимыми для нравственного становления учащихся. Это требует от учителя умения интегрировать различные подходы, адаптировать их к потребностям и особенностям каждого ученика, а также создавать условия для их личностного роста.

Таким образом, духовно-нравственное воспитание на уроках химии становится важным инструментом формирования у школьников целостного мировоззрения, основанного на уважении к науке, культуре и нравственным ценностям. Это позволяет не только повысить уровень их знаний, но и подготовить их к активной и осознанной жизни в современном обществе, где наука и нравственность должны идти рука об руку.

Духовно-нравственное воспитание на уроках химии представляет собой важнейший аспект образовательного процесса, который способствует формированию не только научных знаний, но и моральных ценностей у школьников. Это позволяет соединить два ключевых компонента образования: академическую подготовку и воспитание личности, способной к осознанным поступкам, рефлексии и уважению к культурному наследию. В условиях глобализации и роста научно-технического прогресса интеграция нравственных ценностей в обучение химии становится особенно актуальной.

Роль химии в духовно-нравственном воспитании

Химия, как естественнонаучная дисциплина, имеет уникальные возможности для формирования у школьников системного мировоззрения. Изучая химические процессы, учащиеся могут глубже понимать взаимосвязи в природе и обществе, осознавать важность ответственного отношения к окружающему миру. На уроках химии рассматриваются такие темы, как экология, ресурсоемкость производства, устойчивое развитие, которые напрямую связаны с нравственными аспектами. Например, обсуждение влияния химической промышленности на экологию может служить основой для

формирования у школьников экологического сознания и чувства ответственности за будущее планеты.

Духовно-нравственное воспитание на уроках химии также помогает сформировать у учащихся представления о гармонии в природе и обществе. Химия демонстрирует, как мельчайшие частицы вещества соединяются, взаимодействуют и создают сложные структуры. Эти процессы можно интерпретировать как пример согласованной работы в коллективе, где каждая "частица" выполняет свою функцию для достижения общей цели. Такая аналогия позволяет школьникам осмыслить важность взаимопомощи и коллективной ответственности.

Методы духовно-нравственного воспитания на уроках химии

Для реализации духовно-нравственного воспитания в рамках преподавания химии можно использовать множество методов и подходов. Одним из них является использование химических сказок, которые помогают школьникам осмыслить нравственные аспекты через призму научных знаний. Например, при изучении темы «Серная кислота» можно составить сказку, где химический герой помогает решать экологические проблемы, параллельно преодолевая испытания, связанные с добром и злом. Такой подход стимулирует интерес к предмету, развивает творческое мышление и одновременно формирует моральные ценности.

Еще одним эффективным методом является включение в уроки элементов народной педагогики. Казахские народные сказки, легенды и пословицы могут быть использованы для объяснения химических понятий и процессов. Например, при изучении темы «Металлы» можно обсуждать, как наши предки использовали металл для изготовления орудий труда и защиты родной земли. Это помогает ученикам осмыслить историческое значение химии и её связь с культурным наследием Казахстана.

Кроме того, важным элементом является использование проблемных вопросов, которые стимулируют учащихся к размышлениям и обсуждению. Например, можно задать вопрос: «Какое влияние оказывает химическая промышленность на окружающую среду, и что мы можем сделать, чтобы уменьшить её негативные последствия?»

Такие задания не только развивают критическое мышление, но и помогают школьникам сформировать нравственную позицию по важным вопросам современности.

Взаимодействие учеников на уроках химии

Уроки химии предоставляют широкие возможности для развития навыков взаимодействия и сотрудничества. Групповые эксперименты, совместное обсуждение результатов и коллективное решение задач способствуют формированию у школьников таких качеств, как взаимопомощь, уважение к мнению других и умение работать в команде. Например, при выполнении лабораторной работы учащиеся должны распределить обязанности, следить за соблюдением правил безопасности и анализировать результаты совместной деятельности.

Важным аспектом является создание условий для обсуждения нравственных дилемм. Например, можно предложить учащимся обсудить, как химия может быть использована во благо человечества или во вред ему. Такие обсуждения позволяют школьникам осознать, что наука является нейтральным инструментом, и её применение зависит от морального выбора человека.

Использование современных педагогических технологий

Современные педагогические технологии играют ключевую роль в интеграции духовно-нравственного воспитания в уроки химии. Системно-деятельностный подход, основанный на активном участии учащихся в процессе обучения, позволяет не только усваивать новые знания, но и формировать у них нравственные ориентиры. Например, можно предложить ученикам проектное задание, в рамках которого они должны разработать экологически безопасное производство какого-либо вещества. Такое задание стимулирует их к самостоятельным исследованиям, анализу информации и принятию решений, которые учитывают как научные, так и нравственные аспекты.

Личностно-ориентированный подход позволяет учитывать индивидуальные особенности каждого ученика и создавать условия для их личностного роста. Например, можно предложить задания, которые соответствуют интересам и уровню подготовки каждого учащегося. Это может быть составление рассказа о химических

веществах, моделирование экспериментов или создание видеопрезентации на заданную тему. Такой подход способствует формированию у школьников уверенности в своих силах, стимулирует их к активному участию в учебном процессе и развивает чувство ответственности.

Воспитание экологического сознания

Один из ключевых аспектов духовно-нравственного воспитания на уроках химии – это формирование экологического сознания у школьников. В условиях современного мира, где экологические проблемы становятся всё более актуальными, важно прививать учащимся понимание взаимосвязи между научными открытиями и их влиянием на окружающую среду. Например, при изучении темы «Химические реакции» можно обсудить, как производство определённых веществ влияет на экологию, и предложить учащимся разработать пути минимизации этого влияния.

Экологические проекты, в рамках которых школьники исследуют воздействие химических веществ на окружающую среду, также являются эффективным методом воспитания экологического сознания. Например, можно предложить ученикам провести исследование о том, как отходы химической промышленности могут быть переработаны или утилизированы, и представить свои идеи в виде презентации. Такие задания помогают учащимся осознать важность устойчивого развития и своей роли в решении глобальных экологических проблем.

Для успешной реализации духовно-нравственного воспитания важно, чтобы содержание уроков химии было насыщено нравственными ценностями. Это может быть достигнуто через выбор тем, которые имеют не только научное, но и социальное значение. Например, при изучении темы «Щелочи» можно обсудить их применение в медицине и промышленности, а также возможные риски и ответственность, связанные с их использованием. Это позволяет учащимся осознать, что наука имеет как положительные, так и отрицательные стороны, и важно принимать решения, основываясь на этических принципах.

Кроме того, интеграция нравственных ценностей может быть осуществлена через обсуждение исторических примеров. Например, изучая тему «Металлы», можно рассказать о роли химии в развитии

технологий и защите национальных интересов. Это помогает учащимся понять, как наука влияет на общество и историю, и осознать свою ответственность за использование знаний.

Результаты духовно-нравственного воспитания

Эффективное духовно-нравственное воспитание на уроках химии способствует формированию у школьников таких качеств, как ответственность, эмпатия, критическое мышление и уважение к другим. Это помогает им не только успешно осваивать учебный материал, но и становиться активными и сознательными гражданами, способными принимать взвешенные решения в сложных ситуациях.

Школьники, которые участвуют в проектах и обсуждениях, направленных на решение нравственных и экологических проблем, приобретают навыки аналитического мышления, умение работать в команде и способность видеть взаимосвязи между наукой и обществом. Эти качества являются важными для их дальнейшего обучения и профессиональной деятельности, а также для формирования устойчивой жизненной позиции.

Таким образом, духовно-нравственное воспитание на уроках химии является важным инструментом формирования личности учащихся. Оно позволяет соединить научные знания с нравственными ценностями, делая обучение не только информативным, но и значимым для школьников. Использование современных педагогических технологий, элементов народной педагогики и практических заданий способствует развитию у учащихся ответственного отношения к науке, окружающей среде и обществу. В условиях современного мира, где нравственные ориентиры становятся всё более важными, такой подход является необходимым для подготовки подрастающего поколения к жизни в глобальном сообществе.

Литературы

Абаева, Г. К. (2018). Формирование духовно-нравственных ценностей школьников в образовательной среде. Современное образование, 5(3), 45–52.

Балыхина, Т. М., & Пономарева, С. В. (2017). Использование химических сказок в процессе обучения школьников. Вестник

педагогике и психологии образования, 9(4), 23–30.

Вагнер, Л. (2020). Народная педагогика как средство формирования нравственных ориентиров у школьников. Образовательные инновации, 12(6), 34–40.

Гумеров, М. Ф. (2019). Применение личностно-ориентированного подхода в школьной химии. Химия в школе, 7(2), 51–56.

Дубинин, Н. П. (2021). Духовные основы экологического воспитания учащихся. Экология и образование, 15(2), 29–35.

Жумабаева, А. Е. (2020). Развитие экологической культуры школьников в рамках уроков химии. Наука и образование Казахстана, 6(3), 18–24.

Иванова, Е. Н. (2016). Методические подходы к воспитанию нравственных качеств через уроки химии. Педагогические исследования, 8(1), 12–18.

Каратаев, В. С., & Аманова, Л. Т. (2019). Элементы народной педагогики в преподавании химии. Традиции и инновации в образовании, 11(5), 40–46.

Никитина, С. А. (2018). Формирование экологического сознания у учащихся на основе системно-деятельностного подхода. Современная школа, 14(3), 57–63.

Сагынтаева, К. Н. (2022). Развитие духовно-нравственных ценностей через интеграцию культуры и науки. Вестник педагогики, 16(4), 22–28.

Сухомлинский, В. А. (1973). Сердце отдаю детям. Москва: Просвещение.

Хакимова, Г. Р. (2017). Использование химии как средства духовно-нравственного воспитания. Химическое образование, 9(2), 44–50.

Чистякова, Е. А. (2020). Влияние химии на формирование ответственности школьников перед обществом. Химия и жизнь, 10(5), 38–42.

Юсупова, А. М. (2019). Разработка инновационных методов обучения химии. Образовательная среда, 13(3), 31–37.

Zull, J. E. (2002). The art of changing the brain: Enriching

the practice of teaching by exploring the biology of learning.
Stylus Publishing.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ

Мусаева Айдана Зинадинқызы

№30 орта мектебінің бастауыш сынып мұғалімі
Қармақшы ауданы, Қызылорда облысы
Қазақстан
e-mail: indira_7301@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған тиімді әдіс-тәсілдер талданады. Қазақ тілі пәнінде оқушылардың тілдік қабілеттерін дамыту және шығармашылық ойлау дағдыларын қалыптастыру жолдары мысалдар арқылы жан-жақты қарастырылған. Сонымен қатар, функционалдық сауаттылықты қалыптастыруда теория мен тәжірибені ұштастырудың маңыздылығы көрсетілген. Мақалада оқушылардың теориялық білімді тәжірибеде қолдану қабілетін арттыруға бағытталған әдістер ұсынылып, олардың білім сапасын жақсартуға тигізетін әсері баяндалады. Зерттеу нәтижелері бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда тілдік материалдарды тиімді пайдалану арқылы шығармашылық қабілеттерін дамытуға болатынын айқындайды.

Түйін сөздер: бастауыш сынып, функционалдық сауаттылық, шығармашылық қабілет, тіл, дыбыс, сөз, теориялық білім, тәжірибе.

XXI ғасыр адамзат атаулының бойында көптеген игі қасиеттердің болуын қажет етеді. Сол себепті оқушыларды өз заманына лайық азамат етіп тәрбиелеу мақсатында білім саласында жан-жақты кешенді жұмыстар атқарылуда. Солардың ең бастысы үш тілде білім беру, 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу т.б. Бұлардың барлығы, сайып келгенде, заман талабына жауап бере алатын, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны дайындап шығаруды көздейді. Оқушының алған теориялық білімін іс жүзінде қолдана білуі оның бәсекеге қабілеттілігінің бір көрсеткіші деп санауға болады. Қазіргі таңда оқушылардың сабақ барысында алған теориялық білімдерін тәжірибеде қолдана білуін қамтамасыз ету, яғни оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру ісі аса маңызды болып табылады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға арналған тапсырмалардан күтілетін нәтижелер:

- Белсенділігі артады;
- Шығармашылық тұрғыда ойлайды;
- Өз бетінше шешім қабылдауға талпынады;
- Өмір бойы білім алуға деген дағдылары қалыптасып, дамиды.

Функционалдық сауаттылықты арттыру мәселесі бірнеше бағытта жүзеге асады. Қазақ тілі пәні арқылы оқушылардың оқу және жазу сауаттылықтарын жетілдіруге күш саламыз. Қазіргі кезде мектеп, жоғары оқу орнын тәмамдап, жұмысқа орналасқан жас мамандарға қатысты пікірлерді естіп қалып жатамыз. Ресми тілде екі сөздің басын құрап, өз ойын дұрыс жаза алмауы, олардың көпшілік алдына шығып сөз сөйлеуге, ғылыми тілде баяндама жасауға деген шорқақтықтары танылып жатады екен. Бұның барлығы алған білімді күнделікті өмірде іс жүзінде қолдана алмау деп танылады. Ғаламтор бетіндегі бір материалдан төмендегі дәйексөзді кездестірдік: *«Жалпы, барлық зерттеушілердің болжамы бойынша, адамдардың сауатсыздық деңгейінің төмендеуі, оларға дұрыс білім беріп, тиянақты оқытпаудан, оқырман болуға үйретпеуден болған көрінеді»*. Бұл сөздің жаны бар. Ең алдымен оқушының қазақ тілі пәніне деген қызығушылығын оятып, сабақты ерекше ынта-ықылас қойып оқитындай дәрежеде ұйымдастыруымыз қажет. Әсіресе, білім негізі бастауышта қаланатын болғандықтан,

оқушылардың жалпы сауаттылықтарын арттыру, оқу және жазу дағдыларын мейлінше жетілдіру басты міндетіміз болып саналады. Сол себепті әдістемелік нұсқаулықта пән мазмұны арқылы оқушының функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған кейбір тапсырмаларды ұсынып отырмыз.

Негізгі бөлім

Негізінен алғанда 2-3 сыныптарда қазақ тілі пәнінен өтетін тақырыптар қайталанып келеді. Мысал ретінде «сөз және сөйлеу», «мәтін», «сөйлем», «сөз таптары» деген тарауларды атауға болады. Алайда, әр сынып сайын бұл тарауларға қосымша тақырыптар қосылып, қарапайымнан күрделіге қағидаты бойынша күрделеніп отырады. Қайталанатын тақырыптарда өткенді еске түсіру үшін көпір әдісін, ББҮ стратегиясын қолдануға немесе ассоциациялық карта мен ментальды картаны толтыртуға болады. Берілген мәлімет оқушының жадында ұзақ сақталуы үшін, әрі оны іс жүзінде пайдалана алуы үшін тақырыпты еске түсіру тапсырмаларын орындауды оқушылардың өздерінің еншісіне қалдыру керек. Ол үшін үйден алдын ала дайындалған тапсырмаларды алып келіп, уақытты ұтымды пайдаланғанымыз дұрыс. Әрине, жазғы ұзақ мерзімді демалыстан келген оқушыға бірден тақырыпты еске түсіре қою қиынға соғады. Сол себепті оларға алдымен сәл ой тұрткі жасап жібергеніміз абзал. Мәселен «Тіл және сөйлеу» тақырыбын өту барысында оларға төмендегі суретті ұсынамыз.

Суретті бір көрсетіп, қайтадан алып қоямыз. Әр оқушы өз дәптеріне жаңағы суретте көрген ауызекі сөйлеу құралдары мен жазбаша сөйлеу құралдарын ажыратып, екі топқа бөліп жазады. Бұл тапсырма біріншіден, оқушының өткен тақырыпты еске түсіруіне тұрткі болады. Екіншіден олардың тақырыпты қаншалықты есте сақтап қалғандығын байқатады. Үшіншіден, олардың көру арқылы есте сақтау, жылдам қозғалу дағдыларын дамытады. Олардың тез

қабылдау қабілетін жетілдіре түседі, шапшаң қимылдауға үйретеді. Сондай-ақ, өзі көрген заттың атауын бірден еске түсіріп жазудың өзі бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымдық негізінің көрсеткіші болып табылады.

Оқушылардың өз ойын жеткізе білу дағдысын жетілдіру, топпен жұмыс жасай білуге дағдыландыру, көпшілік алдында еркін сөйлеу мәдениетін дамыту үшін оларға топпен орындалатын төмендегідей тапсырманы ұсынамыз. Бірінші топқа «Тіл және сөйлеу», екінші топқа «Ауызекі сөйлеу», үшінші топқа «Жазбаша сөйлеу» деген тақырыптарды бөліп береміз. Әрбір топ өз тақырыбын қысқа да нұсқа түрде қорғап, өзгелерге түсіндіруі қажет.

Аталған тақырыптар төңірегінде ойларына тоқығанын анықтау мақсатында бірнеше сұрақтар қоюға болады. Мысалы:

- Тіл не үшін қажет? Оның сөйлеу құралы ретіндегі маңызы қандай?
- Сөйлеу не үшін керек?
- Ауызекі сөйлеу деген не? Ол қалай жүзеге асады?
- Жазбаша сөйлеу деген не? Ол қалай жүзеге асады?
- Ауызекі сөйлеу құралдарына не жатады? Олардың қандай маңызы бар?
- Жазбаша сөйлеу құралдарының түрлерін ата. Олардың әрқайсысының өмірдегі қажеттілігі қандай?

Оқушылар шама-шарқынша, әркім өз деңгейінде жауап береді. Сұрақ-жауап барысын БЖӨ (бастама-жауап-кейінгі әрекет) нысаны арқылы жүргізген дұрыс. Мәселен:

Бастама: Тіл не үшін қажет?

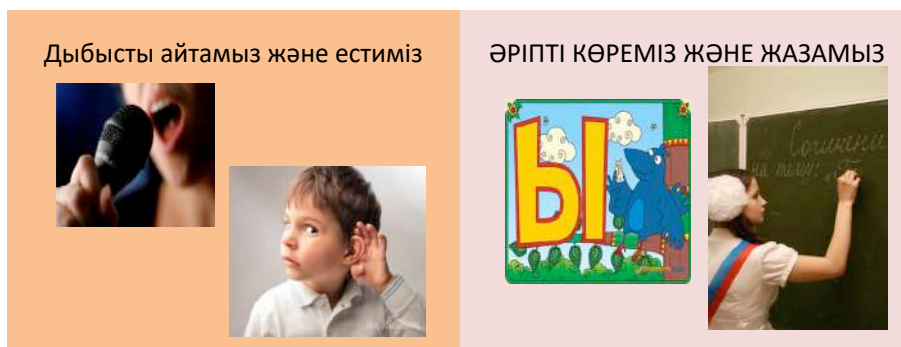
Жауап: Тіл сөйлеу үшін қажет.

Кейінгі әрекет: дұрыс.

Егер оқушылар тарапынан дұрыс емес немесе толық емес жауап қайтарылса, өзге оқушылар тарапынан толықтырылуы немесе дұрыс жауап берілуі қажет. Қате ақпараттың оқушылар жадында сақталып қалуына жол бермеу керек. Көпшілік оқушыларда көру жадысы жақсы дамығаны белгілі. Сондықтан бұл тапсырманы «Алтын қақпа» ойынының жолымен жүргізудің де ұтымдылығы жоғары. Мәселен, бірінші сұрақтың жауабын бір оқушыдан сұрағаннан кейін, жауап дұрыс болмаса, оның дұрыс жауабын интербелсенді тақтаның экранына шығарған дұрыс. Сол кезде оқушылар дұрыс жауапты толық

есте сақтап қалады. Бұл әдіс әрі уақыт үнемдейді, әрі АКТ-ны қолдану нәтижесінде оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын арттырады.

«Дыбыс және әріп» тақырыбын қайталау барысында олардың арасындағы айырмашылықты еске түсіру үшін, төмендегі суреттерді пайдалану жетіп жатыр.

Тақырып бойынша шағын төрт топқа төмендегідей тапсырма беріледі. Тақтаға қазақ тілінің әліпбиі жазылған суретті ілеміз. Бұл суретте әріптердің барлығы бірдей түспен жазылуы керек, кейбір суреттегідей дауысты-дауыссыздар немесе төл дыбыстар айрықша түспен белгіленіп тұрмауы керек.

Бірінші топ «дауысты және дауыссыз дыбыстарды» қызыл түспен;

Екінші топ «жуан және жіңішке дауыстыларды» жасыл түспен;

Үшінші топ «қатаң, ұяң және үнді дауыссыздарды» көк түспен;

Төртінші топ «қазақ тіліне тән дыбыстар мен өзге тілден келген дыбыстарды» сары түспен маркердің көмегімен сыртынан дөңгелектеп қоршайды.

Төрт топқа да ортақ сұрақ қойылады. Әліпбидегі қай әріп белгіленбей қалды? Олар неліктен белгіленбеді? Оқушылар, дыбыстардың барлығы боялғанын, тек әріптердің ғана қалғандығын, себебі олардың дыбысқа жатпайтындығын айтып түсіндіреді.

Дыбыс түрлерін ажыратуға арналған тапсырмаларды түрлендіре отырып, көбірек жүргізгеніміз абзал. Өйткені сауаттылықтың басы осы дыбыстардың түрлерін ажырата білуде екендігін көпшілігі түсіне бермейді. Егер мұғалім тарапынан жуан және жіңішке дауыстыларды, қатаң, ұяң, үнді дауыссыздарды ажырата білудің оңай жолын үйрететін болсақ және маңызын нақты мысалдармен

түсіндіретін болсақ, оқушылар оны тез қабылдайды.

Соңынан нүсте қойылмағанның сыры жіңішке дауыстыларға осылардың қатарына е, э дыбыстары жатады. Ал «у мен и» неліктен жақшаға алынды? Оқушылар дұрыс жауапты айтқан күннің өзінде мұғалім тарапынан толықтыру болғаны дұрыс.

Ол үшін мысалдар келтіреміз:

БАРУ – БАРУ+ҒА;

КӨРУ – КӨРУ+ГЕ;

ТИЫН + ДАР

ТИИН+ ДЕР

Дағдыны дамыта түсу үшін оқушыларға үш түрлі қоржынның суреті бар төмендегі тапсырманы береміз. Шарт бойынша бірінші қоржынға жуан сөздерді, екінші қоржынға жіңішке сөздерді, үшінші қоржынға аралас сөздерді салу қажет. Ол үшін түрлі-түсті қарындаштың көмегіне жүгінеміз. Жуан, жіңішке және аралас сөздерді қоржынның түсіне сәйкес үш түрлі қарындашпен бағыттағыш сызып қосамыз.

Дауыссыз дыбыстардың түрлерін меңгертуде қатаң мен ұяң дауыссызды тез жаттаудың жолын үйретеміз. Мәселен, ұяң дауыссыздар алфавит бойынша орналасқан: б, в, г, ғ, д, ж, з.

Ал қатаң дауыссыздар біркелкі ритммен дыбысталады, айтылуы бір-біріне ұқсас келеді: **К, Қ, Х, Һ, С, Ц, Ш, Щ, Ч, Ц, П, Ф, Т**. Өз ішінде бұлай жіктегенімізбен, барлығының айтылу мәнері ұқсас, біркелкі дыбысталады.

3-сыныпта Э, В, Ф, Ч, Щ, Ц, Х, Һ дыбыстарын оқытуда әр сабақ сайын өткен дыбысқа қатысты құрамында сол дыбыс бар сөздердің суретін әкелген дұрыс. Мысалы, элеватор, экскаватор, экскаваторшы, электровоз, аэродром, эстафета, эстрада, экспедитор, эмблема, аэровокзал, аэроплан. Бұл сөздерді құр ауызекі айтқаннан гөрі оқушыларға суреттерін көрсете отырып, түсіндірген әсерлі болмақ. Өйткені бастауыш сынып оқушыларының кейбірі бұл заттардың атауларын білмеуі мүмкін. Немесе атауын

білсе де, оның қандай болатындығын көрмеуі мүмкін. Біз оларға суретін қоса көрсету арқылы біріншіден дүниетанымдық негізін тереңдете түсеміз, екіншіден, есте сақтау қабілеттеріне ықпал етеміз. Оқушыға сөздің дұрыс жазылуын, дұрыс айтылуын түсіндіре отырып, оны өмірмен байланыстырып, қолданбалылық сипатын арттырамыз, яғни оқушының функционалдық сауаттылығы жетіле түседі.

Келесі бір маңызды тақырыптың бірі – мәтін. Мәтін тақырыбын өту арқылы оқушының ойлау, сөйлеу, жазу дағдыларын дамытамыз. Мәтін бойынша өткен тақырыптарды еске түсіру үшін «Үшөлшемді әдістемелік жүйедегі» «Көпір» әдісін пайдаланамыз.

Көпір	<p>Сұрақтарға жауап бер. Бос орындарға қажетті сөздерді қой.</p> <p>1. Мәтін деген не? Ж: <u>Мәтін өзара байланысты екі не одан да көп сөйлемнен құралады.</u></p> <p>2. Мәтіннің бөліктерін ата: Ж: Мәтіннің бөліктері: <u>басы, негізгі бөлім және соңы:</u></p> <p>3. Мәтіннің бөліктері қалай жазылады? Ж: Мәтіннің әр бөлігі <u>азат жолдан бастап</u> жазылады.</p> <p>4. Мәтіннің қандай түрлері болады? Ж: Мәтіннің үш түрі бар. Олар: <u>әңгімелеу, сипаттау, пайымдау.</u></p> <p>5. Әңгімелеу мәтіні қандай сұраққа жауап береді? Ж: әңгімелеу мәтіні <u>не істеді</u> деген сұраққа жауап береді.</p> <p>6. Сипаттау мәтіні қандай сұраққа жауап береді? Ж: Сипаттау мәтіні <u>қандай</u> деген сұраққа жауап береді.</p> <p>7. Пайымдау мәтіні қандай сұраққа жауап береді?</p>
-------	--

	<p>Ж: Пайымдау мәтіні <u>неліктен</u> деген сұраққа жауап береді.</p> <p>8. Мәтіннің қай түрі оқиғаның басталуы, оқиғаның әрі қарайғы дамуы және оқиғаның аяқталуынан тұрады?</p> <p>Ж: <u>Әңгімелеу мәтінінде</u> оқиғаның басталуы, дамуы және аяқталуы болады.</p> <p>9. Мәтіннің мазмұнын оқып, ол бойынша не құруға болады?</p> <p>Ж: Мәтіннің мазмұнына байланысты <u>ат қоюға және жоспар құруға</u> болады.</p>
--	---

Асты сызылған сөздердің орнына ешнәрсе жазбай, бос қалдырамыз. Дұрыс жауапты оқушылар өздері тауып жазуы қажет.

МӘТІНДІ ҚАЛАЙ ОҚУҒА БОЛАДЫ?

- Іштен оқу;
- Дауыстап оқу;
- Зерттеп оқу;
- Түсініп оқу;
- Рөлге бөліп оқу;
- Мәнерлеп оқу;
- Теріп оқу
- Минутқа оқу т.б.

Мәтінмен жұмыс істеу түрлері:

- Мәтіннің түрін анықтау;
- Мәтінді оның үш түрінің бір түрінен екінші түрге айналдырып жазу;
- мәтінді басы, негізгі оқиға және соңы деген бөліктерге бөлу;
- шашыратып берген мәтін бөліктерін мазмұны бойынша орын-орындарына қою;
- мәтіндегі тірек сөздерді теріп жазу;
- мәтіндегі негізгі ойды, идеяны анықтау;
- мәтінді өз сөзімен өзгертіп жеткізу;
- мәтіндегі оқиғаны әркімнің өзінше жалғастырып жазуы;

- мәтін мазмұнына мұғалім тарапынан арнайы қосылған артық бөлікті алып тастау;
- мәтінге тақырып қою;
- мәтінге жоспар құру;
- суретке қарап, мәтін құрастыру;
- белгілі тақырыптарға мәтін құрастырып жазу
- мәтін негізінде тест сұрақтарын дайындау немесе дайын тест сұрақтарын белгілеу т.б.

**МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ АРҚЫЛЫ
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚАНДАЙ ДАҒДЫЛАРЫ ДАМИДЫ?**

- Сөздік қоры молаяды;
- Әр түрлі тақырыптағы мәтіндерді оқу арқылы дүниетанымы кеңейеді;
- Оқығанын жылдам түсіну дағдысы дамиды;
- Мәтінді бірден айтып беруге жаттығады;
- Әдеби тілде сөйлеу нормасы қалыптасады;
- Ойын жүйелеп, оны әдеби тілде жазу мәдениеті жетіле түседі;
- Мәтіннің тараулары мен абзацтарын ажырата алады, талдай алады;
- Мәтінге тақырыптар қоя алады және жоспар құруға дағдыланады.

Бұлардың барлығы оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған. Дұрыс сөйлеу, сауатты жазу дағдыларын дамытып, жетілдіре түседі.

Мәтінмен жұмыс істеудің жоғарыда көрсетілген түрлерін қарапайымнан күрделіге қағидатын ұстана отырып жүргізе аламыз. Мысалы, мәтін бойынша тест сұрақтарына жауап беруге үйрету ең күрделі жұмыстың бірі болып саналады.

1- мәтін

Қазақстан – менің Отаным. Қазақстанның табиғаты әдемі, жері бай. Астана – Қазақстанның бас қаласы, Алматы – менің туған қалам.

Сөйлемді мәтін бойынша толықтырыңыз:

Мен Алматыда ...

- A) тудым.
- B) тұрамын.
- C) әдемі қала.
- D) өмір сүремін.

Мәтінге сәйкес келмейтін ақпаратты таңдаңыз.

- A) Мен Алматыда тудым.
- B) Қазақстанның табиғаты әдемі.
- C) Қазақстан жерінде пайдалы заттар көп.
- D) Қазақстанның астанасы – Астана қаласы.

Бұл сұрақтар балалардың мәтінді толық түсінуіне ғана ықпал етпейді, сонымен қоса олардың логикалық ойлауын жетілдіреді.

Бірінші сұрақтың дұрыс жауабы- А. Өйткені мәтінде «Алматы – менің туған қалам» деген сөйлем бар. Ендеше «Мен Алматыда тудым» деген жауапты белгілейді.

Ал екінші сұраққа дұрыс жауап беру үшін алдымен мәтінге сәйкес жауаптарды ойша алып тастап отырамыз;

- 1) Ол расымен Алматыда туды – сәйкес ақпарат.
- 2) «Қазақстанның табиғаты әдемі» деген сөйлем мәтінде бар – сәйкес ақпарат
- 3) мәтінде пайдалы заттар туралы айтылмаған – сәйкес келмейтін ақпарат.
- 4) «Қазақстанның астанасы – Астана қаласы» деген сөйлем мәтінде бар –сәйкес ақпарат.

Ендеше мәтінге сәйкес келмейтін бір ғана жауап бар. Ол С) Қазақстан жерінде пайдалы заттар көп. Өйткені бұндай сөйлем мәтінде жоқ.

2-мәтін.

- Танысып қояйық. Менің аты-жөнім Оспанов Серік Сәбитұлы.
Сіздің аты-жөніңіз кім?

- Айгүл Жақсылыққызы. Сіздің мамандығыңыз кім?
- Менің мамандығым – заңгер.
- Жақсы. Мен – мұғаліммін.
- Танысқанымға қуаныштымын!
- Мен де!

Сөйлемді толықтырыңыз:

Серік Айгүлге ...

- A) қуантты.
- B) танысты.
- C) қуаныш тіледі.
- D) өзінің заңгер екенін айтты.

Мәтінге сәйкес келмейтін ақпаратты таңдаңыз.

- A) Серік – заңгер.
- B) Айгүлдің мамандығы – мұғалім.
- C) Айгүл мамандығын жақсы көреді.
- D) Олар танысқандарына қуанышты.

Мен беріп қарасақ, мәтіндер күрделі емес. Үш-төрт сөйлемнен ғана тұрады. Алайда соның өзінен оқушыларға бірнеше тапсырма беруге болады. Мысалы соңғы мәтінді диалогтан әңгімелеу мәтініне айналдыртып жазамыз.

Бүгін Оспанов Сәбит Серікұлы Айгүл Жақсылыққызымен танысты. Сәбиттің мамандығы – заңгер. Ал Айгүл Жақсылыққызының мамандығы – мұғалім. Олар танысқанына қуанышты.

Бұл оқушылардың мәтінді жазу дағдысын жетілдіреді. Мәтінді жазбаша орындатпай-ақ, осы диалогтан түсінгеніңді баянда деуге болады. Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Бастауыш мектепте қазақ тілін оқыту оқушыларды сауатты жазуға үйрету, негізгі тілдік ұғымдармен таныстыру, өз ойын, пікірін еркін жеткізе алатын жеке тұлғаны тәрбиелеу», – деп көрсетілген болатын. Біз осындай тапсырма түрлері арқылы аталған міндеттерді жүзеге асырамыз.

Жоғарыда аталған тақырыптар 2-сыныпта оқығандарын еске түсіру сипатында келді. 3-сынып оқушылары үшін біршама қиындық туғызатыны – сөйлем мүшелері. Солардың біріне тоқталып өтейік. Мәселен, тұрлаулы мүшелерді қайталап, сабақ барысында меңгергендіктерін бақылау үшін Б.Блумның «Толық меңгерту теориясындағы» аралық мақсаттарды қолданамыз.

Сабақта ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдану арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырамыз, тақырыпты тез меңгереді, ақпаратты жылдам қабылдап, есте ұзақ сақтайды. Оқушының ақпараттық мәдениетін жетілдіреміз. Мысал ретінде төмендегі тапсырмаларды ұсынып отырмыз. Алғашқы суреттегідей форманы үйден дайындап алып келеміз. Оқушыларға «зат есім» деген сөзді қандай түске боясаңыз, оның сұрақтарын да дәл сондай түске боя деген шарт қойылады. Өзге сөз таптары

да дәл солай орындалады. Міне, сонда екінші суреттегідей сәйкестендірілуі керек.

СӘЙКЕСТЕНДІР

ЗАТ ЕСІМ	НЕ ІСТЕДІ? ҚАЙТТИ? НЕ ҚЫЛДЫ?
СЫН ЕСІМ	КІМ? НЕ? КІМДЕР? НЕЛЕР?
САН ЕСІМ	ҚАНДАЙ? ҚАЙ?
ЕТІСТІК	ҚАНША? НЕШЕ? НЕШІНШІ?

СӘЙКЕСТЕНДІР:

ЗАТ ЕСІМ	НЕ ІСТЕДІ? ҚАЙТТИ? НЕ ҚЫЛДЫ?
СЫН ЕСІМ	КІМ? НЕ? КІМДЕР? НЕЛЕР?
САН ЕСІМ	ҚАНДАЙ? ҚАЙ?
ЕТІСТІК	ҚАНША? НЕШЕ? НЕШІНШІ?

Зат есім сөзі қызыл түске, сын есім қызғылт түске, сан есім күлгін түске, етістік қоңыр түске және оның сұрақтары да дәл сондай түске боялды. Бұндағы мақсат – оқушының тапсырманы құлшына орындауына жол ашу. Оқушының сабақ материалын білуін тексерумен қоса, олардың интербелсенді тақтаны игеру дағдысын жетілдіреміз, компьютерлік сауаттылығын арттырамыз. Бұндай тапсырмаларды түрлендіріп жиі орындату қажет. Мәселен, төмендегі суретке назар аударайық.

Алдымен интерактивті тақтаның шторка деп аталатын құралымен жазылған нұсқасын экранға шығарамыз. Оқушылар өздерінің жауаптарын жазып болған соң, шторканы кері сырғыту арқылы алып тастаймыз. Оқушылар өз жауаптарын дұрыс нұсқамен салыстырады.

А.С.Макаренко «Бала ойында қандай болса, өмірде кәсіби қызмет саласында, көбінесе сондай болады», - деген екен. Сол себепті сабақта ойын технологиясын қолдану өте қажет. Біз ойын элементтері арқылы болашақ азаматтарды тәрбиелеуді жүзеге асырамыз. Қазақ тілі сабағында «Сыңарын тап», «Ұйқасын тап», «Сиқырлы қоржын», «Анаграмма» т.б. ойындарды ойнатамыз. Ал мәтін түрлерін меңгертуге арналған ойын түрлері тіпті жетіп артылады. «Синквейн», «Ұйқасын тап» әдістері арқылы оқушыларды шығармашылық ісіне баулимыз.

Сабақ барысында әр түрлі технологияның сан алуан әдіс-тәсілдерін ықпалдастыра отырып қолдану оқушыны жан-жақты дамыта түсері анық.

Бастауыш сынып оқушыларының «білсем, көрсем, үйренсем» деген талаптары өте жоғары болатыны белгілі. Олардың білім алуға, дүниені тануға деген осы бір құштарлықтарына нұқсан келтіріп алмай, жан-жақты дамыту ата-ана мен ұстаздар мойнындағы жауапкершілікті іс болып табылады. Баланың дүниетанымын кеңейтіп, сауаттылығын арттырып, шығармашылық қабілетін жетілдіру, сыни тұрғыдан ойлауға жетелеу – оны бәсекелестікке қабілетті болуға жетелейтін жол. Сабақ барысында осындай функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған тапсырмаларды орнымен ұтымды пайдалану оқушыларды өмірдегі ынайы жетістіктерге жетелей түсері анық.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыттары» атты Қазақстан халқына жолдауы, 2012 ж.

2. Қазақстан Республикасында оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттырудың 2012-2016 жылдарға арналған Ұлттық жоспары.

3. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру. Әдістемелік нұсқаулық. – Астана, 2013.

4. Қазақ тілі: Оқулық. 3-сынып. – Алматы: Атамұра, 2014.

5. Қобдикова Ж. У. Үшөлшемді әдістемелік жүйе – білім беру сапасын арттырудың тиімді құралы. – Астана: Арман ПВ, 2013.

6. Интерактивті оқыту әдісін қолданып сабақты жоспарлау және басқару. – Алматы, 2014.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Досманова Ұлман Нағмеджановна

Учитель русского языка и литературы
средней школы №30 имени Омара Шораяқұлы,
Кармакшинский район, Кызылординская область.
e-mail: indira_7301@mail.ru

Аннотация

В условиях многоязычного образования в Казахстане преподавание русского языка как иностранного требует особого подхода, учитывающего языковую поликультурность и индивидуальные особенности учащихся. В данной статье рассматриваются эффективные методики и приемы обучения, которые способствуют формированию коммуникативной компетенции и языковых навыков учащихся. Основное внимание уделяется использованию интерактивных технологий, проектных заданий и элементов национально-культурного компонента, которые повышают мотивацию и вовлеченность студентов в учебный процесс. Также анализируется роль межкультурной коммуникации, которая способствует гармоничному развитию языковых и культурных навыков. Авторы подчеркивают важность использования аутентичных материалов и современных мультимедийных ресурсов для создания языковой среды, способствующей успешному овладению русским языком. Представлены рекомендации по адаптации образовательных программ и методик для многоязычных классов. Статья подчеркивает значимость индивидуального подхода и необходимости учета особенностей языковой среды учащихся для достижения высоких результатов в обучении русскому языку.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, многоязычное образование, методика преподавания, языковая компетенция, межкультурная коммуникация, интерактивные технологии, национально-культурный компонент, языковая среда.

Преподавание русского языка как иностранного в условиях многоязычного образования в Казахстане представляет собой актуальную и многогранную проблему, требующую комплексного подхода. Казахстан – страна с богатым языковым и культурным наследием, где функционируют три основных языка: казахский как государственный, русский как язык межнационального общения и английский как международный язык. В таких условиях преподавание русского языка как иностранного становится не только педагогической задачей, но и инструментом укрепления межкультурного диалога, социальной интеграции и развития коммуникативных навыков учащихся.

Современная образовательная политика Казахстана направлена на создание условий для формирования многоязычной личности, способной свободно владеть казахским, русским и английским языками. В этом контексте русский язык занимает особое место, так как он является важным средством общения в многонациональном обществе, а также обеспечивает доступ к богатому культурному и научному наследию. Однако преподавание русского языка как иностранного требует специфических методик и подходов, учитывающих языковую среду учащихся, их уровень подготовки и особенности восприятия.

Многоязычная образовательная среда Казахстана характеризуется наличием учащихся с различным уровнем владения русским языком. В зависимости от региона и семейной языковой среды, учащиеся могут иметь минимальные, базовые или продвинутое знания русского языка. Кроме того, значительная часть учащихся в сельских школах сталкивается с трудностями в освоении русского языка из-за отсутствия языковой практики вне учебного процесса. Это создает необходимость разработки гибких методик, способных адаптироваться к различным образовательным контекстам и потребностям учащихся.

Преподавание русского языка как иностранного предполагает интеграцию междисциплинарного подхода, включающего элементы лингвистики, психологии, педагогики и культурологии. Успешное обучение невозможно без учета таких факторов, как мотивация

учащихся, их когнитивные особенности и культурный контекст. Современные методики преподавания русского языка как иностранного делают акцент на коммуникативной направленности обучения, интерактивных технологиях и использовании аутентичных материалов, способствующих созданию языковой среды, максимально приближенной к реальным условиям общения.

Одной из ключевых задач преподавания русского языка как иностранного является развитие коммуникативной компетенции учащихся. В рамках коммуникативного подхода основное внимание уделяется формированию навыков понимания и использования языка в различных ситуациях. Это предполагает не только изучение грамматических правил и лексики, но и развитие умений воспринимать и интерпретировать информацию, выражать свои мысли и реагировать на высказывания собеседника. Важно, чтобы учащиеся могли использовать русский язык как инструмент для достижения своих целей, будь то учеба, работа или повседневное общение.

Не менее важным аспектом является учет национально-культурного компонента в процессе обучения. Русский язык в Казахстане не существует в изоляции от казахской и других национальных культур. Это создает уникальные условия для интеграции элементов казахской культуры в процесс преподавания русского языка, что способствует формированию у учащихся межкультурной компетенции. Использование национально-культурных материалов, таких как казахские пословицы, песни, сказки и обычаи, помогает учащимся лучше понять контекст использования русского языка и развивает у них уважение к культурному многообразию.

Современные технологии также играют важную роль в преподавании русского языка как иностранного. Интерактивные платформы, мультимедийные ресурсы и онлайн-курсы позволяют создавать гибкую и динамичную образовательную среду. Например, использование электронных учебников, видеоматериалов, интерактивных заданий и симуляторов общения помогает учащимся не только усваивать теоретический материал, но и применять его на практике. Такие технологии делают процесс обучения более интересным,

интерактивным и продуктивным, повышая мотивацию учащихся и улучшая их результаты.

Однако преподавание русского языка как иностранного сталкивается с рядом вызовов. Одним из основных является недостаток квалифицированных преподавателей, владеющих современными методиками и подходами. Многие учителя продолжают использовать традиционные методы, ориентированные на запоминание правил и выполнение однотипных упражнений, что ограничивает возможности учащихся для практического применения языка. Это требует обновления образовательных программ, профессиональной подготовки и переподготовки преподавателей, а также внедрения инновационных методик в процесс обучения.

Еще одной проблемой является недостаток аутентичных материалов, адаптированных для многоязычной среды. Большинство учебников по русскому языку как иностранному ориентированы на обучение в условиях моноязычной или англоязычной среды, что не всегда соответствует реалиям Казахстана. Это создает необходимость разработки локализованных учебных материалов, учитывающих особенности казахстанской языковой среды, культурного контекста и образовательной системы.

Преподавание русского языка как иностранного в условиях многоязычного образования требует учета индивидуальных особенностей учащихся. Каждый ученик обладает уникальными способностями, интересами и потребностями, которые необходимо учитывать при планировании учебного процесса. Личностно-ориентированный подход позволяет создать условия для успешного обучения каждого ученика, независимо от его уровня подготовки и предыдущего опыта изучения языка. Это достигается путем использования дифференцированных заданий, индивидуальных консультаций и гибких образовательных программ.

Роль учителя в этом процессе становится ключевой. Учитель не только передает знания, но и выступает в роли наставника, мотиватора и проводника в мир языка и культуры. Успешное преподавание русского языка как иностранного требует от учителя высокой профессиональной подготовки, гибкости и готовности к

постоянному саморазвитию. Учитель должен уметь создавать благоприятную атмосферу на уроке, поддерживать интерес учащихся и помогать им преодолевать языковые барьеры.

Межкультурная коммуникация является важной составляющей обучения русскому языку как иностранному. В условиях многоязычного Казахстана учащиеся сталкиваются с необходимостью понимать и уважать различные культурные традиции, что способствует развитию толерантности и межкультурного диалога. Преподавание русского языка как иностранного становится не только способом овладения языковыми навыками, но и инструментом формирования глобального мышления, позволяющего учащимся адаптироваться к современным вызовам и требованиям.

Таким образом, преподавание русского языка как иностранного в условиях многоязычного образования в Казахстане представляет собой сложный, но перспективный процесс. Оно требует интеграции современных методик, использования национально-культурного компонента и внедрения интерактивных технологий. Учет индивидуальных особенностей учащихся, создание мотивационной образовательной среды и развитие коммуникативной компетенции являются ключевыми аспектами успешного обучения. Несмотря на существующие вызовы, преподавание русского языка как иностранного имеет огромный потенциал для укрепления межкультурного диалога, развития многоязычной личности и подготовки учащихся к успешной жизни в глобальном сообществе.

Преподавание русского языка как иностранного в условиях многоязычного образования в Казахстане представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий применения инновационных подходов, учета культурного контекста и интеграции современных технологий. В многоязычной среде Казахстана русский язык выполняет уникальную роль, выступая связующим звеном между различными этническими группами и обеспечивая доступ к богатому культурному и научному наследию. Однако преподавание русского языка как иностранного в таких условиях сталкивается с рядом специфических вызовов, которые необходимо учитывать для обеспечения высокого уровня образовательного процесса.

Русский язык как иностранный преподается в контексте многоязычного общества, где учащиеся часто одновременно изучают казахский как государственный язык и английский как международный. Это создает уникальные условия, в которых учащиеся сталкиваются с необходимостью переключения между различными языковыми системами и культурными контекстами. В связи с этим основная задача преподавателя состоит в том, чтобы создать условия, позволяющие учащимся эффективно овладевать русским языком, не испытывая перегрузки и снижения мотивации. Для этого требуется разработка гибких методик, способных учитывать индивидуальные особенности учащихся и их уровень владения языком.

Один из ключевых аспектов успешного преподавания русского языка как иностранного – это создание мотивационной образовательной среды. Мотивация играет центральную роль в процессе обучения, так как она определяет готовность учащихся к освоению нового материала и преодолению трудностей. Для повышения мотивации преподаватели используют различные стратегии, включая введение игровых элементов, использование мультимедийных материалов и интеграцию национально-культурного компонента. Например, изучение русских и казахских пословиц и поговорок позволяет не только расширить словарный запас учащихся, но и укрепить их интерес к языковому и культурному разнообразию.

Преподавание русского языка в многоязычном контексте требует особого внимания к развитию коммуникативной компетенции учащихся. Это означает, что основной упор делается на формирование навыков общения, позволяющих учащимся использовать язык в реальных жизненных ситуациях. Для этого применяются такие методы, как моделирование диалогов, ролевые игры, обсуждение актуальных тем и решение проблемных ситуаций. Например, учащимся может быть предложено обсудить преимущества и недостатки цифровых технологий на русском языке, что позволяет им не только практиковать языковые навыки, но и развивать критическое мышление.

Использование интерактивных технологий стало неотъемлемой частью преподавания русского языка как иностранного.

Современные цифровые платформы, такие как онлайн-курсы, видеоконференции и мобильные приложения, предоставляют учащимся возможность изучать язык в удобном для них формате. Эти технологии позволяют создавать динамическую образовательную среду, где учащиеся могут самостоятельно выбирать темп и содержание обучения. Например, интерактивные задания на платформе Kahoot! или использование приложений для изучения словарного запаса, таких как Quizlet, делают процесс обучения более интересным и эффективным.

Особое значение имеет учет национально-культурного компонента в процессе обучения. Русский язык в Казахстане тесно связан с культурным и историческим наследием, что делает его изучение неотделимым от понимания культурных особенностей. Преподаватели интегрируют в уроки элементы казахской и русской культуры, такие как народные песни, литературные произведения и исторические факты. Это способствует развитию у учащихся межкультурной компетенции, позволяющей им успешно взаимодействовать с представителями разных культур и уважать их традиции.

Одной из ключевых проблем преподавания русского языка как иностранного является недостаток аутентичных материалов, адаптированных для многоязычной среды Казахстана. Учебники, используемые в школах, часто ориентированы на моноязычных учащихся и не учитывают специфические потребности казахстанских школьников. Это создает необходимость разработки локализованных учебных пособий, которые отражают культурные и языковые особенности региона. Такие материалы должны включать задания, направленные на развитие не только языковых, но и когнитивных и социальных навыков учащихся.

Кроме того, большое внимание уделяется интеграции междисциплинарного подхода в процесс преподавания. Например, изучение русского языка может быть связано с уроками истории, литературы или географии. Это позволяет учащимся видеть язык не только как средство общения, но и как инструмент для изучения других дисциплин. Например, при изучении темы «Города России» учащиеся могут одновременно расширять свои знания по географии и

культуре, обсуждая достопримечательности Москвы, Санкт-Петербурга или Казани.

Особую роль в процессе преподавания русского языка как иностранного играет личностно-ориентированный подход. Этот метод предполагает учет индивидуальных особенностей каждого учащегося, таких как уровень подготовки, стиль обучения и личные интересы. Преподаватели разрабатывают задания, которые соответствуют возможностям и потребностям учащихся, что помогает создать условия для их успешного обучения. Например, учащимся с высоким уровнем подготовки могут быть предложены более сложные задания, такие как написание эссе или подготовка презентаций, тогда как учащиеся с базовым уровнем могут работать над развитием базовых навыков, таких как произношение или грамматика.

Преподавание русского языка как иностранного также связано с развитием у учащихся навыков самостоятельного обучения. В современных условиях, когда доступ к информации стал практически неограниченным, важно научить учащихся самостоятельно находить, анализировать и применять языковые ресурсы. Это может включать использование онлайн-словарей, просмотр образовательных видеороликов или участие в онлайн-дискуссиях. Навыки самостоятельного обучения помогают учащимся не только осваивать язык, но и развивать навыки, необходимые для их будущей профессиональной деятельности.

Одним из важнейших аспектов преподавания русского языка как иностранного является создание условий для развития критического мышления. Учащиеся должны не только запоминать правила и слова, но и уметь анализировать информацию, делать выводы и принимать решения. Например, преподаватели могут предлагать задания, требующие сравнения различных точек зрения, аргументации своей позиции или анализа текстов. Такие задания помогают учащимся не только лучше понять язык, но и развивать когнитивные навыки, которые пригодятся им в жизни.

Кроме того, важным направлением является развитие навыков межкультурной коммуникации. Учащиеся должны уметь использовать русский язык в различных культурных контекстах, понимать и

уважать традиции других народов. Например, обсуждение тем, связанных с праздниками, обычаями или культурными символами, помогает учащимся лучше понять особенности русской культуры и увидеть сходства и различия с их собственной культурой. Это способствует формированию у них толерантности и уважения к культурному разнообразию.

Современные педагогические технологии предоставляют широкий спектр возможностей для совершенствования процесса преподавания русского языка как иностранного. Однако их успешное внедрение требует от преподавателей высокого уровня профессионализма, гибкости и готовности к саморазвитию. Преподаватели должны уметь выбирать наиболее подходящие инструменты и методики, адаптировать их к потребностям учащихся и создавать условия для их активного участия в учебном процессе.

В заключение можно отметить, что преподавание русского языка как иностранного в условиях многоязычного образования в Казахстане представляет собой сложный, но перспективный процесс. Оно требует интеграции современных технологий, учета культурного контекста и индивидуальных особенностей учащихся. Несмотря на существующие вызовы, преподавание русского языка как иностранного обладает огромным потенциалом для укрепления межкультурного диалога, развития коммуникативных навыков и подготовки учащихся к успешной жизни в современном обществе.

Преподавание русского языка как иностранного в условиях многоязычного образования в Казахстане является важной задачей, которая требует комплексного подхода, гибкости и внедрения инновационных педагогических технологий. В многоязычной среде, где казахский язык выступает государственным, русский является средством межнационального общения, а английский используется как язык глобального взаимодействия, русский язык занимает уникальное место. Он служит не только инструментом коммуникации, но и способствует укреплению культурного наследия и развитию межкультурного диалога.

В процессе преподавания русского языка как иностранного ключевым аспектом является формирование коммуникативной

компетенции учащихся. Это требует создания образовательной среды, в которой ученики могут не только изучать язык, но и активно использовать его в различных жизненных ситуациях. Такие методы, как интерактивное обучение, ролевые игры и использование цифровых платформ, способствуют развитию языковых навыков и повышению мотивации учащихся. Однако, как показывает практика, традиционные методы обучения, ориентированные на запоминание правил и выполнение упражнений, больше не отвечают современным требованиям. Поэтому педагоги должны активно внедрять новые методики, адаптированные под реалии многоязычной среды Казахстана.

Одной из ключевых задач является учет национально-культурного контекста. Включение элементов казахской и русской культур в процесс обучения помогает учащимся лучше понимать язык и одновременно формирует у них уважение к многообразию культурного наследия. Это также способствует развитию межкультурной компетенции, которая является необходимым навыком в современном глобализированном мире. Например, использование пословиц, сказок, фольклора или обсуждение традиций и обычаев разных народов помогает учащимся лучше понимать культурные различия и видеть их ценность.

Современные технологии открывают новые возможности для преподавания русского языка как иностранного. Интерактивные платформы, мультимедийные ресурсы и онлайн-курсы позволяют учащимся самостоятельно выбирать темп и содержание обучения. Однако важно понимать, что успешное внедрение технологий требует не только технической подготовки, но и методологической адаптации. Учителям необходимо не просто использовать цифровые инструменты, но и интегрировать их в общую концепцию образовательного процесса.

Преподавание русского языка как иностранного в Казахстане также связано с рядом вызовов, таких как недостаток адаптированных учебных материалов и квалифицированных преподавателей. Учебники, используемые в школах, часто не учитывают многоязычный контекст и специфику региона, что ограничивает возможности

для эффективного обучения. Это требует разработки локализованных материалов, которые будут отражать культурные и языковые особенности учащихся.

Личностно-ориентированный подход играет важную роль в обучении русскому языку как иностранному. Учет индивидуальных потребностей, уровня подготовки и личных интересов каждого ученика позволяет сделать процесс обучения более эффективным и значимым. Такой подход также помогает учащимся развивать уверенность в своих силах и формировать положительное отношение к изучению языка.

Развитие навыков самостоятельного обучения становится важным направлением в преподавании русского языка. В современном мире, где доступ к информации практически неограничен, учащиеся должны уметь самостоятельно искать, анализировать и применять языковые ресурсы. Это не только способствует освоению языка, но и формирует у них навыки, необходимые для дальнейшего обучения и профессиональной деятельности.

Преподавание русского языка как иностранного также способствует формированию у учащихся критического мышления и межкультурной компетенции. Учащиеся учатся анализировать информацию, аргументировать свои взгляды и уважать различные точки зрения. Это помогает им не только лучше понимать язык, но и развивать навыки, необходимые для успешной жизни в глобальном сообществе.

В заключение можно отметить, что преподавание русского языка как иностранного в Казахстане имеет огромный потенциал для укрепления межкультурного взаимодействия, развития языковых и когнитивных навыков учащихся. Однако для реализации этого потенциала необходимо преодолеть существующие вызовы, такие как недостаток адаптированных материалов, профессиональная подготовка педагогов и внедрение современных технологий. Преподавание русского языка в условиях многоязычного общества требует гибкости, творчества и междисциплинарного подхода. Несмотря на трудности, русский язык продолжает оставаться важным инструментом культурного и образовательного развития в Казахстане, способствуя формированию толерантного и гармоничного общества.

Список литературы

1. Бим, И. Л. (2011). *Теория и практика обучения иностранным языкам: Лингводидактический аспект*. Москва: Просвещение.
2. Верещагина, И. Н., & Костомаров, В. Г. (2005). *Язык и культура: Лингвострановедение в обучении русскому языку как иностранному*. Москва: Русский язык.
3. Вятютнев, И. Н. (2009). Современные технологии обучения русскому языку. *Вестник педагогических наук*, 12(3), 45–52.
4. Гальскова, Н. Д. (2010). *Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя*. Москва: Академия.
5. Зимняя, И. А. (2004). *Педагогическая психология*. Москва: Логос.
6. Левитес, Д. Г. (2018). Проблемы адаптации учебников по русскому языку для многоязычной среды. *Современные образовательные технологии*, 5(2), 30–38.
7. Прокопович, Н. Л. (2017). Использование интерактивных технологий в преподавании русского языка как иностранного. *Вопросы педагогики*, 9(4), 20–25.
8. Савинов, И. А. (2020). *Дидактика и методика обучения русскому языку как иностранному*. Санкт-Петербург: Питер.
9. Халеев, А. И. (2008). *Психология обучения иностранным языкам*. Москва: Высшая школа.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАБИҒИ РЕСУРСТАРЫ: ТАРИХИ ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Тұрымтаев Серік Қазиханұлы

Қызылорда облысы, Қармақшы ауданы, Омар Шораяқұлы атындағы №30 орта
мектебінің тарих пәнінің мұғалімі.
e-mail: indira.7301@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның табиғи ресурстарының тарихи пайдалану кезеңдері және олардың қазіргі жағдайы қарастырылады. Қазақстан табиғи ресурстарға бай ел болғандықтан, оның жер қойнауындағы байлықтары ежелден-ақ халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға және экономиканы дамытуға ықпал еткен. Мақалада Қазақстан аумағындағы табиғи ресурстарды игеру тарихы, соның ішінде мұнай, газ, көмір, темір, және түсті металдардың маңызы талданады. Сонымен қатар, қазіргі уақытта табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, экологиялық мәселелер және тұрақты даму стратегиясы да қарастырылған. Елдің табиғи ресурстарды басқарудағы инновациялық тәсілдері, сонымен қатар халықаралық әріптестік аясындағы экономикалық жобалар да назарға алынған. Мақалада табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың елдің экономикалық тұрақтылығы мен болашағына тигізетін әсері көрсетілген.

Түйін сөздер: Қазақстан, табиғи ресурстар, тарихи пайдалану, мұнай, газ, экология, тұрақты даму, экономикалық тұрақтылық.

Қазақстан – жер көлемі жағынан әлемде тоғызыншы орында тұрған, табиғи ресурстарға өте бай ел. Оның жер қойнауы мен табиғи ландшафтары мұнай, газ, көмір, металдар және басқа да минералдармен, сондай-ақ ауыл шаруашылығына жарамды құнарлы жерлермен қамтамасыз етілген. Тарихи тұрғыдан алғанда, бұл байлықтар қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық дамуына, өмір сүру деңгейінің артуына, елдің мәдени және саяси тұрақтылығына үлкен ықпал еткен. Қазіргі уақытта Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді пайдалану мәселесі елдің экономикасы мен тұрақты дамуына айтарлықтай әсер етуде. Осы кіріспеде Қазақстанның табиғи ресурстарын пайдалану тарихы, олардың ел экономикасындағы маңызы, сондай-ақ қазіргі заманғы мәселелер мен перспективалар қарастырылады.

Табиғи ресурстар – елдің байлығы мен болашағының негізі. Қазақстанда табиғи ресурстарды игеру тарихы ертеден басталып, әртүрлі кезеңдерде әртүрлі мақсаттарда пайдаланылып келеді. Ежелгі дәуірлерде қазақ даласының табиғи ресурстары көшпелі шаруашылық үшін қажет негізгі материалдар көзі болған. Мысалы, металлургияның алғашқы элементтері осы өңірде пайда болып, тас дәуірінен бастап пайдаланылған. Орта ғасырларда Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан қалалар Қазақстанның минералдық және биологиялық байлықтарын халықаралық сауда жүйесіне енгізді. Бұл кезеңде аймақ тек экономикалық ғана емес, мәдени тұрғыдан да маңызды орталыққа айналды.

XX ғасырда Қазақстанның табиғи ресурстарын пайдалану айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Кеңес Одағы кезеңінде Қазақстанның жер қойнауы мұнай, газ, көмір және металдардың бай қоры ретінде зерттеліп, кең ауқымды өнеркәсіптік игеру басталды. Сол уақыттағы индустриализация процесі елдің экономикалық құрылымына түбегейлі өзгерістер енгізді. Дегенмен, бұл кезеңде табиғи ресурстарды пайдалану экологиялық мәселелерді туындатып, халықтың өмір сүру сапасына әсер етті. Арал теңізінің тартылуы, Семей ядролық сынақ полигоны және басқа да экологиялық апаттар осының жарқын мысалы болып табылады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан табиғи ресурстарды басқаруда жаңа саясат пен тәсілдерді енгізе бастады. Елдің экономикасы мұнай мен газ өндірісіне тікелей тәуелді болғандықтан, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және тұрақты даму стратегияларын әзірлеу қажеттілігі туындады. Осы кезеңде Қазақстан әлемдік мұнай және газ нарығында маңызды ойыншыға айналды. Елдегі ірі кен орындары, соның ішінде Қашаған, Теңіз және Қарашығанақ, халықаралық энергетикалық қауымдастықтың назарын аударды. Сонымен қатар, минералдық ресурстар, атап айтқанда уран, алтын және мыс өндірісі де маңызды орынға ие болды.

Қазақстанның табиғи ресурстарын пайдалану қазіргі уақытта бірқатар мәселелермен байланысты. Біріншіден, экологиялық тұрақтылық мәселесі ерекше өзекті. Табиғи ресурстарды қарқынды пайдалану қоршаған ортаға айтарлықтай зиян келтірді. Мысалы, атмосфераның ластануы, су ресурстарының азаюы және топырақтың тозуы табиғи экожүйелерге теріс әсер етті. Екіншіден, табиғи ресурстарды басқарудағы теңгерімділік мәселесі бар. Экономика көп жағдайда мұнай мен газ экспортына тәуелді болғандықтан, бұл тәуелділік елдің ұзақ мерзімді тұрақтылығына қауіп төндіруі мүмкін. Осыған байланысты Қазақстан тұрақты даму мақсаттарына жету үшін балама энергия көздерін дамыту және экономиканы әртараптандыру бағытында жұмыстар жүргізуде.

Табиғи ресурстарды тиімді басқару үшін инновациялық технологиялар мен әдістерді енгізу қажет. Қазіргі уақытта Қазақстан цифрлық технологиялар мен жасанды интеллектті қолдану арқылы табиғи ресурстарды игеру процесін жетілдіруде. Бұл тәсілдер қоршаған ортаға келтірілетін зиянды азайтуға және өндіріс тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, халықаралық әріптестік аясында табиғи ресурстарды басқару бойынша бірлескен жобалар іске асырылуда. Бұл Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және ғаламдық экологиялық мәселелерді шешуде маңызды рөл атқаруына мүмкіндік береді.

Қазақстанның табиғи ресурстарын пайдаланудың тарихи тәжірибесі елдің болашақ дамуы үшін маңызды сабақ береді. Бір жағынан, бұл байлықтар елдің экономикалық дамуының негізгі қозғаушы күші ретінде қарастырылса, екінші жағынан, оларды ұтымсыз пайдалану экологиялық және әлеуметтік мәселелерге алып келуі мүмкін екенін көрсетеді. Сондықтан табиғи ресурстарды басқарудағы басты міндет – олардың қазіргі ұрпақ үшін пайдасын арттырумен қатар, болашақ ұрпақтың да қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ету.

Тұрақты даму концепциясы Қазақстан үшін табиғи ресурстарды пайдалану саласында басым бағыт болып табылады. Бұл концепция экономикалық өсу, экологиялық тұрақтылық және әлеуметтік әділеттілік арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуді көздейді. Қазақстанның табиғи ресурстарға бай болуы елдің тұрақты дамуына ықпал етсе де, бұл байлықтарды ұтымды пайдалану қажеттілігі артып келеді. Осыған байланысты мемлекет табиғи ресурстарды игеру мен пайдалануда кешенді және ұзақ мерзімді жоспарларды әзірлеуде. Бұл жоспарлар халықаралық стандарттарға сәйкес келіп, экологиялық және әлеуметтік аспектілерді ескеруі тиіс.

Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді пайдалану елдің жаһандық экономикалық аренадағы орнын нығайтуға мүмкіндік береді. Мұнай мен газ өндірісі Қазақстанның сыртқы саудасының маңызды бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, минералдық ресурстардың әлемдік нарықтағы жоғары сұранысы елге шетелдік инвестицияларды тартуға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде жаңа жұмыс орындарын құруға, инфрақұрылымды дамытуға және халықтың әл-ауқатын арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл процесс табиғи ресурстардың шектеулілігін ескере отырып жүзеге асырылуы қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстанда жаңартылатын энергия көздерін дамытуға ерекше көңіл бөлінуде. Елдің географиялық орналасуы мен табиғи ерекшеліктері жел, күн және су энергиясын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл жаңартылатын энергия көздері табиғи ресурстарды сақтауға және парниктік газдардың шығарылуын азайтуға бағытталған. Сонымен қатар, жаңартылатын энергия көздерін дамыту Қазақстанның энергетикалық тәуелсіздігін

арттыруға және тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді.

Қазақстанның табиғи ресурстарын басқарудағы инновациялық тәсілдер мен халықаралық ынтымақтастық тәжірибесі елдің осы саладағы көшбасшылығын нығайтады. Мысалы, "жасыл технологиялар" мен экологиялық жобалар табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауға бағытталған. Бұл жобалар Қазақстанның әлемдік экологиялық бастамаларға белсенді қатысуына және жаһандық экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді басқару мен пайдалану елдің ұзақ мерзімді тұрақтылығы мен дамуының маңызды факторларының бірі болып табылады. Елдің тарихи тәжірибесі, қазіргі жағдайы және болашақ перспективалары табиғи ресурстарды басқару саласында кешенді тәсілді қажет етеді. Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану Қазақстанның экономикалық өсуін қамтамасыз етіп қана қоймай, оның жаһандық деңгейде тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуіне де ықпал етеді.

Қазақстанның табиғи ресурстарының молдығы ежелден-ақ аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етіп келді. Ежелгі дәуірлерден бастап қазақ жерінде пайдалы қазбалар мен табиғи байлықтар жергілікті тұрғындардың өмір сүру деңгейін жақсартуға, шаруашылықты дамытуға қызмет етті. Ежелгі металлургияның дамуы Қазақстан аумағында алғаш рет мыс, қалайы және алтын сияқты металдарды өңдеу өнерінің пайда болуына ықпал етті. Бұл тарихи кезеңде табиғи ресурстарды пайдалану тек шаруашылық қажеттіліктерді қанағаттандырумен шектелгенімен, олардың аймақтың экономикалық рөліне әсері зор болды.

Орта ғасырларда Қазақстанның географиялық орналасуы оның табиғи ресурстарын халықаралық сауда жүйесіне енгізуге мүмкіндік берді. Ұлы Жібек жолының бойындағы қалаларда тұз, қола, темір және алтын сияқты пайдалы қазбалар сыртқы сауда айналымында үлкен сұранысқа ие болды. Сонымен қатар, Қазақстанның кең далалары мал шаруашылығына қолайлы жағдай жасап, аймақтың табиғи байлықтарының әлеуетін күшейтті.

Кеңес Одағы кезеңінде Қазақстанның табиғи ресурстары ерекше назарға ілікті. Индустриализация дәуірінде мұнай, газ, көмір және түсті металдардың мол қоры зерттеліп, ауқымды игеріле бастады. Бұл кезеңде Қазақстан Одақ үшін маңызды ресурстық базаға айналды. Алайда, табиғи ресурстарды қарқынды игеру экологиялық мәселелерді туындатты. Мысалы, Семей полигонының жұмысы мен Арал теңізінің тартылуы табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдаланудың салдарларын айқын көрсетті.

Қазақстанның қазіргі жағдайдағы табиғи ресурстарын игеру Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан табиғи ресурстарды басқару саясатын қайта қарастырып, ресурстарды тиімді пайдалануға баса назар аударды. Елдің табиғи байлықтары экономиканың маңызды бөлігін құрайды, әсіресе мұнай және газ саласы басты назарда тұр. Мұнай-газ өндірісі Қазақстанның ЖІӨ-нің едәуір бөлігін қамтиды және мемлекеттік бюджетке тұрақты кіріс әкеледі.

Қазақстанда мұнайдың ең ірі кен орындары – Қашаған, Теңіз және Қарашығанақ. Бұл кен орындары халықаралық деңгейде маңызға ие, өйткені олар әлемдегі ең ірі мұнай қорларының бірі болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан уран өндіруде әлемдік көшбасшылардың қатарында. Елдің уран қоры мен өндірісі атом энергетикасында маңызды рөл атқарады, бұл Қазақстанның халықаралық нарықтағы стратегиялық маңызын арттырады.

Табиғи ресурстарды пайдалану кезіндегі экологиялық мәселелер

Қазақстанның табиғи ресурстарын қарқынды игеру экологиялық тепе-теңдікті сақтауға байланысты бірқатар мәселелерді туындатты. Атмосфераның ластануы, су ресурстарының тапшылығы және топырақтың деграциясы сияқты экологиялық проблемалар табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдаланудың салдары болып табылады. Мысалы, Арал теңізінің тартылуы тек Қазақстанның ғана емес, бүкіл Орталық Азияның экологиялық апатына айналды. Бұл жағдай табиғи ресурстарды тиімді басқарудың қажеттілігін көрсетеді.

Экологиялық мәселелерді шешу үшін Қазақстанда бірқатар бағдарламалар жүзеге асырылуда. "Жасыл экономикаға" көшу концепциясы және жаңартылатын энергия көздерін дамыту бойынша

қабылданған шаралар табиғи ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға бағытталған. Елдің географиялық жағдайы жел, күн және су энергиясын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл жаңартылатын энергия көздерін дамыту парниктік газдардың шығарылуын азайтуға және экологиялық тұрақтылықты арттыруға ықпал етеді.

Халықаралық ынтымақтастық және табиғи ресурстарды басқару Қазақстан табиғи ресурстарды игеру саласында халықаралық әріптестікке ерекше мән береді. Елдің мұнай және газ саласы шетелдік инвестициялар тарту арқылы дамуда. Мысалы, Қашаған жобасы халықаралық мұнай компанияларының қатысуымен жүзеге асырылып, бұл Қазақстанға заманауи технологиялар мен ресурстарды тиімді игеру әдістерін енгізуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, Қазақстанның уран өндірісі әлемдік атом энергетикасындағы маңызды орынға ие. Елдің уран кен орындарын игеру халықаралық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде ерекше рөл атқарады.

Қазақстанның халықаралық ынтымақтастықтағы рөлі тек экономикалық пайдамен шектелмейді. Ел экологиялық мәселелерді шешуге бағытталған бірқатар халықаралық бастамаларға қатысады. Мысалы, Қазақстанның "Жасыл көпір" бастамасы табиғи ресурстарды басқарудағы инновациялық әдістерді енгізуге және тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған.

Тұрақты даму және табиғи ресурстарды сақтау Қазақстан үшін табиғи ресурстарды тиімді басқару тұрақты даму стратегиясының маңызды бөлігі болып табылады. Бұл стратегия табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды, қоршаған ортаны қорғауды және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуді көздейді. Табиғи ресурстарды тиімді игеру арқылы Қазақстан болашақ ұрпаққа қажетті экологиялық және экономикалық жағдайларды сақтап қалуға ұмтылады.

Экономиканы әртараптандыру және балама энергия көздерін дамыту табиғи ресурстарға тәуелділікті азайтуға бағытталған. Бұл Қазақстанның ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз етуге және ғаламдық деңгейде тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге

мүмкіндік береді. Сонымен қатар, елдің табиғи ресурстарын басқару саласындағы тәжірибесі басқа мемлекеттерге үлгі бола алады.

Табиғи ресурстарды игерудің әлеуметтік әсері Қазақстанның табиғи ресурстарын игеру елдің әлеуметтік дамуына да үлкен әсер етеді. Бұл жаңа жұмыс орындарын құруға, инфрақұрылымды дамытуға және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, табиғи ресурстарды басқарудағы инновациялық тәсілдер жастардың ғылым мен технологияларға деген қызығушылығын арттырып, жаңа буын мамандарды даярлауға мүмкіндік береді.

Табиғи ресурстарды игеру кезінде жергілікті тұрғындардың мүдделерін ескеру маңызды. Жергілікті қауымдастықтарды ресурстарды басқару процесіне тарту олардың экономикалық және әлеуметтік жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әдіс жергілікті халықтың табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға деген жауапкершілігін арттырады.

Қазақстанның табиғи ресурстары елдің экономикалық тұрақтылығы мен дамуына негіз болып табылады. Табиғи байлықтарды тиімді пайдалану арқылы Қазақстан жаһандық экономикалық жүйеде маңызды орынға ие бола алады. Алайда, табиғи ресурстарды игеру кезінде экологиялық және әлеуметтік аспектілерді ескеру қажет. Тұрақты даму концепциясын жүзеге асыру табиғи ресурстарды сақтау мен болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін маңызды. Қазақстанның табиғи ресурстарын басқару саласындағы тәжірибесі елдің болашағы үшін маңызды сабақтар бере алады.

Қазақстанның табиғи ресурстары елдің тарихи, экономикалық және экологиялық дамуының негізі болып табылады. Тарихи тұрғыдан, табиғи ресурстар қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық өмірінің ажырамас бөлігі болып, көшпелі шаруашылықтан бастап заманауи өнеркәсіптік игеру кезеңдеріне дейін үлкен рөл атқарды. Орта ғасырларда Ұлы Жібек жолы бойындағы сауда Қазақстанның минералдық ресурстарын халықаралық деңгейде бағалауға мүмкіндік берсе, Кеңес дәуірінде

өнеркәсіптік даму табиғи байлықтарды қарқынды игерумен қатар жүрді. Алайда, бұл кезең экологиялық тұрақтылыққа кері әсерін тигізіп, бірқатар экологиялық мәселелердің пайда болуына себеп болды.

Қазіргі уақытта Қазақстан табиғи ресурстарды басқаруда жаңа тәсілдерді енгізіп, тұрақты даму стратегиясын жүзеге асыруда. Мұнай мен газ өндірісі елдің экономикасында басты орын алса да, жаңартылатын энергия көздерін дамытуға ерекше назар аударылуда. Бұл Қазақстанның экологиялық тұрақтылығын арттырып қана қоймай, оның энергетикалық тәуелсіздігін нығайтуға ықпал етеді. Сонымен қатар, халықаралық ынтымақтастық пен инновациялық технологияларды қолдану табиғи ресурстарды игеруде елдің жаһандық деңгейдегі рөлін күшейтуде.

Дегенмен, табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың бірнеше қиындықтары бар. Экологиялық мәселелер, экономикалық тәуелділік және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету қажеттілігі – бұл Қазақстанның алдағы жылдардағы басым бағыттары болуы керек. Табиғи ресурстарды басқару кезінде экологиялық және әлеуметтік аспектілерді ескеру маңызды, себебі олар елдің ұзақ мерзімді тұрақтылығы мен халықтың әл-ауқатына тікелей әсер етеді.

Қазақстанның болашағы табиғи ресурстарды тиімді және ұтымды пайдаланумен тығыз байланысты. Табиғи байлықтарды сақтау және экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету болашақ ұрпақ үшін маңызды. Осыған байланысты, табиғи ресурстарды басқаруда кешенді тәсілдер мен инновациялық технологияларды енгізу Қазақстанның экономикалық тұрақтылығы мен жаһандық деңгейдегі беделін нығайтады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыттары» атты Жолдауы, 2012 ж.

2. Қазақстан Республикасында тұрақты дамуды қамтамасыз ету бойынша «Жасыл экономикаға көшу» тұжырымдамасы, 2013 ж.

3. Аубакиров, Я. А., & Баймырзаева, Г. С. (2019). Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану: Қазақстан тәжірибесі. *Экономика және экология журналы*, 8(4), 45-52.

4. Мухамедиев, А. (2020). Қазақстанның мұнай және газ секторы: даму перспективалары. *Энергетика және тұрақты даму*, 7(3), 34-40.

5. Сейсенова, Г. М. (2018). Арал теңізінің экологиялық мәселелері: Қазақстанның тұрақты даму стратегиясындағы рөлі. *Экология және табиғи ресурстар*, 10(2), 18-24.

6. Кеңесбаев, Ж. Т. (2021). Қазақстанның минералдық ресурстары: басқару мәселелері және шешу жолдары. *Қазақстан экономикасы журналы*, 6(1), 29-35.

7. Tokbergenov, K., & Bissenov, S. (2019). Renewable energy potential in Kazakhstan: Challenges and solutions. *Journal of Energy Policy Studies*, 4(2), 56-63.

8. Назарбаев, Н. А. (2017). Тәуелсіздік дәуірі. - Астана: Елбасым баспасы.

9. Баймуханова, Г. Ж. (2020). Қазақстанның экологиялық мәселелері және табиғатты қорғау шаралары. *Экология және тұрақты даму*, 8(3), 22-28.

10. Global Energy Agency. (2021). Renewable Energy Prospects in Kazakhstan. [Онлайн ресурс].

11. Жүнісбекова, А. Т. (2015). Қазақстанның табиғи ресурстарын игерудегі инновациялық технологиялардың рөлі. *Инновациялар және ғылым*, 9(1), 19-23.

12. Kazakhstan Ministry of Energy. (2020). Annual Report on Natural Resources Management.

**БИОМЕТРИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ:
АҚШ, ЕУРОПА ОДАҒЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ЗАҢДАРЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА**

Тортай Еркеназ Кенжеқұлқызы

SDU University, Қаскелең қ, Қазақстан.
e-mail: erkenaz1012@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада АҚШ, Еуропалық Одақ және Қазақстан заңнамасы мысалында биометриялық технологияларды құқықтық реттеудің ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты-биометриялық мәліметтер тұжырымдамасын талдау. Жұмыс барысында отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалынып, тақырып аясында авторлық анықтамалар ұсынылды. Аталған юрисдикциялардың нормативтік актілеріне салыстырмалы талдау жүргізілді, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды. Биометриялық деректерді қорғаудың құқықтық тетіктеріне және олардың цифрландыру саласындағы қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге сәйкестігіне ерекше назар аударылады. Қорытындыда қауіпсіздікті қамтамасыз ету және жеке өмірді қорғау үшін заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: биометриялық деректер, GDPR, дербес деректі қорғау, цифрлық трансформация.

Биометриялық деректерді пайдалануға негізделген технологиялар соңғы онжылдықта айтарлықтай даму үстінде және қоғамның түрлі салаларында маңызды орын алады. Бұл технологиялар саусақ ізі, бет әлпетін, дауыс сияқты бірегей физиологиялық және мінез-құлықтық ерекшеліктерге негізделі отырып адамды анықтауға мүмкіндік береді. Бүгінде оларды пайдалану әсіресе қауіпсіздік, денсаулық сақтау, қаржылық қызметтер және мемлекеттік қызметтер сияқты салаларда белсенді қолданылады. Дегенмен, мұндай технологияларды кеңінен қолдану деректердің таралып кетуіне елеулі қатерлер тудыруы мүмкін. Мұндай жағдайлар цифрлық трансформация кезеңінде азаматтар мен бизнестің мүдделерін қорғай алатын тиімді құқықтық реттеу тетіктерін енгізу қажеттілігін туғызады.

Мақаладағы зерттеудің әдіснамалық негізін құқықтық, салыстырмалы құқықтық және аналитикалық әдістерді біріктіретін көзқарастар құрайды. Бұл тәсілдер биометриялық технологияларды реттеуді жан-жақты зерделеуге, оны құқықтық теория призмасы арқылы көрсетуге мүмкіндік берді.

Мақаладағы зерттеудің теориялық маңыздылығы қоғамды цифрландыру жағдайында биометриялық технологияларды реттеудің құқықтық тетіктерін ғылыми тұрғыдан түсінуді тереңдетуде болып табылады. Құқықтық жүйелердегі айырмашылықтар (АҚШ-тағы орталықтандырылмаған тәсіл және Қазақстандағы орталықтандырылған модель) реттеудің тиімділігіне қалай әсер ететінін көрсету арқылы жұмыс салыстырмалы құқықтық талдауға үлес қосу.

Зерттеу биометриялық деректердің түсінігі мен құқықтық табиғатын құқықтық реттеу объектісі ретінде нақтылау арқылы құқық теориясына ықпал етеді. Деректерді қорғаудың жалпы ережесі (GDPR) сияқты халықаралық стандарттар тұрғысынан қарастырады және осы стандарттарды түрлі ұлттық контексттерде бейімдеу мүмкіндіктерін анықтайды.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы АҚШ пен Қазақстандағы биометриялық технологияларды құқықтық реттеудің тиімділігін бағалауға, әр елдің заңнамасының күшті және әлсіз жақтарын

анықтауға мүмкіндік береді. Бұл жеке деректерді қорғаудың неғұрлым жетілдірілген құқықтық тетіктерін әзірлеу, азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету және өмірдің әртүрлі салаларында инновациялық технологияларды енгізу үшін қауіпсіз құқықтық негіз құру үшін үлкен маңызға ие.

Нәтижелер мен пікірталастар. Ғылыми әдебиеттерде биометриялық технологиялар арқылы өңделетін дербес деректер жайлы объективті және субъективті көзқарастар қалыптасу арқылы, пікірталастар туындайды [1, 143 б]. Бұл мәселеде ғалымдардың пікірлері айтарлықтай ерекшеленеді. Объективті тәсілге сәйкес ақпарат қолданушының субъектіні сәйкестендіру мүмкіндігіне қарамастан дербес деректер ретінде танылады [2, 7 б] Ал субъективті тәсіл, қолданушының қолда бар қосымша мәліметтер немесе басқа адамдардан қолжетімді ақпарат негізінде субъектіні анықтауға негізделген мүмкіндігі болуы керек деп болжайды [3, 101 б]. Мысалы, Канадалық зерттеуші Ю.Лиу дербес деректерді қорғау саласындағы қолданыстағы заңнаманың тиімді қолданылуына байланысты мұндай бөлуді ұтымсыз деп санайды [4, 151 б]. Ал Нидерландыдағы Лейден университетінің профессоры Е.Киндт құқықтық реттеуде биометриялық дербес деректер санатын бөлудің сөзсіз қажеттілігін айтады [5, 745 б].

Аталған бағытта жеке деректерді қорғау және азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету үшін жаңа міндеттер туындайды. Деректердің арнайы және биометриялық санаттарына қатысты тәсіл қоғамның тиісті ақпаратты өңдеу мақсатын анықтау қажеттілігіне айналады. Мысалы, оның фотосуреті сияқты субъектінің жеке деректерін өңдеу кезінде оператор Заңның тура түсіндірмесіне сәйкес деректердің арнайы санатына жататын мәліметтерді өңдейді. Өйткені адамның бейнесі субъектінің нәсілін немесе оның денсаулық жағдайын көрсете алады. Алайда, бұл формальды тәсіл бірқатар авторлардың негізделген сынына ұшырады. Себебі оператор өңделетін дербес деректердің сипаты туралы ақпаратқа ие болмауы мүмкін [6, 197 б].

Ғылыми әдебиеттерде жеке деректердің арнайы және биометриялық категориялары ұғымдарының араласуы жиі кездеседі.

Мысалы, М. Рассоловтың редакциялаған ақпараттық құқық бойынша оқулықтарда биометриялық мәліметтер деректердің арнайы санатының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады [7, 165 б]. Осылайша, Қазақстандық және шетелдік доктринада жеке деректердің нақты санатына биометриялық ақпаратты қолдануда нақты ұстаным жоқ. Бұл туралы И.Вельдер, биометриялық дербес деректерді белсенді пайдалануға сілтеме жасай отырып, оларды жинау және өңдеу тәртібін құқықтық реттеу қажеттілігі туралы айтады [8, 131 б]. Себебі, АҚШ-та биометрияны реттеу мәселесі мемлекеттік деңгейде шешілсе, Қазақстанда ұлттық бастамалар мен үкіметтік жобалар аясында белсенді түрде қарастырылады.

Жоғарыдағы авторлардың пікірі бойынша, АҚШ-та биометриялық технологияларды құқықтық реттеу түрлі деңгейде екенін көре аламыз.

Мысалы, 2025 жылдың басында АҚШ-та жеке деректерді қорғау туралы бірыңғай федералды заң жоқ. 2024 жылы конгрессте ақпаратты қорғаудың ұлттық стандарттарын құруға бағытталған American Privacy Rights Act (APRA) заң жобасы талқыланды. Ол азаматтарға өз деректерін басқару құқығын, соның ішінде қол жетімділікті, деректі жоюды және жекелендірілген жарнамадан бас тарту мүмкіндігін беруді қарастырды [9].

American Privacy Rights Act (АТТА) заң жобасы деректерді қорғаудың бірыңғай құқықтық базасын құру мақсатында заманауи цифрлық қоғамның қиындықтарына жауап ретінде ұсынылды. [10]

APRA келесі негізгі элементтерді қамтыды:

1. Тұтынушылардың деректерді басқару құқықтары:

-Деректерге қол жеткізу: пайдаланушылар олар туралы қандай деректер жиналатыны және сақталатыны туралы ақпаратты сұрауға құқылы [9].

-Деректерді жою: азаматтар өз деректерін компания жүйелерінен жоюды талап ете алады [10].

-Деректерді түзету: қате немесе ескірген ақпаратқа өзгерістер енгізу мүмкіндігі [11].

-Мақсатты жарнамадан бас тарту: пайдаланушылардың деректерін жеке жарнама үшін пайдаланудан бас тарту құқығы [9].

2. Деректерді еңдеудің ашықтығы: APRA компаниялардан деректерді қалай жинайтыны, еңдейтіні және үшінші тұлғаларға беретіні туралы түсінікті ақпарат беруді талап етеді. Бұл пайдаланушыларға қол жетімді құпиялылық саясатын [10] құруды қамтиды.

3. Деректер брокерлерін реттеу: Заң жобасы деректер брокерлерінің ұлттық тізілімін құруды қарастырды. Жеке ақпаратты жинау және сатумен айналысатын компаниялар деректерді қорғаудың қатаң стандарттарын тіркеуге және сақтауға міндетті [9].

4. Қауіпсіздік шаралары: APRA компанияларды деректердің бұзылу және рұқсатсыз кіру қаупін азайту үшін киберқауіпсіздік шараларын енгізуге міндеттейді. Бұған шифрлау, тұрақты аудит және қызметкерлерді оқыту кіреді [9]. Компаниялардың жауапкершілігі: заң ережелерін бұзу компаниялар үшін айтарлықтай айыппұлдар қарастырды. Сонымен қатар, пайдаланушылар өздерінің құқықтарын бұзатын ұйымдарға қарсы сот ісін жүргізе алады [10].

Ұсынылған APRA ережелері жеке деректерді қорғау туралы федералды заңнаманы құру жолындағы маңызды қадам болып табылды. Заң жобасы азаматтардың құқықтары мен бизнес мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталды [9].

Осындай қолдауға қарамастан, заң жобасы сынға ұшырады. Бизнес өкілдері мемлекеттік деңгейдегі талаптардың қайталануынан қорықты, ал құқық қорғау ұйымдары федералды реттеу Штаттардың өздерінің қорғаныс шараларын енгізу мүмкіндігін әлсіретуі мүмкін деп алаңдаушылық білдірді. Нәтижесінде, APRA қабылданбады. Себебі, азаматтық құқықтар туралы негізгі ережелерді алып тастау, талқылауда қатысушылар арасында келіспеушіліктер туғызды. Мысалы, құқық қорғау ұйымдары өз кезегінде APRA-ның кейбір ережелері жекелеген Штаттардағы азаматтардың құқықтарын әлсіретуі мүмкін екенін атап өтті [11].

Федералды реттеу болмағандықтан, жекелеген Штаттар, соның ішінде Калифорния, Колорадо, Техас және басқалары жеке

деректерді қорғау үшін өз заңдарын қайта қабылдады [11].

Жиынға дейін де, кейбір штаттардың жеке деректерді қорғау туралы өз заңдары болды, соның ішінде Калифорния штаты. Бұған дейін, Калифорния штатының заңы эталон болып, қандай да бір заң қабылдағаннан кейін көптеген басқа Штаттар осындай заңдарды қабылдады. Нәтижесінде АҚШ деңгейінде бөлшектелген құқықтық база пайда болды [12, 786].

Еуропа Одағы мысалында. Деректерді қорғаудың жалпы ережесін (GDPR) Еуропалық Одақ 2016 жылдың 14 сәуірінде қабылдады және 2018 жылдың 25 мамырында күшіне енді. ЕО деректерді қорғаудың жалпы ережесі (GDPR) арқылы жүзеге асырылатын биометриялық деректерді реттеудің ең жан-жақты тәсілдерінің бірін жасады. Бұл жұмыс ЕО-дағы биометриялық деректерді реттеудің тұжырымдамалық аппаратын, жіктелуін және құқықтық аспектілерін талдауға бағытталған.

Деректерді қорғау жөніндегі жалпы Регламенттің (GDPR) 4-бабының 14-тармағына сәйкес, биометриялық деректер адамды физикалық, физиологиялық немесе мінез-құлық сипаттамалары негізінде бірегейлендіруге мүмкіндік беретін техникалық әдістерді пайдалана отырып алынған дербес деректер болып табылады [14], [19].

Е. Киндт, ЕО - дағы биометриялық дербес деректерді өңдеуді құқықтық реттеу саласындағы бірнеше зерттеулердің авторы ретінде, қосымша санаттарды тезірек бөлу қажеттілігін көрсетеді, өйткені биометриялық ақпаратты дербес деректердің әдеттегі санатына жатқызу кезінде осы мәліметтер түрінің ерекшеліктерін есепке алу мүмкін емес, субъектілердің құқықтарын бұзуға айтарлықтай қауіп төндіретіндігін айтқан. Бүгінде, GDPR биометриялық деректерді өңдеуді шектейтін жеке ақпараттың арнайы санаттарына жатады (9-бап). Мұндай деректерді тек субъект нақты келісім берсе және өңдеу жұмыс берушінің міндеттемелеріне сәйкес болса ғана пайдалануға рұқсат етіледі [5].

Қазақстан мысалында. Қазақстан Республикасының заңнамасында "Дербес деректер және оларды қорғау туралы" заң

бар [13]. Алайда, жоғарыда аталған заңмен тікелей биометриялық деректерді жеке және жоғары мамандандырылған реттеу қарастырылмаған. Заң шығарушы тарапынан, биометриялық мәліметтер түрлері жеткілікті нақтыланбаған.

Технологияның дамуымен биометриялық сәйкестендіру қоғамдық және жеке секторларды цифрландырудың маңызды бөлігіне айналады. Қазақстанда осы саладағы құқықтық реттеу азаматтардың қауіпсіздігі мен қорғалуын қамтамасыз ететін бірнеше заңдарға негізделеді.

2. Нормативтік-құқықтық база

2.1. Заңнамалық актілер

Биометриялық деректерді реттейтін Негізгі заңнамалық актілерге мыналар жатады:

– “Дербес деректер және оларды қорғау туралы” Қазақстан Республикасының Заңы (2013) – мемлекеттік және жеке ұйымдар саласындағы биометриялық деректерді қоса алғанда, дербес деректерді өңдеуді реттейді. Заң деректерді жинау, сақтау және пайдалану принциптерін, сондай-ақ азаматтардың өз деректеріне қол жеткізу және түзету құқықтарын егжей-тегжейлі сипаттайды.

2.2. Мемлекеттік стандарттар және заңға тәуелді актілер

Мемлекеттік басқару және қауіпсіздік салаларын қоса алғанда, биометриялық деректерді тиімді пайдалану үшін ақпарат пен биометриялық технологиялардың қауіпсіздігіне қойылатын талаптарды реттейтін заңға тәуелді актілер мен нормативтер әзірленді. Бұл актілер жеке деректерді қорғауды қолдайды және халықаралық стандарттарға сәйкес келеді.

3. Ақпараттық-құқықтық жүйе

Қазақстанда биометриялық деректерді өңдеу және қорғау үшін бірыңғай сәйкестендіру және аутентификация жүйесі сияқты платформаларды қамтитын ақпараттық-құқықтық жүйе әзірленді. «Ұлттық ақпараттық технологиялар» АҚ eGov.kz порталы биометриялық деректер арқылы азаматтардың сенімді аутентификациясын қамтамасыз етеді және мемлекеттік және жеке қызметтерге қауіпсіз қол жеткізуге мүмкіндік береді [15].

Дегенмен, биометриканы коммерциялық мақсатта пайдалануды

реттейтін нақты ережелер жоқ жеке секторда проблемалар сақталуда. 2021 жылы жеке компанияларда биометрианың қолданылуын қамтитын және деректерді өңдеудегі ашықтықты арттыратын деректерді қорғау туралы заң жобасы ұсынылды [16, 33 б].

АҚШ пен Қазақстанның құқықтық жүйелерін салыстыру биометрияны реттеу тәсілдерінің маңызды айырмашылықтарын көрсетеді. АҚШ-та мемлекеттік деңгейде қатаң стандарттар орнату арқылы азаматтардың құқықтарын қорғауға баса назар аударылады. Қазақстанда мемлекеттік құрылымдарға технологияларды енгізуге баса назар аударылады, бұл бір жағынан мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға көмектессе, екінші жағынан азаматтардың жеке өміріне қауіп төндіреді [17, 56 б].

Әрбір ел биометриялық деректерді реттеудің ұлттық заңнамалық ерекшеліктерімен және құқық қолдану тәжірибесімен айқындалатын өзіндік тәсілін таңдайды. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында биометрияны реттеу жекелеген штаттардың заңдарына негізделген, мысалы, Иллинойс штатында мұндай деректерді қорғау стандарттарын белгілейтін Биометриялық ақпараттың құпиялылығы туралы заң (BIPA) қабылданған [18, 45б]. Қазақстан, керісінше, биометриялық технологияларды қолдануды басшылыққа алатын «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы сияқты үкімет бастамаларымен орталықтандырылған тәсілді ұстанады. АҚШ-та біркелкі федералдық заңнаманың болмауы құқықтық белгісіздікке әкеліп соқтырады, ал Қазақстанда жеке сектор үшін арнайы ережелер жоқ, бұл азаматтар үшін құқықтық қауіпті тудырады.

Заңнамадағы оң өзгерістерге қарамастан, биометриялық деректердің қауіпсіздігіне және азаматтардың құпиялылық құқықтарының сақталуына байланысты сын-қатерлер қалып отыр. Атап айтқанда, жаңа технологияларды енгізу, жасанды интеллект қаупі мен жеке құқықтарды қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі маңызды мәселе болып қала береді.

Биометриялық технологияларды дамыту инновациялар мен азаматтардың құқықтары арасындағы тепе-теңдікті ескеретін құқықтық реттеуге кешенді көзқарасты талап етеді. АҚШ пен

Қазақстанның және ЕО заңнамасын салыстырмалы талдау негізгі проблемаларды анықтауға және аталған мемлекеттердің қолданыстағы құқықтық жүйелері арқылы, Қазақстанның аталған тақырыпта заңды жетілдіру бойынша ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Қазақстанда биометриялық технологияларды құқықтық реттеу дамуын және заңнама цифрландырудың жаңа сын-тегеуріндеріне бейімделуде. Биометрияны енгізу қолданыстағы заңдармен және ақпараттық-құқықтық жүйемен қамтамасыз етілетін қатаң қауіпсіздік пен бақылауды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Андрей В. Изображение гражданина и биометрический образ как объект гражданских прав в Российской Федерации и Республике Беларусь. *Право. Юридические науки, Россия*. № 4 (2024): 143.
2. Cooper D. Re-defining «Personal Data» – Can the Opinion Live up to the Hype? // *Data Protection Ireland*. 2016. № 6 (2016): 7
3. Vermeulen G., De Bondt V. Justice, Home Affairs and Security: European and International Institutional and Policy Development. Utrecht, 2017. – 101.
4. Yue Liu N. Bio-Privacy: Privacy Regulations and the Challenge of Biometrics. New York,, 2012. – 151.
5. Kindt E. Privacy and Data Protection Issues of Biometric Applications. Leiden, 2013. –745.
6. McCullagh K. Data Sensitivity: Proposals for Resolving the Conundrum // *Journal of International Commercial Law and Technology*. Журнал международного коммерческого права и технологий. № 4 (2007): 197
7. Рассолов И.М. Информационное право. Ресей, 2012. – 165–166.
8. Вельдер И.А. Система правовой защиты персональных данных в Европейском Союзе [Электрон.ресурс] – 2006. – <https://www.dissercat.com/content/sistema-pravovoi-zashchity-personalnykh-dannykh-v-evropeiskom-soyuze>
9. Moira B. "Federal data privacy laws gain support in US

- Congress; critics remain." [Электрон.ресурс] - 2024. - <https://www.reuters.com/world/us/federal-data-privacy-laws-gain-support-us-congress-critics-remain-2024-06-26>
10. Wired. APRA privacy bill doomed // <https://www.wired.com/story/apra-privacy-bill-doomed>
11. New York Post. Privacy rights in other US states // <https://nypost.com/other-us-states-privacy-rights>
12. Johnson, R. *The Federal Biometric Privacy Act: A Step Towards Nationwide Regulation*. *U.S. Privacy Law Review*, № 34 (2021), 78-95.
13. "Қазақстан Республикасының Заңы, "Дербес деректер және оларды қорғау туралы" // [Дербес деректер және оларды қорғау туралы ZAN.KZ https://adilet.zan.kz > docs](https://adilet.zan.kz > docs)
14. Общие правила защиты данных GDPR // <https://gdpr-info.eu/>
15. Қазақстан республикасының электрондық үкімет // [Электронное правительство Республики Казахстан | eGov https://egov.kz > cms](https://egov.kz > cms)
16. Қазақстандық Құқықтық Шолу. Қазақстанда Деректерді Қорғау Туралы Заңның дамуы. *Қазақстанның құқықтық журналы*, №12 (2021), 33-47.
17. Беркутов, А. АҚШ Пен Қазақстандағы Биометриялық Ережелерді салыстырмалы талдау. *Халықаралық Құқыққа Шолу*, №18 (2022): 56-71.
18. Smith, J. Biometric Data Protection in Illinois: A Study of BIPA. *Journal of Data Protection and Privacy*, №8 (2020), 45-60.

**TEACHING AHMET BAYTURSYNULY'S "THE FISHERMAN AND THE
FISH" FAIRY TALE FROM THE "MASA" COLLECTION IN THE
ENGLISH LANGUAGE CLASS**

Bakazhanova Nuriya Orynbasarovna

Teacher of English, Gymnasium No. 6, Khromtau
Aktobe Region, Khromtau City
Email: bakazhanova_nuri@mail.ru

Abstract

A collection of Akhmet Baitursynuly's poems was published under the title "Masa" (The Mosquito) in Orenburg in 1911. The title of the collection carries significant meaning and deep intent. The central idea of "Masa" is to encourage society to seek knowledge, education, spiritual growth, and to promote humanity, culture, and labor. This paper discusses a new lesson format for the English language subject for 5th graders, based on the fairy tale "The Fisherman and the Fish." The lesson establishes an interdisciplinary connection with the Kazakh literature subject. The aim of this work is to propose effective and efficient methods to introduce Akhmet Baitursynuly's fables and translations in English lessons. Being easy to understand and simple in language, his fables and translations serve as one of the most effective tools in educating children, contributing significantly to their language development. Moreover, these works help expand students' horizons and instill universal human values.

Keywords: Akhmet Baitursynuly, teaching English, fables, "Masa" collection, "The Fisherman and the Fish" fairy tale, language development, critical thinking, interactive methods, interest in education, educational value.

A collection of Akhmet Baitursynuly's poems was published under the title "Masa" (The Mosquito) in Orenburg in 1911. The title carries significant meaning and intent. The central idea of "Masa" is to encourage society to seek knowledge, education, spiritual growth, and to promote humanity, culture, and labor. One of the sources of Baitursynuly's poetic inspiration lies in Russian poetry. He read and translated works by Russian poets such as Alexander Pushkin, Mikhail Lermontov, and Semyon Nadson. Among the poet's legacy, there are translations of Pushkin's works, including the poem "The Horse," the tales "The Death of the Wise Alik," "The Fisherman and the Fish," and "The Golden Cockerel."

Baitursynuly's focus on the fable genre was highly significant. He viewed the moral and ethical teachings in fables as vital examples for Kazakh society. To critique and address negative traits such as lack of ambition, laziness, discord, flattery, and injustice, Baitursynuly utilized the fable genre. His legacy, particularly his fables and translations, plays a significant role in fostering students' interest in school curricula.

Main Body. Below is a new lesson format for the English language subject for 5th graders, based on the fairy tale "The Fisherman and the Fish."

Lesson Topic: The Fisherman and the Fish
Learning Objectives:

R2: Understand specific information in short, simple texts on familiar topics with support.

S4: Respond with limited flexibility at the sentence level to unexpected comments related to familiar topics.

Strategies Used:

- Critical Thinking Strategies: "Spelling Shark," "Picture Gallery," 5W1H strategy, "Think-Pair-Share."

- Visual Aids: Portraits of A. Baitursynuly and A. Pushkin, video recording of "The Fisherman and the Fish," interactive whiteboard.

- Lesson Type: New lesson

I. Beginning of the Lesson. Engaging Students. Warming up. The topic of the lesson was identified using the "Spelling Shark" strategy.

Students watched an excerpt from the fairy tale "The Fisherman and the Fish." Portraits of A. Baitursynuly and A. Pushkin were displayed on the board.

- Who is the author of the fairy tale? (Alexander Pushkin)
- Yes, this fairy tale was written by Alexander Pushkin, and Akhmet Baitursynuly translated it into Kazakh. This translation was included in Baitursynuly's "Masa" collection.

- Today, we will work with this fairy tale.

Afterward, students read the brief biographies of these writers and answered the following questions:

- Who were Alexander Pushkin and Akhmet Baitursynuly?
- Where were they born?
- Now, you should read the biography of these writers and find out:

- Who were Alexander Pushkin and Akhmet Baitursynuly?
- Where were they from?
- When were they born?

Pre-Reading

Task.

Using the "Picture Gallery" method, students worked on new vocabulary. Students worked in groups. Pictures related to the new vocabulary were displayed around the classroom, and students were given word cards. They matched the words on their cards with the corresponding pictures as they walked around the classroom.

II. Main Part of the Lesson. While-Reading Task. The "Think-Pair-Share" method was used to read the fairy tale. This method encourages students to collaborate, share their knowledge with peers, discuss the topic collectively, and analyze key ideas.

- The first student worked independently.

- Then, the student collaborated with a partner to discuss the text.

- Finally, groups of four (two pairs) shared their results with the class.

The 5W1H strategy (Where, What, Why, Who, When, How) was applied for critical thinking. This method was used to organize a Q&A session:

1. Where did an old man and his wife live?
2. What did the fisherman catch?
3. Why was the fisherman very surprised?
4. What did the fish say?
5. What did his wife want?
6. How did the fish help them?

These tasks were created on the "Quizizz" platform, allowing for online assessment of students' responses. Using ICT tools and platforms like "Quizizz" is highly effective in increasing students' interest in the subject.

After this, the "Fill in the Gaps" method was applied. Students read the text again and completed the missing parts of sentences.

Post-Reading

Task.

The "Chain Game" method was applied:

After finishing the reading, students tried to recall the main ideas and key points.

- Students were divided into small groups of five or six.
- Each student in the circle added a piece of information about the text, repeating what the previous student said and adding their own contribution. This continued until the tale was fully reconstructed.

III. End of the Lesson. Reflection: "Draw Your Brain."

On a drawn brain outline displayed on the board, students filled in the new words they learned during the lesson.

Conclusion

Akhmet Baitursynuly's fables and translations serve as an effective tool for raising the younger generation. Due to their

simple and accessible language, they significantly contribute to children's language development. Moreover, these works expand students' horizons and instill universal human values.

References

Akhmet Baitursynuly. *Ak Zhol (Bright Path)*. Almaty: Zhaly, 1991, pp. 64, 87.

Akhmet Baitursynuly. *Language Teachings*. Almaty: Ana Tili, 1992.

Developing Teachers' Reflective Skills. Astana, 2015.

Excel for Kazakhstan Grade 5. Virginia Evans, Jenny Dooley, Bob Obee. Express Publishing, 2017.

Akhmet Baitursynuly. *Masa (The Mosquito)*. Orenburg, 1911.

Pushkin, Alexander. *The Fisherman and the Fish*. Translated by Akhmet Baitursynuly, featured in the *Masa* collection.

Nurzhan Tursynbayev. *Interactive Learning Methods in Secondary Education*. Almaty: Bilim, 2018.

Shapek Zholdasbek. *Educational Strategies in Teaching Foreign Languages*. Astana: Qazaq University Press, 2020.

Kazakh Literature and Interdisciplinary Connections. Edited by G. Altynbekova, Almaty: Mektep, 2019.

Zhumabayev, M. *Fables and Morality in Kazakh Literature*. Semey: Tauelsizdik Press, 2015.

ОРЫС ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

Бимурзаева Асель Маханбетовна

Түркістан қаласы, Ататүрік атындағы нөмірі 17 мектеп-гимназиясының орыс тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада орыс тілін шет тілі ретінде оқыту әдістемелерінің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. Орыс тілін үйрету барысында қолданылатын дәстүрлі және инновациялық әдістер талданып, олардың тиімділігі сипатталады. Тілді меңгертуде коммуникативтік, когнитивтік және интерактивтік тәсілдердің рөліне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, оқыту барысында кездесетін негізгі қиындықтар мен оларды еңсеру жолдары талқыланады. Мақалада тілдік дағдыларды дамытуға бағытталған заманауи технологиялар мен әдістер ұсынылып, орыс тілін шет тілі ретінде оқытудағы педагогикалық тәжірибелер сараланады. Мақалада Қазақстанның табиғи ресурстарының тарихи пайдалану кезеңдері және олардың қазіргі жағдайы қарастырылады. Қазақстан табиғи ресурстарға бай ел болғандықтан, оның жер қойнауындағы байлықтары ежелден-ақ халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға және экономиканы дамытуға ықпал еткен. Мақалада Қазақстан аумағындағы табиғи ресурстарды игеру тарихы, соның ішінде мұнай, газ, көмір, темір, және түсті металдардың маңызы талданады. Сонымен қатар, қазіргі уақытта табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, экологиялық мәселелер және тұрақты даму стратегиясы да қарастырылған. Елдің табиғи ресурстарды басқарудағы инновациялық тәсілдері, сонымен қатар халықаралық әріптестік аясындағы экономикалық жобалар да назарға алынған. Мақалада табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың елдің экономикалық тұрақтылығы мен болашағына тигізетін әсері көрсетілген.

Түйінді сөздер: орыс тілі, шет тілі ретінде оқыту, әдістеме, коммуникативтік тәсіл, когнитивтік тәсіл, интерактивтік оқыту, тілдік дағдылар, инновациялық технологиялар, педагогикалық тәжірибе.

Орыс тілі қазіргі таңда әлемдегі көптеген елдерде шет тілі ретінде оқытылады. Бұл тіл бұрынғы Кеңес Одағы елдерінде, сондай-ақ алыс шетелдерде де оқушылар мен студенттер арасында үлкен сұранысқа ие. Орыс тілін меңгеру халықаралық қатынастарда, бизнес саласында, мәдениетаралық коммуникацияда және ғылымда маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты орыс тілін оқыту әдістемелері үнемі дамып, жаңа тәсілдер мен технологиялар енгізіліп отырады.

Орыс тілін шет тілі ретінде оқытуда әртүрлі әдістемелер қолданылады. Олардың ішінде грамматикалық-аударма әдісі, тікелей әдіс, коммуникативтік тәсіл және заманауи технологияларға негізделген әдістер ерекше орын алады. Әрбір әдістің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Сондықтан оқыту процесінде оларды бір-бірімен ұштастыра отырып пайдалану тиімді болып саналады.

Бұл әдіс – тіл үйренудің ең көне тәсілдерінің бірі. Ол негізінен грамматикалық ережелерді меңгеруге және аударма жаттығуларына негізделген. Бұл әдісте оқушылар алдымен грамматиканы үйренеді, содан кейін алынған білімдерін мәтіндерді аудару арқылы бекітеді.

Грамматикалық-аударма әдісінің негізгі ерекшеліктері:

- Тілді логикалық тұрғыдан меңгеруге мүмкіндік береді
- Грамматикалық құрылымдар мен ережелерге ерекше көңіл бөлінеді
- Аударма арқылы тілдік материалды түсіну мен есте сақтау жеңілдейді

Дегенмен, бұл әдістің кемшіліктері де бар. Ол сөйлеу дағдыларын дамытуға жеткіліксіз, өйткені оқушылардың көпшілігі сөздерді механикалық түрде жаттап, оларды ауызша қарым-қатынаста қолдана алмайды.

Тікелей әдіс тілді табиғи ортада меңгеруге бағытталған. Бұл әдістің негізі – жаңа тілді ана тілін пайдаланбай, сол тілде қарым-қатынас жасау арқылы үйрену. Тікелей әдісте сабақ барысында мұғалім тек орыс тілінде сөйлейді, ал оқушылар жаңа сөздерді, грамматикалық құрылымдарды контекст арқылы түсінеді.

Тікелей әдістің артықшылықтары:

- Сөйлеу дағдыларын қарқынды дамытуға көмектеседі
- Тілді меңгерудің табиғи процесіне негізделген
- Оқушылардың тыңдау және түсіну қабілеттерін жақсартады

Алайда бұл әдіс грамматикалық ережелерді толық түсіндіруге мүмкіндік бермейді және оны жаңа тілді енді үйреніп жатқан оқушылар үшін қиындық тудыруы мүмкін.

Бұл әдіс қазіргі тіл үйрету жүйесінде ең кең тараған тәсілдердің бірі болып табылады. Коммуникативтік әдіс оқушылардың тілді қолдану қабілетін дамытуға бағытталған және сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін (тыңдау, сөйлеу, оқу, жазу) қамтиды.

Коммуникативтік әдістің негізгі қағидалары:

- Тілдік орта жасау және шынайы қарым-қатынасқа жағдай туғызу
- Сөздік қорды контекстте пайдалану арқылы дамыту
- Жаңа материалды диалогтар мен рөлдік ойындар арқылы меңгеру

Бұл әдіс оқушылардың тілдік құзыреттілігін жан-жақты дамытуға көмектеседі және тілді қарым-қатынас құралы ретінде меңгеруге бағытталған.

Қазіргі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар тіл үйренуде маңызды рөл атқарады. Онлайн платформалар, мобильді қосымшалар, электрондық оқулықтар мен мультимедиялық материалдар орыс тілін үйрену процесін жеңілдетіп қана қоймай, оны қызықты етеді.

Интерактивті әдістерге мыналар жатады:

- Онлайн сабақтар мен вебинарлар
- Электрондық тесттер мен викториналар
- Виртуалды шынайылық құралдары

Бұл әдістер оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, оларды белсенді оқуға ынталандырады.

Тілді меңгеру процесін тиімді ету үшін негізгі әдістермен қатар қосымша тәсілдер де қолданылады. Оларға мыналар жатады:

Бұл тәсіл орыс тілін оқытуды мәдениетпен ұштастырады.

Оқушылар орыс халқының салт-дәстүрлерін, әдебиетін, өнерін зерттей отырып, тілді тереңірек меңгереді. Бұл әдіс оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттырумен қатар, олардың мәдениетаралық құзыреттілігін дамытуға көмектеседі.

Тіл үйрену барысында ойын тәсілдерін қолдану оқушылардың есте сақтау қабілетін жақсартып, олардың белсенділігін арттырады. Ойындар арқылы оқушылар жаңа сөздерді тез меңгереді және сөйлеу машықтарын дамытады.

Жобалық әдіс оқушыларға белгілі бір тақырыпта зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді. Олар ақпарат жинап, оны талдап, орыс тілінде баяндама жасап, өз ойларын еркін жеткізе алады.

Орыс тілін шет тілі ретінде оқыту әдістері әртүрлі және олардың әрқайсысы оқушылардың тілді меңгеру процесінде ерекше рөл атқарады. Грамматикалық-аударма әдісі мен тікелей әдіс дәстүрлі оқыту тәсілдеріне негізделсе, коммуникативтік әдіс пен заманауи технологияларға негізделген әдістер тіл үйрену процесін жандандыруға көмектеседі.

Тиімді оқыту үшін бірнеше әдісті біріктіріп қолдану маңызды. Сонымен қатар, мәдениетаралық қарым-қатынас, ойын тәсілі және жобалық әдіс сияқты қосымша тәсілдерді пайдалану оқушылардың тілді жылдам әрі терең меңгеруіне ықпал етеді.

Осылайша, орыс тілін оқыту әдістерін дұрыс таңдау және оларды тиімді қолдану тіл үйренушілердің коммуникативтік дағдыларын дамытуға, олардың тілге деген қызығушылығын арттыруға және білім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Орыс тілін шет тілі ретінде оқыту әдістемелері уақыт өткен сайын дамып, жетілдіріліп келеді. Бұл тілдің тарихи маңыздылығы мен халықаралық қарым-қатынастардағы рөлі оны әлемнің көптеген елдерінде үйренуге себепші болды. Қазіргі уақытта орыс тілін меңгерудің бірнеше әдістемелік тәсілдері бар, олардың әрқайсысы белгілі бір мақсаттарға бағытталған.

Грамматикалық-аударма әдісі тіл оқытудың ең көне және дәстүрлі тәсілдерінің бірі болып табылады. Бұл әдіс тіл үйренушілерге нақты грамматикалық құрылымдарды үйретуге, оларды

аударма арқылы бекітуге негізделген. Грамматикалық ережелерді есте сақтап, оларды жазбаша түрде қолдану тіл үйренудің негізгі тәсілі ретінде қабылданады. Осы әдістің басты артықшылығы – ол студенттерге жүйелі түрде грамматиканы үйренуге және мәтіндерді дұрыс аударуға мүмкіндік береді. Алайда бұл тәсіл ауызша сөйлеу дағдыларын дамытуға әлсіз әсер етеді. Оқушылардың басым көпшілігі мәтіндерді дұрыс түсінгенімен, сөйлеу кезінде қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Тікелей әдіс шет тілін үйретудің басқа бір маңызды тәсілі болып саналады. Бұл әдісте оқушылар жаңа тілді өз ана тілінің көмегінсіз, тек орыс тілінде меңгереді. Мұғалім сабақты толығымен орыс тілінде жүргізеді, ал оқушылар жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды табиғи ортада, контекст арқылы түсінуі керек. Бұл тәсіл тілді меңгерудің табиғи процесіне негізделген және сөйлеу дағдыларын тез қалыптастыруға көмектеседі. Дегенмен, бұл әдістің кемшілігі – күрделі грамматикалық құрылымдарды толық түсіндіруге мүмкіндік бермейді, сонымен қатар, тіл үйренушілерге алғашқы кезеңде қиындық тудыруы мүмкін.

Коммуникативтік әдіс қазіргі заманғы тіл оқытудағы ең кең тараған және тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. Бұл әдістің басты мақсаты – студенттердің тілді нақты қарым-қатынас құралы ретінде қолдануын дамыту. Коммуникативтік тәсіл сабақ барысында диалогтар, рөлдік ойындар және шынайы өмірге жақын жағдайларды қолдану арқылы жүзеге асады. Тіл үйренушілер бұл әдісте жаңа сөздерді контекст арқылы меңгереді және оларды еркін қолдана алады. Бұл әдіс тыңдау, сөйлеу, жазу және оқу дағдыларын бірдей дамытуға бағытталған. Оқушылар өз ойларын еркін жеткізе алатындықтан, бұл әдістің тиімділігі өте жоғары.

Интерактивті әдістер мен заманауи технологияларды қолдану тіл үйрету процесінде ерекше орын алады. Компьютерлік бағдарламалар, онлайн платформалар, мобильді қосымшалар және электрондық оқулықтар тіл үйрену процесін жеңілдетіп, оны қызықты етеді. Бүгінгі таңда орыс тілін үйренуде аудио және бейнематериалдарды, мультимедиялық құралдарды пайдалану

студенттердің тілдік дағдыларын жылдам дамытуға мүмкіндік береді. Виртуалды ортада тілді меңгеру оқушыларға өз бетінше білім алуға, материалдарды қайталауға және сөйлеу машықтарын жақсартуға мүмкіндік береді.

Мәдениетаралық қарым-қатынас әдісі тілдік білімді мәдени біліммен ұштастырады. Оқушылар орыс халқының тарихын, дәстүрлерін, өнерін зерттей отырып, олардың тіліне деген қызығушылықтарын арттыра алады. Бұл әдіс оқушылардың тілдік құзыреттілігін ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық коммуникация дағдыларын да дамытуға көмектеседі.

Ойын әдісі тіл үйрену барысында оқушылардың белсенділігін арттыру үшін қолданылады. Ойындар арқылы студенттер жаңа сөздерді тез меңгеріп, оларды қарым-қатынаста қолдана алады. Ойын тәсілдері оқушыларды сабаққа белсенді қатысуға ынталандырады және олардың есте сақтау қабілетін жақсартады.

Жобалық әдіс оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға бағытталған. Бұл әдісте студенттер белгілі бір тақырып бойынша ақпарат жинап, оны талдап, орыс тілінде баяндама жасап, өз ойларын еркін жеткізе алады. Жобалық жұмыстар студенттерге тілді нақты контексте қолдануға және оны тереңірек меңгеруге мүмкіндік береді.

Орыс тілін үйрету әдістерін таңдау оқушылардың деңгейіне, жас ерекшеліктеріне және оқыту мақсаттарына байланысты жүзеге асырылады. Грамматикалық-аударма әдісі мен тікелей әдіс дәстүрлі оқыту тәсілдеріне жатса, коммуникативтік әдіс пен заманауи технологияларды қолдану тіл үйрену процесін жандандыруға көмектеседі. Оқыту әдістерін дұрыс таңдап, оларды тиімді қолдану тіл үйренушілердің коммуникативтік дағдыларын дамытуға, олардың тілді меңгеруге деген қызығушылығын арттыруға және білім сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Тілді оқыту әдістерінің ішінде бір ғана тәсілмен шектелу дұрыс емес. Кешенді оқыту әдістерін пайдалану, түрлі тәсілдерді біріктіру – ең тиімді жолдардың бірі. Мысалы, оқытудың бастапқы кезеңінде грамматикалық-аударма әдісі мен тікелей әдісті бірге қолдану тиімді болса, тілдік дағдылар қалыптасқан кезде

коммуникативтік әдісті кеңінен қолдану қажет. Сонымен қатар, заманауи технологиялар мен мәдениетаралық қарым-қатынас әдістерін пайдалану тіл үйренушілердің қызығушылығын арттырып, оларды тілдік ортаға жақындатуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта шет тілін меңгерудің басты мақсаты – тілді қарым-қатынас құралы ретінде тиімді пайдалану. Орыс тілін оқыту барысында оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамытуға, олардың сөздік қорын байытуға, грамматикалық білімін жетілдіруге және тыңдау қабілетін жақсартуға бағытталған кешенді тәсілдер қолданылуы қажет.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, орыс тілін үйренушілер үшін ең тиімді тәсілдердің бірі – әртүрлі әдістерді біріктіру болып табылады. Грамматикалық білім мен коммуникативтік дағдыларды тең дамыту, жаңа технологияларды қолдану және мәдениетаралық қарым-қатынасты қалыптастыру тілді меңгерудің сапасын арттырады.

Орыс тілін оқыту әдістемесі үнемі өзгеріп, жаңа инновациялық тәсілдермен толықтырылып отырады. Алдағы уақытта жасанды интеллект пен нейротехнологиялардың дамуы тіл үйрену процесіне жаңа мүмкіндіктер енгізуі мүмкін. Сондықтан тіл оқытушылары оқыту әдістерін үнемі жетілдіріп, заманауи тәсілдерді белсенді қолдануы қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Москва: АСТ, 2015.
2. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. Москва: Просвещение, 2001.
3. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иностранному языку. Москва: Русский язык, 1985.
4. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранному языку: Базовый курс лекций. Москва: Просвещение, 2008.
5. Вятютнев А. Н. Интерактивные методы в преподавании иностранных языков. Санкт-Петербург: Питер, 2019.
6. Ларина Т. В. Межкультурная коммуникация и обучение

иностранным языкам. Москва: Флинта, 2020.

7. Богомолов А. Ю. Современные технологии обучения иностранным языкам. Москва: Юрайт, 2016.

8. Сафонова В. В. Культурно-языковая методика обучения иностранным языкам. Москва: Высшая школа, 2004.

9. Алексеева С. Г. Проектная методика в обучении иностранным языкам. Санкт-Петербург: Лань, 2018.

10. Литвинова Т. А. Игровые методы в обучении иностранным языкам. Москва: Академия, 2017.

DIFFERENT COUNTRIES, DIFFERENT CUSTOMS

Akilbekova Merey, Alimbetova Aizhan Myrzabayevna

Koktobe Secondary School No. 30 of Zhualinsky District of Zhambyl region

e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Abstract

This scientific project is dedicated to the study of cultural customs and traditions of different countries of the world. The main goal of the project is to expand students' knowledge about the peculiarities and differences of cultural traditions of different peoples, as well as understanding their role in international communication. The project examines customs related to holidays, greetings, traditional clothing, food and rituals in countries such as the United States, Great Britain, Japan, China and Kazakhstan.

The practical part of the project includes conducting a survey among students and teachers about the knowledge of cultural customs of other countries and analyzing the results. The project also examines examples of intercultural differences and their impact on international interaction.

The project promotes the formation of intercultural competence, broadens the horizons of students and emphasizes the importance of learning foreign languages and cultures for successful communication in a global society.

Түйінді сөздер: орыс тілі, шет тілі ретінде оқыту, әдістеме, коммуникативтік тәсіл, когнитивтік тәсіл, интерактивтік оқыту, тілдік дағдылар, инновациялық технологиялар, педагогикалық тәжірибе.

Introduction

In the modern world, where globalization and international interaction are becoming more and more relevant, understanding cultural differences and traditions of different peoples is of particular importance. The project "Different countries, different customs" is aimed at exploring the diversity of cultural customs and traditions that exist in different parts of the world. Each country has its own unique characteristics, which have been shaped over the centuries under the influence of history, religion, geography and socio-economic factors.

The study of these features not only broadens the horizons of students, but also contributes to the development of their intercultural competence, which is especially important in a multinational society. Understanding and respect for cultural differences help to avoid misunderstandings and conflicts, create conditions for a more harmonious coexistence of different peoples.

Within the framework of this project, the customs and traditions of countries such as the USA, Great Britain, Japan, China and Kazakhstan will be considered. As a result of the analysis, we will be able to identify both common features and unique features that characterize each of the studied cultures, as well as understand how customs affect people's daily lives.

The relevance of this project lies in the need to develop intercultural competence among schoolchildren, which is becoming an important aspect of education in the modern world. Knowledge of the customs and traditions of other countries helps students to understand and respect cultural differences, and also contributes to more effective communication in a multinational society.

The aim of the project is to study the cultural customs and traditions of various countries, as well as to identify their impact on everyday life and international relations.

Tasks:

1. Explore the customs and traditions of several countries

(for example, the USA, Great Britain, Japan, China and Kazakhstan).

2. Conduct a survey among students about their knowledge of these customs.

3. Analyze the data obtained and draw conclusions about the importance of intercultural communication.

4. Prepare a presentation on the results of the study.

Hypothesis of the work:

It is assumed that students have limited knowledge of the cultural characteristics of other countries, but show an interest in learning foreign customs, which can contribute to their respect and acceptance of cultural differences.

The object of the study is the cultural customs and traditions of various countries, as well as the ideas of schoolchildren about them.

Research methods: literature analysis, survey, comparative method.

The novelty of the project lies in the fact that it combines various aspects of intercultural communication, offering a practical study of customs through surveys and active participation of students in data analysis.

The practical significance of the project is to develop students' respect for cultural differences, improve communication and critical thinking skills, as well as expand their horizons and increase their interest in learning foreign languages and cultures.

I. The theoretical part

1.1. Definition of the terms "customs" and "traditions"

Customs and traditions are two closely related concepts that play an important role in the cultural life of society.

Customs are well-established, regularly recurring practices and behaviors that are passed down from generation to generation within a particular group or community. Customs can relate to various aspects of life: family, social, religious and professional. They are often formed under the influence of historical,

economic and social factors. For example, different cultures have their own customs regarding holidays, ways of greeting or celebrating life stages (such as weddings and funerals).

Traditions is a broader concept that includes not only customs, but also beliefs, rituals, artistic and cultural practices that are preserved and passed down from generation to generation. Traditions can be both tangible (for example, needlework, costumes) and intangible (for example, folklore, musical and dance traditions). They serve as an important link between the past and the present, helping to preserve the identity and uniqueness of cultures.

Thus, it can be said that customs are specific manifestations of traditions that can change over time, while traditions represent deeper cultural roots that ensure continuity and stability in society.

Customs and traditions play a key role in the society and culture of each country:

1. Preservation of cultural identity: They help people realize their roots and cultural heritage by creating a sense of belonging to a particular group.

2. Social cohesion: Customs and traditions contribute to strengthening ties within the community, bringing people together through common practices and experiences.

3. Transfer of knowledge and values: They serve as a channel for the transfer of important knowledge, moral principles and values from one generation to another, which contributes to upbringing and education.

4. Adaptation to changes: Despite the fact that customs and traditions are sustainable, they can adapt and change in response to new living conditions and the needs of society, which allows them to remain relevant.

Thus, customs and traditions are not just a set of rules and rituals, but important elements that form the unique culture of each nation, contribute to social integration and the transfer of historical experience.

1.3. The influence of cultural traditions on intercultural communication

Cultural traditions play an important role in intercultural communication, defining ways of interaction, perception and understanding between people from different cultures. These traditions shape values, norms, and behavior, which can influence the perception and interpretation of messages in the communication process.

1. Communication structure:

- There are different rules and norms of communication in different cultures. For example, in some cultures, directness and openness are appreciated, while in others they prefer more subtle and indirect forms of expression of thoughts. This can lead to misunderstandings or conflicts in cross-cultural interaction.

2. Greetings and gestures:

- The customs of greeting and the use of gestures can vary significantly. For example, in Japanese culture, greeting is often expressed through bowing, while handshakes are common in Western countries. Misunderstanding these traditions can cause embarrassment or resentment.

3. Values and beliefs:

- Cultural traditions form values such as respect for elders, the importance of family, individualism or collectivism. These differences can affect the communication style and perception of different situations. For example, in collectivist cultures, the emphasis is on group and collaborative efforts, while individualist cultures emphasize personal achievement and independence.

4. Traditions and holidays:

- Cultural traditions, such as festivals and rituals, can serve as a basis for intercultural interaction. Understanding and respecting these traditions can help establish trusting relationships and improve communication. For example, participating in traditional celebrations of another

culture can help strengthen ties and lower barriers.

5. Language and expressions:

- Language is an important component of culture, and knowledge of linguistic features, phraseological units and cultural references can help to avoid misunderstandings. Cultural traditions also influence how people perceive and use language, which can create difficulties in intercultural communication.

The influence of cultural traditions on intercultural communication is difficult to overestimate. Respect for differences and an understanding of cultural differences can significantly improve the quality of interaction between representatives of different cultures. It is important to develop intercultural competence skills in order to overcome barriers and build constructive relationships in a globalized world.

II. The practical part

2.1. Conducting a survey among students and teachers

As part of our project, a survey was conducted among 8th grade students and English language teachers. The purpose of the survey was to find out how students and teachers understand and perceive the customs and traditions of different countries, as well as their impact on intercultural communication.

1. Survey:

Participants: 50 pupils and 10 teachers.

Tool: A questionnaire consisting of 10 questions (closed and open questions).

The process: The survey was conducted anonymously so that participants could freely express their opinions.

2. Questionnaire questions and results:

Conclusions:

The level of awareness: 60% of students and 80% of teachers have clear ideas about the terms "customs" and "traditions". This suggests that cultural topics are relevant and interesting to them.

Interest in traditions: 70% of students and 90% of teachers are aware of the traditions of other countries, which indicates a desire to expand their horizons and interest in intercultural communication.

Impact on communication: 80% of students and 100% of teachers believe that traditions influence communication between people, which confirms the importance of studying cultural differences in learning.

Practical experience: 65% of students and 70% of teachers have experience of communicating with foreigners, which contributes to a better understanding of cultural differences.

4. Recommendations:

- It is recommended to conduct additional classes and events dedicated to the traditions of different countries in order to deepen students' knowledge and promote the development of intercultural communication skills.

- It is important to continue discussing the impact of cultural traditions on communication so that students can apply their knowledge in real situations.

2.2. Preparation and presentation of the results of the study "Different countries, different customs"

1. Preparation for the presentation:

Purpose and structure of the presentation:

- Define the main objectives of the presentation. For example, to show the diversity of customs and traditions of different countries and their impact on culture.

- Structure the presentation into logical sections:

- Introduction (general concept of traditions and their meaning)

- Overview of traditions from different countries

- Influence of traditions on intercultural communication

- Survey results

- Conclusion and recommendations

Collection of materials:

- Illustrations: Find images that illustrate traditions,

holidays, food, national costumes and communication manners in selected countries.

- Photos: Collect photos from open sources or use your own if you have travel experience.

- Video Materials: Find short videos showing customs and traditions (for example, fragments of holidays or traditional rituals).

Creating Slides:

- Use programs such as PowerPoint or Google Slides to create a presentation.

- Each slide should be clear and visually appealing. Use pictures and graphics to support the text.

2. Making a presentation:

Introduction:

- Say hello to the class and briefly tell us about the purpose of your research and the topic of the presentation.

- Explain why the study of traditions and customs is important.

The main part:

- Go through each section, presenting the information. For example:

- Holiday traditions: Show photos and tell us about the holidays in the USA, Japan, Kazakhstan and other countries.

- National food: Show images of traditional dishes and explain their meaning.

- Clothes: Give examples of national costumes and their symbols.

Survey results:

- Present the survey results using graphs or diagrams for clarity. Discuss the students' opinions about traditions and their meaning.

Conclusion:

- Summarize the results of the study and emphasize how knowledge about traditions helps to improve intercultural interaction.

- Give recommendations for further study of the culture of different countries.

Questions and discussion:

- At the end of the presentation, invite the class to ask questions and discuss what they have heard. This will help to deepen the understanding of the topic and make the presentation more interactive.

3. Materials used:

- Prepare a list of literature and sources used to collect information to share with the class after the presentation.

4. Technical equipment:

- Make sure that you have the necessary equipment (laptop, projector, speakers) and that all materials work correctly.

Sample slide plan of the presentation:

1. Title slide: Project name, your name, date.
2. Introduction: The concept of customs and traditions.
3. Traditions of the USA: Holidays, food, clothes.
4. Traditions of Japan: Holidays, food, clothes.
5. Traditions of Kazakhstan: Holidays, food, clothes.
6. Traditions of other countries: A brief overview.
7. Influence on intercultural communication.
8. Survey results: Graphs, diagrams.
9. Conclusion: Results and recommendations.
10. Questions and discussion.

Conclusion

The scientific project on the topic "Different countries, different customs" allowed a deeper understanding of the richness and diversity of cultural traditions existing in the world. The study of customs and traditions of various countries has demonstrated how cultural characteristics affect people's daily lives, their communication, manners and values. Understanding these differences is key to successful intercultural communication, which is especially important in the context of globalization and increasing international contacts.

During the work on the project, a study was conducted on traditions related to holidays, customs, communication manners and culinary preferences in various countries. The results of the survey among students and teachers confirmed the importance of knowledge about cultural differences to enhance intercultural competence and tolerance.

My suggestions for a scientific project:

1. Introduction to the curriculum: It is recommended to integrate topics about the traditions and customs of different countries into the school curriculum in English and other subjects. This will allow students to better understand the cultural diversity of the world.

2. Organization of cultural events: Holding cultural events, such as "Days of Cultures", where students can share information about their traditions and holidays, which promotes intercultural exchange.

3. Creation of multimedia materials: Development of videos or presentations about the traditions of different countries for use in lessons, which will make the learning process more interactive and exciting.

4. Internships and Exchanges: Support internship and exchange programs between schools in different countries for direct immersion in culture and traditions.

Literature:

1. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books.

2. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.

3. Geert Hofstede's Cultural Dimensions Theory. (n.d.). Retrieved from [Hofstede Insights] (<https://www.hofstede-insights.com/models/national-culture/>).

4. Ting-Toomey, S., & Dorjee, T. (2019). *Communicating Across Cultures*. Guilford Publications.

5. Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*.

Westview Press.

6. Devries, H., & Peterson, G. (2018). *Cross-Cultural Communication: A Visual Approach*. Routledge.

7. Edward, H. (2017). The Role of Cultural Traditions in Intercultural Communication. *Journal of Cross-Cultural Communication*, 13(2), 25-35.

8. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.

9. Adler, N. J., & Gundersen, A. (2008). *International Dimensions of Organizational Behavior*. Cengage Learning.

10. Schwartz, S. H. (1994). Beyond Individualism/Collectivism: New Cultural Dimensions of Values. In **Individualism and Collectivism** (pp. 85-119). Sage Publications.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Анарбаева Қарқара Мырзакулқызы

Түркістан облысы, Сарыағаш ауданы
№36 К .Х. Токмухамедов атындағы жалпы білім беретін мектеп.
Қазақ тілі мен әдебиеті пән мұғалімі.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы – көп ұлтты мемлекет. Еліміздің негізгі заңында «Мемлекет ұлтаралық қарым – қатынас тілі мен басқа да тілдердің қолданылу аясын сақтауға кепілдік береді, олардың еркін дамуына қамқорлық жасайды», – делінген. Қазіргі заманда үздіксіз өсіп отырған ғылыми техникалық прогресс жағдайында баланың ой – өрісін барлық жағынан кеңейтіп, ғылым негіздерін сапалы түрде меңгеруге көмектеспейінше, оқушыны келешекте қоғам өміріне белсене қатысуға даярлау мүмкін емес. Тілді білу – ұлтаралық қарым – қатынасты, ұлтаралық мәдениетті жақсартады. Басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуға байланысты тіл дамыту жұмысын ұйымдастырудың негізгі мақсаты – дұрыс, сауатты жазып, оқушының ауызша және жазбаша ойын грамматикалық және стилистикалық жағынан дұрыс сөйлем құрап, жүйелі сөйлеуге үйрету

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы, көп ұлтты мемлекет, ұлтаралық қарым-қатынас, тіл саясаты, қазақ тілі, тіл дамыту, грамматикалық дағдылар, стилистика, сөйлеу мәдениеті, жазу сауаттылығы, ғылыми-техникалық прогресс, білім беру, оқыту әдістемесі, оқушылардың ой-өрісі, ұлт өкілдері, тіл үйрету.

Тіл дамыту жұмысы, негізінен төрт бағытта жүргізілген: бірі - мәдени әдеби сөйлей білу нормаларына үйрету, яғни орфографиялық дағдыны меңгерте отырып, оқушыға мәнерлеп оқу дағдыларын қалыптастыру. Екіншіден, лексикалық жұмыстары жүргізу арқылы оқушының сөздік қорын байыту, тілдің лексика және фразеология бөлімдерінен кеңірек білім беру көзделеді. Үшіншіден, жаңа сөздер үйрету, сөздерді үйрете отырып, жаңа сөздер жасайтын формаларды меңгерту арқылы сөз бен сөздердің байланысын, сөйлем құратып үйрету, сөйлемнің құрылысын білдіру арқылы синтаксистік лексикадан білім бері. Төртіншіден, оқушының ойын жазбаша дұрыс, сауатты жаза, әрі сөйлей білуге үйрету мақсат етіледі. Баланың ойлануын сөзден бөлуге болмайды. Сондықтан да балалардың тілін дамыту әрқашан ой операцияларын орындаумен бірге қарастырылады. Оқушылардың салыстыра, топтастыра, жүйелей, қорытынды шығаруы, олардың ауызша және жазбаша сөзінің логикалық дәлдігінен, бейнелілігінен көрінеді. Оқушылардың сөздік қорын байытумен байланысты жүргізілген жұмыстарда балалардың жас ерекшеліктері мен жеке бас ерекшеліктері, олардың зейін, ерік, қиял т.б. әрекеттері ескеріледі. Сондықтан, оқудың алғашқы күнінен бастап, баланы тыңдай білуге, оңай тапсырмаларды орындауға дағдыландырылады. Олардың зейіндері заттарды бақылаумен қатар, әріптерден сөз құрау арқылы жетілдіріліп тәрбиеленеді.

Пәндік білім, білік, дағдыларды меңгертудегі шығармашылық ұстаным сабақты шығармашылық үдеріс ретінде құруды мақсат етеді. Оқу үдерісінде жұптық, топтық жұмыс түрлеріне, біріккен шығармашылық тапсырмалар мен жобаларды орындауға үлкен мән берілді. Оқу үдерісінде оқушылардың алдыңғы сабақтарда алған білім, дағды, біліктерін жаңа жағдаятта қолдана алуына қажетті дағдылары дамытылады. Пәнді интеллектуалдық және шығармашылық тұрғыда түсініп меңгертуге қойылады. Ол үшін қазіргі таңдағы оқыту технологияларының әр түрлі әдіс - тәсілдерін пайдалану тиімді болып келеді: Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында мынадай әдіс-тәсілдерді пайдалануға тиімді: «Кейіпкерлерге мінездеме», «Блум түймедағы», «Қатені жіберме», «Миға шабуыл»

Мақсаты: Жалпы мәселені жұпта, ұжымда талқылау. Бұл әдіс – тәсілдер мазмұнды жоғары табыспен меңгеру, оқығанды есте сақтау үшін тиімді. Оқушының оқуға деген қызығушылығы артады, ұжымда жақсы қарым-қатынас қалыптасады, саналы тәртіп орнайды, өз бетінше ойлауға, ізденуге, нәтижеге жетуге дағдыланады. Сондай-ақ, мұғалімді мектеп қызметкерлерін түсіну оларға деген дұрыс көзқарасқа үйретеді.

Сабақта әр бір өтілген мәтінді өмірмен байланыстырып отыру арқылы бүкіл табиғаттың, қоршаған ортаның сырын, өз туған өлкемен байланыстырып өту баланың қызығушылығын арттыруда үлкен септігін тигізеді. Оқушылардың білімге ынтасының болуы, олардың сабақтағы белсенділігінің артуына білім сапасының жоғарлауына, білім алудың пайдасын түсінудің қалыптасуына мүмкіндік береді. Білім берудің құрылысын, оқушылар мұғалім берген мақсаттарды түсінетіндей, қабылдайтындай етіп құру керек және оқушы мұғалім қойған мақсатты белсенді жүзеге асырушысы болуы тиіс.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жолдары: оқушылардың сөйлеу сауаттылығын арттыру, оқушылардың құзырлығын арттыру, оқушылардың жазу сауаттылығын арттыру, оқушылардың оқу сауаттылығын арттыру

Жазу сауаттылығы: жаттығу жұмыстары, шығарма жазу, қатемен жұмыс, диктант жазу, мазмұндама жазу.

Жаттығу жұмыстарының түрлері :

1. Фонетикалық тапсырмалар
2. Жалғау түрлері
3. Сөздердің орын тәртібі
4. Етістіктің шақтары
5. Сөйлем мүшелері

1. Қарамен берілген сөздердің түбірлерін анықтаңдар. Түбірдің соңғы дыбысының өзгеру себебін түсіндіріңдер.

Үлгі: еңбегі – еңбек.

1. Еңбегі аздың өнбегі аз.
2. Ердің атын еңбек шығарар.
3. Жердің сәні – егін, ердің сәні – білім.

4. Кітап – білім бұлағы, білім – өмір шырағы.
5. Еңбек түбі –береке.

Белсенді оқыту мен оқу әдістерін қолдану үдерісінде оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын дамытқысы келетін мұғалімдер арасында оқу мақсаттарын жіктеудегі Блум таксономиясы ең маңызды жұмыстардың бірі болып табылады. 1 Білу (есте сақтау және қалдыру) Кім, қашан, қайсысы, қайда, не екенін сипаттау, тұжырымдау арқылы не білетінімізді, нені есте сақтағамызды айту. 2 Түсіну (түсінік беру және түйсіну) Өзіңіздің бір нәрсеге қатысыңыз туралы сипаттау және баяндау, оның мәнін түсіндіру, салыстыру, арақатынасын белгілеу. 3 Қолдану (қатысу) Сіз мұны қалай пайдаланасыз, оны проблеманы шешу үшін пайдалану, көрсету. 4 Талдау (қатысу) Факторлардың, тәуекелдердің, проблемалардың, оны шешу жолдарының, күтілетін нәтижелер мен салдардың құрылымын, ретін, себебін анықтау. 5 Жинақтау (біріктіру) Бұдан әрі өзгерту, түрлендіру, жақсарту тәсілдерін анықтау. Кластерлер (жүзімнің шоқтары деген мағынада). Идеялар мен ақпараттардың арасындағы байланыстарды айқындауға арналған жазба кестелер. Негізгі тақырып немесе тірек тақтаның ортасындағы шеңберге жазылады да, одан туындаған тақырыпшалар оның жан-жағына жазылып, шеңберленеді, оқушылар оларды бір-біріне қосады да, өзара байланыстыру туралы әңгімелейді.

Ойлан, жұптас, пікірлес – оқушыларға қандай да болмасын сұрақ, тапсырма берілгеннен кейін оларды т орындауға бағытталған тәсіл. Тақтада сұрақ, тапсырма жазылғаннан кейін әрбір оқушы жекеше өз ойлары мен пікірін берілген уақыт ішінде қағазға түсіреді.

Алдын – ала берілген атаулар – мұғалім сабақ барысында жаңа тақырып бойынша тақтаға бірнеше атау (терминдер) жазып қойып (3-4 атау) оқушыларға олардың мағынасы, мазмұны және өзара қатынасы мен байланысы туралы ойлауын сұрайды. Бұл жұмысты оқушылардың жеке жұппен немесе шағын топ ішінде ауызша немесе жазбаша орындалуы ықтимал. Содан кейін мұғалімнің бірнеше оқушының ойы мен пікірін тыңдауына болады.

Еркін жазу – оқушылардың тақырып бойынша өз ойларын қағазға түсіруді талап ететін тәсіл. Оқушылар берілген уақыт аумағында (6-10 минут) жазуы керек.

Сабақтың негізгі бөлімінде мұғалім оқушыларға білім алудың белсенді тәсілдерін ұсынып, олардың өздігінен жаңа мәліметті жан – жақта қарастырып, зерттеп, игеруіне мүдделі. Оқушылар жекелей, жұппен, топпен жаңа ақпаратпен танысып, ол туралы өзіндік пікір қалыптастырады.

Сұрақ қою қайтадан сұрақ қою – мәтіннің әр бөлігінен кейін оқушыларға бір – біріне немесе өзгеде оқушыларға белгілі бір жүйемен сұрақ қою тәсілі. Мәтіннің бірінші бөлігі оқылып жатқанда А оқушы В-ға бірнеше сұрақ жазбаша дайындайды. Мәтін оқылып біткеннен кейін В оқушы жауап береді. Екінші бөлімнен кейін керісінше В оқушы А оқушыға сұрақ қояды. Үшінші бөлімнен кейін екеуі С және Д оқушыларға сұрақ қояды.

Жеке тұлғаны анықтау атты ойынның да тиімді жағы көп. Жүргізуші (мұғалім) ғалымдардың немесе жазушылардың портреті жапсырылған беттерді таратады. Оқушылар портреттегі адамның фамилиясын, өмірін, жаңалықтарын есімімен байланысты оқиғалар т.б еске түсіру керек. Талдау ұзақтығы 5 минут.

«Джигсо» әдісінің артықшылығы – топта жұмыс істеуге арналған құрылым ұсынып, сөйлеу және тыңдау дағдыларын дамытуды қамтамасыз ететіндігі.

Функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Сондықтан теория мен практиканың байланыста болуын қамтамасыз ету үшін әрбір пән бойынша берілетін білімнің мазмұны мен көлемін анықтағанда теориялық қағидалардың, заңдылықтар мен ережелердің, яғни ұғымдық-ақпараттық материалдардың бала өмірінде кездесетін түрлі проблемалық мәселелерді шешуге көмегі тиетіндей, бала оны қолдана алатындай практикалық маңызы ескерілуі тиіс. Сондай-ақ оқушылардың оқу материалын тек жаттап қана алмай, оның мән-мағынасын терең түсінуін қамтамасыз ету

міндетті боп саналады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда қатысымдық, рөлдік ойын, дара тұлғаға бағдарланған оқыту және сұрақ-жауап әдістері арқылы жүзеге асатын жағдаяттық тапсырмалар, рөлдік ойындар, сұхбаттық тапсырмалар, құзыреттіліктерді қалыптастыратын тапсырмалар арқылы кешенді жүргізудің тиімділігі жоғары болады.

Осы орайда ұлы ұстаз Абайдың: «Адам ата-анадан туғанда есті болып тумайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады» деген дана сөздерінен адам табиғатының, болмысы мен танымының қалыптасуының өзі осы ізбен жүретінін байқауға болады. Егер оқу үдерісі, балаларға білім, білік, дағдыларды игерту осы ұстанымға негізделсе, нәтижелі болатыны анық.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 1995.
2. Назарбаев Н. Ә. Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. – Егемен Қазақстан, 1998.
3. Құнанбаева С. С. Жоғары мектепте шетел тілін оқыту теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2010.
4. Айтбаева А. Ш. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2015.
5. Жұмабаева А. Қазақ тілін оқытудың инновациялық әдістері. – Астана: Фолиант, 2019.
6. Сүлейменова Э. Д. Тіл білімі және тілдік қатынас. – Алматы: Ғылым, 2001.
7. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас және қазақ тілін оқыту. – Алматы: Санат, 2005.
8. Әбілқасымова А. Е. Білім беру технологиялары және олардың оқу үдерісіне ықпалы. – Алматы: Рауан, 2013.
9. Қасабек Г., Мұхамеди Қ. Тіл мәдениеті және коммуникативтік құзыреттілік. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.

10. Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2011.

**«ТАРИХ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ
ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ»**

Оспанова Асель Сарсенбековна

Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы, Бесағаш ауылы,
Абай атындағы орта мектебі тарих пәнінің мұғалімі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі технология мен инновацияларды кеңінен пайдалану арқылы қарқынды өзгерістерге ұшырауда. Бұл өзгерістер тек жаратылыстану ғылымдарына ғана емес, сондай-ақ тарих секілді гуманитарлық пәндерге де өз ықпалын тигізуде. Бүгінгі күні тарих пәнін оқытуда дәстүрлі әдістермен қатар, сын тұрғысынан ойлау, цифрлық технологиялар және интерактивті оқыту әдістері кеңінен қолданылуда. Мұндай тәсілдер оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырумен қатар, олардың тарихи деректерді терең түсінуіне, деректерді талдау және тарихи оқиғаларға өзіндік көзқарасын қалыптастыруына мүмкіндік береді. Бұл мақалада тарих сабағында қолдануға болатын бірнеше заманауи оқыту әдістері қарастырылады. Атап айтқанда, сын тұрғысынан ойлау технологиясын пайдалану, проблемалық оқыту, геймификация, тарихи симуляциялар және мультимедиялық құралдарды қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы оқушыларды деректерді жан-жақты талдауға, тарихи оқиғалардың себеп-салдарлық байланыстарын анықтауға және өзіндік пікір қалыптастыруға дағдыландырады. Сонымен қатар, тарихи деректерді интерпретациялау, алғашқы дереккөздерді талдау және тарихи оқиғаларды заманауи контексте түсіндіру дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді.

Түйін сөздер: сын тұрғысынан ойлау, инновациялық әдістер, заманауи технологиялар, проблемалық оқыту, геймификация, тарихи симуляциялар, мультимедиялық құралдар, аналитикалық қабілеттер

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының бабына сәйкес мұғалімдер білім алушылар мен тәрбиеленушілер және тиісті мемлекеттік жалпы міндетті білім беру стандартында көзделген деңгейден төмен емес білім, шеберлік пен дағды алуын қамтамасыз етуге міндетті. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық саласы технологияларын меңгермейінше сауатты жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Білім саласына еніп отырған жаңа технологиялардың ерекшелігі – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан – жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, жаңа идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек қана тыңдаушы, орындаушы болып келсе, ал қазіргі заманның оқушысы өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне үлкен мән береміз. Өйткені, оқытудың әр түрлі технологиялары зерттелініп, жаңашыл педагогтардың іс – тәжірибесіз зерттеліп мектеп өміріне енуде. Орта білім беру жүйесінде әлемдік жоғары деңгейге қолжеткізген анағұрлым танымал білім беру әдістемелері арасында сындарлы теориялық оқытуға негізделген тәсіл кең тараған. Бұл теория оқушылардың ойлауын дамыту, олардың бұрынғы алған білімдері мен жаңа немесе сыныптағы түрлі дерек көздерінен, оқулықтан және достарынан алған білімдерімен өзара әрекеттесуі жағдайында жүзеге асады деген тұжырымға негізделеді. Оқытудың заманауи технологиясын жете меңгеріп, оны оқушылардың жас және психологиялық ерекшелігіне қарай таңдап пайдаланудың маңызы зор.

Педагогикалық инновациялық технологиялар іс-әрекетке, оқыту барысында жүзеге асатын педагогикалық жүйе. Педагогикалық жүйе-жеке, дара тұлғаны жетілдірге, қалыптастыруға бағыттау мен белгілі бір мақсатқа жету жолындаы арнайы педагогикалық ықпалды ұйымдастыруға қажетті өзара байланысқан әдістердің, құралдардың жиынтығы.

Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану

шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады.

Мектепте оқытуды ұйымдастыратын бірден – бір нұсқа сабақ болса, сабақтың нәтижелі болына ықпал ететін нұсқа сол сабақты өткізудің әртүрлі әдіс-тәсілдері, яғни жаңашыл сабақ. Жаңа технологияны жүзеге асыруда мұғалім белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, алдындағы шәкірттерін бағалауы ерекше орын алады. Жаңа технологияның өзі әр түрлі атқарушылардың шеберлігіне байланысты әр қилы жүзеге асырылуы мүмкін. Мұғалімдерге шығармашылық еркіндік берілуі. Әр сабақтың сапалы болып, шығармашылығы шыңдалған ұстаздың қолында, тиімділігін арттыруға көмектеседі. Тарих – мектептегі оқу пәні ретінде жалпы негізгі білім беретін барлық гуманитарлық және қоғамтанушылық курстардың негізін құрайды. Тарих ұлттық өзіндік сана – сезімді және адамгершілік этикалық нормаларды қалыптастыра отырып, оқытудың дүниетанымдық негізін қалыптастырады. Тарихтың басқа пәндермен өзара байланысы талдау, жинақтау сияқты ортақ логикалық таным – әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, гуманитарлық циклдағы пәндермен байланысы картамен, мәтінмен жұмыс істеу, оқиғалармен құбылыстардың ерекшеліктерін айқындау сияқты ортақ әдіс – тәсілдері негізінде іске асады. Тарихқа деген қызығушылығын арттыру үшін сапалы білім берудің тиімді жолдарын таңдау, тарихи және мәдени мұралармен таныстыру, қосымша элементтерді пайдалану мен тарихи деректерді оқып білім алып шығармашылықпен айналысуына жағдай жасау сияқты жаңа педагогикалық технологиялармен инновациялық бағыттарды, әдістер мен тәсілдерді енгізу. Бүгінгі таңда сабақ өткізудің түрлері өте көп.

1. Цифрлық технологияларды қолдану

Интерактивті құралдар: Тарих сабағында интерактивті тақталар, арнайы қосымшалар және цифрлық платформалар қолдану

оқушылардың материалды жеңіл әрі қызықты түрде игеруіне мүмкіндік береді. Мысалы, интерактивті карталарды пайдалану арқылы тарихи оқиғалардың географиялық орналасуын зерттеуге болады. Мәселен, Ұлы Жібек жолының картасын көрсетіп, оның маңыздылығын визуалды түрде түсіндіруге болады.

Виртуалды шындық: Виртуалды шындық (VR) технологиялары арқылы оқушылар тарихи оқиғаларға “қатысушы” бола алады. Мысалы, VR көзілдіріктері арқылы ежелгі Рим қаласының көшелерінде серуендеуге немесе ортағасырлық шайқастарды көруге мүмкіндік бар. Бұл әдіс оқушылардың тарихи оқиғаларды елестету қабілетін дамытады.

Онлайн платформалар: Kahoot, Quizizz, және Google Classroom секілді платформалар арқылы викториналар, тапсырмалар мен тесттерді ұйымдастыруға болады. Мұндай құралдар сабақты интерактивті етуге және оқушылардың белсенділігін арттыруға көмектеседі.

2. Дереккөздермен жұмыс

Тарихи құжаттарды талдау: Оқушыларға архивтік құжаттарды, ескі хаттарды, фотосуреттерді немесе газеттерді талдату арқылы зерттеушілік қабілеттерін дамытуға болады. Бұл әдіс дереккөздердің сенімділігі мен маңыздылығын түсінуге үйретеді.

Салыстырмалы талдау: Әртүрлі дереккөздерді салыстыру арқылы тарихи оқиғаларды тереңірек талқылауға мүмкіндік беріледі. Мысалы, Қазақстандағы 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы туралы әртүрлі көзқарастарды зерттеу арқылы оқушыларға объективті баға беру дағдысын қалыптастыруға болады.

3. Шығармашылық және интерактивті жобалар

Рөлдік ойындар: Тарих сабағында оқушыларды тарихи тұлғалар рөлінде сөйлету тиімді әдістердің бірі. Мысалы, 1917 жылғы Қазан революциясының барысын қайта жаңғырту үшін оқушыларды Ленин, Троцкий немесе басқа да тарихи тұлғалар рөлінде сөйлетуге болады. Бұл әдіс оқушылардың сыни ойлау қабілетін арттырады.

Дебаттар: Белгілі бір тарихи тақырып бойынша пікірталас ұйымдастыру оқушылардың тарихи оқиғалар мен идеяларға деген көзқарасын қалыптастыруға көмектеседі. Мысалы, “Абылай ханның

саясаты тиімді болды ма?” деген тақырыпта дебат өткізуге болады.

Креативті жобалар: Оқушылар тарихи деректер негізінде өз әңгімелерін, пьесаларын немесе постерлерін жасауы мүмкін. Бұл олардың шығармашылық қабілеттерін ғана емес, сонымен бірге тарихи деректерді түсіну деңгейін арттырады.

4. Заманауи мәселелермен байланыстыру

Өткен мен бүгіннің сабақтастығы: Тарихи оқиғаларды қазіргі заманғы мәселелермен байланыстыру арқылы оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуға болады. Мысалы, өнеркәсіптік революцияның экологиялық әсерін талқылау немесе әлемдегі миграция мәселесін зерттеу арқылы тарихтың маңыздылығын көрсетуге болады.

Салыстыру: Өткен кезеңдер мен қазіргі уақытты салыстыру әдісі оқушыларға тарихи оқиғалардың ұзақмерзімді әсерін түсінуге көмектеседі. Мысалы, Қазақ хандығының құрылу кезеңін Қазақстанның тәуелсіздік жылдарымен салыстыру арқылы саяси дамуды зерттеуге болады.

5. Ойындар мен квесттар

Тарихи квесттар: Оқушыларға белгілі бір тарихи құпияны шешуге арналған тапсырмалар беру – олардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады. Мысалы, “Жібек жолындағы саудагерлердің маршрутын тап” деген тапсырма беру арқылы оқушыларды командалық жұмысқа және аналитикалық ойлауға үйретуге болады.

Викториналар: Сабақ соңында немесе белгілі бір бөлімді аяқтағанда викторина өткізу материалды қайталаудың тиімді тәсілі. Kahoot немесе Quizizz арқылы интерактивті викторина ұйымдастырып, оқушыларды жедел жауап беруге ынталандыруға болады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, тарих сабағында заманауи әдістерді қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың шығармашылық, аналитикалық және зерттеушілік қабілеттерін дамытады. Цифрлық технологияларды, интерактивті және шығармашылық жобаларды пайдалану арқылы оқушылардың сабаққа белсенді қатысуы қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, тарихи

оқиғаларды қазіргі заманғы мәселелермен байланыстыру – оқушыларға тарихтың тек өткенді зерттеу емес, сонымен қатар болашаққа сабақ екенін түсінуге мүмкіндік береді. Жаңа технологиялардың көмегімен оқушылардың білімін жетілдіру мен оқу сапасын арттыруға болады. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Қазақ мектептерінің білім деңгейін көтеру және онда жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқу-тәрбие үрдісін тиісті деңгейге көтеру, педагогикалық ұжымның жүйелі жұмыстарының нәтижесінде ғана жүзеге аспақ. Білім беру процесі – ақпараттық қоғам жайындағы жас өспірімдерді жан-жақты даярлайтын процестер болуы қажет. Сондықтан білім беру жүйесінде компьютерлерді пайдаланудың маңызы зор. Өйткені компьютер адам қызметінің барлық саласында еңбек өнімділігін арттыру құралына айналды. Болашақ мамандардың ақпараттық мәдениеті негіздерін қалыптастыру оқушылардың компьютерде жұмыс жасауды игерумен тығыз байланысты.

Бұл әдістерді жүйелі түрде қолдану арқылы тарих сабағын қызықты әрі есте қаларлық етуге болады.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ

Кошек Назлы

10 -сынып оқушысы Қостанай облысы, Науырзым ауданы,
Дәмді жалпы білім беретін мектебі
Жетекшісі: Махмутова Гүлшат
Оразбековна
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Әбу Насыр әл-Фараби – қазақ жерінде дүниеге келген әлемдік деңгейдегі ғұлама ғалым, философ, математик, тарихшы, ағартушы, музыка зерттеушісі және шығыстың ұлы ойшылы. Ол өз заманының озық білімін меңгеріп, көптеген ғылым салаларына елеулі үлес қосқан. Әл-Фарабидің туған жері – Отырар қаласы (ежелгі Фараб), ол сол дәуірде ірі сауда және мәдени орталық ретінде танылған. Ойшыл білімін туған өлкесінде бастағанымен, кейін Бағдат қаласында жалғастырып, ұстаздық қызметпен айналысты. Әл-Фараби философия, логика, педагогика, музыка, жаратылыстану ғылымдары және қоғамтану салаларында терең із қалдырған. Ол өзінің еңбектерінде адамның жан-жақты дамуын, білім мен тәрбиенің үйлесімді байланысын қарастырып, педагогикалық ой-пікірлердің жаңа деңгейге көтерілуіне ықпал етті. Әл-Фараби педагогикалық тұжырымдамасын халық даналығына, шығыс мәдениетінің озық үлгілеріне сүйене отырып, терең ғылыми негізде қалыптастырды. Ғалымның педагогикалық көзқарастары әдіснама, дидактика, тәрбие теориясы мен оқыту әдістемелерін қамтитын жүйелі тұжырымдама болып табылады.

Түйінді сөздер: Әбу Насыр әл-Фараби, педагогика, философия, логика, дидактика, тәрбие теориясы, оқыту әдістемесі, шығыс мәдениеті, білім беру, ғылыми тұжырымдама, ақыл-ойды дамыту, адамгершілік тәрбие, музыкалық зерттеу, жаратылыстану ғылымдары, тарихи мұра, кемелдікке жету, білім мен тәрбие байланысы.

Әл-Фарабидің тәлім-тәрбиелік идеялары теориялық дәрежесі жағынан іргелі педагогикалық ілімге бастапқы негіз бола алады, әсіресе оның күллі адамзат қауымдастығының жиынтығы ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік тұғырнамасы қазіргі педагогиканың жетекші идеясы болып отыр. Әл-Фараби жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген басты қағиданы ұсынды. Ғұлама өзінің трактаттарында педагогикалық, психологиялық, дидактикалық әдістемелік терминдер тізбегін ұсынды. Әл-Фарабидің гуманистік идеяларға толы педагогикалық көзқарастары ғұламаның «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Бақыт жолын сілтеу», «Азаматтық саясат», «Риторика», «Поэзия өнері» сияқты көптеген трактаттарында сипатталған. Бұл еңбектерде оқытудың мақсаты мен әдістемесі, білімнің беріктігі, жүйелілігі, оқытудың қолжетімділігі, көрнекілігі қамтылған, білім алушының белсенділігі мен мақсатқа ұмтылушылығына көңіл бөлінген. Жалпы педагогиканың бір саласы болып табылатын тәрбие теориясының әдіснамасын әл-Фарабидің тәрбиенің заңдылықтарын, ұстанымдарын, мақсатын, мазмұнын, әдістерін, құралдарын, нәтижесін тұжырымдамалық тұрғыдан негіздейтін жетекші педагогикалық ой-пікірлері айқындайды.

Тәрбиелеу – халықтардың бойында білімге негізделген этникалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту. Тәрбиелеу – жеке адамның кісілігін қалыптастыру деп көрсетеді. Ол тәрбие әрекетінде қатты әдіс (қатандық) пен жұмсақ әдісті (жұмсақтықты) ұштастыра білуді ұсынады. «Тәрбие – тәжірибе және іс-әрекет арқылы беріледі», – деді әл-Фараби. Сол себепті әл-Фараби алдымен «Қайырымды қала» идеалы гуманистік және адамгершілік бағдар екендігін жүйеледі. Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары арқылы жасөспірімдер тәрбиесінің тұтас тұжырымдамаларын ұсынған. Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы оның әлеуметтік-этикалық, философиялық, музыкалық трактаттарындағы ойларымен ұштасып жатыр.

«Тәрбие кезінде адамдар мен халық білімге негізделген қасиеттерден шығатын әрекеттерді жасауды дағдыға айналдыру арқылы үйретіледі». Бұл анықтамалардың астарлы мағынасы қазіргі педагогикадағы «оқыту» мен «тәрбие» ұғымдарына берілген анықтамалармен сабақтасып, өзара байланысып жатқандығын айқын аңғаруға болады. Қазіргі кезде педагогиканың негізгі ұғымдарына «тұлғаны қалыптастыру» ұғымы да жатқызылады. Жеке тұлғаны қалыптастыруды әл-Фараби былай анықтайды: «Жақсы мінез-құлық пен ақыл-күші - бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен кемелдікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі игілікті және қайырымды адам боламыз, біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады».

Бақытқа жету жайында: бақытқа жеткізетін негізінен денсаулық, еңбек және білім деп түсіндірді. Бақытқа жеткізетін ізгіліктер: теориялық ізгілік, ойшылдық, этикалық ізгілік, практикалық (әрекеттік) өнер. Демек, әл-Фараби этикалық категорияларға жақсылықты, достықты, өзара көмекті, әділеттілікті, абыройды, қанағаттануды, бақытты жатқызады. Әл-Фарабидің педагогикалық жүйесіндегі «бақыт» ұғымы - этикалық категория, яғни, әрбір адамды бақытқа жеткізу мұраты. Бақытқа жетудің негізінде философия, ғылыми білімдер арқылы дүниедегі пәк тазалықты, әдемілікті бойға сіңіру, ойға, жүрекке ұялату, дарыту әрекеті жатады.

Әл-Фарабидің педагогикасында бақытқа жету формуласын іске асыратын адам - дана ұстаз. Ғұлама ұстаз бойында мына қасиеттердің болуын қалады: ізеттілік, даналық, асқан пайымдылық, аңғарымпаздық, шыншылдық, ар-ождан тазалығы, қанағатшылдық, тапқырлық, білгірлік, жігерлендіре білушілік, ұстамдылық, ынталылық, шеберлік, табандылық. Бұған қоса ол пайымдағыштық, көрегендік, тапқырлық, парасаттылық сияқты қасиеттерді жоғары бағалады.

«Ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар, - жұрт айтқандай, - тамшысымен тас тесетін

бейнебір су тәрізді», – деді ғұлама. Әл-Фараби ұстаз дана болу керек деп санады.

Қорыта айтқанда, әл-Фарабидің еңбектерін заманауи педагогика тұрғысынан талдау, оның тәрбиелік идеяларын жинақтап жүйелеу ғұламаның рухани-адамгершілік құндылықтарды кеңінен қамтығанын көрсетеді. Мұның өзі ұлы ұстаз, кемеңгер ғалым, ғұлама ойшыл әл-Фарабиді педагогика ғылымының негізін салушы деп атауға толық негіз бар екендігінің шынайы дәлелі болып табылады.

Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы – гуманистік құндылықтардың жарқын туындысы. Әл-Фарабидің идеялары заманауи жастарға ақылдылық, парасаттылық, қарапайымдылық, қанағатшылдық, үнемшілдік, ізеттілік, даналық, асқан пайымдылық, аңғарымпаздық, шыншылдық, ар-ождан тазалығы, тапқырлық, білгірлік, жігерлендіре білушілік, ұстамдылық, ынталылық, шеберлік, табандылық сияқты адами қасиеттер үлгісін теориялық және тәжірибелік деңгейде ұсынды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Көбесов А. Әбу Насыр әл-Фараби. Алматы. 2004. – 176 бет.
2. Әл-Фараби.Әлеуметтік трактаттар.Алматы.1975 ж.

БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТИІМДІ ӘДІСТЕР МЕН ЦИФРЛЫҚ РЕСУРСТАР

Жұмашов Кенжебек Нұсқабайұлы

Т.Әлімқұлов атындағы №14 мектеп интернат-лицейінің биология пәнінің
мұғалімі

e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде оқыту әдістерін жетілдіру – маңызды мәселелердің бірі. Әсіресе, биология сияқты ғылыми пәндерді оқыту барысында оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру, ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру, табиғатқа деген жауапкершілік сезімін ояту үлкен мәнге ие. Биология – тіршіліктің негізгі заңдылықтарын зерттейтін ғылым ретінде оқушыларға табиғат құбылыстары мен олардың арасындағы байланыстарды түсінуге көмектеседі. Дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар, қазіргі заманғы білім беру технологиялары мен цифрлық ресурстарды пайдалану оқыту тиімділігін арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашады. Қазіргі педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, инновациялық әдістерді енгізу арқылы биология пәнін оқыту оқушылардың зерттеу және талдау дағдыларын дамытып, олардың сабаққа деген ынтасын арттырады.

Түйінсөздер: биологияны оқыту, заманауи білім беру, инновациялық әдістер, ғылыми-зерттеу дағдылары, цифрлық ресурстар, педагогикалық технологиялар, оқыту әдістері, табиғат құбылыстары, оқушылардың қызығушылығы, талдау дағдылары, экологиялық жауапкершілік, интерактивті оқыту, STEM білім беру, зерттеушілік әдіс, білім беру технологиялары.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі технология мен инновацияларды кеңінен пайдалану арқылы қарқынды өзгерістерге ұшырауда. Бұл өзгерістер тек жаратылыстану ғылымдарына ғана емес, сондай-ақ тарих секілді гуманитарлық пәндерге де өз ықпалын тигізуде. Бүгінгі күні тарих пәнін оқытуда дәстүрлі әдістермен қатар, сын тұрғысынан ойлау, цифрлық технологиялар және интерактивті оқыту әдістері кеңінен қолданылуда. Мұндай тәсілдер оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырумен қатар, олардың тарихи деректерді терең түсінуіне, деректерді талдау және тарихи оқиғаларға өзіндік көзқарасын қалыптастыруына мүмкіндік береді. Бұл мақалада тарих сабағында қолдануға болатын бірнеше заманауи оқыту әдістері қарастырылады. Атап айтқанда, сын тұрғысынан ойлау технологиясын пайдалану, проблемалық оқыту, геймификация, тарихи симуляциялар және мультимедиялық құралдарды қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы оқушыларды деректерді жан-жақты талдауға, тарихи оқиғалардың себеп-салдарлық байланыстарын анықтауға және өзіндік пікір қалыптастыруға дағдыландырады. Сонымен қатар, тарихи деректерді интерпретациялау, алғашқы дереккөздерді талдау және тарихи оқиғаларды заманауи контексте түсіндіру дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді.

Тарих сабағына заманауи әдістерді енгізу оқушылардың пәнді игеру деңгейін жақсартуға ғана емес, сонымен қатар олардың аналитикалық және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды. Бұл тәсілдер тарихи білімді есте сақтау мен оны қолдану дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, тарих сабағында инновациялық әдістерді пайдалану оқушыларды белсенді оқытуға бағыттап, олардың білімге деген ынтасын арттыруға көмектеседі. 1. Биология пәнін оқытуда қолданылатын тиімді әдістер. Биологияны оқытуда қолданылатын әдістер әр түрлі оқу мақсаттарына бағытталады: ақпарат беру, талдау, зерттеу, білімді бекіту, шығармашылық қабілеттерді дамыту. Төменде заманауи және дәстүрлі әдістердің үйлесімділігіне негізделген тиімді тәсілдер көрсетілген.

1.1. Жобалық оқыту әдісі

Қолданылуы: Бұл әдіс оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға бағытталған. Сабақ барысында оқушылар белгілі бір тақырып бойынша зерттеу жүргізіп, алынған мәліметтер негізінде қорытынды жасайды. Мысалы, "Жергілікті экожүйелердің биоалуантүрлілігін зерттеу" жобасы арқылы оқушылар флора мен фаунаны зерттеп, биологиялық алуантүрліліктің маңызын анықтайды.

Нәтижесі:

- Ғылыми-зерттеу дағдылары дамиды;
- Оқушылардың табиғатқа деген қызығушылығы артады;
- Ұжымдық жұмыс жасау қабілеті қалыптасады.

1.2. Сыни ойлау стратегиялары (Ой қозғау, INSERT, PMI)

Қолданылуы: Оқушыларға теориялық ақпарат берілгеннен кейін, тақырыпты сыни тұрғыдан талдау үшін "INSERT" немесе "Плюс-Минус-Қызықты" әдісі қолданылады. Мысалы, "Климаттың өзгеруі мен оның экожүйеге әсері" тақырыбында оқушылар оң және теріс жақтарын талдап, қорытынды шығарады.

Нәтижесі:

- Сыни ойлау қабілеті қалыптасады;
- Ақпаратты талдау және салыстыру дағдылары дамиды;
- Шешім қабылдауда жауапкершілік артады.

1.3. STEM технологиясына негізделген оқыту

Қолданылуы: Биологияны математика, инженерия және технология элементтерімен біріктіру. Мысалы, "Адам жүрегінің жұмысын модельдеу" жобасы арқылы оқушылар 3D-принтермен жүрек моделін жасайды немесе Arduino платформасы арқылы жүрек соғысын өлшейтін құрылғы құрастырады.

Нәтижесі:

- Технологиялық сауаттылық дамиды;
- Пәндер арасындағы байланыс нығаяды;
- Шығармашылық және инженерлік қабілеттер қалыптасады.

1.4. Проблемалық оқыту әдісі

Қолданылуы: Мұғалім оқушыларға нақты проблемалық сұрақ қояды, оны шешу барысында оқушылар дерек жинап, өз көзқарасын дәлелдейді. Мысалы, "Қаладағы ауаның ластануы тірі организмдерге

қалай әсер етеді?" тақырыбында оқушылар деректерді талдап, шешу жолдарын ұсынады.

Нәтижесі:

- Оқушылар өз пікірін дәлелдеуді үйренеді;
- Сыни және креативті ойлау дағдылары дамиды;
- Ғылыми жобаларды қорғау қабілеті қалыптасады.

1.5. Тәжірибелік-эксперименттік әдіс

Қолданылуы: Сабақ барысында оқушылар тәжірибе жүргізу арқылы теориялық білімдерін тәжірибемен бекітеді. Мысалы, "Фотосинтездің жарыққа тәуелділігін зерттеу" тәжірибесінде өсімдіктерге әртүрлі жарық түсу жағдайларын салыстырады.

Нәтижесі:

- Табиғат заңдылықтарын түсіну жеңілдейді;
- Зерттеу және талдау дағдылары дамиды;
- Логикалық ойлау қабілеті жетіледі.

1.6. Ойын және тренинг әдістері

Қолданылуы: Сабақта ойын элементтері күрделі ақпаратты жеңіл түсіндіру үшін қолданылады. Мысалы:

- "Жасуша органоидтарының функциялары" тақырыбында ойындар ұйымдастыру;
- Экожүйе компоненттері бойынша рөлдік тренингтер өткізу.

Нәтижесі:

- Сабаққа қызығушылық артады;
- Коммуникациялық дағдылар дамиды;
- Теориялық білімді бекіту жеңілдейді.

1.7. Геймификация (цифрлық платформаларды қолдану)

Қолданылуы: Kahoot, Quizizz немесе Wordwall сияқты платформалар арқылы оқушылардың білімін тексеру ойын түрінде ұйымдастырылады. Мысалы, "Жасуша құрылымы мен функциялары" викторинасы.

Нәтижесі:

- Оқушылардың ынтасы артады;
- Сабақ процесі қызықты әрі интерактивті өтеді;
- Жылдам әрі объективті кері байланыс алынады.

1.8. Коллаборативті оқыту әдісі (топтық жұмыс)

Қолданылуы: Оқушылар шағын топтарға бөлініп, ортақ мәселені шешуге жұмыс істейді. Мысалы, "Экожүйе модельдерін әзірлеу" тақырыбында әр топ бір экожүйенің ерекшеліктерін зерттеп, оны қорғау бойынша ұсыныстар дайындайды.

Нәтижесі:

- Командалық жұмыс дағдылары қалыптасады;
- Топтық зерттеулер арқылы оқушылардың білімдері тереңдейді;
- Ортақ мақсатқа жетуде жауапкершілік артады.

Жаңаша әдіс-тәсілдер арқылы оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуы қамтамасыз етіліп, олардың сыни және шығармашылық ойлау қабілеттері дамиды. Әр әдісті тиімді пайдалану білім сапасының артуына және оқушылардың ғылымға деген қызығушылығын нығайтуға ықпал етеді.

2. Цифрлық ресурстарды пайдалану. Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық ресурстарды қолдану оқыту тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Биология пәнін оқытуда цифрлық құралдар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға, күрделі тақырыптарды жеңілдетіп түсіндіруге, көрнекілік пен интерактивтілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2.1. Интерактивті тақталар және презентациялық құралдар

Қолданылуы: Интерактивті тақталар арқылы күрделі диаграммалар, суреттер, бейнематериалдар көрсету мүмкіндігі бар. Презентацияны PowerPoint немесе Prezi бағдарламалары арқылы дайындау арқылы оқушылардың назарын аударуға болады. Мысалы: Жасушаның құрылымы туралы тақырыпты түсіндіру кезінде органоидтардың 3D кескіндерін көрсету арқылы оқушылардың ақпаратты көрнекі түрде қабылдауын жеңілдету.

Нәтижесі:

- Күрделі тақырыптарды көрнекілікпен түсіндіру жеңілдейді;
- Сабақтың визуалды мазмұны арттырылып, оқушылардың есте сақтау қабілеті жақсарады.

2.2. Виртуалды зертханалар

Қолданылуы: Оқушылар кейде зертханалық жабдықтың жетіспеушілігіне байланысты тәжірибе жасай алмайды. Виртуалды

зертханалар (Virtual Labs) осы мәселені шешуге көмектеседі. Мысалы: Labster платформасында оқушылар жасуша биологиясын зерттеуге арналған тәжірибелерді виртуалды түрде орындай алады, мысалы, ДНҚ құрылымын зерттеу немесе фотосинтез үдерісін модельдеу.

Нәтижесі:

- Оқушылар нақты зертханалық тәжірибеге жақын жағдайларда білім алады;
- Эксперимент жүргізу барысында қателерден қорықпай үйренеді;
- Материалды терең түсіну мүмкіндігі артады.

2.3. Анимациялар және симуляциялар

Қолданылуы: Күрделі биологиялық үдерістерді түсіндіру үшін анимациялар мен симуляциялар тиімді қолданылады. Мысалы: Фотосинтез, тыныс алу, жасуша бөлінуі (митоз, мейоз) үдерістерін интерактивті симуляциялар арқылы көрсету. PhET, BioDigital Human сияқты платформаларды қолдану арқылы оқушыларға биологиялық құбылыстарды интерактивті түрде түсіндіруге болады.

Нәтижесі:

- Күрделі процестер жеңіл әрі түсінікті түрде қабылданады;
- Оқушылардың қызығушылығы артады;
- Материалды ұзақ уақыт есте сақтауға көмектеседі.

2.4. Бейнесабақтар және онлайн платформалар

Қолданылуы: Оқушыларға күрделі тақырыптарды қосымша түсіндіру үшін бейнесабақтар мен онлайн курстар қолданылады. Мысалы: YouTube арналарынан CrashCourse Biology немесе Khan Academy видеоларын сабақтан тыс уақытта қарау.

Нәтижесі:

- Оқушылар өздеріне ыңғайлы уақытта оқу мүмкіндігіне ие болады;
- Қосымша ақпарат кезі ретінде материалдарды қайталау оңай;
- Өзіндік оқуға қызығушылық қалыптасады.

2.5. Онлайн тесттер мен викториналар

Қолданылуы: Оқушылардың білімін тексеру үшін Quizizz, Kahoot, Google Forms немесе Edmodo платформалары арқылы тесттер

мен викториналар ұйымдастыруға болады. Мысалы: "Жасуша биологиясы" тақырыбы бойынша интерактивті тест өткізу.

Нәтижесі:

- Жылдам кері байланыс алынады;
- Оқушылардың өзін-өзі бағалауы дамиды;
- Сабаққа бәсекелестік элементі енгізіліп, қызығушылық артады.

2.6. Мобильді қосымшалар және оқу платформалары

Қолданылуы: Duolingo, Quizlet, Coursera сияқты платформаларды қолдану арқылы оқушылар өз білімдерін қайталай алады. Мысалы: Anki қосымшасы арқылы биологиялық терминдерді үйрену немесе Quizlet-те флэшкарталар жасау.

Нәтижесі:

- Оқушылар кез келген уақытта және жерде білімін толықтыра алады;
- Жеке оқыту тәсілі жүзеге асырылады;
- Оқушылардың өзіндік оқуына ынталандыру артады.

2.7. Геймификация элементтері

Қолданылуы: Сабақ процесіне ойын элементтерін қосу оқушылардың мотивациясын арттырады. Мысалы: Minecraft Education арқылы биологиялық экожүйелерді құру немесе Classcraft арқылы сабақ процесін ойынға айналдыру.

Нәтижесі:

- Оқушылардың қызығушылығы артады;
- Белсенділік пен ынтымақтастық қабілеттері дамиды;
- Тақырыпты қабылдау оңай әрі қызықты болады.

2.8. Мультимедиалық презентациялар және сандық плакаттар

Қолданылуы: Canva немесе Piktochart сияқты құралдар арқылы оқушылар өздерінің зерттеулерін визуалды түрде безендіріп, қорғау үшін сандық плакаттар жасай алады. Мысалы: Экожүйелер тақырыбында топтық жобаның нәтижелерін инфографика түрінде дайындау.

Нәтижесі:

- Шығармашылық қабілеттер дамиды;
- Зерттеуді көрнекі түрде ұсыну дағдылары қалыптасады;

- Тақырыпты терең меңгеру қамтамасыз етіледі.

Цифрлық ресурстарды биология сабақтарында қолдану оқушылардың оқу үдерісіне белсенді қатысуын қамтамасыз етіп, олардың теориялық және практикалық білімдерін нығайтады. Интерактивті құралдар, анимациялар, виртуалды зертханалар сияқты мүмкіндіктерді тиімді пайдалану сабақ сапасын арттырып, оқушылардың ғылыми зерттеуге деген қызығушылығын дамытады. Биология пәнін оқытуда тиімді әдістер мен цифрлық ресурстарды пайдалану – қазіргі заманғы білім берудің басты талаптарының бірі. Бұл тәсілдер оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың шығармашылық және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Әдістемелік тәсілдердің нәтижелілігі:

- Заманауи педагогикалық әдістерді қолдану сабақтың интерактивтілігін қамтамасыз етеді;
- Оқушылардың білімді терең меңгеруіне және оны өмірде қолдану дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді;
- Оқу процесінде жеке тұлғаға бағытталған оқыту іске асырылады.

Цифрлық ресурстардың маңыздылығы:

- Сабақ мазмұнын визуализациялау арқылы күрделі тақырыптарды түсіндіру жеңілдейді;
- Оқушылардың ақпараттық технологиялармен жұмыс жасау қабілеті артады;
- Сабақ үдерісі жаңашылдық пен шығармашылық сипатқа ие болады. Биология сабағында қолданылған тиімді әдістер мен цифрлық ресурстардың арқасында оқушылар ғылыми ұғымдарды терең түсініп, теорияны практикамен ұштастыра алады. Сонымен қатар, цифрлық ресурстардың көмегімен қашықтықтан білім беру мүмкіндіктері кеңейіп, әрбір оқушының оқуына икемді жағдай жасалады. Мұғалімдерге цифрлық ресурстарды қолдану бойынша арнайы тренингтер ұйымдастыру;

1. Сабақтарды жоспарлау кезінде дәстүрлі және заманауи әдістерді үйлесімді пайдалану;

2. Оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін геймификация, мультимедиа элементтерін белсенді енгізу.

Қорытындылай келе, биологияны оқытуда заманауи тәсілдер мен цифрлық ресурстардың қолданылуы білім беру үдерісін жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді. Бұл әдістер білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, олардың ғылыми ойлауын, өзіндік жұмыс жасау дағдыларын және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Білім және ғылым министрлігі. «Орта білім берудің жаңартылған мазмұны бойынша оқу-әдістемелік нұсқаулық.» – Астана: 2023.

2. Жанпейісова М.М. «Оқу үрдісінде интерактивті оқыту технологияларын қолдану.» – Алматы: Рауан, 2021.

3. Әлімқұлова Г.Қ. «Цифрлық технологияларды қолдану арқылы білім сапасын арттыру жолдары.» – Педагогика журналы, №5, 2022.

4. YouTube арнасы: CrashCourse Biology.
<https://www.youtube.com/CrashCourse>

5. Мұқанова А.Ж. «Қашықтан оқыту және цифрлық ресурстарды қолдану тәжірибесі.» – Білім және технологиялар журналы, №7, 2022.

6. Вагнер Т. «21 ғасыр дағдылары: Сын тұрғысынан ойлау, шығармашылық және инновация.» – Нұр-Сұлтан: Bilim Innovation, 2020.

7. Canva Design платформасы. <https://www.canva.com>

**ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП БАСТАУЫШ СЫНЫП
ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ**

Джиенгали Жәния Алмасбайқызы

Тараз қаласы № 57 орта мектеп
бастауыш сынып мұғалімі.
e-mail: dzhiyengali@mail.ru

Аңдатпа

«Балаларымыздың жалпы барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет. Балаларымыз қазіргі заманға бейімделген болу үшін бұл аса маңызды» деп атап көрсетті. Қазіргі заманның осындай ерекше талабын орындау да өзінің өткір ой – өрісімен, шабытты шығармашылығы мен ордалы білім мекемесінің мақтауға да, мақтануға да лайық ұстаздар қауымы талмай еңбек ете бермек. Қазақ тілінің түсіндерме сөздігінде: «функционалды ұғымы бір нәрсенің құрылысы, құрамынан емес, қызметінен болатын, соның әрекетіне байланысты болады» – деп сипаттама беріледі. Бұдан «функция» категориясы белгілі бір заттың атқаратын қызметіне немесе іс-әрекетіне қатысты айтылатыны танылады. Мысалы: ақпарат құралдарының функциясы – халыққа ақпарат тарату. Ал «функция» ұғымы адамға қатысты айтылғанда, оның іс-әрекетіне байланысты қарастырылады. Жоғарыда сауаттылық адамның білімділігіне қатысты ұғым екені нақтыланды. Яғни, «функционалдық сауаттылық» белгілі бір кезеңге сай субъектінің алған білімі мен білігі негізінде сауатты іс-әрекет ете алуы деген мағынаны білдіреді.

Ұлттық жоспарда мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын дамыту үшін төмендегідей кешенді жоспар жасалды. Олар: мазмұндық, оқу-әдістемелік, материалдық-техникалық іс-шаралар кешені. Бұл кешен Қазақстан Республикасындағы білім сапасын жетілдірудің негізгі бағдары ретінде мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын дамыту барысында жасалатын іс-шаралардың мақсаттылығын, біртұтастығын және жүйелілігін негізге ала отырып дайындалған.

Аталған **Ұлттық жоспардың мақсаты** – Қазақстан Республикасындағы мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын дамыту үшін жағдай жасау. Ол үшін төмендегідей міндеттер қойылды:

- Мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын дамытудың отандық және халықаралық практикасын зерделеу.

- Мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын дамыту бойынша шаралар жүйесін іске асырудың тетіктерін анықтау.

Білім мазмұнын жаңғыртуды қамтамасыз ету: стандарттар, оқу жоспарлары мен бағдарламалар.

- Білім беру процесін оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу.

Мектеп оқушыларының білім сапасын бағалау және мониторинг жүргізу жүйесін дамыту.

- Мектептің және қосымша білім беру жүйесі ұйымдарының материалдық-техникалық базасын нығайту.

Осы **Ұлттық жоспардың мақсатын** орындау – ең алғаш мектептегі бастауыш сатыдан басталады.

Бастауыш саты–Бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы.

Президенттің жолдауында: «Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен айқындалады» – деген байламы жеке адамның құндылығын арттыру, оны дайындайтын ұстаз жауапкершілігінің өсуі, тынымсыз еңбек, сапалы нәтиже деген ұғыммен егіз.

Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ.

Қазіргі бастауыш мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, педагогикалық жұмыста қалыптасқан бұрынғы ескі сүрлеуден тез арада арылуға қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог-зерттеуші, ойшыл мұғалім болуын қажет етеді. Осындай білікті мұғалімдер бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын арттыруда тиімді әдіс-тәсілдерді қолданады.

Жалпы функционалдық сауаттылық деген ұғымды таратып айтар болсақ, адамдардың (жеке тұлғаның) әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы және өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторы. Яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына қарай ілесіп отыруы. Бұл жаңа ғана өмірге бейімделіп келе жатқан жас бүлдіршіндердің қалыптасуы, өмірге, мектеп өміріне бейімделіп кетуі. Мұндағы басшылыққа алынатын функционалдық сапалар: оқушының белсенділігі, шығармашылығы, ойлауы, шешім қабылдай алуы, қабілеттілігі т.б. Яғни, жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның физикалық құбылмалы әлемде әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін білім алудағы қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады.

Функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал кең мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда

функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады.

Функционалдық сауаттылық оқушылардың сыртқы ортамен қарым-қатынас жасау қабілеті, оқушылардың өзгермелі өмірге бейімделуінің шарты, оқушылардың жеке бас қабілеттерін дамытудың тетігі, оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамытудың негізі, әлеуметтік-мәдени дамуының өлшемі, білім, білік, дағдыларының құзіреттілікке ұласу жолы. Ол оқушылардың қатысымдық, ақпараттық, проблемалардың шешімін табу құзіреттіліктерінің бірлігінен құралады.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейіне оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу.

Оқу тәрбиесі үрдісінде педагогикалық жаңалықтарды енгізу IV кезеңнен тұрады:

- I. Жаңа идеяны іздеу
- II. Жаңалықтарды ұйымдастыру
- III. Жаңалықтарды енгізу

Оқу – тәрбие үрдісінде жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалану

- IV. Жаңалықтарды бекіту

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында оқыту формасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көп нұсқалық қағидасы бекітілген, білім мекемелерінің педагогтарына өзіне оңтайлы нұсқаны тиімділігіне қарай пайдалану мұғалімнен үлкен шеберлікті талап етеді.

Бастауыш мектеп оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы.

Инновациялық технологиялардың бастауыш мектептігі білім сапасын арттыру:

- Әр сабақта интерактивті әдістерін қолдану;
- Әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін ескеру;

- Міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейлерін ашу;

- Инновациялық технологияларды сынау арқылы тиімділігін арттыру, мектеп жағдайына бейімдеу;

Бастауыш сынып мұғалімдері өз сабақтарында оқушылардың тілін дамытуда, өздік жұмыс жасау, өз дағдыларын қалыптастыруда өз ойларын еркін жеткізе алуға баулуда.

Сабақта қолданылатын әдістер көмегімен жеке тұлға ретінде жан-жақты дамыған, шығармашылық ойлау білімі меңгеріледі.

Педагогикалық технологияларды талдау барысында мына факторлар ескерілуі керек:

- Алынып отырған технология сабақтың тақырыбы мен мазмұнына сай болуы;

- Тиімділігі, жүйелілігі және басқа жақтары.

XXI ғасырда барлық елдер бірінші орынға білім беру сапасын қояды. Оның өлшемі тек сауаттылық деңгейімен (жазу, оқу, есептеу) өлшенбейді, оның критерийі - функционалдық сауаттылық.

Бұл проблемаларды шешуде жаңа технологиялардың атқаратын орны бөлек. Болашақта өркениетті елдердің жоғары технологиясын меңгерту, дүниежүзілік білім кеңістігіне шығу-бүгінгі күннің мақсаты

Қазіргі әлемдік білім кеңістігіндегі халықаралық стандарт талаптарына сай оқыту үдерісінің орталық тұлғасы білім алушы субъект, ал ол субъектінің алған білімінің түпкі нәтижесі құзыреттіліктер болып белгіленуі білім беру жүйесінде «функционалдық сауаттылықты» қалыптастыру мақсаты негізге алынып отыр. Жай сауаттылық - адамның оқу, түсіну, қысқа мәтіндерді құру және қарапайым арифметикалық әрекеттерді орындауы. Функционалдық сауаттылық - адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал кең

мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығы дегеніміз – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Егер осы шарттар бастауыш сыныпта орындалғанда оқушының функционалдық сауаттылығы қалыптасады.

Бастауыш сыныпта оқушылардың функционалдық сауаттылық мазмұны келесі мағынада сипатталады .

- оқу, жазу сауаттылығынан;
- жаратылыстану ғылымындағы сауаттылығынан;
- математикалық сауаттылығынан;
- компьютерлік сауаттылықтан;
- денсаулық мәселесіндегі сауаттылықтан;
- құқықтық сауаттылығынан.

Оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда оқу бағдарламасындағы әрбір пәннің рөлі зор. Соның ішінде бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда білім берудің алатын орны ерекше.

«Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер» – деген екен Жүсіпбек Аймауытов. Сондықтан қазіргі таңда оқушыларға саналы тәрбие мен сапалы білім беру ісін жаңа талап тұрғысынан өзгертіп, оқыту тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыруға міндеттіміз.

Олай болса шығармашыл тұлғаны қалыптастыру үшін әр сабағымызда біз тек оқулық шеңберіндегі білімді үйретумен шектеліп қана қоймай, кең түрде әр баланың талабына, деңгейіне сай жұмыстарды саралап, ыңғайластыруымыз керек. Тұлға құзыреттілігін дамыту үшін, яғни бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруда оқытудың 7 модулін қолдану, сабақ жоспарлауда Блумның ойлау дағдыларын – білу, түсіну, қолану,

талдау, жинақтау, бағалау және сөйлеу әрекеттерінің түрлері – оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалымды қолданып, бағалау критерийлерін айқындаудың маңызы зор.

Оқу процесінде қолданылған интербелсенді әдістерді қолдану кезіндегі оқушының іс-әрекеті критериалды бағаланып, рефлексия жүргізілсе онда біздің де алдымызда отырған оқушының да жұмысы, даму деңгейі бірден көрінеді және олардың функционалды сауатты болып дамитындығы сөзсіз. Интербелсенді әдісте оқушылар төмендегідей білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді:

- терең ойлану, жеке рефлексиялық қабілеттерді дамыту;
- өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру;
- ақпаратты өздігімен түсініп, жан-жақты талдап, таңдап алу;

- өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру;
- пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеу;
- шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу;

Сол себепті интербелсенді оқытуда оқушылар келесі әрекеттерді атқаруға дайын болу керек:

- бірлескен жұмыс;
- танымдық, коммуникативтік, әлеуметтік тұрғыдан белсенділік таныту.

Мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығы дегеніміз – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Егер осы аталған шарттар бастауыш сыныпта орындалғанда оқушының функционалды сауаттылығы қалыптасады

Оқушылардың функционалды сауаттылығын дамытуда оқу бағдарламасындағы әрбір пәннің рөлі зор. Соның ішінде бастауыш сынып оқушыларының функционалды сауаттылығын дамытуда білім берудің алатын орны ерекше. Осы ретте, оқушыға халықтың қоғамдық өмірін, арман-мүддесін танытуда, оларға идеялық-саяси, рухани-адамгершілік, этикалық-эстетикалық т.б. тәрбие беруде, дүниеге көзқарасын, мінезін, жалпы мәдениетін қалыптастыруда көркем әдебиетті қуатты құралдардың бірі ретінде пайдалану – бастауыш сынып пәнінің басты мақсаты болып есептелсе, тіліміздің өзіндік

қалыптасқан нормаларын, жалпы айтқанда грамматикасын үйрету – қазақ тілінің басты міндеті болып танылады. Мысалы: өз сабақтарымда оқушыларды сабақтың тақырыптарына байланысты топтарға бөліп, ойындар арқылы топтарының аттарын тапқызып, оқушыларды қызықтыру үшін ұлттық ойындарды, ребустар, сөзжұмбақтарды пайдаланамын.

Оқушылардың шығармашылығын дамыту мақсатында сурет бойынша әңгіме құрастыру, тақырып бойынша өлеңдер, «Сөз ойла, көп ойла», «Өлең шығарайық», «Бес жолды өлең» құрастыру жұмыстарын жүргіземін. Оқушылардың ізденушілік жұмыстарын дамыту мақсатында «Аквариумдағы алтын балық», «Балық сүйегі» әдістерін қолданамын.

Мысалы: «Әдебиеттік оқу» сабақтарында Баяндаушы – әңгіменің мазмұнын айтады. Зерттеуші – әңгімедегі негізгіні анықтайды. Сілтемеші – сөздіктермен жұмыс жүргізеді. Сұрақ құрастырушы – сұрақтар дайындайды. Дәнекер – өмірмен байланыстырады. Бейнелеуші – әңгімедегі негізгі кейіпкерді суреттейді. Осындай жұмыстарды жүргізу арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттырамын. Әдебиеттік оқу, дүниетану сабақтарында берілген тақырып бойынша эссе, ой толғау жазғызып отырдым. Балалар қандай қажетті мәлімет алғанын, оның өз өмірімен қандай байланысы бар екендігін талқылауға үйренді. Тақырып бойынша алған мәліметін қай кезде және қандай жағдайда пайдалануға болатындығын ортаға салып ой бөлісуге дағдыланып келеді. Болашақта әділ, еңбексүйгіш, отансүйгіш, ұлтжанды азамат болуға тырысады. Олар жас та болса, оқыған шығармалары арқылы өмірдің кейбір асу белестерінің қиындығымен таныса алады, пікір таласуға да жаттығады. Пікір таласа алу, өз пікірін орынды айтып, дәлелдей білу – адамның басты құндылықтарының бірі болғандықтан, шәкірттерімді осы құндылықтарды берік ұстауға үйретіп келемін.

Сөзімнің соңында көнеден келе жатқан «Қыран-түлегіне қайтпас қанат сыйлайды, ұстаз-шәкіртіне талмайтын талап сыйлайды», – деген даналық сөзіндей, ұстаз қай кезде де мектептің жүрегі, қоғамның тірегі. Қоғам тұлғаны қаншылықты

жетілдірсе, жетілген тұлға қоғамды соншалықты дәрежеде дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н.А.Назарбаев. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты. // Ана тілі газеті. № 5, 2-8 ақпан, 2021ж.

2. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2018 – 2023 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СЫПАЙЫЛЫҚ КОНЦЕПТІСІ

Елубай Ерхан

Жамбыл облысы Жуалы ауданы
№30 Көктөбе орта мектебінің 10-сынып оқушысы,
ғылыми жетекшісі: Калабаева Перизат Абдиманаловна
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Зерттеу қазақ тіліндегі «сыпайылық» концептісін лингвомәдени тұрғыдан қарастырады. Зерттеу барысында сыпайылықтың менталді құрылым ретіндегі рөлі анықталып, қазақ мәдениетіндегі сыпайылыққа қатысты тілдік бірліктер жүйеленді. Сондай-ақ, сыпайылық пен сөз этикетінің байланысы қарастырылып, олардың ерекшеліктері талданды. Жұмыста синхронды сипаттама, семантикалық, когнитивтік талдау, жүйелеу және топтастыру әдістері қолданылды. Зерттеудің негізгі дереккөздері ретінде қазақ ауызекі сөйлеу тілі, көркем әдебиет, публицистикалық материалдар, мақал-мәтелдер мен фразеологизмдер пайдаланылды. Бұл зерттеу сыпайылықтың қазақ мәдениеті мен тіліндегі көрінісін түсіндіруге бағытталған.

Түйінді сөздер: сыпайылық концептісі, қазақ лингвомәдениеті, сөз этикеті, когнитивтік талдау, тілдік бірліктер, семантикалық зерттеу, ауызекі сөйлеу тілі, көркем әдебиет, публицистикалық стиль, мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, сыпайылық семантикасы.

Бұл жұмыс қазіргі тіл білімінің когнитивті лингвистика, лингвомәдениеттану және этнолингвистика секілді маңызды бағыттарының түйіскен жерінде жасалды және қазақ лингвомәдениеттеріндегі «сыпайылық» ұғымының құрылымы мен тілдік тұрғыдан толығын кешенді түрде салыстыра, салғастыра сипаттауға арналды.

Ежелден келе жатқан ата-баба салтында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан, қолданылып келе жатқан әдеттеріміздің, ғұрыптарымыздың салт-санамыздың біразы көнеріп, этнографиялық естелік ретінде халықтың тілі мен жадында сақталып қана қалса, соңғы жылдары қайта жаңғырып, жаңарып қолданысқа түсіп жатқандары да бар.

Зерттеу нысаны: қазақ лингвомәдениеттеріндегі «сыпайылық» концептісі

Зерттеу жұмысының өзектілігі: Қазақ тіл біліміндегі сыпайылық категориясы ғылыми айналым жүйесіне еніп жатқан тіл салалары аз емес. Өйткені сөйлеу – адам табиғатының, танымының, психологиясының күрделі де сан-салалы қырларын анықтауға мүмкіндік беретін әмбебап құрал болғандықтан, ол – тілдік құрал, ол – танымдық құрал, ол – қарым-қатынас құралы ретінде қалыптасқан. Сыпайылықтың осыған дейінгі ғылыми әдебиеттерде қолданылып кең тараған теориясы сөз әдебі мен сыпайылықтың ара-жігін дәл баса айтып көрсетпеген, ғылыми тұрғыдан зерттеп-зерделеп бір жүйеге түсірмеген. Осындай таласты мәселелерге тоқтала отырып, «сыпайылық» категориясын тілдік тұрғыдан қарастырған ғалымдар азшылықты құрайды. Қазіргі таңда қазақ тіл білімінде «сыпайылықты» функционалды грамматиканың нысаны ретінде зерделеуді қолдап жүрген зерттеушілер бар, бірақ өте аз. Дегенмен, осындай бастамаларды ескере отырып, функционалды-семантикалық өрістегі «сыпайылықты» зерттеу – өзекті мәселе.

1. Әлемнің тілдік бейнесі және оның ғылыми түсінігі

Тіл мен мәдениетті сабақтастыра зерттеудің тиімді саласы – когнитивтік лингвистика. Оның маңызды ғылыми сала ретіндегі мәнін белгілі ғалым, проф. Ж.А.Манкеева: «Қазіргі тіл білімінде ұлттың рухани-мәдени қазынасы ретіндегі тілді зерттеудің ауқымы

кеңейе түсуде. Оның себебі: әр тіл – өз бойында ұлт тарихын, төл мәдениетін, танымы мен талғамын, мінезі мен санасын, кәсібі мен салтын, дәстүрі мен даналығын тұтастықта сақтаған таңбалық жүйе. Сондықтан да қазіргі қазақ тіл білімінде тіл мен мәдениет сабақтастығын, атап айтқанда, тілдің бойындағы ұлттық сипатты, ұлттық рухты тануға негізделген когнитивтік лингвистика, оның лингвомәдениеттану, этнолингвистика т.б. салалары өріс алып отыр», - деп анықтайды [1, 15 б.]. Когнитивтік ғылымның аясы – адамзаттың зердесінде қалыптасқан символдық процестердің табиғатын ұғынуға саяды. Тіл білімі сөздігінде когнитивті лингвистика туралы мынадай түсінік берілген: «Когнитивтік лингвистика (лат. cognition – білім, түсінік, көзқарас) – тіл біліміндегі бағыт. Тілді игеру, табиғи тіл механизмін түсіндіру үшін білім жинау, қолдану және оны түсіну моделін құру тұрғысынан зерттеледі. Когнитивтік лингвистика бұл модельді тек бүкіл когнитивті ғылымдар шеңберінде ғана жасай алады. Ол ғылым білімнің әр түрлі типтерін, олардың ұйымдастырылу және өзара әрекеттесу тілдерін зерттейді. Екінші жағынан, бүгінгі тілдерді зерттеу интенция, ес, семантикалық қорытынды, есте сақтау, түсіну, жоспарлау, дискурсты басқару сияқты когнитивтік категориялардың қатысуынсыз мүмкін емес. Когнитивтік лингвистика – тіл көмегімен информацияларды беру, сақтау құрылымдары мен тәсілдері туралы көзқарастарды тереңдетуге арналған» [2, 181 б.] Когнитивтік лингвистика нысандарының ерекшелігі: біріншіден, олар адамның психикалық, мәдени қызметінің негізінде жатады, олар инвариантты және көлемді, жеке сөз мағынасының өрісінен әлем бейнесіне дейін түрленеді, екіншіден, тілдік сипаттаудың өзіндік құралдарын иемденбейтін ерекше бейнелілік арқылы сипатталады. Когнитивтік ғылымның басты назар аударатын негізгі ұғымдары – «әлем бейнесі» (картина мира), «әлемнің тілдік бейнесі» (языковая картина мира), «әлемнің ұлттық (тілдік) бейнесі» (национальная картина мира) және «әлем моделі» (образ мира) немесе когнитивтік модель (кейде «әлемнің концептуалды бейнесі» деп те аталады). Әлемнің концептуалды бейнесінің негізгі элементі болып концепт

есептеледі. Концепт дүниені, ақиқат болмысты адам санасында (миында) бейнелейтін когнитивтік бірлік. Ол тілдік ұжымның (халықтың) дүниені танып білуінен жасалады. Кез келген концепт тілдік бірліктер (атаулар, терминдер, тұрақты сөз тіркестері, сөйлемдер т.б.) арқылы, олардың әртүрлі құрылымдық модельдері арқылы тілде көрініс табады. «Концепт» дегенді «ұғым» дегенмен бірдей түсінуге болады. Концепт те ұғым болып табылады. Бірақ ол – жинақталған, топтасқан, жүйеленген күрделі ұғым. Екі ұғымның айырмашылығы – екі түрлі ғылымның терминдері: ұғым – философия, логика ғылымдарының терминдері болса, концепт – мәдениеттанудың термині. Ұғымда энциклопедиялық ақпарат беріліп, ғылым мен білімнің нәтижесі көрініс тапса, концептіде ұғыммен бірге сөздің пайда болу тарихы, этимологиясы, мағынасы, әр дәуір мәдениетінің сөзге тигізер әсері, сөзге берілген баға (жағымды, жағымсыз) және бір сөзді айтсаң, екіншісін еске түсіретін ассоциациясы да көрініс табады. Лингвистикада концепт термині мен түсінігінің қалыптасуы тіл, сана, және мәдениеттің өзара әсерлесуінің ерекшеліктерін, заңдылықтарын, амал-тәсілдерін игерудегі жаңа қадам болды. Осыған орай лингвистика, когнитология, мәдениеттану, философияның өзара әсерлесуінің жаңа аспектілері пайда болып, соның арқасында семантикалық зерттеулер тереңдей түсті. Адамзаттың рухани мәдениеті саласында қалыптасқан концептілер «адамның сана-сезіміндегі мәдениеттің қояы», яғни мәдени концептілер; адамның ментальді әлеміне енудегі мәдениеттің құралы; сөзбен бірге жүретін ұғым, елестету, білім, ассоциация, қобалжулардың «шоғы». Кең мағынада концепт жалпы әлем туралы білім жүйесінің (әлемнің концептуалды бейнесінің) бір бөлшегі, үзіндісі, яғни индивидтің объективті шындық туралы өз танымындағы тірек ұғымдары, білетіні, ойлайтыны, елестететіні. Үлкен энциклопедиялық сөздікте: «Концепт (мысль, понятие) смысловое значение имени (знака), т.е. содержание понятия, объект которого есть предмет (денотат) этого имени (например, смысловое значение имени Луна естественный спутник земли)». Концепт және сөз қатынасы семантикалық үшбұрышпен байланысты: реалия – ұғым – атау».

Тілдің мазмұндық жағын интерпретациялау міндетті түрде оның тілмен, ойлаумен, шындықпен қарым-қатынасы мәселесімен байланысты. Зат (предмет, референт, денотат), идея (ойлау, ұғым. мағына, мән, сигнификат, десигнат) және атау (сөз, таңба, мәтін) арасындағы қатынасты және байланысты зерттеу семантиканың фундаментальді мәселелерінің бірі. В.Н. Телия осы үштіктің әр мүшесін былайша анықтайды: «Реалия предстает как денотат имени, то есть как совокупность свойств, вычлененных в актах номинации у всех обозначаемых данных именем релей (класса объектов). Понятие, вбирая в себя категориально- языковые признаки, выступает как сигнификат (смысл) имени, в которой могут входить и экспрессивные признаки. Имя осознается как звукоряд, расчленяемый в языковом сознании в соответствии со структурной организацией данного языкового кода» [3, 336-337 бб.]. Яғни «реалия» – атау денотаты, яғни номинация процесінде атаумен белгіленген зат пен құбылыстың белгілерінің жиынтығы ретінде; «ұғым» атаудың сигнификаты ретінде; «атау» – көрсетілген тілдік кодтың құрылымдық ұйымдастырылуы сәйкес тілдік танымда мүшеленетін дыбыстық қатар ретінде ұғынылады. М.Оразов мағына туралы: «Лексикалық мағына дегеніміз белгілі бір дыбыс не дыбыстар тізбегі мен шартты, тарихи және әлеуметтік байланысқа түскен объектив дүниедегі заттардың, амал-әрекеттердің, түрлі құбылыстардың адам санасындағы жалпыланған, дерексізденген бейнесі» – деп айтады [4, 45 б.]. Сөздің лексикалық мағынасы мен ұғымы құрылымында дәстүрлі түрде сигнификат пен денотат компоненттерін ажыратады. Денотат зат-объектінің объективті қасиеті, ал осы қасиеттің ойлауда бейнеленуі мен тілдік формада бекітілуі – сигнификат. Тілдік таңбаның ұғымдық мазмұны түрліше аталады: «таңбаланушы» (Ф.де Соссюр), «десигнат» (Ч.У.Моррис, Ю.С.Степанов), «мағына» (Г.Фреге), «интенционал» (Р.Карнап), «концепт» (А.Черч), «тілдік денотат» (А.А. Уфимцева). «Концепт» термині М.М.Копыленко бойынша, «тек ұғымды ғана қамтымайды, сонымен қатар ортақ мағынаны қалыптастыратын ұғымнан алғашқы (предпонятийные) және деконцептуализацияланған құбылыстарды да қамтиды, ал реалияларды білдіру үшін тек сөздер ғана емес және

де фразалық үйлесімдер қолданылады» [5, 44-45 бб.]. М.В.Никитин «концепт – бұл ең біріншіден, түсінік пен ұғым» екенін айтып өтеді [6, 66 б.]. Қазіргі тіл білімінде концептуалды семантиканың екі бағыты бар: семантикалық және логикалық бағыттар. Бұл бағыттардың ерекшелігі концепт пен сөз, концепт пен ұғым ара қатынасын түрліше түсінуге негізделгендігінде болып отыр.

Семантикалық бағыт. С.А.Аскольдов-Алексеев еңбегінде «концепт және сөз» арқа сүйейтін негізгі ұстанымы: «концепт біздің ойлау процесімізде бірдей қатардағы көптеген заттарды ауыстыратын ойдың құбылысы» [7, 28 б.]. Д.С.Лихачев осы айтылғанды әрі қарай дамытып, нақтылайды. Концепт тек сөздің өзі ғана емес және сөздің сөздіктегі әрбір негізгі мағыналары үшін өмір сүреді. Мұнда концепт біз күнделікті ауызша және жазбаша тілде көп қолданатын мағыналардың соммалық сипаты. Концепт сөз мағынасынан тікелей пайда болмайды, сөздің сөздіктегі мағынасының адамның жеке және халықтық тәжірибесімен ұштасуының нәтижесі болып есептеледі. Е.С.Кубрякова «концепт» және «ұғым» терминдері адам ойлауы мен санасының түрлі аспектілерін сипаттайды дейді. Ұғым – объективті шындықтың логикалық формада бейнеленуінің белгілі бір түрлерінің бірі; концепт сананың шұғыл (оперативті) мынадай бірліктерін қамтиды: елестету, образдар, ұғымдар, ал олар жинақталып барып концептуалды жүйе не әлемнің концептуалды моделін жасайды. Сонымен қатар концепт пен сөз, концепт пен ұғым туралы өзге ғалымдардың айтқанына тоқталайық. С.Г.Воркачев формалды» мағынада лингвоконцептілер өзге тілдерге аударғанда бірсөзді (однословно) эквивалентті таба алмайтын, сөздерден кейін тұратын семантикалық құбылыстар дейді. Бір қарағанда сөздің лексикалық мағынасын концепт деп атауға болады. Бірақ қазіргі күні сөздік мақаласындағы берілген сөз мағынасы «когнитивті шындықтан шалғай, тар, жетіспейтіндігі және тіпті парапар келмейтіндігі» туралы тезис дәлелденді. Концепт ұғымға тепе-тең емес. Қазіргі зерттеушілер жаңа терминнің айту

мағынасын таңбалау үшін енгізілгенін ескермеген, сондықтан да көптеген философиялық сөздіктер мен энциклопедияларда концепт ұғым не оның мазмұнын білдірумен тепе-тең көрінеді, осының өзі оларды ажыратуды керек етеді. Ұғым заттың түрлі кезеңдерінің объективті идеалды бірлігі және қарым-қатынасқа тәуелсіз, ойдың қалыптасу қызметін атқаратын тілдің таңбалық және маңызды құрылымымен байланысты. Бұл – танымның нәтижесі, баспалдағы немесе кезеңі. Ал концепт сөйлеу арқылы жүзеге асады. Концепт субъективті. Жад және елестету – бір жағынан дәл қазір және осы жерде ұғынуға бағытталған, екінші жағынан ол жад акті ретінде – өткенге, елестету акті ретінде – болашаққа, пайымдау акті ретінде – осы шаққа негізделген жанның үш қабілетінің синтезі, концептінің ажырамас бөліктері. Ұғымға қарағанда концептілер тек ойланылмайды, сонымен қатар адамның өз басынан өтеді (переживаются). Л.А.Грузберг «Концепт – мәдени-ментальді-тілдік құбылыс ретінде» деген зерттеуінде олардың эмоция, симпатия мен антипатия, кейде қақтығыстар заты болып есептелетінін айтып өтеді. Концептімен салыстырғанда ұғымның құрылымы қарапайым: ұғым құрылымында мазмұндық құраушы басым және концепт құрылымында болатын барлық компоненттер енбейді. Концептілер – белгілі мәдениетті онсыз елестету мүмкін болмайтын ең күрделі, маңызды ұғымдар. Олардың саны шектеулі, себебі кез-келген құбылыс концепт бола алмайды. Белгілі бір мәдениет үшін құнды, Шекті және өзінің бекітілуі үшін саны көп тілдік бірліктерге ие, мақал-мәтелдердің, поэтикалық және прозалық мәтіндердің тақырыбы бола алатын құбылыстары ғана концепт бола алады. Олар халық жадының мәдени иегерлері. В.А.Маслованың анықтауынша, концепт эмоционалдық, экспрессивтік, бағалаушылық қоршалған. Концептіге осы көрсетілген түсіндірулерден өзге анықтамалар да бар. Концепт ментальдік және психикалық ресурстарды түсіндіретін және адамдардың білімі мен тәжірибесін бейнелейтін термин. Концепт оперативті есте сақтау бірлігі, әлемнің адам психикасында көрініс табуы. Концептілер – сөз және экстралингвистикалық шындықтың арасындағы дәнекерлер. Концептінің осыншама түрлі анықтамаларының болуы,

оның келесі вариантты белгілерін көрсетуге мүмкіндік береді: сөз арқылы вербалданатын және өрістік құрылымы бар адамзат көзқарасындағы өз тәжірибесінің минималды бірлігі; білімді сақтаудың, өңдеудің, айтып жеткізудің негізгі бірліктері; концепт жылжымалы шегара мен нақты функцияларға ие; - концепт әлеуметтік, оның ассоциативті өрісі оның прагматикасын ескертеді;

-бұл мәдениеттің негізгі ұяшығы.

Сонымен, концепт - адамзаттың әлем бейнесі туралы жинақталған түсініктерді беретін тірек ұғымдар деп жалпы түсінік береміз. Ортақ анықтаманың болмауы, концептінің күрделі, көп қырлы құрылымын, тіл иесі тек ойлайтын ғана емес, өз басынан кешіретін ұғымдық негізбен қатар әлеуметтік-психомәдени бөлікті иемденуін, ассоциациялар, эмоциялар, бағалар, белгілі бір ұлтқа тән ұлттық образдар мен коннотацияларының болуын көрсетеді

Сыпайылық мәнін білдіретін сөздердің семантикалық топтарын бірінші кезекте вербалды және бейвербалды деп бөлеміз де, әрі қарай жекелеген топтарға жіктеуімізге болады. Мысалы, бейвербалды формаларының гендерлік сипатына қарай да бөлуге болады. Амандасудың өзі әйел адам мен ер адамдардың жасайтын қимылдары әртүрлі. Ер азаматтар әдетте, оң қолын кеудесіне қойып, басын сәл иіп немесе изеп амандасады; қос қолдарын ұсыну арқылы амандасады. Ал әйелдер болса, еңкейіп, басын төмен иіп, сәлем салады немесе жай ғана даусын да қатты шығармай, амандасады. Міне осының өзінен сыпайылықтың гендерлік сипатын көруімізге болады. Қазіргі кезде жастардың, оның ішінде қыз балалар мен ер жігіттердің амандасу жүйесінде айырмашылық қалмаған секілді. Себебі оларда бірыңғай сәлеметсіз бе деген амандасу формасын қолданады. Бұл, әрине, амандасудың түрлерінің азаюына алып келіп отыр.

Қарым-қатынас тілдік қатынасқа қоса немесе сөйлесімге көмекші қызмет атқаратын бейвербалды амалдарды қажет етеді. Өйткені, қатынас немесе көркем мәтін тілдік қарым-қатынастың сыртында дауыстың құбылмалы реңктерінен, тембрінен,

қарқындығынан, қимыл-әрекеттерінен, дене қимылдарынан, бет-әлпеттегі өзгерістерден де құралады. Олардың әрқайсысы баяншы мен қабылдаушы арасындағы қатынастың мақсатын ашады, түсінуге мүмкіндік береді. Бейвербалды амалдарды алғаш зерттеу Г.Спенсер, В.Вундт, Ч.Дарвин еңбектерінен бастау алған. Ч.Дарвиннің 1872 жылы жарық көрген «Эмоцияның адам және жануарларда бейнеленуі» атты еңбегінде тілдің шығу тарихы мен ым-ишараның дамуындағы байланыстарды ұштастырады [8, 103 б.]. Ч.Дарвиннің қазіргі «бейвербалды амалдарға» қатысты айтқан тұжырымдары мен бақылауларын бүгінгі күні әлемнің барлық ғалымдары мойындайды. Көптеген ғалымдар бейвербалды амалдардың сөйлесудегі ерекшеліктерін анықтай келе, адам өмірінде қайсысы қандай қызмет атқаратынына айрықша назар аударған. Мәселен, француз психологы Альберт Мейербиан қарым-қатынас кезінде вербалды амалдар – 7%, дыбыс, интонация – 38%, бейвербалды амалдар – 55% қолданылады деген пікір айтқан. Ал, профессор Р. Бердвисл адамдар қарым-қатынасында 38% – сөз, 65% – хабар бейвербалды амалдардың көмегімен беріледі деп тұжырым жасайды. Сөз етіліп отырған бейвербалды амалдардың қарым-қатынас құралына айналуында адамның дене мүшелерінің бәрі де қатысады. Осыған байланысты шетел және орыс тіл білімінде «Язык жестов», «Язык тела», «Язык лица» т.б. еңбектер, зерттеулер жарық көрген [9, 77 б.]. Терминді алғаш ұсынған ғалым А.Хилл болса, жаңа ғылым саласының зерттеу нысанын белгілеген, бейвербалды амалдар мәселесін алғаш ғылыми тұрғыдан зерттеушілердің бірі – Дж.Трейгер. Зерттеуші бейвербалды амалдарды кинесика және паралингвистика деп екіге бөліп қарастырады. Паралингвистикалық амалдарға просодикалық яғни, дыбыстық ерекшеліктерді жатқызады [9, 108 б.]. Қазақ тіл білімінде қарым-қатынастың бұл түрі тек соңғы жылдар жемісі болса да, бейвербалды ертеден кездесуге болады. Атап айтсақ, бейвербалды амалдар туралы көзқарастар, алғашқы ойлар қазақ филологиясының тұңғыш профессоры Қ.Жұбанов еңбегінде кездеседі. Ғалым ымның ерекшелігі туралы былай дейді. «Ауызекі сөйленетін сөздердің андай-мұндай қисығын елетпейтін басқа жағдайлар бар. Дыбыстап сөйлеген сөздің олқысы, көбінесе,

ыммен толығады. Тіпті бірінің тілін бірі білмеген я болмаса, бірінің тілі мүлде жоқ болған уақытта да ыммен ылаждап түсінуге болады». Қ.Жұбановтың ойынан бейвербалды амалдар ауызекі тілдің ажырамас бөлігі екенін, соңымен қатар қарым-қатынасқа көмекші компонент ретінде рөл атқаратынын аңғаруға болады [10, 57 б.]. Сондай-ақ тілші М.Балақаевтың зерттеу еңбектерінде де бейвербалды амалдарға қатысты мәселелер сөз етіледі. Ғалым бейвербалды амалдарды сөйлесудің қосымша амал-әрекеті ретінде қарастырады. «...Сөйлеу әр уақытта сөйлеу жағдайында өтеді: дауыс ырғағы, екпін, қимыл, ым, нұсқау, қол көтеру, көз қысу, бас изеу, күле, ызалана... сөйлеу, бәрі ойды дәл жеткізе айтудың қағазға түсе бермейтін қосымша амал-әрекеттері», – деп қорытындылайды [11]. М.Мұқановтың қазақ халқының салт-дәстүрі мен тұрмысында кездесетін ұлттық-мәдени сипатқа ие бейвербалды амалдарды алғаш психология ғылымымен байланыстыра талдайды. М.Мұқанов қазақ халқының тұрмысында кездесетін бейвербалды амалдардың 28 түрін жинақтай келе, бірнеше топқа жіктейді: сәлемдесу амалдары (көрісу, сәлем ету); алғыс айту амалдары (ас қайыру, сарқыт беру, бата беру); үлкендерді немесе сыйлы адамдарды қошеметтеу амалдары (бас беру, жездеге төс беру, ауыз тию, жолаушының түсуі, ақ байлау); тілек амалдары (бата беру); кемсіту немесе қорлау амалдары (теріс бата беру, келген кісіні табалдырықта қабылдау, келген адамға ішек-қарын беру); қайғы амалдары (жылау, көрісіп жылау); салт-дәстүр амалдары (ерулік, із келсе шығарып салу); таңғалу амалдары (бетім-ай); өтініш амалдары (кіндік шешенің құттықтауы); өзгешелік амалдары [12, 88 б.]. С.Татубаев «Жесты как компонент искусства» еңбегінде қазақ халқының тұрмысында қолданылатын ишаралар мен опера, драма өнерінде кездесетін ишараларды салыстыра зерттейді. Автор: «Күнделікті қарым-қатынаста қолданылатын ишаралар мен драма және операда кездесетін ишаралардың бір-бірінен айырмашылығы жоқ. Өйткені қарым-қатынаста және сахна өнерінде қолданылатын ишаралардың беретін мағынасы мен атқаратын қызметі бірдей», – деп өз ойын қорытындылайды [14, 99 б.]. «Невербальные компоненты

коммуникации в казахском языке» атты С.Бейсенованың ғылыми еңбегінде коммуникацияның бейвербалды компоненттерінің ұлттық-мәдени ерекшеліктері сараланды және олардың аудармасы, фразеологизмдермен сәйкестік дәрежесі анықталды. Ғалым еңбегінде қазақ тіліндегі қарым-қатынастың бейвербалды компоненттерінің классификациясы алғаш рет ұсынылды [15, 17 б.]. Ғалым М.Ешимовтың «Ым семантикасы универсалды және ұлттық табиғаты» диссертациясы әр түрлі халықтар қарым-қатынасындағы бейвербалды амалдардың ұқсастықтары мен айырмашылығын, әлеуметтілігін анықтауға арналған [16]. Ал Г.Сәрсекенің зерттеу жұмысынан бейвербалды амалдарға қатысты пікірлерді көптеп кездестіруге болады [17, 29 б.]. Бейвербалды амалдар – ауызекі сөйлеу тілінің ажырамас бөлігі боп табылады. Қарым-қатынас кезінде бейвербалды амалдар тілдік амалдармен қатар қолданылып, сөйлесім әрекетін жеңілдетеді. В.М.Верещагин, В.Г.Костомаров бейвербалды амалдарды іштей екіге бөліп қарастырады: Соматизм тілі. Бұл топқа ишара, дене қалыбы, мимика, бет-әлпет кескіні және әр түрлі адам жүзінде байқалатын психосоматикалық симптомдарды енгізеді.

Ғұрыптық тіл. Бұл топқа бір әлеуметтік топтың әдет-ғұрпымен, этикетімен, салт-дәстүрімен байланысты дене қимылдарын жатқызады. Осы соматизм және ғұрыптық тілде де сыпайылықтың белгілері бар. Г.Колшанскийдің кез-келген еңбегін алып қарасақта, бейвербалды амалдарға қатысты айтылған көптеген құнды ойлар мен тұжырымдарды кездестіруге болады. Ғалым бейвербалды амалдардың зерттелуіне шолу жасай келіп, «Паралингвистика» атты еңбегінде былай дейді: «Паралингвистикалық амалдар тілдік қатынаспен қатар қолданылып, қосымша хабар беред. Бұл амалдарға әр түрлі дыбыс ерекшеліктері, сонымен қатар мимика, ишара, дене қимылдары жатады» [18, 93 б.]. Бейвербалды амалдар тек қана қазақ тіліне ғана тән қарым-қатынасыны ғана тән емес, барлық халықтың қарым-қатынасында бар құбылыс. Қарым-қатынастың тілдік амалдары сияқты бейвербалды амалдар да ұлттық нышандарға ие. Бейвербалды амалдар әр халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің көрсеткіші болып табылады. Ұлттық-мәдени негіздегі бейвербалды

амалдардың мағыналық астарында халық өмірінің бүкіл қыр-сыры жан-жақты сақталған. Қазақ халқының ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің бірі – әдет-ғұрпы, ырымы, салт-дәстүрі. Қай халықтың болмасын өзінің өмір сүрген дәуіріне қарай тұрмыс-тіршілігі, сол ұлтқа ғана тән әдет-ғұрып, салт-дәстүрі арқылы халықтың тұрмсы-салты, мінез-құлық ерекшеліктері мен дүниетанымының сыр-сипаты көрінеді. Бейвербалды амалдары сол халықтың мәдениетімен тығыз байланысты. Бейвербалды амалдар әр этностың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін анықтауда маңызды рөл атқарады. Жалпы коммуникативтік актіде қазақ халқының салт-дәстүр, әдет-ғұрпына қатысты бейвербалды амалдар өзіндік көркемдік таныммен ерекшеленеді. Мысалы, ата-бабамыздың ежелден келе жатқан салтының бірі – біз шаншу. Бұл – «құда болайық» деген өтініш, елшілік хабарды аңғартатын бейвербалды амалдардың бірі. Қазақ халқы жолаушылап жүрген адамдарды жылы қарсы алып, сый-сыяпатын көрсетіп, аттандырып салатын. Біз шаншуға келгендер ешкіммен сөйлеспейді. Қандай шаруамен жүргенін де айтпайды. Қонақасын ішкеннен кейін үн-түнсіз аттанып кетеді. Қонақтар кеткен соң, үй иелері сырмаққа қадалған бізді көрсе: «Ұл ер жетті, қыз бой жетті – қасқұлақ бала бізде бар, қаса сұлу сізде бар, құда болайық» дегенді түсінген.

Сырға салу – бейвербалдық сипатқа ие қазақ халқының салт-дәстүрінің бірі. «Сырға салу» амалы ерте кезден келе жатқан дәстүр екені анық. Ертеден келе жатқан дәстүр бойынша, әдетте үйінде оң босағада отырған қызы болса, керегедегі түскиізге сырға іліп қоятын. Осы дістүр туралы қазақ зергерлік Р. Шойбеков былай дейді: «Ертеде қыздың басы бос, атастырылмаған болса, керегеге, кілемге, тіпті бақанға сырға іліп қою салты болған. Үйге келген қонақ, яки жолаушы үй ішін көзімен шолып, ілулі тұрған сырғаны көрсе, «бұл үйдің бой жетіп келе жатқан не бой жетіп отырған қызы бар екен, ата-анасы әлі ешкіммен құда болмапты, қыздың басы бос екен» деген ой түйген. Мұның аяғы кейде құдалыққа ұласып жататын. Сол сияқты құда түсудің тағы бір амалы – қамшы іліп кету. Қызды көруге келген жігіттің әкесіне шешесі «Қызымның ұнағаны рас болса, белгі тастап кет»

деген. Жігіт әкесі «құдалықтың басы осы болсын» деп үйдің төріне қамшысын іліп кеткен. Әдет-ғұрыптық сипатқа ие бейвербалды амалдардың бірі – қамшы тастау. Бұл ұлттық салт-дәстүр, әдет заңының жолы бойынша шешендер мен билердің, талапкерлердің дау-шар кезінде сөз сұраған белгісі болып саналады. Дау-жанжал, ақылдасу сәттерінде ер адам бір тізерлей отырып, қамшысын бүктеп, жерге қадаса, бұл бітімге келушілік белгісін аңғартқан. Қамшы – өте ерте заманнан бері қолданылып келе жатқан құрал. Санымен қатар, ертеректе «үйге қамшыны бүктеп алып кіру» әдептілікті байқатады деп есептеген. Осы кезге дейін ата-бабаларымыздың жалғасып келе жатқан дәстүріміздің бірі – шашу. Қуанышты сәттің бәрінің шашумен басталуы – арты той-томалаққа ұласып, игілікті істерге босағадан аттаған сәтте, күйеу қайын жұртын келіп түскенде, қыздың жасауы келгенде, отау көтергенде, бәріне шашу арнайды. Гендерлік ерекшелікке байланысты шашуды әйел адамдар шашады. Сондай-ақ, қазақ халқында ант ету, ант беру дістүрінде: құранды кеудеге басу, нан ұстау, нан жеу, тілінен қан шығару сияқты қимылдары да кездесіп отырады. С.Мұқанов: сарқыт беру, аң байлау, ауыз тию, ерулік, келген адамға ішек қарын беру, жездеге төс беру, жолаушының түсуі, ақ байлау сияқты дәстүрлерді де ұлттық-мәдени негіздегі бейвербалды амалдар қатарына жатқызады. Ұлт болмысын танып білуде бейвербалды амалдардың қосар үлесі зор. Көптеген салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарда ата-бабаларымыз тіл қатпай-ақ түрлі іс-әрекеттер, дене қимылдарымен демек, бейвербалды амалдармен көп нәрсенің мән-жайын жеткізе білуге тырысқан. Қазақ халқының ұлттық-мәдени ерекшеліктері бейвербалды амалдармен толығып отырады [12, 65 б.]. Қонақты күле қарсы алу, аттан түсіру, төрге отырғызып, шынтағына жастық төсеу, сусынды қос қолдап ұсыну, кетерде қолтығынан демеп аттандыру барлығы сый-құрмет бейвербалды амалдары болып табылады. Қазақ халқы ертеден-ақ «адам арқауы – асты» ерекше қастерлеген. Қазақ үйінде қонақасылық еті бола тұрса да, құрметті қонағына арнап мал сойған. Қазақ салтында қойдың басын көбіне, қадірлі қонаққа, беделді ақсақалдарға тартады. Қазақ дәстүрінде «Бастың жолын

ашу» қонаққа – ұзынынан түскені сіздің жол, келденеңінен түскені біздің жол» деген мағынаны білдіреді. Бас тартылған қонақ оның тұмсығын өзіне ұстап, алдымен «Меккенің қасиетті топырағын иіскеген» деп тұмсығының ұшынан бармақтай етіп кесіп салып, тұмсығы тартылатын адамға қаратылып қойылады. Бұдан кейін бастың оң жақ езуінен бастап кесіп, бірінші өзі жеп, содан кейін басқа қонақтарға бір-бір кесек ауыз тигізген соң, құлағын кесіп алып сол үйдің кенже ұлына немесе балаларының біріне береді. Одан әрі бір көзін өзі алып жесе, екінші көзін үй иесіне ұсынған. Оның мағынасы «әрқашанда бір-бірімізді көріп жүрейік, көзінің нұры солмасын» дегенді меңзейді. Енді қойдың таңдайын алып, үйдегі қыз бала мен келіннің алақанына үш рет ұрып береді. Мұның мағынасы «сөздің құдіретін білетін шешен бол, елдің қамын ойлар, елдің сөзін айтар ділмар бол!» деп бас бермейді. Қонаққа қойдың басын тісін қақпай ұсыну қазақ этномәдени ұжымының өзінде екі түрлі қабылданады. Қойдың басын тісімен ұсыну тұтастық пен берекенің белгісі болып табылса, енді бірде оған қарама-қарсы мағынадағы үй иесінің қонаққа деген көңілінде назы, өкпесі бар екенінің белгісі ретінде түсіндіріледі. Адамдар бір-біріне деген ілтипатын, адал сезімін, бір-біріне деген сүйіспеншіліктерін сәлемдесу арқылы білдірген. Әдетте, амандық-есендік сұрасудан бұрын пайда болған амандасу әдептерінің бірі – қолымен ишарат ету, белгі беру. Қол алысып амандасу – ерте заманнан келе жатқан дәстүр.

Қол алысу – жазушы шығармаларындағы сәлемдесу рәсінде кеңінен қолданылған бейвербалды амалдардың бірі. Сөз етеліп отырған амандасу рәсімдері көбінесе, жазушы шығармаларында түрліше баяндала келіп, ұлттың, халықтың дістүріне, мәдениетіне ұласып жатады. Қазақ халқында қолдасып амандасу – бар ықыласыммен сәлемімді қабыл алыңыз дегенді аңғартады. Әдетте ер адамның кездескенде, амандық салты «Ассалаумағалейкум» деген сөзден басталады. Ол жақсы тілек «Сізге Алланың нұры жаусын» деген сөз. Жас адам жолы үлкен адамға алдымен ұмтылып, қос қолын ұсынады, сәлем беруші адам оған жауап, яғни сәлемді қабылдау ретінде «Уағалейкумассалам» деп оң қолын ұсынады. Мұндай қос

қолдап амандасу – қазақ халқында тек ер адамдар қарым-қатынасында басым кездеседі. Мұны жазушы О.Бөкейдің шығармаларынан мысал келтіру арқылы дәлелдей түсейік. Жазушының шығармаларында сәлем беруші қабылдаушыға деген сый-құрметін, ілтипатын қос қолдап амандасу арқылы білдіреді. Амандасудың бұл түрі халқымыздың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін аңғартатын бейвербалды амалдардың бірі ретінде қаламгер шығармаларында жиі кездеседі. Тентек ұлды әкесі үйге қуып шықты да, баласы үшін кешірім өтінгендей, қос қолын ұсынып қауқалақтай амандасты («Атау-кере»). Коммуникативтік актіде қол соматизміне байланысты жиі қолданатын келесі бір дене қимылы – қол бұлғау. Сәлемдесудің бұл түрі жазушы шығармаларында көбінесе, коммуниканттардың арасындағы қашықтыққа байланысты қолданылады. Сәлем – арабтың тыныштық, бейбітшілік мағынасындағы ассалам сөзінің тілімізде фонетикалық өзгеріске түсіп, қалыптасқан түрі. Сәлемдесу – тұңғыш рет немесе араға белгілі бір уақыт салып, кездескен таныс және бейтаныс адамдардың дәстүрлі сөз, ишара не дене қимылы арқылы бір – біріне жақындық ниет, ілтипат білдіріп, жылы шырай танытуы. «Сәлем – сөздің басы» делінетіні де сондықтан. Тегінде, әдеп, адамшылық – амандасудан басталады. Адам баласының рухани тарихында қолы жеткен зор игілігі – сәлемдесу. Оның шарапаты мен кереметі сонда – адамзат әдебінің қалыптасуында, жұмыр басты пенделердің бір – біріне жылы мейірмен кең пейіл көрсетуінде, достықты, өзара жақындықты бейнелеуде аса зор маңызға ие. Сондықтан бұлдіршіндерге ең алдымен үлкенге сәлем беру әдебін үйрету қажет. Адам баласы қашанда тыныш – бейбіт, басы аман, бауыры бүтін, бір –бірімен тату – тәтті, сыйласып өмір сүруді аңсап, армандаған. Соның негізін сәлемдесу салған. Көбінесе, балаларды жастайынан ең алдымен таңертең ұйқыдан тұрған соң, беті-қолдарын жуып келіп, ата-анасына, отбасы мүшелеріне, қонақтарға сәлем беруге дағдыландыру керек. Адамның әр күнгі іс- қимылы таңертеңгі сәлемнен, жақсы лебіз, қошеметтен басталатынын сәбиге түсіндіру керек. Қазіргі таңда сәлемдесудің түрлері өте көп, бірақ балаға соның ішіндегі ең керекті түрлерін үйреткен жөн. Мәселен, басқа

сәлемдесу түрлеріне қарағанда балаларға «Сәлеметсіз бе?» және «Ассалаумағалейкум» деп амандасу қолайлы сияқты. «Ассалаумағалейкум» деген араб сөзінің мағынасы «Сізге тыныштық тілеймін»дегенді білдіреді. Алайда, балаға құр ғана «ассалаумағалейкумды» айтып, бір міндеттен құтылғандай болатын тоң – торыс сәлемнің ізеттілік емес екенін, қайта кісі көңіліне қаяу түсіретін қылық болып табылатынын айтқан жөн. Сәлемдесудің әдеп ретіндегі ең басты шарты – жылы шырай. Онда сәлем беруші мен алушының қас – қабақ, бет – жүз құбылысы, даусы маңызды қызмет атқарады. Міне, осылардың бәрін балаға үйрету өте маңызды. Дұрыс амандаса білудің өзі дұрыс сөйлеуге, сөз әдебін қалыптастыруға көп көмегін тигізеді. Осындай тәлім – тәрбие арқылы бүлдіршіндер дұрыс сөйлеуге үйренбек.

3.Сыпайылық мәнінде жұмсалатын вокативтер

Қазақ тілінде қаратпа сөз туралы зерттеулер баршылық. Осыған дейін қаратпа сөзді зерттеушілер оның грамматкалық сипаты мен синтаксистік қолданысына назар аударған. Қазақ тілінің құрылымы туралы жазылған еңбектерде оқшау сөздердің үшке бөлінетіндігі, қаратпа сөздердің біреуді өзіне қарату үшін қолданылатындығы, олардың тыныс белгілері, орнын ауыстыруға болатындығы, интонациясы туралы сөз қозғалады да, қаратпа сөздердің сөйлем ішіндегі функционалды қызметі жайлы сөз көп болмайды. А. Байтұрсынұлы, С. Аманжолов, М.Томанов, Т. Сайрамбаев, М. Бимағамбетов, Н. Егіншібаева, А. Таусоғарова сынды зерттеушілердің еңбектерінде структуралқ, ситаксистік жүгі, коммуникативтік талап шегінен шыға білуі секілді біраз қырынан зерттелді.Ең бірінші А. Байтұрсынұлы бұндай сөздер тобын бұратана сөздер деп атады. Бұратана сөздер деп атаған себебі – оқшауланып, бөлектеніп тұратын болғандықтан, сонымен қатар сөйлем аясына емін-еркін кірігіп, қолданылатын болғандықтан атаған екен. Енгізіп отырған терминінің өзі таза қазақи сипатта берілгеніне назар аударғымыз келеді [20, 286-б.].Одан кейінгі жылдары С. Аманжолов, М. Томанов, Т. Сайрамбаевтар қазақ тілінің қысқаша курсы жазған кезде, қаратпа сөздерге тоқталып өтеді.Сыпайылық мәні тек ауызекі

сөйлеуде ғана қолданылмайды. Ол стильдің барлық түрлерінде қолданылады. Мақаланың негізгі өзегі қаратпа сөздер болғандықтан, қаратпа сөздер арқылы берілетін сыпайылық мәні тек ғылыми стильде ғана көрініс бермейді. Қалған стиль түрлерінде қаратпалардың рөлі зор деуге болады. Мәселен, публицистикалық стильде шаршы топ алдында баяндама жасауда қалыптасқан этикалық сөз орамдары осының айғағы. Ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің бір көрініс ретінде қазақ тілінде апеллятивтердің балаларға қатысты айтылатын, еркелету мағынасы бар экспрессивті-эмоционалды қаратпа формаларын атауға болады. Мысалы, «құлыншағым, ботақаным, қарашығым, көкем, қарағым, қалқашым, балақай, шырағым, жалғызым, жарқыным» т.б. Балаларға деген ыстық ықылас пен әкелік сезім және аналық махаббат осы лексикалық топтағы бірліктер арқылы беріліп отырады.

Қорыта келгенде, қаратпалардың антропоним және апеллятив түрлері кез-келген тілде ұлттық мәдени ерекшеліктер ие, сол себептен этностың тұрмыс-тіршілігі мен әдет-ғұрпының сипаттары мен айқындалып отырады. Қаратпалардың барлық түрі коммуникативтік актінің негізгі элементі болғандықтан, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын анықтауда өте маңызды. Олардың белгілі бір формасын қолдануда қарым-қатынас барысында сыпайылық пен әдептілік, ізеттілік пен мәдениеттілік категорияларының орны ерекше. Сөйлеу актілеріне әсер етуші тілден тыс факторларды да зерттеушілерімізге сүйене отырып айта өткенді жөн көрдік. Соңғы жылдары негізгі зерттеулер прагматика аясында, яғни сөйлеуші және жазушы субъектілердің, олардың түрлі «менінің» төңірегінде, адресант пен адресаттың, сөйлеуші мен тыңдаушының, жазушы мен оқырманның арасындағы қарым-қатынас, сөзбен әсер ету, иландыру т.б. түрінде жүргізілуде.

Сыпайылық – ізеттілік пен тәрбиенің, жылы лебіздің нышаны. Сондай-ақ, тілде адамдардың өзара қарым-қатынасын реттеп отыратын және олардың шынайылық деңгейін анықтайтын, әдепсіздік пен дөрекілікті шектейтін адам мінез-құлқына тән ізеттілік, инабаттылық, кішіпейілділік, қарапайымдылықтың, т.б. жиынтығы ретіндегі философиялық,

этикалық ұғым боп саналады. Көбінесе, жұртшылықтың біразы дерлік, сыпайылық дегенді «коммуниканттың мәдениетті сөйлеуі» деп қабылдайды. Сыпайылықтың барысында адамдар арасындағы байланыс үзілмейді. Сыпайылық әлеуметтік-лингвистикалық құбылыс болғандықтан да, оның өзіне тән қарым-қатынастық вербалды, бейвербалды амалдары бар. Жоғарыда біз осы амалдардың қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінен, салт-дәстүрінен хабар бере алатынын ғалым, зерттеушілерімізге сүйене отырып айттық.

Жоба жұмысы барысында мұндай қарым-қатынас амалдары ауызекі тілдің ажырамас бөлігі екендігі дәлелденді. Мұндай амалдар қарым-қатынас кезінде тілдік амалдармен қатар қолданылып, сөйлеуді жеңілдетеді. Жоба барысында бейвербалды амалдардың мынадай үш түрлі атқаратын қызметі айқындалды: Вербалды тілдер ерекшеліктеріне байланысты бір-бірінен ажыратылатындығы сияқты бейвербалды амалдар да ұлттық-мәдени айырмашылықтарына байланысты бір-бірінен ажыратылып отырады. Мұндай амалдар барлық халыққа тән болғанымен, әр ұлттың амалдар жүйесі әртүрлі болып келеді. Бұл айырмашылық сол елдің дүниетанамының, тұрмысының, халықтың таным-түсінігінің басқалығымен сипатталып отырады. Мұндай амалдар әр халықтың ұлттық-ментальдық ерекшеліктерінің белгісі болып табылады. Сөйлеу этикеті – адамдар арасында байланыс орнату үшін жұмсалатын, сол байланысты жалғастыра беру мақсатында қолданылатын ұлттық ерекшелігі бар стереотипке айналған сөздер мен тұрақты сөз орамдары болып табылады.

Сөз этикетіндегі негізгі ерекшеліктің бірі – кез-келген тілдегі этикет тілдік бірліктердің белгілі-бір дәрежеде стандартталуы. Кез келген тілде амандасу, қоштасу, рахмет айтудың қалыптасқан стандарт түрлері бар. Олардың жас, жыныс т.б. ерекшелігіне қарай белгілі бір формасын қолданғанмен әр адам, я автор амандасу, қоштасу, рахмет айту формаларын өздері таппайды. Сөз этикетінің өзіне тән арнаулы қызметтері болады. Олар негізінен, зерттеушілердің көрсеткеніндей, қарым-қатынас жасаушылардың арасында байланыс орнату, қарым-қатынасты реттеп

отыру, сыпайылықты білдіру, көңіл күй көтеру қызметтерінде жұмсалады. Осы жұмыс барысында ең негізгісі – байланыс орнату екендігін айқындай түстік. Қорыта келгенде, сыпайылық қарым-қатынас амалдарының бәрі сөз этикеті барысында көрініс табады. Сыпайылық – адамдардың қарым-қатынасы аясында жұмсалатын этикалық ұғым боп табылады. Ал сөз этикеті дегеніміз, адамдар арасындағы қарым-қатынас кезінде қолданылатын сөз жұмсаудың ұлттық сипатқа ие мәдениеті мен қарым-қатынас жағдаятына қарай жұмсалатын арнайы тілдік бірліктердің сипаты да түрліше болады. Бірақ сөз этикетін үлкен бір құрылым ретінде алып қараған кезде, аталған сипаттарының түрлілігіне қарамастан, ол жалпыланған біртектес жүйе ретінде танылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Әуезов М. Әдебиет туралы ойлар. – Алматы: Санат, 1997.
2. Қайдаров Ә. Қазақ тілінің мәдениеті. – Алматы: Ана тілі, 2004.
3. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977.
4. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Ғылым, 2008.
5. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999.
6. Сейілхан Қ. Қазақ сөз этикеті. – Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2010.
7. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Ана тілі, 1997.
8. Сыздықова Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997.
9. Сағындықұлы Б. Қазақ лексикасының этномәдени негіздері. – Алматы: Арыс, 2017.
10. Нұржанов Б. Тіл мәдениеті және тілдік қатынас. – Алматы: Білім, 2012.
11. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
12. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics

of Human Interaction. - Berlin: Mouton de Gruyter, 1991.

13. Watts R. Politeness. - Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

14. Lakoff R. The Logic of Politeness: Minding Your P's and Q's. // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. - 1973, p. 292-305.

15. Holmes J. Women, Men and Politeness. - London: Longman, 1995.

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Ешанкулова Гульмира Ширинбековна

Түркістан облысы, Келес аудандық білім бөліміне қарасты
"№25 С.Сейфуллин атындағы жалпы білім беретін мектеп" КММ -нің информатика
пәнінің мұғалімі
e-mail: geshankulova@bk.ru

Аңдатпа

Ұстаз – білім беру жүйесіндегі негізгі тұлға, ол мектеп жұмысының тиімділігін арттырып, оқушылардың жетістіктерін дамытудың басты факторларының бірі болып табылады. Қазіргі заман талабына сай мұғалім үнемі білімін жетілдіріп, жаңа әдістер мен технологияларды меңгеруі қажет. Ұлы ағылшын ағартушысы Уильям Уарттың «Жай мұғалім хабарлайды, жақсы мұғалім түсіндіреді, керемет мұғалім көрсетеді, ұлы мұғалім шабыттандырады» деген сөзі мұғалімнің шабыттандырушы ретіндегі рөлін айқындайды. Бүгінде педагогтың кәсіби дамуы мен ізденісі білім сапасын арттырудың негізгі жолдарының бірі болып табылады. Осы мақалада ұстаздың рөлі, оның білімін жетілдіру қажеттілігі, жаңа педагогикалық әдістер мен технологияларды қолданудың маңыздылығы қарастырылады.

Түйінді сөздер: ұстаз рөлі, білім беру, мұғалімнің кәсіби дамуы, жаңа технологиялар, педагогикалық әдістер, заманауи білім беру, оқыту әдістемесі, шабыттандыру, білім сапасы, инновациялық тәжірибе.

Жеті модульді тізбектелген сабақтар топтамасына жүйелі енгізе отырып тиімді сабақ өткізуді жүзеге асыру үшін мектептегі тәжірибеде сындарлы оқытуға негізделген Power Point бағдарламасына арналған сабақтар топтамасы жоспарланып өткізілді. Сабақты жоспарлау кезінде мақсаты мен күтілетін нәтижені нақты SMART-ға сәйкес анықталып, жоспарланса табыс критерийлері айқын болады. Соңғы күтілетін нәтиже ретінде оқушыларды Power Point бағдарламасының көмегімен таныстырылым жасауға қалыптастыру болып табылатын, сол нәтижеге жеттім.

Сабақты табысты жүргізу үшін топтық, жұптық, жеке жұмыстар жүргіздім. Сыныпта оқушыларды топқа бөлудің әртүрлі әдістерін қолданып көрдім. Бірінші сабағымда топқа бөлу үшін сынып оқушыларын ортаға шақырып, стол үстіндегі түрлі-түсті қағаздардың астына жазылған топ атауларын таңдаттым. Топ атаулары сәйкес келген оқушылар топ құрды. Екінші сабағымда топқа интербелсенді тақтадағы сан атауларының астына жасырылған топ атауларын таңдау арқылы бөлсем, үшінші сабақта оқушыларым әскери мектеп ұландары болғандықтан 1, 2, 3-ке саптық бөлу арқылы біріктірдім. Әртүрлі жолмен топқа біріккен оқушыларымды бақылай отырып, сыныптағы оқушылардың жақсы оқитындықтарына, жолдастық қарым-қатынасына қарай бірікпей, кез келген оқушылар топқа кездейсоқ біріккенін көрдім. Сабақтарымды өткізу барысында осылайша топқа бірігу оқушылардың өздерін әр қырынан көрсетіп, өз ойларын ұялмай еркін айтуына, топ жұмысына белсене араласуына әкелді. Сыныпта жақсы жұмыс атмосферасын қалыптастыру үшін барлық оқушы бағынатын топтық жұмыс ережесін құрастырдық. Бұл ережені топтағы оқушылар өздері ойлап шығарды. Оқушылар топ басшысын тағайындады, топ ішінде оқушылардың жұмысына талдау жасады, бағалау қағазын толтырып отырды.

Сабақтың күтілетін нәтижесіне жетуде оқушылардың сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту үшін топтық жұмыстың ЖИГСО, «Ақылды доп», «Домино» әдістерін сабақтарымда қолдандым. ЖИГСО әдісін пайдаланғанда оқушылар берілген тақырыпты мұқият оқыды, басқа топ мүшелерімен талқылады, өз тобына оралғанда мәліметті түсінікті тілмен баяндады. Бұл жұмыс барысында топқа біріккен

оқушылардың сұхбатқа қатысуына, өз ойларын сыныптастарына жеткізуіне, басқалардың ойын тыңдай білуіне көңіл аудардым. Ары қарай оқушылар сыныптастарымен талқылаған ақпараттарын өз тобына түсіндірді. Осылайша ұжым мүшелері бірін-бірі оқытуға, сол арқылы ойлануға үйренді. Жаңа тақырып бойынша постер сызды. Постерді қорғауға кез келген оқушының алдына стикер жапсырдым, бұл жағдайда топтағы әр оқушы тақырыпты талдауға дайын болды.

«Ақылды доп» әдісін үй тапсырмасын сұрау үшін пайдаландым. Кез келген топ мүшесі қолындағы допты топтың басқа мүшесіне лақтырып, үй тапсырмасы бойынша кез келген сұрақ қойды. Допты алған оқушы сұраққа жауап берді және допты басқа оқушыға беріп, езі сұрақ қойды. Осылайша үдеріс жалғаса берді. Жауабы дұрыс болмаған оқушыларға сыныптастары көмек көрсетті. Осы әдіс оқушылардың көңілінен шықты, жұмысқа барлық оқушылар қатысты, оқушылар сыныптастары қандай сұрақ қоятынын алдын ала білмеді, сұрақ жауабының дұрыс-бұрыстығын оқушылар өздері айтып, толықтырып отырды.

«Домино әдісінде» топтағы оқушылардың алдына карточкалар таратылды. Карточкалардың бір бөлігінде сұрақ, екіншісінде басқа сұрақтың жауабы болды. Оқушылар ондағы сұрақтың жауабын басқа карточкадан іздеп, дұрысын қасына қойды. Ары қарай екінші бөлігіндегі сұраққа жауап іздеді. Ойын ретінде ұйымдастырылған бұл әдістің тиімділігі оқушылар бірігіп сұрақтың жауабын іздейді, бір-бірінің ойына күмән келтірді, бұрын өткендерді еске түсіруге ынталанды, білім мен түсінігін толықтырды.

Үлгерімі орта, өзіне, біліміне сенімділігі аз, ұяң оқушылар топта басқа оқушылармен бірігіп жұмыс істей отырып жақсы жағына қарай өзгерді, олар ақылға қонымды мәлімет ұсынды, қатысушыларға сұрақ қойды, идеяларын айта отырып айтқандарын дәлелдеді, жеке қабілеті ашылды, тақырыптарды бірге талқылап, өз ойларын еркін айтты, сенімділік жоғарылады. Осы жұмыстар барысында оқушыларды бақылай отырып талантты және дарынды оқушыларды, көшбасшыны анықтадым. Олардың айтқандары көпшіліктің көңілінен шықты, жұмыс барысында олар тізгінді

қолдарына алып, жұмысты дұрыс ұйымдастыруға басшылық жасады, белсенділік танытты.

Жаңа сабақты бекіту және алған білімдерін тексеру мақсатында АКТ-ны қолдана отырып оқушылар компьютерде практикалық жұмыстар орындады. Тапсырмалар ақпаратты ғаламтордан іздеу, оны таныстырылымда қолдану, анимация, эффектілер, гиперсілтемелер қолданудан құралды. Оқушылардың практикалық жұмысын бақылай отырып мынадай тұжырымға келдім: оқушылардың көпшілігі компьютерді жақсы меңгерген, ғаламтордан керек ақпаратты қиналмай тез тапты, таныстырылымды көрсетілген үлгіде безендірді, гиперсілтеме, эффектілерді қиналмай қойды.. Өздерінің болашақ мамандықтарына қатысты болғандықтан оқушылар таныстырылым жасауда ерекше құлшыныс білдірді, ғаламтордан, басқа да дереккөздерден ақпарат жинады, оны құрылымдап, презентация жасады, қорғады. Оқушылардың жұмыстары тақырыпты жақсы ашты, жұмыстарын интербелсенді тақтада қорғады. Осы кезде оқушылардың алғашқы сабақпен салыстырғанда сөйлеу мәнері жақсарғанын, тақырыптың ішінен қажетті мағлұматты таңдай отырып, таныстырылымды тыңдаушыларға тартымды, түсінікті тілмен жеткізгенін көрдім.

Оқуды бағалау үшін сыныптасын және өзін-өзі бағалау әдісін қолдандым. Оқушылардың жұмысы «Екі жұлдыз, бір тілек», «Бағдаршам» арқылы бағаланды. Бағалау дискрепторы арқылы оқушылар өздерін, көршілерін бағалады. Алғашқы сабақта олар бір-бірінің көңіліне қарап бағдаршамның жасыл түсін көтерген еді. Кейінгі сабақтарда олардың бағалауы әділ болды, сыныптастарының жұмыстарының жақсы жақтарымен қоса кемшіліктерін бүкпей ашық айтып, дұрыстау жолдарын көрсетті. Бағалау дискрепторы арқылы өз-өздерін бағалауға нәтижесі жақсы болды, оқушылар өздерінің қандай кемшіліктер жібергендіктерін бүккен жоқ.

Сабақтың соңында оқушылар кері байланыс жасау үшін «Маған не қиын болды?», «Не ұнады?» деген сұрақтар бойынша тілектерін стикерге жаздырып қалдырды. Алғашқы сабақта олар «Бәрі жақсы», «маған сабақ ұнады» деп жазса, үшінші сабақта «Мен келесі

сабақта сілтемелер бойынша тереңірек білгім келеді» деген сияқты тілектерін жазып қалдырды. Көпшілігі оқыту мен оқудағы жаңа әдістердің қызықты екендігін айтты, сабақтарда осы әдіс-тәсілдер қолданылса екен деп тілек айтты.

Информатика пәнін оқытатындықтан сабақтар өткізуде АКТ-ны көп қолдандым: ақпаратты ғаламтордан іздеу, компьютерде таныстырылым жасау, интербелсенді тақтаны пайдалану, жұмыстарын компьютерге сақтау, жұмыстарын редакциялау, тексеру. Оқушылардың алған білімдері болашақта тиімді, себебі кез келген мамандық саласында таныстырылым жасау, көрсету қазіргі заман талабына сәйкес келеді. Осы өткізген сабақтарымнан байқағаным сабақ үстінде жұмыссыз отырған оқушы байқалмады, барлығы қандай да болмасын оқу-танымдық іс-әрекетке басқалармен бірігіп қатысып отырды, жұмыссыздыққа уақыт болмады. Оқушылардың барлығы сабақта өз пікірін көпшілік талқысына салды. Оқушылар берілген тапсырмалар бойынша ғаламтордан, басқа дерек көздерінен ақпаратты көп іздестірді, жауаптары мазмұнды, фактілерге негізделген болды. Мен оқушыларға кеңесшісі ретінде бағыт бердім, барлық белсенділік оқушыларға жүктелді.

Сыныптағы барлық оқушылардың оқу үдерісін бақылай алуды, барлық оқушылар оқуда табысты болуына қол жеткізу үшін сабақтарды дұрыс жоспарлау мен бағалауды, оқушылардың дамуына ықпал ететін әлеуметтік, эмоциялық, танымдық факторларды дамытуды көздеп отырмын. Ұстаз еңбегінің жемісі – білімді де тәрбиелі шәкірті. Педагогтар заман талабына сай білімін үнемі толықтырып отыруы міндет екенін дұрыс сезінуі қажет. Адами және кәсіби құндылықтарын, өзіндік ұстанымын жаңа форматты сабақ беруде, сындарлы оқытуда сыни көзқарасы қалыптасқан ұстаз жас жеткіншекті тәрбиелеу мен оқытуда зор үлеске жетері ақиқат.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ

Исаева Айгуль Амановна

Жамбыл облысы, Тараз қаласы
Төле би атындағы №8 гимназия
Бастауыш сынып мұғалімі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Қазіргі заманның басты талаптарының бірі – білімді, логикалық ойлауы дамыған, шығармашылық тұрғыдан жаңаша және тәуелсіз ойлай алатын тұлғаны қалыптастыру. Мектептегі оқыту үрдісінің негізгі мақсаты – оқушылардың білімді игеру кезінде ойлау қабілетін дамыту, олардың танымдық әрекетін белсендіріп, жан-жақты дамыған жеке тұлға тәрбиелеу. Оқытудың міндеті тек білім беру ғана емес, сонымен қатар оқушылардың ойлау қабілетін жетілдіру, алған білімдері мен дағдыларын тәжірибелік іс-әрекетте қолдана білуге үйрету болып табылады. Осылайша, білім беру жүйесі оқушыларды болашақта ғылыми-танымдық және тәжірибелік қызметке дайындаудың маңызды құралына айналады.

Түйінді сөздер: білім беру, оқыту үрдісі, логикалық ойлау, шығармашылық қабілет, танымдық әрекет, жеке тұлға, білім мен дағды, тәжірибелік іс-әрекет, оқушыларды дамыту, білім сапасы.

Балалардың ойлауын дамыту туралы М.Жұмабаевтың сөзімен алсақ: «Ойлау жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр, сондықтан басқыштап іс істеу керек. Оқулықтағы берілген тапсырмалар, суреттер баланың жанына дұрыс әсер ететіндей, оқушының оқуға, білімге деген ынта – ықыласы, құштарлығы болуы керек». Оқу материалын балалардың ойлау қабілеті жетерліктей жас ерекшеліктерін ескере ұйымдастырса ғана, оның ойлау қабілетінің дамуына мүмкіндік туады. Сондықтан да мұғалім балаларды үнемі ойланып оқуға бағыттауы тиіс, бұған оқу үрдісін жүйелі ұйымдастыру, сабақта бала логикасын дұрыс дамыта алатын мүмкіндіктерді мол пайдалану арқылы жетуге болады. Дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары туралы ғылым логика деп, ал ой қорытындыларының объектив пікірлерге негізделетін процесі логикалық ойлау деп аталады. Логикалық ойлаудың ерекшелігі – қорытындылардың қисындылығында, олардың шындыққа сай келуінде. Логикаға түскен құбылыс түсіндіріледі, себептері мен салдарлары қатесіз анықталады. Ұғымдар арасындағы байланыстар мен қатынастар логикалық ойлау жолымен ашылады. Бұл байланыстар мен қатынастардың дұрыстығын теріске шығаруға болмайтыны пікірлерде көрсетіледі. Психолог – ғалымдар: Н.Н. Поспелов, Ю.А. Петров, А.Н. Леонтьев, «логикалық ойлау» ұғымына нақты анықтама берген. Олардың пікірінше «логикалық ойлау» дегеніміз логика заңдылықтарын пайдалана отырып ой-пікірлерді, тұжырымдарды қолдануға негізделген ойлаудың бір түрі. Оқушылардың логикалық ойлау қабілеттерін дамыту жөнінде А.В. Запорожец, Л.Н. Венгер, И.С. Якиманская еңбектері жарық көрді. Жоғарыдағы авторлардың пікірлерінше «Логикалық ойлауды дамыту» дегеніміз: барлық логикалық ойлау операцияларын (талдау, жинақтау, салыстыру, жалпылау, саралау) арнайы жүйелі түрде қалыптастыру; ойлау белсенділігін, өзбеттілігін дамыту. «Логикалық ойлау – логикалық сөйлеудің негізі, ал мұны – логикалық сөйлеуді ұстаз дамытуға тиіс», деп көрсетті К.Д. Ушинский. Бастауыш сынып баланың логикалық ойлауын дамытудың негізгі кезеңі деп есептеледі. Өйткені логикалық ойлау кейінірек бейнелік ойлаудың негізінде қалыптасады, ауқымы

кеңірек мәселелерді шешуге ғылыми білімдерді меңгеруге мүмкіндік береді. Әйтседе бұл баланы қайткенде де, неғұрлым ертерек логикалық «жолға» шығару дегенді көрсетпейді. Біріншіден, ойлаудың логикалық формаларын игерудің өзі ойлаудың логикалық жетілген бейнені формалары ретінде игерілмейінше, толық құнсыз күйде қалып отырады. Дамыған көрнекі схемалық ойлау баланы логика табалдырығына жеткізеді. Екіншіден, логикалық ойлауды игеріп болғаннан кейін, бейнелік ойлау өзінің мәнін ешбір жоғалтпайды. Тәжірибе барысында жасөспірімдерде ой тұтастығының сақталмауы байқалады.

Мұндай қателерді болдырмау үшін оқушының ой жүйелілігінің қажеттігін сезінуіне көз жеткізудің амал – тәсілдерін тауып, орнықты ой түйіндеуге жетелеу қажет. Ал оқушылардың ойлауын дамытып, дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйрету – математика сабағының міндеті. Жаңа буын математика оқулығының басты ерекшеліктерінің бірі – оның әрбір сабаққа лайықталған материалы, негізінен алғанда, төрт текті жаттығулардың тобынан тұрады. Солардың бірі – балалардың шығарамашылық іс-әрекетке бейімдеу мақсатын көздейтін, оқулықта жасыл түсті қоршауға алынған шығарамашылық жаттығулар. Бұрынғы оқулықтардың ешқайсысында жаттығулардың осындай тобы қарастырылмағандықтан, қазіргі мектеп тәжірибесінде шығарамашылық жаттығуларды орындаумен байланысты оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастыруда үлкен қиындықтар туындап отыр. Оқушылардың шығарамашылық жаттығуларды орындау икемділігін бағдарлама талаптары деңгейінде қалыптастыруда айтарлықтай кемшіліктер мен олқылықтар орын алуда. Математиканы оқыту процесінде жаттығулардың алатын орны ерекше. Жаттығу дегеніміз не? Жалпы алғанда, ғылым мен тұрмыстың әр алуан салаларында, «жаттығу» термині әр түрлі мәнде қолданылады.

Ал,

педагогикалық әдебиетте жаттығу ұғымы оқытудың әдісі жөніндегі дәстүрлі түсінікпен іштей байланысты мағынада анықталады. Анықтамалардың көпшілігі, жаттығу дегеніміз білімді бекітудің және білік пен дағдыларды қалыптастырудың, сондай –ақ

оқушылардың ойлау қабілетін дамытудың негізгі әдістерінің бірі дегенге әкеп саяды. Математикалық білімді жаттығулар орындау негізінде игеру мәселесіне ғылым тарихында ұлы жаңалықтар ашқан атақты ғалымдар да жоғары баға берген. Мәселен, ұлы ағылшын ғалымы И.Ньютон жаттығулардың теорияға қарағанда, көп нәрсеге үйрететіндігіне назар аударған. Жаттығулар алуан түрлі болады және олар, ең алдымен, оқу пәнінің ерекшелігіне байланысты ажыратылады. Кең мағынада алғанда, математикалық жаттығу деп кез келген математикалық мазмұндағы тапсырмаларды түсінеміз. Басқаша айтқанда, математикалық жаттығуларды құрылысы жағынан мысалдар, есептер, логикалық жаттығулар, есеп құрастырумен байланысты жаттығулар, т.с.с. деп бөлуге болады. Қазақстан Республикасы бастауыш білімнің мемлекеттік стандартына сәйкес, математикалық білімнің жаңа мазмұны біртекті емес және әр түрлі екі деңгейді қамтиды. Олар міндетті және мүмкін деңгейлер. «Міндетті деңгейге бастауыш мектеп көлеміндегі берік игерілуі тиісті материалдар жатады. . Ал, мүмкін деңгейге, мазмұны тұрғысынан алғанда, негізгі мәселемен үйлесетін, алайда оқушының математикалық ой-өрісін кеңейтуге бағытталады, үйреншікті емес түрде ұсынылатын және де оны орындау шығармашылық іс-әрекетпен ұштасатын және де оны орындау шығармашылық іс-әрекетпен ұштасатын материалдар жатады. Мұның бәрі міндетті деңгейдің материалымен кеңейте және тереңдете түсуге қызмет етеді, математиканың жүйелі курстарының аса маңызды тарауларын ілгеріде оқытып – үйретудің негізін қалайды. Сондай-ақ балалардың дамуына әсерін тигізеді және негізгі материалды терең меңгеріп алуға көмектеседі».

Жаңа буын оқулықтарында бастауыш математикалық білім мазмұнының мүмкін деңгейін қамтамасыз ету мақсатында ұсынылып отырған жаттығулар ерекше назар аудартады. Олар бір сарынды іс-әрекеттер орындаудан бас тарта отырып, өзгермелі әр түрлі бағыттағы ізденістер тудыру арқылы оқушыны шығармашылық әрекет жағдайына енгізуге мүмкіндік жасайды. Шығармашылық жаттығулар ұсынылғанда, оқушының алдында мақсатқа өзіне мәлім әрекет тәсілімен

жете алмайтын проблемалық жағдаят пайда болып, ол оқушының интеллектуалдық қиналуын туғызуы мүмкін. Осының барысында оқушы жаңа әрекет тәсілін іздестіру бағытындағы шығармашылық сипаттағы іс-әрекеттер орындауға талпынады. Осы тұрғыдан алғанда математикалық жаттығуларды, біздің пікірімізше, шығармашылық жаттығулар деп атаған орынды сияқты. Шығармашылық жаттығу – бұл нақты мәні берілмеген, есепті шартты математикалық заңдылықтар арқылы орындау. Шығармашылық тапсырмалар оқушылардың жаңа бір нәрсені ашуы, яғни оқушы өзін белгілі бір жаңалықтардың авторы ретінде сезінеді. Бұл оған белгілі бір пән төңірегіндегі қызығушылығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Яғни, оқушыны өзіне тарта, баули түседі. Оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға бағытталған стандартты емес тапсырмаларды шығармашылық жаттығулар деп атаймыз. Сондықтан шығармашылық жаттығуды ұдайы жүргізе отырып біз оқушылардың тек пәнге деген қызығушылығын ғана емес, логикалық ойлауын да дамыта аламыз. Мектеп тәжірибесінде шығармашылық жаттығулар үздіксіз орындалмай жатқандығы белгілі. Кейбір мұғалімдер шығармашылық жаттығу міндетті деңгейге жатпайтындықтан оны орындамайды, орындағанымен сабақ соңында асығыс шешуін оқушыларға жалпылама айтқыза салады, яғни талдау жүргізілмейді. Балаларда ой операциялары толық жүргізілмегендіктен логикалық ойлаудың даму деңгейі төмен болады. Ал оқушылардың логикалық ойлауын дамытудың бір жолы – шығармашылық жаттығуды жүйелі орындату. Сыныптағы оқушылардың білім деңгейі бірдей емес. Олардың ішінде математиканы сүйіп оқитын, оған деген ынтасы зор оқушылар да бар. Оларды жеңіл, бірыңғай жаттығулар орындау жалықтырады. Сондықтан мұғалім оқушыларға міндетті емес тапсырмаларды үнемі орындатып отыруы тиіс. Оқушылардың логикалық ойлауын дамыту үшін: есепті, жаттығуларды талдай білу іскерліктерін қалыптастыру; сызба графикалық модель бойынша есеп объектілерінің арасындағы байланыстарды түсіндіру; Есептегі нақты заттарды оның моделімен ауыстыру; Пәнге деген қызығушылығын, сүйіспеншілігін арттыру; Сыныпқа дұрыс

психологиялық жағдай орнатуға мүмкіндік туғызу. Оқу процесіндегі осындай іс-әрекеттердің арқасында қоғам талап етіп отырған шығармашылық қабілеті жоғары, өз ойын жүйелі де ашық айта алатын, қоғамға еркін сіңетін, өндіріске белсене араласатын азамат қалыптасады.

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ
ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ БАРЫСЫНДА ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Кипчакбаева Парида Джолдасовна

Түркістан облысы, Сарыағаш ауданы, Еңкес елді мекеніне қарасты
№ 21 Яссауи атындағы жалпы орта мектебі, бастауыш пәні мұғалімі.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Бұл зерттеу бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық дағдыларын дамыту барысында құндылықтарды қалыптастыру мәселесін қарастырады. Қазіргі жаһандану дәуірінде функционалдық сауаттылық адамның әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуына және өмір бойы білім алуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Бастауыш білім беру кезеңінде оқушылардың белсенділігі, шығармашылық ойлауы, шешім қабылдау қабілеті және өз кәсібін саналы түрде таңдау дағдылары қалыптасуы қажет. Бұл мақалада функционалдық сауаттылықтың маңызы, оны дамытудың әдістері мен құралдары, сондай-ақ оқушыларды зияткерлік, рухани және әлеуметтік тұрғыдан дамытудағы рөлі талданады. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде функционалдық сауаттылықты арттыру – білім алушылардың өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мен оларды болашаққа бейімдеудің басты құралы болып табылады.

Түйінді сөздер: функционалдық сауаттылық, бастауыш сынып, білім беру, құндылықтарды қалыптастыру, шығармашылық ойлау, оқушылардың дамуы, білім сапасы, заманауи оқыту әдістері, құзыреттілік, әлеуметтік бейімделу.

Қазіргі білім беру жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту басты міндеттердің бірі болып табылады. Білім беру үдерісінде оқушыларға тек теориялық білім беріп қана қоймай, олардың күнделікті өмірде қолдана алатын дағдыларын қалыптастыру маңызды. Функционалдық сауаттылық адамның ақпаратты қабылдау, оны талдау, дұрыс шешім қабылдау және алынған білімді өмірлік жағдайларда тиімді пайдалану қабілетін сипаттайды. Бұл қасиеттер оқушылардың болашақта табысты тұлға ретінде қалыптасуына тікелей әсер етеді.

Бастауыш сынып оқушылары үшін функционалдық сауаттылықты дамыту барысында олардың танымдық белсенділігін арттыру, шығармашылық қабілеттерін жетілдіру және өз ойын еркін жеткізу дағдыларын қалыптастыру қажет. Қазіргі білім беру жүйесінде мұғалімдер жаңа әдістер мен технологияларды қолдана отырып, оқушылардың қызығушылығын арттыруға бағытталған тәсілдерді пайдаланады. Дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар, оқытудың инновациялық түрлері де кеңінен қолданылады.

Проблемалық оқыту әдісі оқушыларды өз бетінше ойлануға, сұрақтарға жауап іздеуге және өз шешімдерін негіздеуге үйретеді. Бұл әдіс оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін дамытады және олардың ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді. Мысалы, мұғалім экологиялық мәселелерді талқылау барысында оқушыларға су ресурстарын үнемдеу қажеттілігі туралы сұрақ қояды. Оқушылар мәселені зерттеп, өз шешімдерін ұсынады, осылайша функционалдық сауаттылық дағдылары дамиды.

Жобалық әдіс оқушылардың зерттеушілік қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Олар берілген тақырып бойынша ақпарат жинап, оны талдап, қорытынды жасайды. Бұл әдіс оқушылардың өз ойын еркін білдіруіне, дәлелдер келтіруіне және шығармашылық тұрғыдан жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Мысалы, бастауыш сынып оқушылары «Қоршаған орта және біз» тақырыбында жоба жасап, табиғат қорғау шараларын зерттейді. Жоба барысында олар өз идеяларын визуалды түрде көрсетіп, презентация жасауды үйренеді.

Ойын технологиясы – бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытудың тағы бір тиімді құралы. Ойын арқылы балалар оқу материалын жеңіл меңгереді және өзара қарым-қатынас дағдыларын жетілдіреді. Қаржылық сауаттылықты дамыту үшін оқушыларға ақшаны үнемдеу және бюджетті жоспарлау бойынша рөлдік ойындар ұйымдастырылуы мүмкін. Бұл олардың күнделікті өмірде қаржыны дұрыс басқаруға үйренуіне көмектеседі.

Интерактивті оқыту әдістері функционалдық сауаттылықты дамытуда маңызды рөл атқарады. Бастауыш сынып оқушылары заманауи технологияларды тез меңгереді, сондықтан оқытуда интерактивті тақталар, онлайн платформалар мен мультимедиялық материалдарды қолдану оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады. Мысалы, табиғат құбылыстарын зерттеуде виртуалды зертханалар қолдану оқушылардың теориялық білімдерін тәжірибемен ұштастыруға мүмкіндік береді.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың маңызды аспектілерінің бірі – ұлттық құндылықтарды дәріптеу. Қазақ халқының бай мәдениеті мен дәстүрлері оқушылардың рухани дамуына ықпал етеді. Бастауыш сыныпта мақал-мәтелдерді, халық ертегілерін, ұлттық ойындарды пайдалану арқылы оқушылардың ой-өрісін кеңейтуге және ұлттық сана-сезімін қалыптастыруға болады. Мысалы, қазақтың «Білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар» деген мақалы білімнің маңыздылығын көрсетеді, ал ертегілер арқылы балалар адамгершілік құндылықтарды бойына сіңіреді.

Бастауыш сыныпта функционалдық сауаттылықты дамыту оқушыларды болашаққа дайындаудың тиімді жолы болып табылады. Оқыту әдістерін дұрыс таңдау және оларды жүйелі түрде қолдану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігі мен өмірлік дағдыларын жетілдіруге болады. Осылайша, білім беру үдерісінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру – бүгінгі заман талабына сай бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеуге бағытталған маңызды қадам.

Біздің еліміз осы кезге дейін PISA халықаралық зерттеуінің

4 цикіліне (2009, 2012, 2015, 2018 жылдар) қатысып келеді. Халықаралық зерттеудің негізгі үш бағыты олар: математикалық сауаттылық, жаратылыстану-ғылыми сауаттылық және оқу сауаттылығы.

«Оқу сауаттылығы» термині кең мағынада қарапайым оқу біліктілігін емес, мәліметтерді айқындай білу қабілеттімен анықталады. Мектеп жасындағы балалардың тек оқу техникасын меңгеруі қазіргі таңда қабілеттілік болып есептелмейді. Оқу сауаттылығы туралы түсінік білім алушылардың әртүрлі форматтарда берілген мәтіндерді түсіне білуі, олардың мәні мен мазмұнын түсініп тұжырымдауы және білім алушылардың мектептен тыс уақыттарда, әртүрлі өмірлік жағдаяттарды шешуде оқығанын қолдана білу іс-әрекеттеріндегі қызметтерін бағалауға негізделген. Сөзімізді нақтылай түссек, оқу сауаттылығы – жазба мәтіндерді түсіну, өз мақсатына жету үшін оның мазмұнын қолдану, қоғам өміріне белсенді қатысу үшін білімі мен мүмкіншіліктерін дамыту қабілеті.

3 сыныптың Су тіршілік көзі бөліміндегі «Мақтаншақ көлшік» тақырыбын алайық.

Оқу бағдарламасына сәйкес оқыту мақсаттары: 3.1.3.1. Тыңдаған материалдың ұзақтығы 1,5 –2 мазмұны бойынша сұрақтарға жауап беру және даму желісі бойынша иллюстрациялар орналастыру/кесте толтыру/мазмұндау

3.2.4.1. Жоспар (сурет, сызба түрінде) және тірек сөздер негізінде оқиға желісін сақтай отырып мазмұндау

Сабақтың мақсаты: Тыңдаған материалдың мазмұнын түсінеді, сұрақтарға жауап береді, суреттер мен тірек сөздер арқылы оқиға желісін мазмұндайды

Бағалау критерийлері: Тыңдаған мәтіннің мазмұнын түсінеді.

Тақырып бойынша сөйлейді.

Сабақтың барысы бойынша:

Барлық келтірілген оқырман біліктілігі өзара байланысты және бірін орындау екіншісінің табысты орындалуына ықпалын тигізеді. Бірінші амалды (табу және алу) орындай отырып, білім

алушы мәтін ақпаратының жекелеген бөліктеріне, үзінділеріне тоқталады. Екінші амалды (біріктіру мен түсіндіру) орындау барысында білім алушы осы бөліктерді бір арнаға жүйелейді, тоғыстырады. Ал үшінші амалда (түсіну және бағалау) білім алушы мәтіндегі ақпаратты мәтіннен тыс ақпаратпен байланыстыру арқылы ұғынғанын, оның мәнін түсіну шеберлігін көрсете алуы тиіс.

Функционалдық сауаттылық – білім беру жүйесінің маңызды бағыттарының бірі, ол оқушыларға тек теориялық білім беріп қана қоймай, оны өмірде қолдана білу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Қазіргі заманғы білім беру реформаларының басты мақсаты – оқушыларды ақпаратты өздігінен меңгеруге, оны талдауға, шешім қабылдауға және білімді тәжірибеде пайдалануға үйрету. Бұл үдерісте бастауыш сынып оқушыларын функционалдық сауаттылыққа дағдыландыру ерекше маңызға ие.

Бастауыш сынып оқушылары білім алудың алғашқы кезеңінде түрлі танымдық дағдыларды меңгереді. Бұл кезеңдегі білім беру әдістерінің тиімділігі баланың болашақта білімді қаншалықты сәтті игеретінін және оны шынайы өмірде қолдана алатынын анықтайды. Сондықтан функционалдық сауаттылықты дамыту үшін жаңа педагогикалық әдістерді, инновациялық технологияларды және заманауи оқыту тәсілдерін енгізу қажет.

Функционалдық сауаттылықтың негізгі аспектілеріне ақпараттық, коммуникативтік, математикалық, жаратылыстану және қаржылық сауаттылық жатады. Бұл бағыттар оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Ақпараттық сауаттылық оларға қажетті деректерді іздеп, сұрыптап, оны тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Коммуникативтік сауаттылық өз ойларын анық жеткізуге, диалог құруға және пікір алмасуға үйретеді. Математикалық сауаттылық логикалық ойлау қабілеттерін дамытады, ал жаратылыстану сауаттылығы ғылыми таным негіздерін меңгеруге бағытталған.

Қазіргі таңда функционалдық сауаттылықты дамытуда проблемалық оқыту, жобалық әдіс, ойын технологиясы, интерактивті оқыту сияқты заманауи педагогикалық тәсілдер қолданылады. Проблемалық оқыту оқушылардың өз бетінше ойлауына,

мәселені шешу жолдарын табуға және логикалық қорытындылар жасауына көмектеседі. Жобалық әдіс зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді, ал ойын технологиясы оқыту үдерісін қызықты әрі тиімді етеді. Интерактивті оқыту оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың танымдық іс-әрекеттерін ынталандырады.

Функционалдық сауаттылықты дамыту барысында ұлттық құндылықтарды енгізу ерекше орын алады. Қазақ халқының мәдениеті, салт-дәстүрлері мен рухани мұралары оқушылардың дүниетанымын кеңейтіп, олардың ұлттық сана-сезімін нығайтуға ықпал етеді. Мақал-мәтелдер, ертегілер, аңыздар арқылы балалар адамгершілік қағидаттарды меңгереді, ал ұлттық ойындар олардың ойлау қабілеттерін дамытады.

Функционалдық сауаттылықты дамыту бастауыш сынып оқушыларының өз білімдерін өмірде тиімді пайдалануларына жағдай жасайды. Қазіргі заманғы білім беру әдістерін қолдана отырып, оқушылардың зерттеушілік дағдыларын дамыту, аналитикалық ойлау қабілеттерін қалыптастыру және оларды белсенді өмірлік ұстанымға бейімдеу маңызды.

Осылайша, функционалдық сауаттылықтың қалыптасуы білім беру сапасының жоғарылауына, оқушылардың жеке тұлға ретінде дамуына және олардың болашақта бәсекеге қабілетті азамат болуына ықпал етеді. Қазіргі педагогикалық тәжірибеде функционалдық сауаттылықты дамытудың кешенді тәсілдерін қолдану білім алушылардың жан-жақты жетілуіне мүмкіндік береді. Мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігі мен заманауи әдістерді тиімді пайдалана білуі оқыту сапасын арттыруға көмектеседі.

Болашақта функционалдық сауаттылықты дамыту білім беру саласында өзекті тақырыптардың бірі болып қала береді. Ғылыми-технологиялық прогрестің қарқынды дамуы, ақпараттық ресурстардың кеңеюі мен еңбек нарығындағы өзгерістер оқушылардың функционалдық сауаттылығын жетілдіру қажеттілігін арттыра түсуде. Сондықтан білім беру жүйесі үнемі дамып, оқыту әдістері жаңарып отыруы тиіс.

Әдебиеттер тізімі*

1. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Нұр-Сұлтан, 2020.
2. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Егемен Қазақстан, 2017.
3. Ысқақов А. Қазіргі заманғы білім беру технологиялары. – Алматы: Білім, 2018.
4. Қалиева Ш.Ф., Сманова Б.Ф. Бастауыш мектепте оқыту әдістемесі. – Алматы: Мектеп, 2019.
5. Сейітова Н.Ж. Функционалдық сауаттылық және оқыту әдістері. – Астана: Фолиант, 2020.
6. Сапарова Г.М. Ойын технологиясын пайдалану арқылы функционалдық сауаттылықты дамыту. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.
7. Құнанбаева С.С. Жоғары мектепте шетел тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2010.
8. Айтбаева А.Ш. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2015.
9. Педагогикалық инновациялар және заманауи білім беру технологиялары. – Алматы: Ұстаз, 2018.
10. OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2019.
11. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
12. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
13. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Кожағалиева Гүлзада Сапарғалиевна

Ақтөбе облысы
Темір ауданы Пос.Шұбарши
Шұбарши мектеп-бөбекжай-балабақшасы
e-mail: gulzada.kozhagalieva@mail.ru

Аңдатпа

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі жаңа технологияларды енгізу арқылы қарқынды дамып келеді. Білім беруде инновациялық технологияларды қолдану оқыту сапасын арттыруға, оқушылардың танымдық белсенділігін дамытуға және білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделуге мүмкіндік береді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, цифрлық ресурстар, қашықтықтан оқыту әдістері және жасанды интеллектке негізделген платформалар оқу үдерісін тиімді ұйымдастырудың маңызды құралдарына айналуға бастады. Бұл зерттеу жаңа технологиялардың білім беру жүйесіне әсерін, олардың артықшылықтары мен тиімділігін талдайды. Сонымен қатар, интерактивті оқыту әдістерін, мультимедиялық құралдарды, виртуалды және толықтырылған шындық элементтерін қолдану білім беру сапасын жақсартудың маңызды факторлары ретінде қарастырылады. Жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізу оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың шығармашылық және зерттеушілік дағдыларын дамытады.

Түйінді сөздер: білім беру технологиялары, инновациялық оқыту, цифрлық ресурстар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, қашықтықтан оқыту, жасанды интеллект,

Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің оқу-тәрбие үрдісін жүйелі ұйымдастыруына көмектеседі. Сонымен қатар мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбеттерінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Бүгінгі таңда білім ұйымдарындағы пәндерді дербес компьютер көмегімен оқыту нәтижелігін зерттеудегі ғылыми мәселелерді шешу ең басты орын алады.

Мектептегі пәндерді оқыту процесінде компьютерді қолданып сабақ өткізу мұғалім мен оқушы қарым-қатынасы жүйесін, олардың іс-әрекетінің мазмұнын, құрылымын, өзгерте отырып, олардың мотивациялық эмоциональдық ортасына, сезімінің өсуіне әсер етеді.

Ғалымдар биологияны – ХХІ ғасыр ғылымы деп танығандықта, ол жаңа ақпараттық технологияларымен тығыз байланысты. Қазіргі кездегі білім беру жүйесінде негізгі мақсат оқушыға жеке тұлға ретінде қарап оның дамуына көп көңіл бөлуде. Бұл пәнді оқыту мұғалімге зор міндеттерді талап етеді, өйткені ол бүкіл сыныптың қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс. Міне, осы жағдайда жаңа технологиялардың көмегі зор. Оқыту үрдісін компьютерлендіру мақсатында интерактивті тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген. Интерактивті әдіс – диалогтік әдіс, нәтижесінде сабаққа қатысушылар бір-бірімен байланыса отырып, мәселелерді шешеді. Интерактивті тақта мектеп сыныптарында әр пән бойынша, соның ішінде биологиядан зертханалық сабақтарды өткізген кезде оның құрылғылары (датчиктері) қолданылады. Қарапайым тақта және компьютер проекторына қарағанда, интерактивтік тақта сабақ мазмұнын кеңінен ашуына мүмкіншілігі өте зор. Интерактивтік тақтаны пайдалану кезінде үлкен жетістікке қол жеткізу үшін, тек қана сауатты сабақ жоспарлап, керекті материалдарды дайындау керек [1].

Оқушылар биология сабағында арнайы компьютерлік бағдарламалар мен электрондық оқулықтарды пайдалану арқылы кез-келген тақырыпты өздері меңгереді. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға, олардың ой-танымын кеңейтуге, өз бетінше шығармашылықпен, ізденімпаздықпен жұмыс жасауына көп көмегін тигізеді. Биология пәні бойынша компьютерлік тестілеуді қолдану оқушылардың интеллектуалдық танымын арттырады. Оқушылар бір тестілеуден жақсы нәтижеге жеткенше бірнеше қайтара өтеді. Бұл тестілердің барлығы биология бойынша мемлекеттік білім стандарты талаптарына сәйкес келеді. Ол оқушылардың интеллектін, логикалық ойлауын және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, тірі табиғатты, ағзаларды толығымен түсінуге ықпал жасайды. Биология пәнінің кейбір тараулары ойлануды, талдай білуді, салыстыруды қажет етеді. Оған биология кабинетінің жағдайы келе бермейді. Айталық, адам қаңқасы, микроскоп, ұлғайтқыш әйнек, сүтәттер т.б. тәжірибе жасайтын құралдардың болмауы [2].

Биология сабағында компьютерді пайдалану оқу үрдісінде мұғалімі мен оқушының оқудың жеке дара шығармашылықпен жұмыс жасауына мүмкіндік береді.

Жаңа сабақты түсіндіру барысында сабақтың мазмұнын дайын күйінде бермеуге тырысамын. Оқушылардың өздігінен танып-білу дағдыларын қалыптастыра отырып, жаңа тақырып бойынша анықтама, ережелерді өздері құрастырып тұжырымдай білуіне жетелеймін. Ол үшін оқытудың интерактивті формаларын сабақта қолданамын.

Биология сабағын өтуде өз пәніме деген оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін сабақты түрлендіріп, өмірмен байланыстырып, қазіргі заман талабына қажетті білім алуға жағдай жасауға тырысамын. Оқушыларды сабақтан жалықтырып алмас үшін бүгінгі күндегі жаңа технология бойынша сабақ үлгілерін ойластырып, күнделікті жоспарға өзгерістер ендіріп, сайыс, дебат, ХХІ ғасыр көшбасшысы түрінде сабақтар өткіземін. Және сабақта оқытудың интерактивті әдістері мен СТО бағдарламасының кейбір элементтерін көп қолданып жүрмін. Сонымен бірге биология сабақтарында оқушыларға мынадай талаптар қойылады:

- үйге берілген тапсырманы оқулық бойынша оқу;
- оқыған материалды биологиялық тілде айтып шығу;
- тақырыпқа байланысты таблица жасау, тірек-сызбасын сызу, негізгі терминдерді жатқа айту;
- тақырыпқа сай өз пікірін айта білу,
- қосымша ақпарат көздерінен алынған материалдармен тақырыпты толықтыра білу.

Осы талаптарды өз деңгейінде орындаған оқушыны қабілетті деп танып, ол оқушымен мынадай жеке жұмыстар жүргіземін.

Қазіргі оқу үрдісінде дәстүрлі емес сабақтар, кештер, дидактикалық ойындар, әр түрлі әдіс-тәсілдер кеңінен қолданылып жүр. Ұстаз қандай әдіс-тәсіл қолданса да мақсат біреу, ол оқушыға тиянақты да сапалы білім беру және оны әр түрлі қосымша материалдар мен оқушының тиянақты да сапалы білім беру және оны әр түрлі қосымша материалдар мен оқушының есінде қалатындай етіп ұйымдастырып бекіту. Ұстаз оқушылардың пәнге қызығуын арттыру мақсатында өз тарапынан шығармашылық ізденістер жасап, әр түрлі дидактикалық кештер ұйымдастыруы керек.

Биология пәнінің дидактикалық ойын кештерінің мазмұны тіршіліктің құндылығын, биологиялық мәселелердің маңыздылығын жете түсінуге, оқушылардың өмірге деген көз қарастарын жан-жақты дамыту, оқытудың теориялық бағытын, практика жүзінде іске асыру, қоршаған ортамызды аялай білуге үйрету және оқушыларға өмір сүру заңдылықтарын терең сезініп, оны дұрыс қабылдауына мүмкіндік береді. Оқушылардың сабақтағы белсенділігі олардың сабаққа деген қызығуларының артуымен тығыз байланысты. Әсіресе, дидактикалық ойындар оқушылардың көшбасшылық қабілеттерін жетілдіріп, өз пікірін дәлелдеуге, сыныптастарымен еркін пікірлесуге ықпалын тигізеді. Дидактикалық ойындар оқушыларды биологиялық материалдарға қызықтыруымен қатар алған білімдерін бекіту, тереңдету үшін де тиімді. Өйткені, дидактикалық ойындар оқушылардың танымын кеңейтіп, оның ойлау қабілетін

ізденімпаздығын еңбекқорлығын жетілдіруге, олардың жеке тұлғалық қабілеттерін тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады.

Ойын әрекетінің философиялық негіздерін ғылыми тұрғыдан қарастырған К.Гросс, Г.Спенсер, И.Хейзинга, И.Кант, В.Демин т.б. ғалымдар ойын теориясының қалыптасуы мен дамуын, ойын іс-әрекетінің әлеуметтік тұрғыдан маңызды жақтарын айқындап, оның бала қиялы мен ойлау қабілетіне оң әсер ететінін анықтаған.

Дидактикалық ойындар және қызықты жаттығулар арқылы теориялық білімді нақтылап, білім-білік дағдыларды қайталап және бекітуге арналған.

Қазіргі кезде ойын мәселесі бірқатар ауқымды зерттеулерде қомақты орын алып, оның баланы дамытудағы мәні анықталды. Оқушыларды дидактикалық ойындар арқылы әлемдік ізгілік пен әдептілік негіздерімен тәрбиелеу қолға алынды. Бұл үшін әлемдік тәрбиенің озық үлгілерін, сыннан өткен тәрбие көздерін биологияны оқыту барсында тиімді қодану қажет. Осы бағытта:

1.Идеялық-саяси, адамгершілік және эстетикалық тәрбие беру;

2.Дүниеге дұрыс көзқарас қалыптастыру;

3.Отанымыздың мейлінше бай, көркемдікті бағалай ілуге, елін, жерін қадір тұтып, сүйуге тәрбиелеу;

4.Балалардың алған білімдері мен оқу дағдыларын, шеберліктерін жетілдіру, тілін онан әрі дамыта түсу;

5.Еңбекке қызығу, еңбекқорлыққа тәрбиелеу керек.

Демек, биология сабақтарында дидактикалық, ойындарды оқушыларды жан-жақты тәрбиелеуге негіздеу қажет. Осыған орай биологияны дидактикалық ойындар арқылы меңгерту жұмыстарының мынандай мақсаттары болуы керек:

а) дидактикалық ойындарды тәлім-тәрбие көздерімен ұштастыруда биологиялық биологиялық жұмбақтарды, сауалғыларды, сөзерімдерді сөзжұмбақтарды оқыту барысында ойындар арқылы кеңінен қолдану;

ә) көркем шығармаларды дидактикалық ойын түрінде беру арқылы оқушылардың мәдениет пен әдебиетке дұрыс көзқарасын қалыптастыру;

б) дидактикалық ойындар арқылы оқушыларға шешендік сөздерді үйретіп, олардың биологиялық тілін қалыптастыру керек.

Ойынның маңызы туралы В.А.Сухломинский: «Ойын дегеніміз – орасан зор жарық терезе, осы терезе арқылы баланың рухани дүниесіне қоршаған дүние туралы түсініктерін, ұғымдардың ширақ тасқаны келіп құйылады. Ойын дегеніміз – бұл ынталық пен құмарлықтың отын жағатын ұшқын».

Биологиялық кештерде, КТК (көңілдер, тапқыштар клубы), брейн-ринг өткізу барсында, сабақты бекіту кезеңінде, үй тапсырмасын сұрау кезеңінде, үйірме жұмыстарында биологиялық жұмбақтарды қолдануға толығымен болады.

Дидактикалық ойын кеші – эмоциональды өте қызықты өтетін тәрбие жұмыстардың бірі. Өткізілетін дидактикалық ойын кештері тек тыңдаушы, көрермендерді ғана емес қатысушылардың қызығушылығына үлкен әсер етеді.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА

Қалдасбекова Айшат.

Жамбыл облысы, Жуалы ауданы
№30 Көктөбе орта мектебінің
химия және биология пән мұғалімі.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Болашақтың бүгінгіден де нұрлы болуына ықпал етіп адамзат қоғамын алға апаратын күш тек білімде ғана. Қазіргі кезде білім беру жүйесі өзгеруде. Оқушы тұлғасының маңызды құзыреттілігі – бұл оқуға қабілеттілік, сондықтан қазіргі заманғы мектеп әр түрлі мәселелерді өз бетінше шеше алатын, сыни тұрғыдан ойлана алатын, кез-келген ақпаратты қолдана алатын, білімдерін толықтыра алатын, қорғай алатын шығармашыл тұлғаны қалыптастыру бойынша жұмыс жасауы керек. Адамның сенімі, өзін-өзі дамытуы, білімді практикада қолдана білуі, яғни теориялық білімді күнделікті өмірде қолдану керек болған кезде білім функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталады. Қазіргі заманғы оқушыларда білімді практикада қолдана білуге, әртүрлі ақпараттарды қолдану қабілеттеріне ие емес екендігін байқаймыз. Заманауи мұғалім өз сабағында оқушылардың білімдерін практикада қолдана білу дағдылары мен дағдыларын қалыптастыруы керек. Оқыту процесінде білімді беру емес, оларды алуға ынталандыру, проблемалық оқыту арқылы жетістікке жету мүмкіндігін қарастыру.

Түйінді сөздер: білім беру технологиялары, инновациялық оқыту, цифрлық ресурстар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, қашықтықтан оқыту, жасанды интеллект,

Тұлғаның құзыреттілігін дамытудың алғышарты функционалдық сауаттылықтың белгілі деңгейінің болуы екендігі анықталды. Функционалдық сауаттылық – бұл адамның өзіне жүктелген немесе өз еркімен қабылдаған функцияларды орындауға дайындық деңгейі.

Функционалдық сауаттылықты дамыту процесі пәндік білім, білік және дағдыларға негізделген академиялық пәндер арқылы ойлау қабілеттерін қалыптастыру негізінде жүзеге асырылады.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың әр түрлі кезеңдерінде мұғалім мен оқушының іс-әрекеті арасындағы байланыс сабақтың әр кезеңінде жүреді: мақсат қою, жоспарлау, шешім қабылдау, іске асыру, нәтижелерді бағалау.

Биологиялық білім – адамзат мәдениетінің құрамдас бөлігі, әлемнің ғылыми бейнесін қалыптастырудың негізі. Биологиялық білімнің маңыздылығын, денсаулықты сақтау, қоршаған ортамен адекватты өзара әрекеттесу үшін оларды өмірде қолдану мүмкіндігін көрсету маңызды.

Оқушыларға ұсынылған тапсырмалар ақпараттық, коммуникативтік, күнделікті, танымдық сияқты құзыреттіліктердің дамуына ықпал етеді. Тапсырмалар мектеп оқушыларының оқу жұмысын күшейтуге, олардың ұйымшылдықтарын қалыптастыруға, өз бетінше оқуға, қажетті ақпараттарды табуға және қолдана білуге, топта, жұпта, жеке жұмыс істеуге, стандартты емес жағдайларда шешім табуға бағытталған болуы керек.

Бұл оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға, жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуын, білімді алудағы дербестікті қамтамасыз етуге, коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруға, ақпарат пен технологияны қолдана білуге, мәселелерді шешуге, іскерлік рухқа бағытталған ақпараттық-білім беру ортасын дамытуға ықпал етеді.

Биологиялық сауаттылық дегеніміз – адамның өзі өмір сүретін әлемдегі биологияның рөлін анықтау және түсіну, дұрыс биологиялық пайымдаулар жасау және биологияны қазіргі және болашақтағы қажеттіліктерді қанағаттандыратын етіп пайдалану қабілеті, шығармашыл, қызығушылық білдіретін және ойлайтын азамат.

Биология сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың көптеген мүмкіндіктері бар: алған білімдерін практикада қолдана білуге және оны әлеуметтік бейімделу процесінде қолдана білуге үйрету, құбылыстарды, процестерді түсіндіру, гипотезалар қою қабілеттерін қалыптастыру, сұрақтар қою және оларға жауап беру, талдау және синтездеу, зерттеу, эксперимент жасау және бұрын алған білімдерін пайдаланып қорытынды жасау.

1) «Егер ... болса, не болады?», «Түсіндіруге тырысыңыз ...»- құбылыстар мен фактілерді түсіндіруге арналған тапсырмалар.

2) «Қалай білуге болады?» когнитивті әдістерді қолдану.

3) «Қорытынды жасаңыз және түсіндіріңіз ... тұжырым жасау қабілетінің қалыптасуы, сіздің өмірлік тәжірибеңізді ұсынылған ғылыммен байланыстыруыңыз.

Оқушыларды сабақта өмірлік тәжірибеге сүйене отырып, алған білімдерін қолдана алатын іс-әрекетін ұйымдастыру формаларын үйрету. Мен оқушылармен білім жүйесінде бола отырып, белгілі бір процестердің ерекшеліктерін түсіндіре алмайтын, зерттелген материалдан немесе жүргізілген зерттеулерден қорытынды жасай алмайтын, ақпаратты қолданып өз бетінше немесе бірге жұмыс істейтін сәттерге тап болғандықтан, мен осы тақырыппен жұмыс істей бастадым. (топта, өз пікіріңді қорға)

Биология сабағы мәселелік жағдайларды ұсынылған тапсырмалар арқылы шешуге мүмкіндік береді, оны «ғылыми сауатты» адам бүгінгі мен ертеңі түсініп шешуі керек. Биологияны оқыту үдерісінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту проблемасы ситуациялық тапсырмаларды шешу және білімді жаңа жағдайларда өз бетінше қолдану қабілетін қалыптастыру аспектісінде жүзеге асырылады. Мен сабақтарымда осындай тапсырмаларды - ситуациялық тапсырмаларды қолдана бастадым. Олар білім алушыға ақпаратпен жұмыс жасау барысында зияткерлік операцияларды жүйелі түрде меңгеруге мүмкіндік береді: (білу-түсіну-қолдану-талдау-синтез-бағалау)

Ситуациялық тапсырманың ерекшелігі оның практикаға

бағытталған сипаты бар және оны шешу үшін нақты пәндік білім қажет.

Мұндай тапсырмамен жұмыс істеудің нәтижесі - сәттілік. Жетістік формуласы: меңгеру = игеру + білімді практикада қолдану. Ситуациялық тапсырмалар оқушылар үшін қазіргі және болашақ өмірде маңызды, олар оқу материалын, қосымша ақпараттар мен қажетті білімдерді зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Тапсырмалар оқушылар оқулық мәтіні және басқа да ұсынылған ақпарат көздері арқылы жұмыс істейтін, сұрақтарға жауап таба алатын, эксперимент жүргізетін, ақпаратты талдай және синтездей алатындай етіп жасалған. Оқушылар жаңа нәрселерді білуге және оларды практикада, күнделікті өмірде қолдануға үйренеді. Ситуациялық тапсырмалар биологиялық, интеллектуалды, коммуникативті құзыреттіліктерді қалыптастыруға, сабақта оқушылардың әртүрлі жұмыс түрлерін қолдануға мүмкіндік береді.

Іс жүзінде мен 6-8сынып оқушыларына арналған келесі тапсырмалар мысалын қолданамын:

1. Біз қандай жануар туралы айтып отырмыз?

Барлық омыртқасыздардың ішіндегі ең «ақылдысы»: жаттығуға бейім, есте сақтау қабілеті жақсы, геометриялық пішіндерді ажыратады - кішкене квадрат үлкенінен, тік төртбұрыш көлденеңінен, тіктөртбұрыштан тік, төртбұрыштан, ромбтан ерекшеленеді үшбұрыштан. Ол адамдармен танысады, оларды тамақтандыратындарға үйренеді. Егер сіз онымен жеткілікті уақыт өткізсеңіз, ол қолға үйретіледі. Біз өте жақсы сабақ береміз.

Жауабы: сегізаяқ.

2. Тік тұрған адамның жіліншігі 1500 кг-ға, кейде 1800 кг-ға дейін көтере алады. Сүйектің неге мықты және қатты екенін түсіндіріңіз?

Жауабы: сүйектердің беріктігі мен қаттылығы ондағы минералды заттардың салыстырмалы жоғары мөлшеріне байланысты.

3. Неліктен балалардың қаңқасы икемді, серпімді, тез деформацияланған, ұзақ және ауыр жүктеме кезінде дене тұрқы дұрыс емес күйде бүгіледі?

Жауабы: Балалардағы сүйектердің икемділігі мен серпімділігі олардағы органикалық заттардың салыстырмалы түрде көп болуына байланысты.

4. Шабылған ормандардың орнына күн сәулесі мол түссе де неге батпақтану процесі қарқынды жүреді?

Жауабы: Шабылған орманның орнынында биологиялық процес нәтижесінде мүктер қарқынды түрде көбейеді соның арқасында батпақтану процесі жүреді.

5. Неге қалалы жерде қына өспейді?

Жауабы: Себебі қынаға ең керекті жағдай оттекке бай таза ауа, олар ауа индикаторлары болып саналады.

6. Мұхиттың үстіңгі қабатында күміс түсті балықтар жүзеді, 200-400м тереңдікте қызыл балықтар жүзеді, ал одан тереңірек қара және көкшіл түсті балықтар жүзеді, ал су түбіндегі балықтар мүлде түссіз болады неге, түсіндір.

Жауабы: Себебі судың қабаттарына күн сәулесінің түсуіне байланысты, 200-400м тереңдіктегі балықтар қызыл-қоңыр балдырларға ұқсас боялған, ал су түбінде мекендейтін балықтар боялудың ешқандай биологиялық маңызы болмағандықтан олар түссіз болады.

Биология сабақтарында ситуациялық тапсырмалар дайындағанда мен жас ерекшеліктерін, сонымен қатар сыныптар аралығында функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың үздіксіздігін, оның қалыптасу деңгейін ескеруге тырысамын.

Қазіргі заманғы білім беруді жаңарту жағдайында оқытудың негізгі мәселелерінің бірі оқулық мәтінімен және биология сабағында жұмыс істеуге ұсынылатын басқа дереккөздермен жұмыс істеу кезінде мағыналық оқу дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Мағыналық оқу дағдыларын қалыптастыру функционалдық сауаттылықтың қажетті шарты болып табылады. Мағыналық оқудың мазмұнын мүмкіндігінше дәл және толық түсіну, алынған ақпаратты іс жүзінде түсіну, оны қолда бар біліммен байланыстыру, білім беруді қолдана отырып, ұсынылған тапсырмаларды орындау кезінде түсіндіру, бағалау және қолдану қабілеті, биология және басқа пәндер бойынша оқу-танымдық мәтіндер. Биология сабағында

мәтінмен жұмыс жасау оқушыларды танымдық белсенділікке, жетістікке итермелейді, ынтымақтастық пен бірлескен жұмыс атмосферасын қалыптастырады, бұл мемлекеттік білім беру стандартының талабын орындауға мүмкіндік береді - ОҚЫТУ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН дамыту, мазмұнды оқу арқылы тәуелсіз басқару өзіңіздің дамуыңыз бойынша. Бұл жұмыс әр биология сабағында (жұпта, топта, жеке жұмыс) білімді практикада қолдана отырып, бақылау, жобаларды орындау, зертханалық және практикалық жұмыстар кезінде жүзеге асырылады.

Мағыналық оқу стратегиясы:

-мәтінмен жұмыс: ақпаратты іздеу және оқуды түсіну;

-мәтінмен жұмыс: ақпаратты түрлендіру және оны түсіндіру;

-мәтінмен жұмыс: ақпаратты бағалау;

- жаңа білімді байыту арқылы әлеуметтік және өмірлік тәжірибені игеру.

Оқудың мағыналық нәтижелері:

• Мәтіндегі бағдар. Мәтінді терең түсіну. Алынған ақпаратты тәжірибеде қолдану.

Мәтінге мысал - биология сабағында 8-сыныпта жұмыс істеуге арналған тапсырмалар «Асқорыту. Қоректік заттар» қоректік заттардың мөлшері: нәруыздар, майлар, көмірсулар және дәрумендер. Бұл заттар ағзаға тамақпен бірге түседі. Дүкенге барып, ірімшікті таңдаған кезде әртүрлі белгілерді көресіз: ірімшік өнімі, табиғи ірімшік. Тиісінше, осы тағамдық өнімнің өзіндік құнының айырмашылығына, сондай-ақ олардың әр түрлі сөрелерде орналасқандығына назар аударыңыз ... Табиғи ірімшіктердің құрамында пальма майы жоқ екендігі белгілі, бұл ағзаға зиянды әсерін тигізеді». Мәтіннен алынған ақпаратты пайдалана отырып, мәтінді мұқият оқып шығыңыз, сұраққа жауап беріңіз:

1) Неліктен табиғи өнімдер - табиғи сырларды сатып алып, жеуіміз керек?

Сабақта мен жеке, жұптық, топтық жұмыс кезінде жалпылау, жаңарту, жаңа материалды оқығанда мәтінмен жұмыс істеудің әртүрлі әдістерін қолданамын.

1.«Блум түймедақ» әдісі.

-Қарапайым сұрақтар: қалай ...

-Сұрақтарды нақтылау: егер мен дұрыс түсінген болсам ...

-Түсіндіру сұрақтары: (түсіндіру) ... Неліктен шығармашылық сұрақтарда «болар еді» деген бөлшек бар ...

-Бағалау сұрақтары: Неге жақсы нәрсе ...

-Практикалық сұрақтар: сіз кәдімгі өмірде оны қалай бақылай аласыз ...

-Шығармашылық сұрақ:Жұппен және топпен жұмыс жасағанда, жеке жұмыс үшін әркім өз қалауы бойынша сұрақ таңдауға құқылы.

2. Мәтінді қалпына келтіріңіз. Мәтінді барлық қатысушылар логикалық дәйектілік бойынша бөлек сөйлемдерден жинайды.

3. Қатені табыңыз. Топ мүшелеріне оқулықтың көмегімен табу және түзету қажет қателері бар мәтін беріледі.

4. Дұрыс және бұрыс мәлімдемелер. Тест беріледі, онда ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін шешу керек, шешіміңізді түсіндіріңіз.

5.Инсерт. Мәтінді оқығанда оқушы іздерін қалдырады - + - Мен білемін, - мен білмедім бе? - деген сұрақ туды ,! - Мен таң қаламын.

6. Сұрақ қойыңыз. Оқушылар мәтінді оқып, сұрақтар құрастырады, содан кейін олар бір-біріне қояды.

7.Тапсырманы құрастырыңыз. Мәтінді талдау негізінде тапсырма жұппен немесе топпен құрастырылады.

8.Анықтаманы қосыңыз немесе құрастырыңыз. Мәтінмен жұмыс кезінде олар негізгі идеяны бөліп көрсетіп, тапсырманы орындайды.

Мектептегі жұмыс тәжірибесін көрсеткендей, сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясы кіріспе сабақтарда, оқудағы сабақтарда және жаңа білімді алғашқы бекітуде қолайлы. Бұл технология - оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетін дамытуға бағытталған, балаларға білімді өз бетінше алуға мүмкіндік беретін, ойлау қабілетін дамытатын педагогикалық жүйе. Балалар өз ойын тұжырымдап, дәлелді түрде дәлелдеуі және оның мәнін тыңдаушыға жеткізуі керек, яғни серіктеске үйрету.

Технологияның артықшылығы айқын. Сыни тұрғыдан ойлай

алатын, әр түрлі ақпарат түрлерімен жұмыс істеуге сенімділік сезінетін, әр түрлі ресурстарды тиімді қолдана алатын оқушы. Ол тақырыпты оқуда көбірек табысқа ие және өмірге бейімделуі оңайырақ. Жоғары деңгей қоғамның белгілі әлеуметтік-мәдени жетістіктерін көрсетеді; төмен – ықтимал әлеуметтік дағдарыс туралы ескерту. Сондықтан, Қазақстан үшін оқушылардың функционалдық сауаттылық деңгейін зерттеу ерекше өзекті болып табылады. Барлық осы функционалдық дағдылар мектепте қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Кириллова А.А. Формирование функциональной грамотности на уроках биологии.
2. Заир-Бек С., Муштавинская И. Развитие критического мышления на уроке. Пособие для учителя. – М., 2004.
3. Сайт международного журнала о развитии критического мышления «Перемена» http://ct-net.net/ru/ct_tcp_
4. <http://www.kmspb.narod.ru./posobie/priem.htm> Приемы технологии РКМ
5. Волкова Т.В. Сборник заданий функциональную грамотность по биологии.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҰЛҒА БОЛЫП ҚАЛЫПТАСУЫ

Құрманбаева Салтанат Кентайқызы

Жамбыл облысы, Жуалы ауданы
Бауыржан.Момышұлы ауылы
"Әлихан Бөкейхан атындағы
N15 тірек мектеп-лицейі " КММ
Педагог-психологі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Жеке адамның қалыптасуы – үздіксіз жүретін күрделі процесс, ол адамның психикалық дамуымен, тәрбиесімен және өмірлік тәжірибесімен тікелей байланысты. Жеке тұлға болып жетілу биологиялық, әлеуметтік және психологиялық факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесінде жүзеге асады. Адам ағзасының өсуі мен жетілуі, қоршаған ортамен қарым-қатынасы және алған білімі оның тұлғалық дамуына ықпал етеді. Жеке адамның қалыптасуы өмірге келген сәттен басталып, өмір бойы жалғасады. Бұл процесте тәрбие мен өзін-өзі дамыту шешуші рөл атқарады. Жеткіншек кезеңі – тұлғаның өзіндік сана-сезімінің қалыптасуындағы маңызды кезеңдердің бірі. Осы зерттеу жұмысы жеке тұлғаның даму ерекшеліктерін, оны қалыптастыруға әсер ететін факторларды және адамның өмірлік жолында тұлға ретінде жетілуінің негізгі кезеңдерін қарастырады.

Түйінді сөздер: жеке адам, тұлғаның дамуы, психикалық даму, тәрбие, жеткіншек кезең, әлеуметтік факторлар, өзіндік сана-сезім, өмірлік тәжірибе, тұлға қалыптасуы, даму кезеңдері.

Даму ұғымына ағзаның өсуі мен пісіп жетілу процессін жатқызады. Жеке адамның әсіресе баланың және жасөспірімнің шақтарында дамып, жетіледі. Адамдардың қоршаған ортадағы құбылыстарды түсініп қабылдауы да әр түрлі, өмірде бір анаадан туған егіз балалардың түр жағынан бір-біріне ұқсағанымен, жеке тұлғаға тән қасиеті бөлек болады.

Баланың қабілетін дамытуда оның өзінің белсенділігі маңызды және қажетті жағдай болып табылады. Бұл белсенділік баланың кез-келген әрекетінде: ойында, оқуда, еңбекте көрінеді. Әрине бұл жағдай ересектердің бағыт-бағдар беруі арқылы жүзеге асады. Баланың қабілеті оның өз қолдауы табылған іс-әрекетінде қалыптасады және дамиды. Бала тек белсенді іс-әрекетте ғана жан-жақты дамиды да, жеке тұлға ретінде қалыптасудың реті туады. Тұлғаны «дамыту», «тәрбиелеу», «қалыптастыру», «әлеуметтендіру» ұғымдары және олардың арақатынасы. Педагогика ғылымында тұлғаны тәрбиелеу, білім беру, оқыту, дамыту, қалыптастыру, әлеуметтендіру, табыстылық, тұлғаның құзыреттілігі т.б. негізгі категориялары мен ұғымдары болып табылатыны белгілі. Тәрбие үдерісінде тұлғаны «дамыту», «тәрбиелеу», «қалыптастыру», «әлеуметтендіру» бір – бірімен тығыз байланыста дамиды. Даму дегеніміз, ең алдымен адам ағзасындағы физиологиялық және психологиялық сапалық өзгерістер. Бұл өзгерістер белгілі бір әлеуметтік ортада болады. Адам биологиялық жанды зат ретінде дүниеге келеді де, ол даму үрдісінде әлеуметтік қызметтерді (өмірге, адамдарға, еңбекке, тұтастай қоғамға қатысты, т.б.) атқару арқылы ғана тұлға болып қалыптасады. Тәрбие әлеуметтік көзқарас тұрғысынан қарағанда қоғам бақылайтын және түзету енгізетін, жастарды мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар арқылы басқарып бағыттайтын, қоғамның қазіргі және болашақ өміріне қатысуға мақсаттылықпен даярлау ісі. Тәрбие туралы түсінікке баланың жеке басының қалыптасуы мен дербес ерекшеліктерін ескерумен іске асырылатын толық қанды және толық құқылы тұлға тәрбиелеуге болады деп тануды талап ететін және педагогикалық үдерістің субъектісі ретінде тұлғаның қоғамдағы жаңа ұстанымы

орнығады. Тұлғаның қалыптасуы ұғымына баланың қоғамда өздігінен өмір сүруге қабілеттілігі, өзтағдырына өзі үкім ете білуі және өзінің қарым-қатынасын түсіне білу қабілетін меңгерген, сонымен бірге құндылық атаулыны тұрақты таңдай алу сияқты дамудың шартты түрдегі жетістіктері жатады. – тұлғаның шындықпен өзара әрекеті барысындағы өзгеріске түсу үдерісі және оның дене құрылысы мен әлеуметтік-психологиялық жаңаруындағы өзгерістердің пайда болуы. Жасөспірім дамуында тәрбиенің ықпалды күш екенін айта отырып, оның қоршаған орта мен нәсілдік әсерлердің енжар объектісі деп тануға болмайды. Бұл үрдісте жеке адамның өз белсенділігі мен шығармашыл-жасампаздық іс-әрекетінің маңыздылығын ескеру қажет. Олай болса қазіргі күні тәрбие ісінде оқушыға, тәрбиеленушіге өзі дамушы субъект ретінде қарау аса маңызды.

**БИОЛОГИЯ ПӘНІ БОЙЫНША БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА
ИНФОРМАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ
МАҢЫЗЫ**

Сулейманова Жанар Жамкановна

Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы, Бесағаш ауылы,
Абай атындағы орта мектебі химия-биология пәнінің
мұғалімі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

XXI ғасыр-озық технологиялар ғасыры. Сондықтан білім беру жүйесінде жаңа технологияларды пайдалану заман талабы болып табылады. Әсіресе шет тілін үйренуде мұның пайдасы өте зор. Себебі тіл үйрену арқылы адам бүкіл бір ұлттың мәдениеті мен әлеуметін қатар үйренеді. Адам көру, есту арқылы тіл қолдаушылардың мәдениетін тезірек сезінеді. Қазіргі кезде білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми-технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарды даярлау, оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді. Қазіргі білім беру жүйесінің ерекшелігі-тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Білім беру саласында инновациялық үрдісті жүзеге асыру мұғалімдерден өз мінез-құлықтарын, ұстанымдарын, мүмкіндіктерін түрлендіруді талап етеді.

Оқушылардың ақпараттық құзырлығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қазіргі таңда үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі ең көкейкесті мәселелердің біріне айналып отыр.

Биология сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

- оқушының өз бетімен жұмысы;
- аз уақытта көп білім алып уақытты үнемдеу;
- білім-білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- шығармашылық есептер шығарған кезде физикалық құбылыстарды түсіндіру арқылы жүзеге асыру;
- қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну немесе құлақпен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерінен әр түрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі.

-оқушының ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор. Оқытушы сабағында ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы оның тиімділігін жүйелі түрде көрсете біледі. Ақпараттық - коммуникациялық технологияны пайдалану оқытудың тиімді әдістерінің бірі деп ойлаймын.

Бүгінгі таңда оқыту барысында арнайы ақпараттық- техникалық құралдарды қолдануға ерекше көңіл бөлінуде.Өткені, игеретін білім мен ғылымды одан әрі терең меңгере түсуде компьютерді қолдану және оны оқу ісінде жүзеге асырудың маңызы зор. Компьютермен жұмыс істеуде алдымен мұғалімнің басқаруымен, содан соң бала өз бетімен құрылған жоспарға сүйене отырып жұмыс жасауға тырысады.

АКТ-ны биология сабағында қолдану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру үшін қандай әдістерді қолданған тиімді? Ол үшін мұғалім не істеуі керек? -ақпараттық сауаттылығын арттыру үшін көбірек оқу;- ұғымдарды немесе терминдерді есте сақтау қабілетін дамыту;- сыни тұрғыдан талданған ақпараттар негізінде саналы шешім қабылдауға үйрету;- ақпаратты өз бетінше табу, талдау іріктеу, түсіндіру, және

ақпараттарды тасымалдау оның ішіндегі қазіргі заманғы АКТ-дың көмегімен жүзеге асыруды қалыптастыру;- оқушылардың ғылыми-ізденіс жұмыстарымен айналасуына жетекшілік ету. Жалпы осы технологиялар арқылы балалар сабақтарда жұмыс жасауға тырысады, қызуғышылықтары артады.

XXI ғасырда қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр. Олар: білім сапасын көтеру компьютерлендіру, интернет, компьютерлік желі, электронды және телекоммуникация, электронды оқулықтар даярлау. Бұлардың оқушылардың қазіргі заман талабына сай білім алуына, тигізетін әсері мол. Жаңа электрондық оқулықтардың дүниеге келуімен берілетін білім мазмұны да өзгерері сөзсіз. Болашақта әр оқушы компьютерлік технология арқылы интернет, электронды желі, электронды почта арқылы дүниежүзілік білім әлеміне еніп, онда өзінің қажетін өтейтін білімді толығымен алуға, қажетті ақпараттық мәліметтерді ғылым саласына байланысты озық тәжірибиелерді, осы мәселенің шетелдегі жағдайымен танысуына толық мүмкіндік туады.

Оқыту үрдісінде ақпараттық технологияны қолдану білім сапасын жақсартуға көмектеседі. Сонымен бірге қол жетпейтін көрнекіліктерді пайдалануға, білім мен мәліметтерді әр түрлі формада ұйымдастыруға, қажетті модульге тез арада қол жеткізуге көмектесе алады. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының 8-бап 7-тармағында: Оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу міндеті қойылған. Қазіргі ғылым мен техниканың шарықтаған шағында биология сабақтарында көрнекіліктердің қай түрі болсын молынан пайдалану мүмкіндігі бар. Яғни, оқытудың мұндай жүйесінің құралы болып компьютер болып табылады. Мектепте компьютермен жұмыс істеу өте пайдалы. Өйткені нашар оқитын оқушының өзі де компьютермен жұмыс істеуге қызығады, себебі балаға компьютер білмеген жерін көрсетіп, көмекке келеді

Осыған орай, оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдерінің ең күрделі түрі- мультимедиялық кабинетте компьютер және интерактивті тақта арқылы сабақ өткізу. Бұл оқушылардың пәнге деген танымдық

қызуғуын арттырады, тиянақты білім алуына жағдай туғызады. Сабақ үстінде өз бетінше берілген тапсырмаларды орындау барысында оқушының оған қызығуы арта түседі.

Қазіргі білім жүйесінің ерекшелігі – тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Білім беру саласында инновациялық үрдісті жүзеге асыру мұғалімдерден өз мінез-құлықтарын, ұстанымдарын, мүмкіндіктерін түрлендіруді талап етеді. Оқушылардың ақпараттық құзырлылығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қазіргі таңда үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі ең көкейтесті мәселелердің біріне айналып отыр. Төменде оқыту мен оқу үдерісін мейлінше интерактивті және оқуға ынталандыратын үдеріске айналдыру мақсатында АКТ-ны пайдаланудың кейбір тәсілдері ұсынылған

ИНТЕРАКТИВТІ ТАҚТА

Интерактивті тақтаның негізгі басымдығы-Web 2.0 құралдары мен компьютерлік бағдарламаларды кез-келген сабаққа қосуға мүмкіндік беретіндігінде. Осы тақталардың көмегімен мұғалімдер сабақ кезінде веб-сайттарға бейнежазбаларға және подкастыларға сілтеме жасай отырып, PowerPoint таныстырылымы арқылы ақпарат бере алады. Мұғалімдер жұмыс барысында анықталған мүмкіндіктерді есепке ала отырып, өз таныстырылымдарына түзету енгізе алады, сонымен бірге күрделі ұғымдар мен қиын тапсырмаларды түсіндіру мақсатында сабаққа қосымша анықтамалық материалдар енгізе алады. Интерактивті тақта жұмысты сақтауға, басып шығаруға немесе алдағы уақытта пайдалану үшін бейімдуге мүмкіндік береді.

Интерактивті тақтаның мүмкіндіктері негізінен визуалдар мен кинестетиктер үшін анағұрлым қолайлы, ал вербалдар мен аудиалдар үлкен топтардағы интерактивті сабақ барысында материалды жақсырақ түсінеді. Экранға жанасу және оқылатын материалға жақын болу, оған қол тигізу мүмкіндігі оқушылардың сабақтағы тікелей физикалық белсенділігін арттырады.

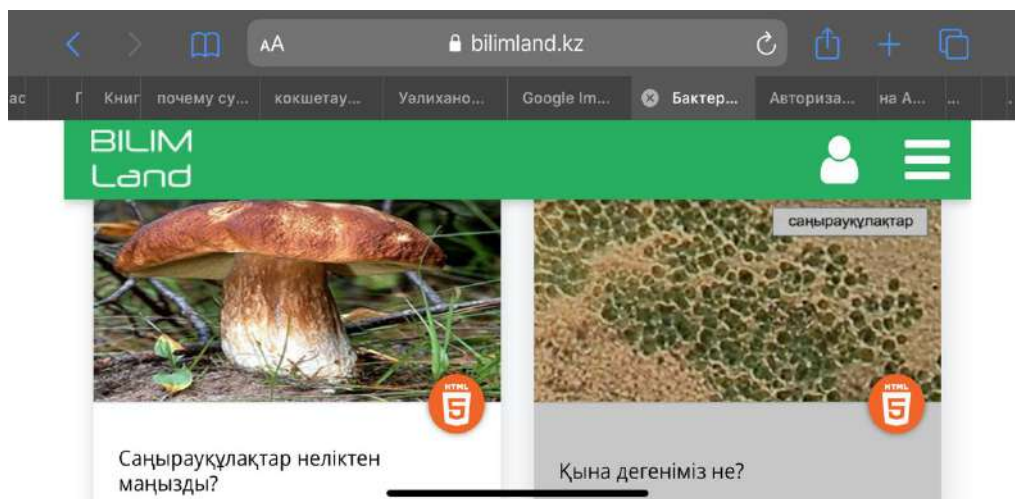
Интерактивті тақтаны сабақтың әртүрлі кезеңдерінде пайдалануға болады. Мәселен, ол сабақ мақсатымен және кіріспе

материалдарымен жедел таныстыру құралы бола алады. Осыған байланысты, тыныстыруды жалғастырмас бұрын, оқушыларға көрсетілетін жаңа ақпаратты екшеу және өңдеуге уақыт бөлу қажет болуы мүмкін. Танысудан кейін оқушылар тақырыпты бітіу үшін интерактивті тақтада мысалдармен жұмыс істеуді жалғастырады. Жұмысты орындау барысында оқушылар шыныда да өзара байланыста болуы үшін, бұны мұқият ойластырған жөн. Немесе кіріспе материалды беруді кейінге қалдыра тұрып, сабақтың тұсында еске түсіруге болады. Мұғалім сабақты интерактивті тақтаның көмегін пайдалана отырып түсіндірсе, оқушының көре отырып қабылдауынан пәнге деген қызығушылығы артады .

Интерактивті тақтаны пайдалану арқылы сабақты түрлендіру және қолдау көрсету мүмкіндіктері.

Интерактивті тақта ұсынатын мүмкіндіктер сізге сөздер ойыны, ауызша және жазбаша тексерістер, сканвордтар және кесте бойынша іріктеу, оқу құралдары, суреттер, кескіндемелер, диаграммалар және басқа сканерленген материалдар, сонымен қатар жүктеп алынатын ресурстар, веб-сайттарға, бейнежазбаларға, анимациялар мен подкастыларға сілтеме жасалған PowerPoint таныстырылымдары сияқты қызықты материалдар жасауға көмектеседі. Сонымен қатар сабақтың қызықты өтіп оқушылардың қатысуын қамтамасыз ете алады.

Интерактивті тақтаның көмегімен байланыс орнату. Сабақтың өзінде және сабақты интерактивті тақталарда дайындау барысында қолдануға болатын Web 2.0 қосымша құралдарының қатарына Facebook.com, Kaztube.kz, Kundelik.kz, Bilimland сайтына, YouTube.com кіреді. Бұлар сабақты мүлдем жаңа интерактивтілік деңгейіне шығарып, оқушыларды оқу үдерісіне тартудың жаңа стилін ұқсынады. PowerPoint таныстырылымдары- мектептерде ең көп тарлаған таныстырылым жасауға арналған бағдарламалық құрал. Интерактивті тақтаның көмегімен сабақтың барысында әртүрлі сайттарға кіріп оқушыларға слайд немесе бейнекөрсетілім арқылы сабақты қысқаша түсіндіруге болады [1-сурет]

Вики құралдары.

Вики оқушыларға басқа оқушылармен бірлесіп жұмыс істеуге, өз білімдерімен, пікірлерімен алмасуға мүмкіндік береді және білім қызметкерлері үшін орталық онлайнресурс бола алады. Вики – интернеттегі Web 2.0 қосымшаларын пайдаланудың ең оңай тәсілдерінің бірі, өйткені бағдарламалық жасақтаманы жүктеуді қажет етпейді, әрі мәтіндерді өңдейтін бағдарлама ретінде қолдануға болады. Білім қызметкерлері үшін қатынау тегін болуына, жарнамаға қойылатын талаптарының болмауына, оқушылар ақпараттарының құпиялылығына кепілдік берілетіндігіне байланысты, соңғы жылдары аталған техникалық құралды пайдаланушылар қатары күрт өсіп отыр. Мұғалімнің Вики құруы автоматты түрде оқушыны оқу үдерісіне тартады деп санауға болмайды. Оқу үдерісіне Викиді қосуды жоспарлау бұл құралдың әлеуетін толық пайдалану үшін оқыту әдістемелері мен

стратегияларын қайта ұғынуды талап етеді.

Төменде Вики құралдарын сыныпта пайдалану мысалдары келтірілген.

1. Викидің көмегімен орындалатын бірлескен жобалар. Бұл техникалық құрал орта мектеп командаларында және тақырыптық модульдер бойынша оқыту жобалары, оқу аралық жобалар үшін өте қолайлы. Вики бірлескен жобаларының артықшылықтарының бірі олардың желіде жасалатындығы болып табылады. Сондай-ақ бағалаумен қатар, рөлдерді бөлу және қызметті нақты анықтап алу осы стратегияны іске асыратын бірлескен оқытушы жобалардың табысты болуы үшін өте маңызды болып табылады.

1-сурет. Интерактивті тақтаның көмегімен саңырауқұлақ тақырыбына түсіндірме

Аудиторияларда пайдалануға арналған онлайн-ресурстар. Мұғалім оқушыларға оқу жылы бойы белгілі бір пәнге қатысты тиісті ақпарат алуға болатын сайттардың тізімін береді. Бұл тәсілдің артықшылығы: бұл тізімге сайттарды сүзгілеудің мектептік талаптарына сәйкес келетін жаңа сайттарды қосуға болады. Сайттар тізімі өзгеріп тұрады, өйткені олар кез келген уақытта қосылуы немесе өшірілуі мүмкін. Сондай-ақ онлайн-ресурстар ыңғайлы орналастырылған, сол себепті оқушыларды қажетті ақпаратпен қамтамасыз ете алады.

Блоггер.

Блоггер – блогтарды лезде жариялауға мүмкіндік беретін құрал. Блог дегеніміз – әдетте қысқа, бейресми және жиі жаңартылып отыратын статустардан құрастырылған қарапайым веб-

парақтар. Блогер блогты оңай құруға, мәтін және суретті жариялауға, санаулы минуттарда кері байланысты бастауға мүмкіндік береді.

Блогер мұғалімге көмектесетін жағдайлар:

- ресурстар, сабақтар мен үй тапсырмаларын жариялауға;
- ата-аналарды сыныпта болып жатқан істер туралы хабардар етіп отыруға;
- өздерінің педагогикалық тәжірибесі туралы ойланып, басқа мұғалімдермен өз идеяларымен бөлісуге және кәсіби мәселелерді шешуге;
- оқушылармен қарым-қатынас орнатып, оқушылар арасында пікірталас ұйымдастыруға, оларға түсініктеме беруге және т.б. көмектеседі.

Блогер оқушыларға көмектесетін жағдайлар:

- үй тапсырмасын орындауда құрбыларымен, ата-аналарымен және басқалармен пікір алмасуға;
- жобаны орындау барысында басқалармен ынтымақтастық орнатып, түсіндірме алуға;
- оқу жылы бойында жеке күнделік жүргізуге көмектеседі;
- сыныпқа сіңіп кете алмаған оқушылар үшін оқып, жазуда керемет мүмкіндіктер ұсынады .

Подкастинг.

Подкастинг – басқалармен бөлісуге болатын сандық дыбысжазба түріндегі жаңа озық технология. Дыбысжазба әдетте оны интернетте жариялау жолымен таратылады, содан кейін веб-сайтта, Вики немесе блогта сілтеме көрсетіледі.

Қазіргі кезде подкастыны білім беруде қолданудың мүмкіндіктері көп. Подкастыларды оқушылар жеке және топтарда жұмыс істей отырып құра алады. Оның үстіне подкаст оқушылар өз білімдерін мектепте де, үйде де бекіте отырып, айналыса алатын дайын өнім болуы мүмкін. Подкастингіні оқу курсының кез-келген саласында қолдануға болады. Онымен көбірек байланысты кейбір салалар: АКТ, санитарлық ағартушылық жұмыс, азаматтық жауапкершілік, заманауи шетел тілдері, шешендік өнер, сөйлесу дағдылары.

Подкастинг оқушылардың таныстырылымдарын жақсартуға көмектеседі және де жазуға ыңғайы жоқ немесе оқуда қиындық сезінетін адамдар үшін ерекше пайдалы болмақ. Подкастинг даралап оқытуды қамтамасыз етеді. Ол ресурстар мен сабақтарды балалардың жеке талаптарына лайықтауға, бейімдеуге мүмкіндік береді. Подкастинг оқушылар мен мектепке аудиториямен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Аудитория ішкі (мектеп ішінде, оқушылар мен мұғалімдер арасында немесе құрбылар арасында) немесе сыртқы (кең қоғамдастық ішінде) болуы мүмкін. Басқа технологиялар сияқты подкастингінің де балалардың, жастардың, олардың мұғалімдері және атааналары/қамқоршыларының қиялын «босататын» қасиеті бар.

Сонымен қатар, ақпараттық коммуникациялық технологиялардың бірі- Интернет. Интернет оқу үрдісін жеңілдетіп, сабақты қызықты әрі тиімді ұйымдастыруға, оқу-білім сапасын көтеру үшін көптеген мүмкіндіктер береді:

- сұраныс бойынша ақпарат алу;
- интернет тараптарында берілген тақырып бойынша;
- сабақ тақырыбына байланысты ақпарат көзін табу;
- электронды сөздіктерді қолдану;
- бейнематериалдар қарау;
- тақырыптық жобалар қарау

Электрондық оқулық- мультимедиялық оқулық сондықтан электрондық оқулықтың құрылымы сапалы жаңа деңгейде болуы тиіс. Электрондық оқулық оқушының уақытын үнемдейді оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген жаңа оқушының ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді. Электрондық оқулық- оқу пәнінің негізгі ғылыми мазмұнын қамтитын компьютерлік технологияға негізделген оқыту, бақылау, модельдеу, тестілеу т.б. бағдарламалардың жиынтығы. Компьютер психикалық үдерістің дамуының бірқалыпты емес динамикасын «теңетіруге» мүмкіндік береді. Екінші жағынан компьютер бала үшін танымның күрделі объектісі болып, оны меңгеру баланың іс әрекетін ұйымдастыруға, оның құрылымдылығына, яғни интеллектуалдық құрылымының белгілі бір дәрежеде жетілуін талап

етеді. Компьютер оқу құралы ретінде потенциалдық мүмкіндіктерді іске асыруға жағдай жасайды, мысалы, графикалық образдың бейформалылығы немесе оны жүзеге асырудың стереотиптік жағдайы. Электрондық оқулық- мемлекеттік білім беру стандартына сәйкес әзірленген оқу курсының жүйелі мазмұнынан және оның бөлімдерінен тұратын, мемлекеттік органдар бекіткен мәртебесіне ие қарапайым оқулықтың анықтамалық тапсырмалардың, жаттығулар мен зертханалық практикумдардың қасиеттерін қамтитын электрондық оқу басылымы [2-сурет]

2- сурет Электронды оқулық арқылы оқыту

XXI ғасыр-озық технологиялар ғасыры. Сондықтан білім беру жүйесінде жаңа технологияларды пайдалану заман талабы болып табылады. XXI ғасырда қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр. Олар: білім сапасын көтеру компьютерлендіру, интернет, компьютерлік желі, электронды және телекоммуникация, электронды оқулықтар даярлау. Бұлардың оқушылардың қазіргі заман талабына сай білім алуына, тигізетін әсері мол. Оқушылар биология сабағында арнайы компьютерлік бағдарламалар мен электрондық оқулықтарды пайдалану арқылы кез-келген тақырыпты өздері меңгереді.

Биология – XXI ғасыр ғылымы. Сондықтан да ол жаңа ақпараттық технологияларымен тығыз байланысты. Қазіргі кездегі білім беру жүйесінде негізгі мақсат оқушыға жеке тұлға ретінде қарап оның дамуына көп көңіл бөлуде. Бұл пәнді оқыту мұғалімге зор

міндеттерді талап етеді, өйткені ол бүкіл сыныптың қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс. Міне, осы жағдайда жаңа технологиялардың көмегі зор. Оқыту үрдісін компьютерлендіру мақсатында интерактивті тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген. Интерактивті әдіс – диалогтік әдіс, нәтижесінде сабаққа қатысушылар бір-бірімен байланыса отырып, мәселелерді шешеді. Сабақта мұғалім интерактивтік тақтаны бір емес бірнеше рет пайдалана алады, қарапайым тақтаға қарағанда интерактивті тақта пайдалануға ыңғайлы, әрі уақыт үнемдейді. Мектептегі пәндерді оқыту процесінде компьютерді қолданып сабақ өткізу мұғалім мен оқушы қарым-қатынасы жүйесін, олардың іс-әрекетінің мазмұнын, құрылымын, өзгерте отырып, олардың мотивациялық эмоциональдық ортасына, сезімінің өсуіне әсер етеді.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРЫЛҒЫЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Мұзаппарава Тоғжан Айдарханқызы

Түркістан облысы, Сарыағаш ауданы, Еңкес елді мекеніне қарасты
№ 21 Яссауи атындағы жалпы орта мектебі, ағылшын пәні мұғалімі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Бұл мақалада ағылшын тілі сабағында жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын қолданудың маңыздылығы мен тиімділігі қарастырылады. Жасанды интеллект құралдары оқыту процесін жекелендіруге, оқушыларға жедел кері байланыс беруге және олардың сөйлеу мен жазу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында тіл үйренуге арналған ЖИ негізіндегі қосымшалар, аударма жүйелері, виртуалды ассистенттер және интерактивті оқу құралдарының мүмкіндіктері талданады. Сонымен қатар, жасанды интеллекттің тіл үйретудегі артықшылықтары мен шектеулері қарастырылып, олардың болашақта тиімді қолдану жолдары ұсынылады. ЖИ технологияларын білім беру үдерісіне енгізу оқушылардың ағылшын тілін меңгеру сапасын арттыруға, дербес оқу дағдыларын дамытуға және интерактивті оқыту тәжірибесін жақсартуға көмектеседі.

Түйінді сөздер: ағылшын тілі, жасанды интеллект, интерактивті оқыту, тіл үйрену технологиялары, аударма жүйелері, виртуалды ассистенттер, жекелендірілген оқыту, жедел кері байланыс, сөйлеу дағдылары, жазу дағдылары, білім беру инновациялары.

Ағылшын тілі сабағында жасанды интеллект (ЖИ) құрылғыларын қолдану тақырыбы өте қызықты және қазіргі заман талаптарына сай болып келеді. Жасанды интеллект білім беру саласында үлкен мүмкіндіктер ашады, әсіресе тіл үйренуде.

Мұндай зерттеу жұмысы ағылшын тілі сабағында ЖИ құрылғыларын қолданудың тиімділігі мен ықпалын зерттеуге бағытталуы мүмкін.

Зерттеу жұмысын жазу барысында қарастыратын маңызды тақырыптар:

Жасанды интеллект құралдарының түрлері:

1. Тіл үйренуге арналған қосымшалар (мысалы, Duolingo, Babbel, Memrise) арқылы тілдік дағдыларды дамыту.

2. Аударма жүйелері (Google Translate, DeepL) мен олардың тілдік түсінікті жақсартудағы рөлі.

3. Ағылшын тіліндегі мәтіндермен жұмыс істеу үшін қолданылатын чат-боттар мен виртуалды ассистенттер (мысалы, Siri, Alexa).

4. Жазылым мен сөйлеу дағдыларын дамытатын жүйелер (мысалы, Grammarly, Speaku).

Жасанды интеллекттің білім беру жүйесіне ықпалы:

1. Жасанды интеллекттің оқу процесін жекелеңдіру мүмкіндігі.

2. Оқушылардың деңгейіне сәйкес жаттығулар мен тапсырмаларды автоматты түрде таңдауға мүмкіндік беру.

3. Оқушыларға кері байланыс беру және олардың қателіктерін түзеу.

Қолданудың артықшылықтары:

1. Оқу материалдарын нақты уақытта жаңарту және жаңғырту.

2. Тілді жаттауды жеңілдететін интерактивті құралдар мен ойындар.

3. Әр оқушының өзіндік оқу жылдамдығына және деңгейіне байланысты жеке тапсырмалар ұсыну.

Қолданудың кемшіліктері мен шектеулері:

1. ЖИ құрылғыларының кейбір тілдік ерекшеліктерді дұрыс түсінбеуі (мысалы, идиомаларды немесе аймақтық сөз

тіркестерін).

2. Технологияның жетіспеушілігі немесе жоғары бағасы.

Жасанды интеллектті қолдану арқылы ағылшын тілін үйренудің болашағы:

1. Жасанды интеллект пен дәстүрлі оқыту әдістерін біріктіру.

2. Қашықтан білім беру және онлайн курстарда ЖИ құралдарының қолданысы.

Зерттеу барысында нақты мысалдар келтіріп, ЖИ құрылғыларын қолданудың нәтижелерін талдай аласыз. Мысалы, оқушылардың ағылшын тілін үйренудегі мотивациясы мен прогресі қалай өзгергенін көрсетуге болады.

Осының ішінде «Оқу процесіндегі ЖИ құралдарының ықпалы» деген аспект өте қызықты әрі маңызды тақырып болып табылады. Жасанды интеллекттің оқу процесіне әсері, әсіресе тіл үйренудің жылдамдығына қатысты бірнеше тұрғыдан қарастырылуы мүмкін.

Жасанды интеллекттің бейімделуі (адаптивті жүйелер): Жасанды интеллект құралдары оқушының жеке деңгейін анықтап, оған сәйкес тапсырмаларды автоматты түрде ұсына алады. Бұл оқушының өз деңгейінде жұмыс істеуіне мүмкіндік береді, әрі оның мүмкіндіктеріне сәйкес қиындық дәрежесін арттырып немесе төмендетіп отырады. Бұл тәсіл тіл үйрену процесін тиімдірек етеді және оқушының нәтижелеріне оң ықпал етеді.

Мысалы, Duolingo немесе Babbel сияқты қосымшалар оқушының деңгейін талдап, оған қиын немесе жеңіл тапсырмалар береді. Оқушы тапсырманы дұрыс орындаса, жүйе оның деңгейін жоғарылап, жаңа материал ұсынады, ал қателіктері болса, жүйе қосымша жаттығулар береді.

Жедел кері байланыс және қателіктерді түзету: ЖИ құралдары оқушыларға өз қателіктерін бірден көрсетіп, түзетіп отырады. Бұл оқушының қай жерінде қате жібергенін түсініп, сол мәселелерді қайтадан қайталауға мүмкіндік береді. Бұл жылдам кері байланыс оқушының тіл үйрену жылдамдығын арттырады.

Мысалы, Grammarly немесе басқа грамматика тексеретін жүйелер тіл үйренушілеріне ағылшын тіліндегі жазбаларын

тексеріп, қателіктерін көрсетіп, дұрыс нұсқаны ұсынады. Осылайша, оқушы қателіктерін тез түзетіп, білімін тереңдетеді.

Интерактивті құралдар мен ойындар: ЖИ құралдары оқушыға қызықты әрі тартымды тапсырмалар мен ойындар ұсына алады. Бұл оқушының мотивациясын арттырып, оқу процесіне деген қызығушылығын жоғарылатады. Ойын элементтері арқылы оқу процесі жеңіл әрі қызықты бола түседі, бұл тіл үйренудің жылдамдығына әсер етеді.

Мысалы, Duolingo тіл үйренушілеріне ойын түріндегі тапсырмалар арқылы жаттығулар жасататындығы белгілі. Бұл ойындар арқылы оқушылар тіл үйренуді ұмытпай, үнемі қайталап отырады, нәтижесінде тіл білімдері нығаяды.

Қол жетімділік және уақыт үнемдеу: Жасанды интеллект құралдары оқушыларға кез келген уақытта және кез келген жерде оқу мүмкіндігін ұсынады. Бұл дегеніміз, оқушы кез келген уақытта өз білімін жетілдіріп, оқуды жалғастыра алады. Тіл үйренудің жылдамдығы күнделікті, тұрақты түрде оқу мен жаттығулар жасауға байланысты, ал ЖИ құралдары бұл мүмкіндікті үнемі ұсынады.

Мысалы, мобильді қосымшалар арқылы оқушы күнделікті бірнеше минутын ағылшын тілін үйренуге жұмсай алады, бұл оның жылдам әрі тұрақты прогресс жасауына мүмкіндік береді.

Тілдік дағдыларды жаттықтыру: ЖИ құралдары оқушының тек грамматикасын ғана емес, сондай-ақ сөйлеу және тыңдау дағдыларын да дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, тіл үйренушілер үшін арнайы дыбыстық тану жүйелері бар қосымшалар мен чат-боттар бар. Олар оқушылардың сөйлеу қабілеттерін тыңдай отырып, түзетулер мен ұсыныстар береді.

Мысалы, Google Translate немесе арнайы тіл үйрену қосымшаларында аудио оқыту функциялары арқылы оқушы сөйлеу дағдыларын жетілдіре алады. Бұл оны нақты жағдайда сөйлеуге жақындатады.

Осылайша, ЖИ құралдары оқу процесін жекелендіріп, оқушылардың өз мүмкіндіктеріне қарай қарқынды әрі тиімді түрде тіл үйренуіне көмектеседі. Бұл жұмыс барысында қолданушының жеке деңгейіне сәйкес оқу материалдарын ұсыну арқылы тіл үйренудің

жылдамдығын арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында жасанды интеллекттің ағылшын тілін үйренудегі маңыздылығы мен ықпалы айқын көрсетілді. ЖИ құралдары оқушылардың оқу процесін жекелендіруге мүмкіндік беріп, әрбір оқушының жеке деңгейіне және қажеттіліктеріне сай тапсырмалар мен материалдар ұсынуға қабілетті. Бұл оқушының білім алу жылдамдығын арттырады, себебі оқыту үрдісі дәл осы оқушының қабілетіне сай бейімделеді.

Жедел кері байланыс пен қателіктерді түзету:

Жасанды интеллект құралдары оқушыларға жылдам кері байланыс беріп, олардың қателіктерін түзету арқылы тіл үйренуді тиімдірек етеді. Бұл оқушының өз қателіктерін түсініп, оларды тез арада түзетуіне мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл оқушының дағдысын жетілдіріп, ағылшын тілін меңгеру жылдамдығын айтарлықтай арттырады.

Интерактивтілік пен мотивация:

Интерактивті ЖИ құралдары, әсіресе ойын элементтерімен, оқушылардың мотивациясын арттырады. Оқу процесі қызықты әрі тартымды болып, оқушының тіл үйренуге деген ынтасы жоғарылайды. Бұл фактор да тіл үйренудің жылдамдығына оң әсерін тигізеді.

Қолжетімділік және тұрақтылық:

Жасанды интеллект құралдарының қолжетімділігі оқушыға кез келген уақытта оқу мүмкіндігін береді. Бұл оқу процесінің үздіксіз әрі тұрақты болуын қамтамасыз етеді, соның нәтижесінде тіл үйрену қарқыны тұрақты түрде жоғары болады.

Қорытынды ұсыныстар:

Жасанды интеллекттің ағылшын тілін үйренуде тиімді

пайдаланылуы үшін білім беру жүйесінде бұл құралдарды қолдану аясын кеңейту қажет. Оқушылардың әртүрлі деңгейлеріне бағытталған жүйелерді енгізу, олардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттыру үшін қызықты және инновациялық әдістерді дамыту ұсынылады.

Сонымен қатар, дәстүрлі оқыту әдістерін ЖИ технологияларымен үйлестіру білім сапасын арттыруға және оқушылардың жетістіктеріне жақсы нәтижелер әкеледі.

Қорытынды:

Жасанды интеллект құралдары ағылшын тілін үйрену процесін айтарлықтай жақсартып, тіл үйренудің жылдамдығын арттыруға мүмкіндік береді. Олар оқушының жеке деңгейіне, қажеттіліктеріне сай бейімделіп, оқыту процесін тиімді әрі қызықты етіп өзгертеді. Сонымен қатар, ЖИ құралдары оқушылардың мотивациясын арттырып, оқытуды жеңіл әрі қолжетімді етеді, бұл тіл үйрену тәжірибесін жақсартады.

Міне, осы қорытындыны зерттеу жұмысының соңында қолдануға болады. Бұл қорытынды ЖИ құралдарының тіл үйренуге әсері туралы маңызды түйіндер мен ұсыныстарды қамтиды.

THE INFLUENCE OF ENGLISH ON OTHER LANGUAGES

Orazbay Shapagat

KSU "M. Mametova Secondary School"
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

ABSTRACT

This paper examines the impact of the English language on other languages and cultures, emphasizing its global spread and the implications for local languages. The research highlights examples from different regions, including the UK, Indonesia, and Africa, where English plays a dominant role in education, media, and business. A key focus is on how English fosters globalization while simultaneously influencing the decline of endangered languages. The study discusses the linguistic and cultural shifts resulting from English's widespread use and the challenges faced by minority languages. The conclusion presents strategies for language preservation, such as encouraging bilingualism, implementing governmental policies, and leveraging technology to maintain linguistic diversity.

Keywords: English language influence, globalization, language preservation, bilingualism, linguistic diversity, endangered languages, cultural impact, media, education, governmental policies, language shift.

The influence of the English language on other languages has become a significant subject of interest in the modern era, particularly due to the globalization of trade, media, and communication. English has increasingly become a global lingua franca, meaning that it serves as a bridge language for speakers of different native languages. As a result, English words, phrases, and expressions have entered many languages worldwide, creating an undeniable impact on their lexicon and structure. Understanding how English influences other languages is crucial for linguistic research, as it highlights the evolving nature of language and the effects of globalization on cultural and linguistic diversity.

In an era where digital technology, international business, and entertainment industries rely heavily on English, studying the influence of English can reveal broader societal and cultural changes. This topic also touches on important aspects of language preservation, as the rise of English may overshadow minority languages, leading to a loss of linguistic diversity.

1.2. Research Objectives

The main objectives of this study are:

1. To analyze the influence of the English language on the vocabulary of other languages: This involves examining the adoption of English words into different languages, especially in fields like technology, entertainment, business, and science.
2. To explore the impact of English on the grammatical structures of non-English languages: This objective focuses on how English grammar has influenced sentence structures, syntax, and language usage patterns in other languages.
3. To investigate the role of media, technology, and globalization in spreading English worldwide: This involves studying the influence of films, TV shows, music, social media, and technology companies on the adoption of English.

4. To examine how non-English speakers adapt English words and phrases in their daily language: This part of the research will look at how English is integrated into the local languages, whether it is through loanwords, slang, or code-switching.

To consider the effects of English dominance on linguistic diversity and the preservation of minority languages: This objective involves exploring the potential consequences of widespread English use on local languages and dialects, and the challenges they face in maintaining their unique linguistic features.

1.3. Scope and Methodology

This research focuses on the influence of the English language on a variety of languages worldwide, specifically examining the vocabulary and grammatical influence in both European and non-European languages. The scope includes languages such as French, German, Spanish, Italian, Mandarin Chinese, Japanese, Hindi, Arabic, and Russian, among others.

The methodology for this research will be both qualitative and quantitative. Data will be collected through:

Linguistic analysis of loanwords: A detailed examination of English words that have entered other languages, with particular focus on their frequency of use and adaptation in the new linguistic context.

Review of scholarly literature: Gathering insights from academic articles, books, and research papers that discuss the influence of English on other languages, with a focus on the sociolinguistic aspects of language change.

Case studies: Specific case studies will be conducted on countries and regions where English has a significant impact on the local language, including the role of English in media, education, and daily life.

Interviews and surveys: Conducting interviews and surveys with native speakers of various languages to understand how English influences their daily speech and how they perceive the

integration of English words into their language.

Content analysis: Analyzing media, advertisements, and online content to identify English language usage and its impact on the language patterns of non-English-speaking populations.

Through this comprehensive approach, the research will aim to provide a thorough understanding of how English is shaping the linguistic landscape across the world and its broader societal implications.

2. Historical Background of English as a Global Language (Continued)

2.1. The Rise of the British Empire (Continued)

As the British Empire expanded, so did the use of English across the world. The British established colonies in regions such as North America, Africa, the Caribbean, and the South Pacific, where English was introduced as the language of government, education, and commerce. In many colonies, English served as the medium for legal and administrative functions. This created a deep linguistic connection between England and its colonies, which endured even after these countries gained independence.

In addition to the formal imposition of English, the British Empire's global trading network also facilitated the spread of the language. As the British controlled major trade routes, English became the common language of business, further solidifying its role as a tool for communication across diverse linguistic groups. In places like India, the Middle East, and parts of Africa, English was used as a bridge language for communication between local communities with different native languages, thus establishing its role as a "lingua franca."

Moreover, the British missionary activity during the colonial period also played a role in spreading English. Missionaries not only introduced Christianity but also helped establish schools and translated religious texts into English, which further facilitated its adoption in various regions. The educational system promoted by the British placed English at the

center of academic instruction, ensuring its continued use in higher education and professional life.

2.2. The Influence of English in the Modern World (Continued)

The influence of English in the modern world has been shaped by the rise of global institutions, technological advancements, and the spread of American cultural dominance. After World War II, the United States emerged as a global superpower, and its political, economic, and cultural influence helped solidify English's status as the world's dominant language. English became the primary language for international diplomacy, science, and business.

The growth of international organizations such as the United Nations (UN), the World Trade Organization (WTO), and the International Monetary Fund (IMF) also cemented English's role as the dominant language of international diplomacy. English became the official working language of the UN and many other international bodies, making it the go-to language for negotiations, treaties, and global cooperation.

The expansion of the internet has played a significant role in the proliferation of English worldwide. As more people gained access to digital technologies, English became the dominant language on the web. A large percentage of websites, social media platforms, and digital tools use English as the primary language, leading to increased exposure for people across the globe. This has been further amplified by the dominance of tech giants like Google, Apple, and Microsoft, all of which are headquartered in English-speaking countries and rely heavily on English for their global outreach.

English has also become the primary language of academic research and scientific publications. Scholars around the world, regardless of their native language, often publish their research in English to reach a global audience. This trend has had a profound impact on fields such as medicine, engineering, economics, and environmental science, where much of the latest

research and innovation is shared in English.

In the field of entertainment, English-language media—particularly Hollywood films, television shows, and music—continue to dominate global markets. The worldwide success of English-language content has led to the spread of English phrases and cultural references, shaping the global popular culture. The reach of English-language movies, music, and television series has created a shared cultural space that transcends linguistic boundaries, allowing English to influence not only how people communicate but also how they think and relate to one another.

2.3. The Role of English in Globalization (Continued)

The role of English in globalization has only intensified as the world becomes increasingly interconnected. Globalization is the process by which economic, political, and cultural exchanges occur on a worldwide scale, and English is at the heart of these exchanges. English serves as the primary language for international trade, business transactions, and multinational corporate operations, making it a crucial tool for people to connect with others in the global marketplace.

As globalization has expanded, English has become an essential skill for professional success. Companies operating in international markets require employees who can communicate effectively in English, especially in sectors like finance, technology, and tourism. As a result, English proficiency has become a key requirement for students and professionals worldwide, leading to a growing emphasis on learning English in schools and universities. English language learning programs and institutions are flourishing globally, as people seek to improve their language skills to enhance their career prospects and participate in the global economy.

Additionally, English has become the language of scientific innovation. Researchers and scholars around the world write their papers, present their findings at international conferences, and collaborate with colleagues in English. Major scientific journals in fields like biology, physics, chemistry,

and engineering are published primarily in English, creating a universal platform for sharing scientific knowledge. The increasing importance of English in academia has led to its adoption as a medium of instruction in universities, particularly in countries where English is not the native language.

Global media and entertainment platforms, such as Netflix, YouTube, and Spotify, have played an instrumental role in the spread of English. These platforms feature a significant amount of English-language content, which is accessible to users worldwide. As these platforms continue to grow, English continues to dominate the digital entertainment space, reaching audiences in countries where English is not widely spoken.

Furthermore, English is the primary language of international travel and tourism. Airlines, hotels, and travel agencies use English as the common language for communication, and English-speaking tourists can be found in virtually every corner of the world. The use of English as a global language of travel helps bridge the gap between people from different linguistic backgrounds, facilitating communication and fostering cultural exchange.

In conclusion, the rise of English as a global language has been shaped by the historical expansion of the British Empire, the subsequent influence of the United States, and the ongoing effects of globalization. English is now deeply embedded in the fabric of international communication, trade, culture, and education. As globalization continues to drive global connectivity, English is likely to maintain its status as the lingua franca for the foreseeable future, connecting people and cultures across borders and creating a shared global space for collaboration and exchange.

3. The Influence of English on European Languages

In recent decades, English has become a dominant global language, and its influence on European languages has grown significantly. This influence is evident not only in the lexicon but also in grammar, syntax, and culture. Here's an exploration

of how English has impacted specific European languages:

3.1. English Influence on French

The influence of English on French is particularly noticeable in areas like technology, business, and pop culture. French, a language with a rich history of its own, has adopted many English words, especially in modern contexts.

Vocabulary: Commonly borrowed terms include "le weekend," "le shopping," "le football," and "le manager."

Pronunciation: English words in French are often pronounced with a French twist, such as "email" pronounced as "é-mail."

Grammar and Syntax: Some modern French expressions have become more influenced by English sentence structures, particularly in advertising and corporate language.

However, there is resistance in France to the dominance of English, with institutions like the Académie Française working to protect the purity of the French language.

3.2. English Influence on German

German has experienced a substantial influx of English terms, especially since World War II. The adoption of English words in German is most evident in the fields of technology, business, and popular culture.

Vocabulary: Words like "Computer," "Internet," "Handy" (mobile phone), and "Cool" have become part of everyday German.

Word Creation: Germans have a tendency to create "Anglicisms" (English-influenced German words), such as "downloaden" (to download), showing a blending of English and German.

Syntax and Grammar: English expressions like "OK" and "Sorry" are often used in German conversations. There's also a trend of using English adjectives or adverbs in German speech (e.g., "Das ist echt cool!").

While the influence is widespread, there are ongoing discussions about maintaining the integrity of the German language.

3.3. English Influence on Spanish

Spanish has been heavily influenced by English,

particularly in regions with significant contact with English-speaking countries like the United States. English's role in business, entertainment, and technology has contributed to a growing number of borrowed words.

Vocabulary: Words such as "Internet," "software," "marketing," and "chat" are frequently used.

Pop Culture: Spanish speakers often use English phrases in music, television, and social media. For example, many young Spaniards use English slang like "cool" or "ok."

Pronunciation: In Spain and Latin America, English words are often pronounced with a Spanish accent, e.g., "email" might be pronounced "imeil."

Code-switching: In informal contexts, Spanish speakers, especially in younger generations, may switch between Spanish and English, blending both languages in casual conversation.

Despite this influence, efforts are made by institutions like the Royal Spanish Academy (RAE) to regulate the borrowing of foreign terms.

3.4. English Influence on Italian

Like other European languages, Italian has absorbed a significant number of English words, particularly in the fields of technology, entertainment, and business.

Vocabulary: Italian speakers commonly use English words such as "computer," "weekend," "shopping," and "business."

Business and Technology: English has infiltrated Italian professional language, with terms like "marketing," "start-up," and "email" widely used in business contexts.

Music and Entertainment: The influence of English is visible in the music and film industries, where English terms like "hit," "show," and "star" have become commonplace in Italian.

There is also a tendency for the Italian language to adapt English terms by altering their pronunciation or adding Italian endings (e.g., "film" becomes "filmo").

3.5. Common Borrowed Words Across European Languages

Several English words have been adopted across European

languages, particularly in the fields of technology, business, and pop culture. These shared borrowings indicate the widespread influence of English as a global lingua franca.

Technology: Words like "computer," "email," "internet," and "software" are used similarly across most European languages.

Business: Terms such as "marketing," "management," "start-up," and "leader" are found in many European languages, sometimes with slight variations in spelling or pronunciation.

Pop Culture: English words such as "cool," "chat," "trend," and "show" are common across European languages, especially in informal contexts.

This cross-linguistic borrowing reflects the dominance of English in global media and commerce, leading to shared vocabulary across different European cultures and languages.

In summary, English has had a profound influence on European languages, affecting not only their lexicons but also their cultural and professional spheres. While some degree of resistance to this linguistic change exists, the influence of English is undeniable and continues to shape the development of European languages.

4. The Influence of English on Asian Languages

As English continues to be a global lingua franca, its influence has spread beyond Europe and into Asia. This impact is evident across many Asian languages, particularly in the realms of technology, business, education, and popular culture. Below is a closer look at how English has shaped various Asian languages.

4.1. English Influence on Mandarin Chinese

Mandarin Chinese, as the most spoken language in the world, has absorbed a considerable number of English words, particularly in modern contexts such as technology, entertainment, and international business.

Vocabulary: Many English words have been adopted into Chinese, especially in fields like technology and commerce. Words

such as "手机" (shǒujī, from "mobile phone"), "软件" (ruǎnjiàn, from "software"), "互联网" (hùliánwǎng, from "internet") are used frequently.

Loanwords: Some English terms have been transliterated into Chinese characters, such as "咖啡" (kāfēi for "coffee") and "沙发" (shāfā for "sofa").

Pronunciation: Mandarin speakers often adapt English words with a Chinese accent, though the original English pronunciation is typically retained in technical and internet-related contexts.

Mandarin has also incorporated English through media, with phrases like "OK" and "selfie" often used as-is in daily conversation, especially among younger people.

4.2. English Influence on Japanese

Japanese has been highly influenced by English, particularly since Japan's post-war modernization and its integration into the global economy. This influence is most visible in areas like technology, entertainment, and fashion.

Katakana Loanwords: Japanese primarily uses the katakana script to represent English loanwords. Terms such as "コンピュータ" (konpyūta for "computer"), "テレビ" (terebi for "television"), and "コーヒー" (kōhī for "coffee") are widespread.

Vocabulary in Daily Life: Many modern Japanese words are borrowed from English, especially in technology, business, and lifestyle. For example, "ビジネス" (bijinesu for "business") and "インターネット" (intānetto for "internet").

Pop Culture and Slang: English is commonly used in Japanese pop culture. Words like "cool" and "selfie" are used in advertising, music, and television shows. Additionally, English is used in Japanese fashion and branding, where terms like "cool" and "stylish" are integral to the marketing of global brands.

4.3. English Influence on Hindi

Hindi, one of the most spoken languages in India, has been heavily influenced by English, especially given the country's

colonial past and its subsequent globalizing economy.

Vocabulary: Many English words have been integrated into everyday Hindi, particularly in the fields of science, technology, and business. Words like "बैंक" (baṅk for "bank"), "टीवी" (ṭīvī for "TV"), and "कॉम्प्यूटर" (kōm'pyūṭar for "computer") are commonly used.

Code-Switching: A significant feature of Hindi, especially in urban areas, is code-switching between Hindi and English. People often mix both languages in daily conversation, leading to expressions like "Let's meet on Saturday" or "आपने the report भेज दी?" (Did you send the report?).

Media and Entertainment: English in Hindi is particularly prevalent in Bollywood and the media. Hindi-language films and television shows frequently incorporate English dialogue or phrases, especially in the context of urban settings.

4.4. English Influence on Korean

Korean has undergone a significant transformation due to the widespread adoption of English, particularly in the fields of technology, education, and business.

English Loanwords (Hanja and Hangul): Many English words are transliterated into Hangul, the Korean script, such as "컴퓨터" (keompyuteo for "computer"), "택시" (taeksi for "taxi"), and "인터넷" (inteonet for "internet").

Business and Technology: The proliferation of English in the business world is evident, with terms like "marketing," "management," and "start-up" being used in their English forms.

Youth and Popular Culture: Younger generations, especially in urban areas, often incorporate English words into everyday speech. English terms like "cool," "selfie," "OK," and "fashion" are widely used in casual conversations and social media.

4.5. Common English Borrowings in Asian Languages

Across many Asian languages, there is a shared tendency to

borrow words from English, especially in fields related to modern technology, entertainment, and business. Some examples of these common borrowings include:

Technology: Words like "computer," "internet," "email," "smartphone," and "software" are commonly adopted across Asian languages. These terms are either directly borrowed or slightly modified to fit local pronunciation.

Business: Terms like "marketing," "business," "manager," "startup," and "finance" are used widely in languages such as Mandarin, Japanese, Hindi, and Korean.

Pop Culture: English words like "cool," "selfie," "party," "chat," and "trend" have become ubiquitous in youth culture across Asia. These words are often used in advertising, social media, and entertainment.

Media and Advertising: English slogans, product names, and marketing campaigns often use English as a universal language to reach broader audiences in Asia, with many companies and brands choosing to use English names and phrases.

In summary, while the degree of influence varies, the widespread use of English across various Asian languages is undeniable. English has become a vital component of modern vocabulary in many Asian countries, especially as globalization, international business, and digital communication continue to shape these societies.

5. The Influence of English on Other World Languages

The influence of English extends well beyond Europe and Asia, reaching into regions like the Middle East, Russia, Africa, and Latin America. This widespread impact is especially evident in global communication, technology, business, and pop culture.

5.1. English Influence on Arabic

Arabic has seen an increasing adoption of English words, particularly in fields like technology, business, and media.

Vocabulary: English words like "computer" (كمبيوتر, kumbiyūtar), "internet" (إنترنت, internet), and "bank" (بنك,

bank) are commonly used in modern Arabic.

Technology and Business: Arabic has incorporated terms such as "software," "marketing," and "startup" with minimal alteration.

Media and Pop Culture: In popular culture, English phrases like "OK" and "selfie" are frequently used. In advertising, global brands often use English terms to appeal to wider audiences.

However, Arabic-speaking countries sometimes adapt these English words to fit the structure and pronunciation of Arabic.

5.2. English Influence on Russian

Russian has absorbed a considerable number of English terms, particularly in technology, business, and international relations.

Vocabulary: English words like "computer" (компьютер, komp'yuter), "manager" (менеджер, menedzher), and "internet" (интернет, internet) are now common in Russian.

Media and Pop Culture: English is prevalent in Russian media, with words like "selfie" and "cool" regularly used in conversation, especially among younger generations.

Technology and Science: English terms related to the internet and modern technologies are widely used, e.g., "web" (веб, veb) and "software" (софтuer, softuer).

Despite this, some Russians resist the widespread use of English, preferring to develop Russian equivalents for certain terms.

5.3. English Influence on Turkish

The influence of English on Turkish has been significant, especially in the context of globalization and modernization.

Vocabulary: English words like "computer" (bilgisayar), "internet" (internet), and "email" (e-posta) are frequently used in Turkish.

Business and Technology: Terms such as "start-up," "manager," and "marketing" are widely adopted in professional settings.

Pop Culture: The influence of English is visible in Turkish music, television, and advertising, with many English phrases used in branding and product names.

While Turkish has embraced English loanwords, the Turkish language still maintains its own linguistic identity by creating native equivalents for some borrowed terms.

5.4. Influence on African Languages

The influence of English on African languages is particularly strong in countries that were former British colonies, such as Nigeria, Kenya, and South Africa. English has become an important language of education, government, and business.

Vocabulary: Many African languages, including Swahili, Zulu, and Yoruba, incorporate English terms for modern concepts, such as "computer," "phone," and "bank."

Code-Switching: In multilingual African societies, it is common to switch between English and indigenous languages. For example, in Nigerian Pidgin, English is often mixed with local words to form a unique hybrid language.

Media and Communication: English is the dominant language in African media, with TV shows, movies, and news broadcasts often conducted in English. Many African musicians also use English in their lyrics, contributing to the popularity of global pop culture.

In regions with a strong influence of English, local languages have incorporated more English words, particularly for technological and business-related terms.

5.5. Influence on Languages in Latin America

In Latin America, English has had a significant influence, especially in the realms of business, technology, and pop culture.

Vocabulary: Spanish and Portuguese, the main languages in Latin America, have absorbed a large number of English words, particularly in business and technology. Words like "email," "internet," and "software" are common.

Pop Culture: English has strongly influenced the music,

film, and fashion industries in Latin America. English phrases like "cool," "selfie," and "OK" are commonly used in everyday speech, especially among young people.

Advertising and Business: English is frequently used in advertising and branding across Latin America. Global companies often use English slogans and product names to appeal to local audiences.

Despite the widespread use of English, many Latin American countries have worked to maintain the integrity of their native languages by creating localized versions of borrowed English terms.

Conclusion

English's influence is evident in many world languages, shaping vocabulary, communication styles, and cultural trends across the globe. Whether in Arabic, Russian, Turkish, African languages, or Latin American languages, English continues to play a major role in connecting people worldwide, particularly in technology, business, and entertainment. Although some regions try to preserve their linguistic heritage, the global nature of English ensures its continued influence.

6. The Role of Media and Technology in Spreading English

The spread of English worldwide is heavily influenced by media and technology, which have enabled the language to reach far and wide. Movies, TV shows, music, the internet, social media, and technology companies all play critical roles in making English a dominant global language.

6.1. Influence of Movies, TV Shows, and Music

Movies and TV Shows: Hollywood films and international TV shows are one of the most powerful ways English spreads globally. Many movies are either in English or subtitled in English, making it the default language for entertainment. Popular shows like "Friends," "Game of Thrones," and "The Simpsons" have not only shaped global culture but also spread English phrases and expressions worldwide. English is often used as a medium to

attract international audiences, making it easier for people from different countries to engage with and learn the language.

Music: English-language music is widely popular worldwide, from pop and rock to hip-hop and EDM. Artists like The Beatles, Michael Jackson, Taylor Swift, and BTS have not only popularized English songs but have also contributed to making the language familiar across different cultures. Lyrics in English become accessible to non-English speakers, and many people learn phrases and vocabulary through songs.

6.2. Influence of the Internet and Social Media

Online Content: The internet is a key factor in the spread of English. The vast majority of content on the internet is in English, including websites, articles, blogs, and videos. This gives non-English speakers constant exposure to English. Platforms like YouTube, Wikipedia, and news websites are primarily English-language sources, making it a crucial language for global communication.

Social Media: Social media platforms such as Twitter, Facebook, Instagram, and TikTok have also played a significant role in the spread of English. The use of English is common in posts, hashtags, memes, and online interactions. These platforms connect people from different countries and encourage the use of English as a common language, especially in global trends and discussions.

Global Communication: English has become the de facto language of online communication. Chatting, video conferencing, and collaborative platforms like Slack and Zoom often default to English, facilitating cross-border communication, business meetings, and social interactions.

6.3. Role of Technology Companies (Google, Facebook, etc.)

Tech Industry Dominance: Technology companies have had a massive impact on the spread of English. Giants like Google, Facebook, Apple, and Microsoft are based in English-speaking countries and use English as the primary language for their software, websites, and applications. Google's search engine,

for instance, delivers results in English for a wide range of topics and users around the world.

Global Platforms: Social media platforms, messaging services, and apps like WhatsApp, Skype, and Instagram are primarily English-based. As these companies expand globally, English remains the primary language for user interface, instructions, and communication.

Software Development: Many of the world's most popular software tools and programming languages, such as Python, JavaScript, and HTML, are English-based, making English essential for anyone working in tech fields. Additionally, most technology documentation, user manuals, and guides are written in English, creating a barrier to entry for non-English speakers and further reinforcing its global dominance.

6.4. The Spread of English through International Trade

Global Business: English is widely recognized as the language of international trade. In business meetings, negotiations, and contracts, English is often used as the standard language, even between non-native English speakers. This is particularly evident in multinational corporations, international finance, and trade agreements.

Global Supply Chains: As businesses expand globally, English becomes the lingua franca for communication across supply chains, from raw materials to finished products. Companies with international operations often use English to communicate with suppliers, manufacturers, and distributors worldwide.

Tourism and Hospitality: English is also crucial in the global tourism industry. Many international airlines, hotels, and travel agencies use English as their common language to serve customers from different parts of the world. This facilitates smoother communication and helps travelers navigate foreign destinations.

Conclusion

Media, technology, and international trade have all contributed to the rapid spread of English around the world.

Movies, TV shows, and music have popularized English culture, while the internet and social media offer constant exposure to the language. Technology companies further promote English by making it the default for many of their platforms and software. Lastly, international trade relies heavily on English as the language of global business. As a result, English has become deeply integrated into modern life, reinforcing its role as the dominant global language.

7. The Effects of English on Cultural Identity and Language Preservation

The widespread use of English, driven by globalization, media, and technology, has profound effects on local languages and cultures. While it opens doors for global communication and opportunities, it also presents challenges to language preservation and cultural identity

7.1. Impact on Local Languages and Dialects

Language Shift: In many regions, particularly where English is seen as a language of power, prestige, or opportunity, there has been a shift from local languages and dialects to English. Younger generations, in particular, are more likely to adopt English as their primary language for education, work, and social interaction. This shift can result in the decline of native languages, as speakers may become less fluent or abandon their traditional languages in favor of English.

Endangered Languages: English's global dominance contributes to the decline of many indigenous and minority languages. Linguists estimate that one language dies every two weeks, often as a result of the encroachment of dominant languages like English. Local dialects, once passed down through generations, are increasingly at risk of disappearing as younger speakers prioritize learning English for economic or social mobility.

Code-Switching and Hybrid Languages: In many regions, people use a combination of their local language and English, a phenomenon known as "code-switching." While this can enrich the linguistic landscape by creating new hybrid forms of

communication, it may also weaken the purity and preservation of local languages and dialects, as English phrases replace native terms in everyday conversation.

7.2. The Tension Between Globalization and Language Preservation

Cultural Erosion: The widespread use of English often leads to the erosion of cultural identities. Languages are carriers of culture, and when they fade, so do the traditions, worldviews, and histories they represent. Globalization, while promoting intercultural exchange, can also dilute the unique customs, values, and ways of life that are tied to local languages.

Economic Pressure: In many non-English-speaking countries, economic success is often linked to proficiency in English. As a result, individuals and communities may feel pressure to prioritize English over their native languages, seeing it as a means of upward mobility. This leads to a cultural divide, where those who retain their local language may feel disadvantaged in the global economy, reinforcing the dominance of English.

Language as a Symbol of Resistance: In some cases, the use of native languages becomes a form of resistance against cultural homogenization. Efforts to revive and preserve endangered languages are seen as acts of cultural pride and self-preservation, challenging the overwhelming influence of English. Governments, linguistic organizations, and local communities are increasingly recognizing the importance of safeguarding languages as part of cultural heritage.

7.3. The Future of Minority Languages in an English-Dominated World

Threats to Minority Languages: As English continues to dominate international business, education, and media, minority languages face an existential threat. According to UNESCO, approximately 40% of the world's languages are endangered, and many are spoken by only a few thousand people. These languages are at risk of extinction as English becomes the default

language in technology, academia, and international communication.

Language Revitalization Efforts: In response to these challenges, numerous initiatives have been launched worldwide to preserve and revitalize minority languages. Governments, NGOs, and grassroots movements are implementing language education programs, creating dictionaries and language resources, and encouraging the use of native languages in schools and media. For example, in Wales, the Welsh language has seen a resurgence thanks to government support and a push for its inclusion in education and public life.

Technology and Language Preservation: While technology has been a driving force behind the spread of English, it can also play a vital role in preserving minority languages. Digital platforms, social media, and language-learning apps offer opportunities for speakers of endangered languages to connect, share resources, and pass on their language to younger generations. Initiatives like creating digital archives of oral histories and online language courses are helping to document and teach languages that may otherwise have been forgotten.

Bilingualism and Multilingualism: The future of many minority languages may lie in fostering bilingualism or multilingualism. While English continues to dominate, many communities are promoting the use of both their local language and English, allowing them to maintain their cultural identity while participating in the global economy. Bilingual education, where students learn in both English and their native language, is a key strategy for sustaining linguistic diversity in an increasingly English-dominated world.

Conclusion

The rise of English as a global lingua franca presents both opportunities and challenges for local languages and cultural identities. While English facilitates communication and global connections, it also poses a significant threat to linguistic diversity, as minority languages face pressure to conform to

global trends. The tension between globalization and language preservation highlights the need for concerted efforts to protect and revitalize languages that are at risk. Through a combination of education, technology, and cultural pride, communities around the world can help ensure that their linguistic heritage endures, even in an increasingly English-dominated world.

Practical Work 1: Understanding the Influence of English on Local Languages and Cultures

Objective:

To understand how English is affecting local languages and cultures around the world, and to explore ways to protect and preserve endangered languages.

Part 1: Research and Discovery

Pick a Country or Region:

Choose a country or region where English has influenced the local language and culture. Some examples are Wales, Indonesia, or any country in Africa or Latin America.

Find Information:

Using books, websites, or online resources, research the following about your chosen country or region:

The main languages spoken in the country.

How English is being used in daily life (in schools, media, government, etc.).

How English affects local languages (does it make them less used? Is it taking over in schools or businesses?).

Any programs or actions being taken to protect local languages or cultures from disappearing because of English.

Write a Short Report:

Write 3-4 paragraphs answering the following questions based on your research:

What languages are spoken in your chosen country?

How has English influenced these languages?

What are people doing to preserve or protect their local language and culture?

Part 2: Language Activity

Create a Bilingual Word List:

Find 5 common words in your local language (or a language you know) and translate them into English. Write both versions on a piece of paper, like this example:

Hello - Bonjour (French)

Friend - Amigo (Spanish)

Food - Nourriture (French)

Discuss Language Use:

In pairs or groups, discuss the following questions:

Do you use English words in your daily conversations? If yes, give examples.

Do you think learning English is important? Why or why not?

What are some ways we can protect and continue using our local language?

Part 3: Creative Project

Create a Poster or Digital Presentation:

Design a poster or digital presentation showing how English is influencing local languages in a country or region of your choice. Include:

A map of the country.

Pictures or symbols of the local language and culture.

Facts about how English is affecting the language.

Suggestions or ideas on how the local language can be saved or protected.

Part 4: Class Discussion

After completing your research and creative project, share your findings with the class. Answer these questions during the discussion:

What did you learn about how English influences other languages and cultures?

Why is it important to protect local languages and cultures?

How can we, as a community, help preserve languages that are at risk of disappearing?

Conclusion

This activity helps you understand the impact of English on other languages and cultures, and the importance of preserving local languages. By researching, discussing, and creating, you will learn how we can all help to protect linguistic diversity in our world.

Here's the practical work table in English for 5th grade:

8.3. Recommendations for Language Preservation and Multilingualism

To protect and preserve local languages while embracing the benefits of multilingualism, the following recommendations can be made:

Education: Schools should offer bilingual education programs, allowing students to learn both English and their native language. This approach can help children become proficient in both languages while maintaining their cultural identity.

Government Support: Governments can implement policies that promote the use of local languages in public services, media, and official documents. This ensures that people continue to interact with their native languages in important contexts.

Cultural Initiatives: Communities should organize cultural events, language festivals, and media productions in local languages to keep them alive and relevant to younger generations.

Technological Integration: Digital platforms, apps, and social media should incorporate features that support local languages. By making it easier for people to use their native languages online, we can encourage the continued use and development of these languages in the digital age.

Encouraging Multilingualism: Encouraging multilingualism as a valuable skill can motivate individuals to learn and use both English and their native languages. This will help create a world where both global communication and local cultural identity can coexist.

In conclusion, while English will continue to influence the global landscape, it is essential that local languages are preserved and promoted to maintain cultural diversity and ensure

linguistic sustainability. By supporting multilingualism and embracing both local and global languages, we can create a more inclusive and connected world.

Bibliography

1. Crystal, David. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.
 - A foundational book on the rise of English as a global language and its impact on societies worldwide.
2. Graddol, David. *The Future of English?* The British Council, 2006.
 - A report discussing the growing dominance of English and its implications for future generations.
3. Kachru, Braj B. *The Alchemy of English: The Spread, Functions, and Models of Non-Native Englishes*. University of Illinois Press, 1986.
 - Explores the spread of English around the world and how it is used in different cultural contexts.
4. Pennycook, Alastair. *English and the Globalization of Language Education*. Routledge, 2017.
 - Analyzes the relationship between English, globalization, and language education.
5. Mufwene, Salikoko S. *Language Evolution: Contact, Competition, and Change*. MIT Press, 2001.
 - Discusses the evolution of languages in contact, including the effects of English on local languages.
6. Jenkins, Jennifer. *English as a Lingua Franca: Attitude and Change*. Routledge, 2015.
 - Examines how English is used as a common language between speakers of different native languages and the resulting social and linguistic changes.
7. Phillipson, Robert. *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press, 1992.
 - Investigates the role of English in global dominance and its impact on other languages.

8. UNESCO. *Atlas of the World's Languages in Danger*. UNESCO Publishing, 2009.

◦A comprehensive guide on endangered languages worldwide and the efforts to preserve them.

9. Edwards, John. *Multilingualism*. Routledge, 2013.

◦Offers insights into multilingualism and its benefits, as well as the challenges faced by minority languages.

10. Wright, Sue. *Language and the Globalization of English*. Cambridge University Press, 2019.

•Discusses how the globalization of English affects cultural identities, local languages, and communication worldwide.

ХИМИЯ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘСІЛІ

Салыкбаева Тилектес Кенгановна

Жамбыл облысы, Жуалы ауданы
№5М.Ломоносов атындағы
орта мектептің химия пәні мұғалімі.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

«Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан Республикасының Президентінің халыққа Жолдауында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша бес жылдық ұлттық жоспарды қабылдау міндеті қойылды. Бұл ұлттық жоспардың басты мақсаты – Қазақстандағы білім беру сапасын жетілдіру және оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған іс-шаралардың жүйелілігі мен тұтастығын қамтамасыз ету. Функционалдық сауаттылық оқушылардың алған білімдерін өмірде қолдана білуін, өз бетімен шешім қабылдау қабілетін дамытуды көздейді. Осы зерттеуде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру жолдары, оның білім беру жүйесіне тигізетін ықпалы және білім сапасын жақсартудағы маңызы қарастырылады.

Түйінді сөздер: функционалдық сауаттылық, білім беру сапасы, ұлттық жоспар, оқыту әдістері, білім реформасы, мектеп оқушылары, білім беру жүйесі, әлеуметтік-экономикалық жаңғырту, құзыреттілік, білім сапасын арттыру.

Еліміз үшін маңызды болып табылатын аталған стратегиялық міндетті шешу жағдайында тұлғаның ең басты функционалдық сапалары белсенділік, шығармашыл тұрғыда ойлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын таңдай алуға қабілеттілік, өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады. Бұл функционалдық дағдылар мектеп қабырғасында қалыптасады. Функционалдық сауаттылығы дегеніміз-адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы, яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы, адамның мамандығына, жасына қарамай үнемі білімін жетілдіріп отыруы. Ондағы басты мақсат- жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның әлемде әлеуметтік бейімделуі болып табылады. Функционалдық сауаттылық - адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады.

Ал кең мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол - ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады. Қоршаған әлемде және табиғатта болып жатқан құбылыстарды түсіну, салыстыру, талдау, жіктеу, жүйелеу, жалпылау білік, дағдыларын меңгерту мақсаттары көзделгенде ғана оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға болады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру үшін академиялық білім беріп қана қоймай, сын тұрғысынан ойлау, білімін күнделікті өмірде, шынайы жағдайларда пайдалана білу, проблеманы шешу, ғылыми-зерттеу дағдыларын, қарым-қатынас дағдыларын дамыту керек. Сабақтың мақсаттарына жету үшін тілдік дағдыларының төрт түрін түрлі

комбинацияда оқылым, тыңдалым, айтылым, жазылым қолдана білу керек. Ол үшін мына мәселелерге үнемі көңіл бөлу керек:

1. Оқушыларға тапсырмаларды 6 деңгейлі Блум таксономиясы негізінде құрып, ондағы білу, түсіну, қолданудан гөрі жинақтау, талдау, бағалауға мән беру.

2. Стандарт талаптарына сай берілген тапсырмаларды орындаумен қатар оқушының өмірде қолдана алатындай тапсырмалар құрастыруға көңіл бөлу.

3. Оқушының логикалық ойлауын, сыни тұрғыдан ойын жеткізуді жүзеге асыру үшін, білім беруде сабақтың құрылымын өзгерту, яғни оқытудың белсенді стратегияларын қолдану, оқушының сабаққа деген ынтасын арттыру үшін әр 10 мин сайын жағдаятты өзгертіп отыру.

4. Оқушыға тапсырма берген кезде оның алгоритмдерін алдынала ескерту.

5. Тапсырманы зейін қойып, орындауға және эксперименттік есептер, зертханалық шағын зерттеу жұмыстарын орындата отырып, өзінің орындаған жұмысының дұрыстығына көз жеткізу, өзін-өзі бағалауға үйрету.

Осыдай іс-әрекеттерді орындаған жағдайда оқушыға жоғары деңгейде білімін қалыптастыруға жол ашылады.

Пәнді интеллектуалдық және шығармашылық тұрғыда түсініп меңгертуде қазіргі таңдағы оқыту технологияларының стратегияларын пайдалану тиімді болып келеді: «Джиксо-ұжымдық оқыту» стратегиясы, «Дана үкілер» стратегиясы, «Мозаика немесе Ара ұясы» стратегиясы. Мақсаты: Жалпы мәселені жұпта, топта, ұжымда талқылау. Бұл стратегиялар мазмұнды жоғары табыспен меңгеру, оқығанды есте сақтау үшін тиімді. Оқушының оқуға деген қызығушылығы артады, ұжымда жақсы қарым-қатынас қалыптасады, саналы тәртіп орнайды, өз бетінше ойлауға, ізденуге, нәтижеге жетуге дағдыланады. Сондай-ақ оқушылардың оқу материалын тек жаттап қана алмай, оның мән-мағынасын терең түсінуін қамтамасыз ету міндетті боп саналады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда қатысымдық, рөлдік ойын, дара тұлғаға бағдарланған оқыту және сұрақ-жауап әдістері арқылы

жүзеге асатын жағдаяттық тапсырмалар, рөлдік ойындар, сұқбаттық тапсырмалар, құзыреттіліктерді қалыптастыратын тапсырмалар арқылы кешенді жүргізудің тиімділігі жоғары болады. Мұғалім ретінде, жаңа стратегияларды химия сабағында қолдану барысында оқушының өз бетімен білім алып, алған білімді іс жүзінде дәлелдей алатын және «үндемейтін», «енжар» оқушының қызығушылығын оятып, оны «сөйлетуге» болатындығын өз тәжірибемнен байқадым. 9-сыныпта химия пәнінен СТО технологиясының әдістерін қолданып, бірнеше сабақтар өткіздім. Онда ЖИГСО, белгілер әдісі, венн диаграммасы, бес жолды өлең, топтастыру әдістерін қолдандым және жеке, топтық, рөлдік ойын жұмыстар жүргізілді. Үй тапсырмасын «Кім жылдам?», «6 неге сұрақ» ойыны түрінде ұйымдастырып, қай топта сұраққа айтпаған оқушы саны көп, сол жеңіледі. Сабақты жарыс түрінде ұйымдастырып жауап бермей қалған оқушыны қалдырмай, қайта оның есебін алып, оны сол бала үшін топтың артта қалғанын түйсігіне жаймен жеткізсе, ол оқушы да басқа оқушылардан қалмай жауап беруге тырысатынын және оған топтағы басқа оқушылар міндетті түрде көмектесетініне көз жеткіздім. Сол сияқты инновациялық технологиялардың әдіс-тәсілдерін 9-11 сыныптарда да пайдаланып, жақсы нәтижелерге жетіп жүрмін. Жоғары сыныптар үшін көбіне ЖИГСО стратегиясын қолданамын. ЖИГСО стратегиясын қолдануда мәтіннің көлемі үлкен, күрделі, ғылыми тұрғыда болуы керек. Себебі, қарапайым мәтін болса, оқушылар тәжірибелі топсыз-ақ өздері оқып, тіпті жаттап алып айтып береді. Қандай технологияны пайдаланған кезде де оқушының белсенділігі мақсатқа ұмтылуы, ақпаратты өзі іздеп табуы, шапшаңдығы мен еркіндігі, шығармашылдығы, көңіл күйдің көтеріңкі болуы қамтамасыз етіледі. Сонымен бірге - оқыта үйрету ойындары оқушыларға білімдерін тереңдетуге, толықтыруға, бекітуге, алған білімдерін өмірде қолдана білуге, ақпарат көздерімен өздіктерінен жұмыс істеуге, ізденуге, әр түрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға, қиындықтан алып шығатын жол таңдауға, өмірде өзін бағалай білуге үйретеді.

Мысалы, 8 «б» сыныбында «Оксидтер. Жану» тақырыбында

оқушыларды бірнеше топқа бөліп, топтарға әр түрлі формулаларды беру, атауларын беру. Әр топ әр түрлі суреттер, кестелер, ақпараттар жинап, постер, кластер сызып тақтаға ыңғайлы етіп орналастырып, әр топ өз жинақтаған мәліметтерін қорғайды, басқа топтар тыңдайды. Оксид туралы қосымша мәліметтер алады. Сонымен қатар сабақта төмендегідей әдіс-тәсілдерді қолдану оқушылардың сабаққа ынтасын арттыра отырып, білім сапасын жетілдіріп, функционалдық сауаттылықтарын қалыптастыруға зор ықпалын тигізеді деп ойлаймын. Атап айтсам: «Жұптағы ой қозғау», «Аквариум», «Кластерлер», «Ойлан, жұптас, талқыла», «Серпілген сауал», «Еркін жазу», «Сұрақтар шеңбері», «Атаулар туралы үш сұрақ», «Ыстық орындық». Сондай-ақ сабақта ойынды ұйымдастырғанда оқушылар бір-біріне көмектесетіндей, бір-бірімен бірігетіндей жағдай жасау керек. Сонда сабақ тек білім беру қызметін ғана емес, тәрбиелеу қызметін де атқарады. Мұндай сабақтардың өтілуі нәтижесінде оқушыларда бір-бірімен сөйлесе білу мәдениеті, тәртіптілік, топқа және бір-біріне жауапкершілік сезімнің болуы, өзін және өзгені бағалай, тыңдау қасиеттері қалыптасады. Ауқымды материалдан қажетті ақпаратты тауып, шешім қабылдауға дағдыланады, сөздік қоры дамиды.

Жаңа заман талаптарына сай сабақта өзгеріп, жаңарып отырса, жеткіншектерге оның әсері мен ықпалы болады. Олардың эмоциялық сезім – түйсіктеріне әсер ете білген ізденістердің пайдасы өте көп. Ақыл-парасаттан көрі сезім түйсігі ұшқыр балаларға көп жағдайда бағдарламалық тақырыптарды тосын тәсілдер арқылы түсіндіру пайдалы. Жаңа педагогикалық технологияларды енгізу – оқыту үрдісінің тиімділігін арттырып қана қоймайды, басқа да көптеген мәселелерді шешеді. Оқушы мемлекеттік стандартты ғана алып қоймайды, өз қабілетіне қарай таңдау, әрі қарай білімін дамытуға мүмкіндігі болады. Жаңа педагогикалық технологияны пайдалану оқушылардың сабаққа деген белсенділігін, қызығушылығын, танымдық, ойлау қабілеттерін арттырудың, яғни функционалдық сауаттылықтарын дамытудың бірден-бір көзі. Сонымен, жаңа педагогикалық технологияның әдістерін тиімді пайдалану арқылы «Білімді адам» парадигмасын, «Өзін-өзі

дамытатын және әрекетшіл адам» парадигмасына өзгертуге болады. Осы орайда ұлы ұстаз Абайдың: «Адам ата-анадан туғанда есті болып тумайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады» деген дана сөздерінен адам табиғатының, болмысы мен танымының қалыптасуының өзі осы ізбен жүретінін байқауға болады. Егер оқу үдерісі, балаларға білім, білік, дағдыларды игерту осы ұстанымға негізделсе, нәтижелі болатыны анық деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі

1. «Білім беру мекемелері қызметкерлерін ақпараттық-коммуникациялық технология саласы бойынша біліктілігін көтерудің ғылыми-әдістемелік негіздері» Алматы – 2021 ж.
2. «Биология және салауаттылық негізі » ғылыми-әдістемелік журналы №5 2022ж
3. «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2018-2023 жылдарға арналған Ұлттық жоспары. Ғылыми-әдістемелік журнал №4 2018 ж.

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Тоғызбай Әсел

«Алматы облысы білім басқармасының Қарасай ауданы бойынша білім бөлімі»
мемлекеттік мекемесінің «М.Мәметова орта мектеп» коммуналдық мемлекеттік
мекемесі. Ғылыми жетекшісі: Есенова Толкын Алмасовна
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Бұл ғылыми жоба Абай Құнанбайұлының шығармашылығын және оның қазақ әдебиетіне қосқан үлесін зерттеуге арналған. Жоба барысында Абайдың өмірі, шығармашылық жолы, оның философиялық көзқарастары, ұлттық әдебиетке қосқан жаңашылдықтары, сондай-ақ Абай шығармаларының бүгінгі қоғамдағы рөлі қарастырылды. Абайдың поэзиясы мен прозасы, оның адам, қоғам және білім туралы ойлары, қазақ халқының рухани мәдениетіне және әдебиетіне әсері арнайы зерттеліп, оның ұлттық сананы қалыптастырудағы маңызы талданды. Жоба қазақ әдебиетінің ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасының маңыздылығын көрсетеді және оның қазіргі ұрпаққа берер тағылымы мен мәнін анықтауға арналған.

Абай Құнанбайұлы – қазақ әдебиетінің ұлы классигі, ұлт руханиятының негізін қалаушылардың бірі. Оның шығармалары ұлттық әдебиетте ерекше орын алып, қазақ халқының мәдениеті мен дүниетанымын жаңа деңгейге көтерді. Абайдың поэзиясы мен "Қара сөздері" бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпай, адамгершілік пен білімге үндейтін ілім болып саналады.

Мақсаты:

Абай шығармашылығының қазақ әдебиетіндегі орнын анықтап, оның философиялық ойлары мен рухани құндылықтарын талдау.

Міндеттері:

- Абайдың шығармашылық өмір жолын зерттеу;
- Оның шығармаларындағы негізгі тақырыптарды анықтау;
- Абайдың философиялық көзқарастарын талдап, қазіргі қоғамдағы өзектілігін көрсету;
- Қазақ әдебиетіне қосқан үлесін саралау.

Абай Құнанбайұлының шығармаларының қазақ әдебиетіндегі орны мен философиялық көзқарастары

Абай Құнанбайұлы – қазақ әдебиетінің ұлы классигі, философ және реформатор ақын, оның шығармалары қазақ халқының рухани дүниесінің асыл қазынасына айналған. Абай шығармашылығының қазақ әдебиетіндегі орны ерекше. Оның поэзиясы мен философиясы қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық, мәдени жағдайларын терең түсініп, сынға алып, жаңа көзқарастар мен жаңашылдықтарды енгізді. Абайдың шығармашылығын зерттеу – қазақ әдебиетіндегі жаңа дәстүрдің қалыптасуына, ұлттық сананың жаңғыруына себеп болды.

1. Абай шығармаларының қазақ әдебиетіндегі орны

Абай Құнанбайұлының шығармалары қазақ әдебиетінің дамуындағы шешуші кезеңдерді қамтиды. Оның поэзиясы мен прозасы қазақ халқының өмірі мен тұрмысын, ішкі дүниесі мен рухани сұраныстарын ашып көрсетті. Абай қазақ әдебиетіне тек қана поэзиялық шығармалар емес, терең философиялық ойлар, әлеуметтік мәселелерді қозғаған шығармалар енгізді.

Абайдың әдеби мұрасының басты ерекшелігі – ол халықтың өмірін, дәстүрлерін, мінез-құлқын, сондай-ақ қоғамдағы

элеуметтік теңсіздік пен әділетсіздікті терең зерттеп, оларды көркем сөзбен жеткізуінде. Абайдың шығармалары қазақ әдебиетінің классикалық мұрасына айналып, ұлттың мәдениетін, дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Абайдың қазақ әдебиетіндегі жаңашылдығы:

Әдеби тіл мен көркемдік құралдар: Абай қазақ әдебиетіне жаңа сөздер мен көркем құралдарды енгізді. Оның шығармаларында бұрын қазақ әдебиетінде қолданылмаған сөздер мен тіркестер қолданылып, қазақ тілінің көркемдігі жаңа деңгейге көтерілді.

Философиялық поэзия: Абай қазақ поэзиясына терең философиялық ойларды енгізді. Оның шығармаларында адамның өмірі, тағдыры, қоғамдағы орнын, білім мен ғылымның маңызы туралы ойлар кеңінен қамтылған.

Аударма шығармашылығы: Абай өз шығармашылығында тек қазақ поэзиясымен шектелмей, әлем әдебиетінен таңдаулы туындыларды қазақ тіліне аударды. Бұл оның әдебиеттегі жаңашылдығын тағы да айқындай түседі.

Абай Құнанбайұлының қазақ әдебиетіндегі жаңашылдығы

Абай Құнанбайұлы – қазақ әдебиетінің ұлы тұлғасы, оның шығармашылығы қазақ поэзиясының дамуына елеулі әсерін тигізді. Абай әдебиетке тек жаңа мазмұн ғана емес, сонымен қатар жаңа форма, стиль және философиялық көзқарастар енгізді. Оның жаңашылдығы қазақ әдебиетінің жаңаруына, өркендеуіне ықпал етті.

1. Жаңа әдеби дәстүрдің қалыптасуы

Абай өз шығармашылығында қазақ әдебиетіне жаңа дәстүрлер енгізді. Оның шығармаларында ұлттық мұраны сақтай отырып, қазақ қоғамына тән мәселелерді көтеріп, оларды шешу жолдарын ұсынды. Абайдың жаңашылдығы қазақ әдебиетінде жаңа поэзиялық дәстүрлердің қалыптасуына ықпал етті:

Әлем әдебиетінен ықпал алу: Абай өз шығармашылығында әлем әдебиетінен алынған көптеген үлгілерді қолданды. Ол орыс әдебиеті мен Батыс философиясынан терең әсер алып, өз шығармаларында жаңа идеяларды енгізді. Абайдың аудармалары – оның әдеби жаңашылдығының бір бөлігі. Ол Пушкин, Лермонтов,

Гете сияқты классиктердің шығармаларын қазақ тіліне аударып, ұлттық әдебиетке қосқан үлесі арқылы қазақ поэзиясын жаңа деңгейге көтерді.

Табиғат пен адам арасындағы байланыс: Абай табиғат пен адам арасындағы терең байланысты бейнелеуде ерекше жаңашылдық танытты. Оның поэзиясында табиғат тек табиғат күйінде ғана емес, адамның рухани дүниесін, ішкі сезімін көрсететін ерекше символ ретінде қолданылады. Абай табиғатты адам жанын түсінудің, қоғамды танудың құралы ретінде пайдаланды.

2. Философиялық поэзияның қалыптасуы

Абай Құнанбайұлы қазақ әдебиетіне философиялық поэзияны енгізген ақын. Ол өлеңдерінде қоғамдық, әлеуметтік, адамгершілік және рухани мәселелерді көтеріп, терең философиялық ойлар айтқан. Абайдың философиялық поэзиясы

қазақ әдебиетіндегі жаңа бағыт болып табылады. Оның шығармашылығында көркем бейнелеу мен терең ойлар біртұтас болып келеді.

Адам мен қоғам: Абай өз шығармашылығында адам мен қоғамның арақатынасын терең зерттеді. Ол адамды тек жеке тұлға ретінде ғана емес, қоғамның мүшесі ретінде де қарастырып, қоғамның дамуына әсер ету қажеттілігін атап өтті. Абай адамның ішкі дүниесін, оның қоғамдағы орнын ашып көрсетті. Оның философиясы адамды рухани дамуға, өзін жетілдіруге шақырады.

Білім мен ғылымның маңызы: Абайдың шығармаларында білім мен ғылымның орны ерекше. Ол білімді қоғамның дамуының басты құралы деп санап, оны таратуға шақырды. Абай білім алу арқылы адам тек өзінің жеке өмірін жақсартпайды, сонымен бірге қоғамға да пайда келтіре алатынын меңзеді. Бұл идеялар қазақ қоғамында білім мен ғылымға деген көзқарастың өзгеруіне ықпал етті.

3. Ұлттық мәдениет пен дәстүрді сақтау

Абай қазақ әдебиетіне жаңашылдық енгізу арқылы ұлттық мәдениетті сақтауға, оны дамытуға бағытталған. Ол қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрлерін өз шығармаларында бейнелей отырып, оларды сынға алды, бірақ сонымен қатар қазақ

халқының рухани мұрасын дәріптеді.

Қазақтың ұлттық санасы мен тәрбиесі: Абай қазақ халқының ұлттық санасын қалыптастыруға үлкен үлес қосты. Оның шығармаларында қазақ халқының дәстүрлері, мәдениеті, өмір сүру салты көрініс тапты. Абайдың поэзиясы ұлттық тәрбиені, моральды құндылықтарды насихаттайтын құнды шығармаларға айналды.

Қазақтың тарихи тағдыры мен мәселелері: Абай қазақ қоғамының ішкі мәселелерін ашып көрсетіп, оларды шешу жолдарын ұсынды. Ол ұлттық мінездің, қоғамдық тұрмыстың кемшіліктерін сынға алып, ұрпақтың болашағы үшін оларға өзгеріс енгізуді қажеттігі туралы пікір айтты. Бұл – оның қоғамдағы өзекті мәселелерге деген жаңашыл көзқарасының көрінісі.

4. Поэзия мен прозаның синтезі

Абай поэзия мен прозаның синтезін жасаған ақын. Оның шығармашылығында өлең мен қара сөздің арасындағы шекараның бұзылуы қазақ әдебиетінде жаңа жанрлардың пайда болуына ықпал етті. Оның қара сөздері, негізінен, философиялық тұжырымдамалардан тұрып, қоғамдық мәселелер мен моральдық мәселелерді көтерді. Абайдың "Қара сөздері" мен өлеңдері арқылы қазақ әдебиетіне жаңаша бағыт қалыптасты.

Қорытынды

Абай Құнанбайұлының жаңашылдығы қазақ әдебиетіне әлем әдебиетінің үздік үлгілерін енгізу, терең философиялық ойларды ортаға салу, қоғам мен адам мәселелерін көтеру, ұлттық мәдениетті сақтап, оны жаңаша пайымдау сияқты маңызды аспектілерді қамтиды. Абайдың шығармашылығы қазақ әдебиетіне жаңа тыныс беріп, ұлттық әдебиетте маңызды өзгерістерге жол ашты. Абай Құнанбайұлының жаңашылдығы оның қазақ әдебиетінің дамуына қосқан зор үлесін айқындайды.

2. Абайдың философиялық көзқарастары

Абайдың философиялық көзқарастары оның шығармаларында айқын көрінеді. Оның философиясы өмір мен өлім, әділет пен теңдік, адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынас, білім мен тәрбиенің маңызы сияқты ұғымдарды қамтиды.

Абай философиясындағы негізгі тақырыптар:

Адам, қоғам және табиғат: Абай адамды рухани тұрғыдан жетілуді, өз-өзін танып, қоғамға қызмет етуге шақырды. Оның шығармаларында адам мен қоғам арасындағы үйлесімсіздік пен әділетсіздікті түзету жолдары көрсетілген. Абайдың адамға деген көзқарасы гуманистік сипатқа ие.

Білім мен ғылым: Абай білім мен ғылымды адамның дамуының негізі ретінде қарастырды. Ол білім алу жолында үздіксіз еңбек етуді және ғылымды игеруді адамзаттың басты мақсаты деп санады. Абайдың шығармалары жастарды білімге шақырып, оларды өз армандары мен мақсаттарына жету үшін талмай ізденуге үгіттейді.

Әлеуметтік әділетсіздік: Абай қазақ қоғамындағы әлеуметтік әділетсіздікке қарсы болды. Оның шығармаларында кедейшілік, надандық, биліктің әділетсіздігі сынға алынады. Ол халықты әділдікке, теңдікке, білім мен еңбекке шақырды.

Дін мен мораль: Абайдың философиясында дін мен мораль мәселелері де өзекті орын алады. Ол ислам дінін құрметтеп, оның дұрыс жолын көрсетсе де, діннің атын жамылып, халықты алдаушыларды сынға алды. Абай адамгершілік пен ар-намысқа жоғары баға беріп, адамның ішкі тазалығын сақтауды маңызды деп санады.

"Қара сөздеріндегі" философиясы:

Абайдың "Қара сөздері" – оның философиялық ойлары мен көзқарастарын кеңінен ашып көрсететін шығармалар болып табылады. Бұл шығармаларда ол халықтың рухани жағдайына, моральдық құндылықтарына терең талдау жасап, әртүрлі әлеуметтік мәселелерді көтерген. Оның "Қара сөздерінде" адамзаттың табиғатынан бастап, қоғамның дамуына дейінгі мәселелерге философиялық тұрғыдан жауап ізделеді.

3. Абай шығармашылығының қазақ әдебиетіне қосқан үлесі

Абай Құнанбайұлының шығармашылығы қазақ әдебиетін жаңа деңгейге көтерді. Ол қазақ әдебиетіне терең философиялық ойларды енгізіп, ұлттық әдебиеттің өзекті мәселелерін көтерді. Абайдың шығармашылығында қазақ халқының рухани құндылықтары мен әлеуметтік мәселелері басты орын алады.

Абай Құнанбайұлының шығармашылығы қазақ әдебиетіндегі алтын қордың бір бөлігі болып табылады. Оның поэзиясы мен философиясы

қазақ халқының дүниетанымын, мәдениетін, адамгершілік құндылықтарын бейнеледі. Абайдың шығармалары қазақ әдебиетінің дамуында шешуші рөл атқарды және оның мұрасы қазіргі ұрпақ үшін де өзекті болып табылады. Абайдың философиялық көзқарастары адамгершілік, білім, әділеттілік және рухани даму мәселелеріне қатысты маңызды сұрақтарды қозғай отырып, қазіргі қоғамда да өзінің мәнін жоғалтпайды.

2. Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылық жолы

Абайдың өмірбаяны

Абай Құнанбайұлы (шын аты – Ибраһим) 1845 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысы, Семей өңірінде дүниеге келген. Ол Құнанбай Өскенбайұлының отбасында тәрбиеленіп, қазақ халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын ерте жастан меңгерген. Құнанбайдың беделді, білімді, бай болыстық әулеттен шыққандығы Абайдың жан-жақты тәрбиеленуіне мүмкіндік жасады.

Абай алғашында ауыл молдаларынан сауат ашып, араб, парсы тілдерін меңгерді. Кейін Семейдегі медреседе оқып, Шығыс әдебиеті мен мәдениетімен танысты. Орыс тілін үйреніп, А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, И.А. Крылов шығармаларымен сусындады.

Өмірінің соңғы кезеңінде Абай қазақ халқының білімге, өнерге ұмтылуын армандап, өз еңбектерін ұлттық рухани даму жолына арнады. Оның поэзиясы мен "Қара сөздері" халықты жаңаша ойлауға, еңбекқорлыққа, білім алуға шақырды.

Шығармашылық кезеңдері

Абай шығармашылығы үш негізгі кезеңге бөлінеді:

Білім мен ізденіс кезеңі (жастық шағы):
Бұл кезеңде Абай медреседе оқып, араб, парсы әдебиетімен, ислам мәдениетімен танысты. Сондай-ақ, қазақтың ауыз әдебиеті мен халық әндерін тыңдап, оларды санасына сіңірді.

Ақындық жолының қалыптасуы (30-40 жастағы кезең):
Бұл уақытта Абайдың поэзияға деген қызығушылығы артып, ол өзінің алғашқы өлеңдерін жазды. Оның өлеңдерінде адамгершілік, әділеттілік, білімге құштарлық сияқты тақырыптар басты орын алды. Абай осы кезеңде орыс әдебиетін аударуды да қолға алды.

Философиялық және ағартушылық кезең (қарттық шағы):

Абай бұл кезеңде қоғамның әлеуметтік мәселелеріне көбірек көңіл бөліп, халықты білім мен еңбекке үндеген шығармаларын жазды. Оның "Қара сөздері" осы кезеңнің жемісі болып табылады. Бұл еңбектерінде Абай адамзатқа ортақ рухани және философиялық мәселелерді қозғады.

Абайдың өмірі мен шығармашылығы қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетінің дамуына үлкен әсер етіп, оның есімі ұлт руханиятының символына айналды.

3. Абайдың шығармаларының қазақ әдебиетіндегі орны

Абай Құнанбайұлы - қазақ әдебиетінің жаңашыл әрі классикалық тұлғасы. Оның шығармалары қазақ поэзиясының тақырыптық, стильдік және мазмұндық жағынан дамуына серпін беріп, әдебиетте жаңа бағыттың негізін қалады. Абайдың өлеңдері мен "Қара сөздері" қазақ халқының рухани және мәдени өмірінде ерекше орын алады.

Поэзиясындағы ұлттық рух

Абай қазақ әдебиетінде ұлттық рухты, елге деген сүйіспеншілікті поэзия арқылы көрсете білген. Оның өлеңдерінде адамгершілік, еңбекқорлық, әділеттілік, білімге ұмтылу секілді құндылықтар негізгі орын алған. Мысалы:

"Қалың елім, қазағым" өлеңінде ел ішіндегі әлеуметтік мәселелерді көтерсе,

"Ғылым таппай мақтанба" өлеңінде білім мен ғылымның маңыздылығын насихаттайды.

Абай өз өлеңдерінде халықтың рухани байлығын дәріптеп, олардың санасын өзгертуге тырысты. Оның шығармалары қоғамның жаңаруына, дамуына негіз болды.

Абайдың аудармашылық қызметі

Абай Құнанбайұлы орыс және батыс әдебиетінің шығармаларын қазақ тіліне аударып, ұлттық әдебиетке жаңа идеялар енгізді. Ол А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, И.А. Крылов сияқты авторлардың еңбектерін аударып, қазақ оқырмандарына ұсынды.

А.С. Пушкиннің "Евгений Онегин" шығармасынан үзінділерді қазақ тіліне аударып, оны ұлттық бояумен байытты.

М.Ю. Лермонтовтың өлеңдерін аудару арқылы қазақ әдебиетіне

терең психологиялық және философиялық идеяларды енгізді.

Қазақ әдебиетіндегі жаңашылдық

Абай қазақ поэзиясының құрылымы мен мазмұнына жаңашылдық әкелді. Ол өлеңдерінде бұрынғы дәстүрлі үлгілерден алыстап, жаңа ритмдер мен формаларды қолданды. Бұл қазақ әдебиетінің дамуына үлкен серпіліс берді:

Қазақ поэзиясында лирикалық тереңдік пен психологиялық көрініс пайда болды.

Абайдың шығармаларына тән ерекшеліктер: ойдың логикалық құрылымы, философиялық мазмұн және эстетикалық нәзіктік.

Абай Құнанбайұлының шығармашылығы – қазақ әдебиеті мен мәдениетінің алтын қазынасы. Оның еңбектері қазіргі қоғамның моральдық-этикалық құндылықтарын қалыптастыруда маңызды орын алады. Абайдың философиясы, поэзиясы мен аудармалары ұлттың рухани дамуында, оның білім мен мәдениеттің биік деңгейіне көтерілуінде зор рөл атқарды. Әлі де бүгінгі қоғамда Абай шығармашылығының мұрасына сүйену арқылы ұлттық рухты, қоғамның адами құндылықтарын сақтау және дамыту мүмкіндігі бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Құнанбайұлы А. *Шығармалары*. – Алматы: Жазушы, 1985.
2. Сыздықова Р. *Абай және қазақ әдебиетінің тарихы*. – Алматы: Ғылым, 1998.
3. Мұқанова М. *Абайдың философиясы мен поэзиясы*. – Астана: Елорда, 2010.
4. Әлімжанов Х. *Абайдың адамгершілік ойлары*. – Алматы: Қазақ университеті, 2004.
5. Ысқақов С. *Абай және қазақ халқының рухани өмірі*. – Алматы: Қазақ мемлекеттік баспа, 2003.
6. Келімбетов Б. *Абай Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы*. – Астана: Фолиант, 2012.
7. Жүнісбекова З. *Абай шығармаларының философиялық мәні*. – Алматы: Қазақ университеті, 2005.
8. Қарабатыр С. *Абайдың поэзиясы: Тарихи-социологиялық талдау*. – Алматы: Қазақ әдебиеті, 2017.

9. Мырзахметов М. *Абай және оның қазақ әдебиетіне ықпалы.* – Алматы: Жалын, 1999.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҚЫЛ-ОЙ ҚАБІЛЕТІНІҢ ДАМУЫН ДИАГНОСТИКАЛАУ

Турлыбекова Алтынай Ауельбековна

Түркістан облысы, Сарыағаш ауданы,
Еңкес елді мекеніне қарасты
№ 21 Яссауи атындағы жалпы орта мектебі
бастауыш пәні мұғалім.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының ақыл-ой қабілеттерін диагностикалау әдістері қарастырылады. Балалардың таным процестерін анықтау мақсатында қолданылатын "10 сөзді жаттау", "10 сан" және "10 фигура" әдістемелері сипатталады. Сонымен қатар, оқушылардың мектеп мотивациясын және оқу мотивациясын бағалау әдістері талданады. Зерттеу барысында баланың есте сақтау, математикалық білімін, геометриялық фигураларды тану қабілетін бағалаудың тиімді жолдары ұсынылады. Бұл әдістерді қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерін анықтап, олардың мектепке бейімделу деңгейін бағалауға мүмкіндік беріледі.

Түйінді сөздер: ақыл-ой қабілеттерін диагностикалау, бастауыш сынып, танымдық процестер, есте сақтау қабілеті, математикалық білім, геометриялық фигураларды тану

Бұл әдістеме көмегімен баланың өз зейінін ұзақ уақыт бір әрекетпен шұғылдануға жинақтай алуы, оған қосымша тимулдық материалдар (ойын, көрнекіліктер) қолданбай танымдық қызметін ұйымдастыруға болатындығы анықталады.

Зерттеуді жүргізу үшін 10 сөз немесе сөз тіркестері дайындалады. Олар бірнешевариантта болғаны дұрыс. Әр вариантта орындауға арнайы уақыт беріледі.

Бірінші жаттығуды қолданып зерттеу жүргізуді психолог келесі кіріспе сөзбен бастайды: «Балалар, мен қазір сендерге бірнеше сөздерді айтамын. Оларды мұқият тыңдап, есте сақтап іірға тырысыңдар. Мен оқып болғаннан соң сендер олардың ЯиКен естеріңде қалғандарын қайталап айтасыңдар».

Жаттығуды екінші рет орындату үшін нұсқау қайталаанады: Мен жаңағы сөздерді қайталап оқимын. Сендер ол сөздерді қайталап айтасыңдар. Бірінші қайталаған сөздеріңмен қазір жаңадан еске сақтаған сөздерді қосып айтыңдар.

Үшінші және төртінші рет қайталап орындағанда ереже қысқаша түсіндіріледі:

«Мен тағы да қайталаймын, ал сендер жақсылап тыңдаңдар».

Бесінші рет қайталағанда: «Мен бұл сөздерді соңғы бір оқимын, сендер олардың барлығын түгел қайталауға тырысыңдар»- деп ескерту қажет.

Қалыпты жағдайда дамып келе жатқан балалардың есте сақтауы әрбір қайталаған сайын арта береді. Баланың денсаулығы болмай жүрсе немесе психалогиялық проблемасы болса есте сақтауы, керісінше кеми береді.

Сөздер тізімін қайтадан оқу барысында ешқандай қосымша түсініктеме берудің қажеті жоқ. Тек қана сөздерді өте жай қайталағанда, балаларға: «тағы қандай сөздер есіңе түсті» деген сұрақ арқылы кішкене дем беріп отыруға болады.

Орындау уақыты 7-8 минут.

Бағалау шкаласы:

Бір рет оқығанда -5-6. бес рет қайталағанда-8-10 сөзді, қайталау-сөздерді еске сақтауы жоғары деп бағаланады;

Бірінші оқығанда-3-4. бесіншіден кейін - 5-7 - орта;

Бірінші оқығанда—1-2. бесіншіден кейін - 3-4 - төмен;

Бірінші оқығанда—0. екіншіден кейін - 1-2 - өте төмен.

Сөздер: уақыт, нан, аспан, өсімдік, қар, май, ағаш, көрпе, киім, дала.

Осы сияқты бірнеше вариант тапсырмалар жасап алу керек.

"10 сан" әдістемесі.

Мақсаты: баланың қарапайым математикалық білімін тексеру. әдістемені сандар ойыны ретінде ұйымдастыруға болады.

Тапсырмалар:

1. Келесі сандар қалай аталады: бірнеше бірлік сандар айтылады (2, 7, 6). 2. 5, 7 сандарына көрші сандарды ата. Олар неге көрші сандар деп аталады?

2. 9-дан бір санға кішіні ата, енді бір санға үлкенін ата.

3. 3 пен 5 сандарының арасында қандай сан тұрады?

4. Бірден онға дейін санап берші.

5. Оннан бірге дейін қалай саналады.

6. Қатар орналасқан үш санды ата.

7. 7 санынан кейін орналасқан санды ата.

8. Аталған саннан үлкен немесе кіші санды қалай шығаруға болады?

9. Санамақ қандай саннан басталады?

Бағалау шкаласы:

Бұл әдістеме жоғарыда көрсетілген 10 сөздің әдістемесі орындау ережесі бойынша жүргізіліп, нәтижесі сол шкала бойынша бағаланады.

"10 фигура" әдістемесі.

Мақсаты: баланың геометриялық фигураларды білуін анықтау.

Төменде берілген сұрақтарды қолдана отырып бала мен әңгімелесу барысында, оның білімі туралы мағлұмат жиналады. Бұл әдістемені ойын ретінде балалар тобымен жүргізуге де әбден болады. Мысалы, психолог балаларды ертегі әлеміне қыдыруға шақырады. Бұл әлемдегі заттардың барлығы геометриялық бұралардан тұрады екен. Осы фигураларды дұрыс атағандар басқа бөлмеге шығуына, үзіліс жасауына, келесі тапсырманы орындауына рұқсат

алады (балаларды қызықтыратын нәрселерді қолдану қажет).

Әңгімелесуге келесі сұрақтарды қолдануға болады:

Қандай фигуралардың атын білесің?

Үстелдің беті қандай фигураға ұқсайды?

Терезе айналары фигураларын атап берші.

Ыдыстардың басым көбі қандай фигураға ұқсайды?

Дөңгелек пен шардың айырмашылығы неде?

Осы бөлмеде пирамидаға ұқсас не бар?

Сынып бөлмесінде үшбұрышқа ұқсайтын нәрселер бар ма?

Менің оң жағымда орналасқан нәрселерді аташы?

Олар қандай фигураларға ұқсайды?

Қиыққа ұқсас нәрсені тапшы.

Фигураларға қарап оларды ата: үшбұрыш, қиық, шаршы, төртбұрыш, ромб, куб, дөңгелек, сопақ, пирамида, бесбұрыш.

Бағалау шкаласы:

7-10 фигураны атасы – өте жақсы;

6-жақсы;

4-орта

3-төмен.

2. **“Мектеп мотивациясын тексеруге арналған” сауалнама.**

Авторы: Н. Г. Лусканова.

Оқушыларға «Мектеп маған не ұнайды?» деген тақырыпта сурет салу тапсырылады.

Автордың пікірінше тақырыпқа байланысты суреттегі мынандай жағдайларға көңіл аудару керек:

Мотивациясы дамымаған, мектеп моитациясы жоқ, бірақ та оқушының ойын және басқа мотивбері басым. Мұндай жағдайда оқшылар машинаны, әскери әрекеттегі ойыншықтарды, оюларды және т.б. суреттерді бейнелейді;

Балалық негативизм, оқушы мектеп тақырыбында сурет салудан бас тартып, өзі жақсы көріп салатын суретін бейнелейді, мұндай мінез-құлықты оқушының талаптан теңгейі жоғары және талаптарына қиындықпен бейімделуін көрсетеді;

Тапсырманы түсінбеуі немесе дұрыс қабылдамау, оқушылар ешнәрсе салмаса немесе басқа оқушының берілген тапсырмаға

қатысты емес суретін көшіріп салса, онда бұл жағдай психикалық дамуы артта қалған балаларға қатысты. Мұндай жағдай 0 балмен бағаланады;

Берілген тақырып бойынша салынған суреттердің сюжетін бағалау:

Оқушының таным мотиві мен оқу белсенділігі оқу жағдайындағы мектеп мотивациясының жоғарылығын көрсетеді, оны 30 балмен бағалайды.

Сыртқы мектеп атрибуттары оқуға қатысты емес жағдайда мектепке қатынасы оң оқушыларға тән, бірақ сыртқы мотивациясы 20 балмен бағаланады.

Мектептегі ойын жағдайы қатынасы оң оқушыларға тән, бірақ игерген ойын мотивациясы 10 балмен бағаланады.

3. "Оқу мотивациясын тексеруге арналған" сауалнама.

Оқу мотивациясының деңгейін скринингті бағалау үшін Н. Г. Лусканова арнайы сауалнама ұсынады. 10 сұрақтың жауаптарым 0-ден 3 балға дейін бағаланады (теріс жауап-0 балл, бейтрап-1 балл, оң жауап-3 балл). 30-25 балл жинағын оқушылар мектепке бейімделуінің жоғары деңгейін, 20-24 балл ортаңғы норманы, 15-19 балл ішкі мотивацияны, 10-14 балл және одан төменгі балл-мектепке деген теріс қарым-қатынасын, яғни мектеп дезадаптациясын көрсетеді.

Сауалнама сұрақтары.

Саған мектеп ұнай ма немесе ұнамайды ма?

Таңертең сен ұйқыдан тұрғанда мектепке қуанышты барасың ба, әлде үйде қалғың келеді ме?

Егер мұғалім ертең барлығының келуің шарт емес, келгісі келген оқушыларға ғана келсін десе, сен сабаққа келесің бе, әлде үйде қаласың ба?

Кейбір сабақтың болмай қалуы саған ұнайды ма?

Саған үй тапсырмасын бермегенін қалайсың ба?

Сен сабақты үзілістің көп болғанын қалайсың ба?

Сен ата-анаңа мектеп жайында жиі айтасың ба?

Саған мұғалімінің қатал болғаны ұнайды ма?

Сенің класта достарың көп пе?

Кластастарың саған ұнайды ма?

Оқу мотивациясының динамикасын бағалау үшін сауалнамада сұрақтар қайталанып келеді. Оқу мотивация деңгейінің төмендеуі баланың мектеп дезадаптациясының көрсеткішін, ал оның жоғарылауы-оқудағы және дамудағы оң динамикасын білдіреді.

Жүргізілген зерттеулер оқушының бейімделуінің үш деңгейін бөліп көрсетеді:

Жоғары деңгей-оқушының мектепке қатысты оң; берілген талаптарды адекватты қабылдайды; оқу материалдарын оңай меңгереді; мәліметтерді толық игерген; мұғалімінің айтқандарын мұқият тыңдайды; тапсырмаларды сыртқы бақылаусыз-ақ орындайды; өзіндік жұмысқа, барлық пәндерге қызығушылықпен қарайды; тапсырмаларды мұқият орындайды; класта жоғары мәртебеге ие.

Ортаңғы деңгей-оқушының мектепке қатынасы оң; оқу материалдарын түсінеді; бағдарламаның негізгілерін меңгереді; тапсырмаларды өзбетінше орындайды, тапсырмаларды орындауда мұқият; бірақ бақылауды талап етеді; сабаққа қызығушылықпен дайындалады; кластағы көп оқушылармен достық қарым-қатынас жасайды.

Төменгі деңгей-оқушының мектепке қатынасы теріс; денсаулығының нашарлығына реніш білдіреді; көңіл-күйінің нашарлығын көрсетеді; тәртіп тұзады; оқу материалдарын фрагментарлы меңгереді; өзіндік тапсырмаларға қызығушылық көрсетпейді; сабақтарға немқұрайлы дайындалады; бақылау мен көмекті үзілісті қажет етеді; пассивті; класта жақын достары жоқ.

Әдебиеттер тізімі

Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Педагогика, 1986.

Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – Санкт-Петербург: Питер, 2008.

Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Москва: Педагогика, 1973.

Гальперин П.Я. К проблеме формирования умственных действий.

– Москва: Наука, 1985.

Тихомирова Т.Н. Психодиагностика познавательных процессов.

– Москва: Академия, 2017.

Немов Р.С. Психология. В 3-х томах. – Москва: ВЛАДОС, 2003.

Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Наука, 1975.

Жақыпов С.М. Оқушылардың танымдық әрекетін дамыту. – Алматы: Қазақ университеті, 2012.

Мұқанова Б. Балалар психологиясы. – Алматы: Білім, 2016.

Әбдіманапова Ш. Қазіргі білім беру жүйесіндегі диагностикалық әдістер. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019.

ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ САБАҚҚА ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.

Шагатаева Айнаш Тажихановна

Жамбыл облысы Меркі ауданы
№28 жалпы орта білім беретін мектебі
Бастауыш сынып мұғалімі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының сабаққа деген қызығушылығын арттыруда ойын технологиясын қолданудың маңыздылығы қарастырылады. Ойын арқылы оқушылардың шығармашылық белсенділігі дамып, олардың танымдық қабілеттері артады. Ұлттық ойындар мен заманауи дидактикалық ойындарды тиімді пайдалану арқылы балалардың ойлау дағдыларын жетілдіру, өзіндік жұмысқа дағдыландыру және оқу материалдарын жеңіл әрі қызықты түрде меңгеру мәселелері талданады. Сонымен қатар, ойын технологиясын қолдану арқылы оқушылардың мотивациясын арттыру, зейінін шоғырландыру, өзара қарым-қатынасын нығайту және тілдік дағдыларын дамыту жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: ойын технологиясы, бастауыш сынып, оқушылардың қызығушылығы, шығармашылық белсенділік, танымдық қабілеттер, ұлттық ойындар, дидактикалық ойындар, ойлау дағдылары, өзіндік жұмыс, оқу мотивациясы, зейінді дамыту, қарым-қатынас, тілдік дағдылар, интерактивті оқыту, білім беру әдістері.

Жалпы бастауыш сынып оқушыларының оқыту үрдісіндегі әрекеттері тікелей ойынмен тығыз байланысты. Өзімнің неше жылдық тәжірибемде байқағаным: ойынды сабақта тиімді пайдалану оқушының ой өрісін шыңдай отырып, жаңа сабақты тез меңгеруіне және ақпаратты белсенді қабылдауына үлкен септігін тигізеді. Ол үшін мұғалімнің шеберлігі де үлкен роль атқарады. Ойынды сабақ кезеңдерінің қажетті кезінде орынды пайдалану-педогогтан сауаттылықты қажет етеді. Мәнсіз-мағынасыз қолдану сабақ түсінуге зиянын тигізеді. Сабақтағы қандай да бір дүниені дамытуға пайдалана білу керек деп ойлаймын. Менің өзекті тақырыбым: «Ойын технологиясын пайдалана отырып, оқушылардың танымдық қабілетін дамыту»

Бұл өзекті тақырыпты алудағы мақсат, міндеттерім:

1. Оқушылардың шығармашылық белсенділігінің дамуына және өздігімен жұмыс істеу арқылы өз білімін қалыптастыруға дағдыландыру;

2. Бала тәрбиесіне әсер беретін ойындар жүйесін қалыптастыру;

3. Ұлттық ойындарды дәріптеу;

4. Зеректі , тапқыр, ойшыл болуға тәрбиелеу;

5. Танымдық қабілеттерін арттыру;

Ойын дегеніміз не? Ойын- балалар бір-бірімен қарым-қатынас жасайтын өз бетінше іс-әрекет. Ойын арқылы баланы оқу-тәрбие үрдісіне қызықтыруға болады.

Ойын-баланың ақыл-ойын тәрбиелейтін құрал. Бала көп ойнайды, ойын арқылы тәрбие алады.

Ұлттық ойындар-заманында бірінші алға қойылған мақсатқа даярлау, отаншылдық сезімге баулу. Бұл оқу-тәрбие негіздерінің бірі.

Ойын нені қалыптастырады?

О-ойды

Й-икемді

Ы-ынтымақтастықты

Н-нақтылықты қалыптастырады

Ойынның қай-қайсысы болса да белгілі мақсат, міндеттерді көздей отырып ұйымдастырылады. Себебі, ойын ойыншының адамгершілік, мінез-құлық, дене қасиеттерінің даналық жақтарын, әлеуметтік, қоғамдық мәселелерді астарлы да ашық қамтиды.

Ойын қалай, қашан пайда болған? Ойын тарихының шығуы адамзат тарихының бір бөлігі ретінде сонау аң аулау мен терімшілік уақытында қатар пайда болып, дамып келеді. Содан бізге жетіп, ойналған ойындар ағылшын ғалымы Э. Манкейдің пайымдауынша 5000 жылдай бұрын ойналса керек. Қазақтың қонақжайлылығымен бірге енген ұлттық ойындары да бала болмысына үлкен әсер ететіні хақ. «Отыз күн ойын, қырық күн тойын» деген сөз де содан шықса керек.

Ойын- бала тәрбиесімен егіз.Өйткені бала ойынсыз еспейді, жан-жақсыз дамымайды.Тек қимыл, қозғалыс қана дененің шынығып өсуін, жетілуін қамтамасыз ете алады

Халық ойындарын бүгінгі педагогикалық білім талаптарына сай іріктеп, ретті қолдана білсек, онда ол бала тәрбиесінің сапасын көтеріп, тиімділігін арттырады, сыныптан тыс тәрбие жұмыстарын жандандырады.

Ғалымдар, педагогтар ұлттық ойындарды зерттеп 5 топқа бөлген.

- 1.Аңға байланысты ойындар
- 2.Малға байланысты ойындар
- 3.Түрлі заттармен ойналатын ойындар
- 4.Зеректілікті, ептілікті, икемділікті қажет ететін ойындар
5. Соңғы кезде қалыптасқан ойындар

Ойындар оқушылардың ақыл-ойын жетілдіріп, дүниетанымын, рухани деңгейін кеңейтіп, олардың қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытады, алған білімдерін күнбе -күн өмірмен ұштастырады ,басқа да адамгершілік мінез-құлықтарды бойына сіңіруге мүмкіншіліктер береді. Сондықтан, тәрбие жұмысында халық ойындарын ескерусіз қалдыруға болмайды.

Ойынның педагогикада, оқыту үрдісінде алатын орны Платон заманынан белгілі болған XVIII ғасырдың өзінеде-ақ Ж.Ж. Руссо

мен И.Г. Песталоцци ойын арқылы балаларды болашақ өмірге бейімдеу керек деп түсіндірген.

Ойынның сабақ барысында басты мақсаты – білім беруді ойынмен ұштастыру. Баланың ойынға белсенді түрде қатысуы оның ұжымдағы басқа да әрекеттерін айқындайды. Ойын бір қарағанда қарапайым құбылыс не әрекет сияқты болғанымен, ол ұжымдық әрекет. Ойын арқылы оқушы неге үйренеді?

- 1.Өздігінен жұмыс істеуге үйренеді
- 2.Сөздік қоры байиды, тілі дамиды
- 3.Зейіні қалыптасады
- 4.Байқампаздығы артады
- 5.Өзара сыйластыққа үйретеді
- 6.Ойынның ережесін бұзбау, яғни, тәртіптілікке баулиды
- 7.Бір-біріне деген оқушы сенімі артады достыққа, ынтымақтастыққа баулиды
- 8.Сабаққа қызығушылығы артады.
- 9.Бір-бірімен жақын қарым-қатынаста болады.
10. Қисынды ой-қабілетін дамытады.

Педагогикалық үрдісті жетілдіруде ойынның алар орнын қазақстандық ғалым Н. Құлжанова да зерттеген. Ойын бала үшін еліктеу, инстинг, күнделікті негізгі әрекет және оның жеке өмірі, – деп дәлелдеген. Н. Құлжанованың айтуы бойынша ойынды әдептілік, тәрбиелік мақсатта пайдалану–баланың болашақ өміріне түзу жол салу, үлкендерге еліктеуі және өмірдің талаптарына сай бейімделуі басты педагогикалық мақсаттар. Ғалым «Бала ойында ғана тынығып», «жұмыс жасап», өсіп жетіледі. «Оның ойлау қабілеті жетіліп, қарым-қатынас жасау мүмкіндігі артады», –деп атап көрсеткен.

«Ойын – бала үшін өмірлік тәжірибе», –деп М. Жұмабаев атап көрсетсе, «Ойын–баланың рухани дамуының негізі», –деп Ж. Плаже, К. Левин, Л.С. Выгоский, Д.Б. Эльконин өз еңбектерінде атап көрсеткен.

1.Ойын–балалар үшін күрделі әрекет те бола алады. Балалар білімді ойын арқылы қабылдап, үлкендерден үйренеді. Сондықтан сабақтағы ойын оқушы білімін тыңдап, ой-өрісі кеңейте алады,

білім алудағы қызығушылығы артады. Ойын арқылы бала көптеген мәліметтер алады, психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Баланың жас ерекшелігіне, сабақтың мақсатына сай ұжымдастырылған ойындардың берері мол.

Білім берудің жаңа технологияларын пайдалану бойынша мемлекеттік стандарт жобасында оқытудың ойын технологиясына үлкен мән берілген. «Пәндік, пәнаралық сипаттағы дидактикалық және сюжеттік, рөлдік ойындар білім алушыға өзін танытуға, жолдастарының пікірімен санасуға, көпшілік алдында сөйлеу қабілетін үйренуге, жан-жақты білімін көрсетуге мүмкіндік береді. Рөлдік, сюжеттік ойындардың көмегімен білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратын оқу міндеттерін шешуге болады. Ойын қарапайым тілдік жағдаяттарда білім алушыларды қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелейді», деп атап көрсетілген.

Сондай-ақ 12 жылдың білім беруде ұлттық ойындарға және шынайы өмірлік әрекетпен ойналатын ойындарға мән беріледі.

Ойын арқылы оқушының білімі мен бейімін, жеке тұлғалық қасиет-қабілеттерін арттыру мүмкіндіктері зерттелген. Ойындардың қажеттілігін іріктеп ала білу-ұстаз шеберлігіне байланысты. Оқушының тілін дамытуда сөздік ойындарын қолдану тиімдірек. Сондай ойындардың бірі – «Керекті сөзді тауып айт». Ойынның мақсаты-қажетті сөздерді дұрыс тауып айтуға жаттықтыру, оқушы зейінін қалыптастыру. Мұғалім сол сабаққа қатысты жалпылама сөзді атайды, оқушылар қажетті сөздерді атайды немесе жазады. Бұл ойын оқушыларды талдау жасауға да үйретеді. Мысалы: тіл дамыту сабағында «Заттың атаулары» деген сөз аталса, оқушылар, бірнеше сөздер айтады және сұрақтар қояды. Жауаптарды жазады. Сондай-ақ оқушы зейінін қалыптастыруда «Кім тез, шапшаң» ойынын өткізуге болады. Бұл ойынды барлық сабақтарда қолдануға болады.

Сабақ барысында оқушылардың қызығушылығы, зейіні, тілін дамыту үшін грамматикалық ойындардың орны ерекше. Сабақта тиімді қолданылған ойын оқушылардың грамматиканы толық меңгеріп, сауатты жазу дағдысына мол мүмкіндік береді. Оқушыларды өзбеттерімен жұмыс істеуге дағдыландырады, ізденімпаздыққа баулиды. Грамматикалық ойындардың ерекшеліктері де бар. Бұл ойын әр түрлі

жағдаяттар арқылы жүзеге асады. Ойын сабақтың әр бөлігінде, әр мақсатта жекеленіп, дараланып қолданылады. Жаңа тақырыпты түсіндіруде, өткенді қайталауда, пысықтау сабақтарында пайдаланылады. Мұғалім ойындарды қолдану үшін жете дайындық жасап, қажетті жабдықтармен қамтамасыз етеді. Олар: грамматикалық лото, грамматикалық тренинг, грамматикалық гимнастика т.б.

Сабақ барысында оқушының тілін дамытатындай, коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратындай ойындарды қолданамын. Олар: «Синтаксистік касса», «Сөйлем қуаласпақ», «Құсбегі», «Кедергіден өту», «Кім болам?», «Асауды ұстау», «Аударыспақ», «Вагондарды құрау», «Қай әріп жоғалды?», «Лоторея ұту», «Жасырынбақ», «Атын айт», «Түсін таны» «Не артық?» т.б. ойындар. Әр ойын сабақ мақсатына сай қолданыс табады.

«Синтаксистік касса» ойыны. Карточкада бірнеше суреттер көрсетіледі (адам, құс, т.б.) беріледі және қойылатын сұрақтар карточкасы жасалады. Суреттің үстіне сұрақтары айтылып қойылады.

«Сөйлем қуаласпақ» ойыны. Интерактивті тақтадан мазмұнды суреттер көрсетіледі. Топта сөйлемдер арқылы мәтін түрлері немесе хат, эссе, ой-толғау, хабарландыру, жарнама құрастырылады (ауызша).

«Кедергіден өту» ойыны. Интерактивті тақтадан «кедергілер» көрсетіледі. Әр кедергінің өз тапсырамасы тақтадан көрінеді. Тапсырмалар топқа беріледі. Осылайша ойын соңында кедергілерден өтіп мәреге жеткен топ жеңіске жетеді.

«Вагон құрау» ойыны. Әр топқа бірнеше вагондар беріледі. Әр балаға 1 вагоннан. Вагонның артындағы тапсырманы орындаған оқушы вагонды ретімен тақтаға келіп іледі. Қай топтың вагондары алдымен құралса, сол топ жеңіске жетеді.

«Алтын айт» ойыны. Интерактивті тақтадан бір-бірімен араласқан бірнеше суреттер тұрады. Оқушылар кезекпен шығып суреттерді «белгісі» арқылы топтан себебін түсіндіреді.

Сабақтан тыс уақытта қимыл-әрекет ойындарына көңіл бөлінеді. «Туған күні», «Ақ терек, көк терек», «Ақ тоқаш», «Айға

ұшу», «Кім болам?» сияқты ойындар ойналады. Қимылдары дамуымен қатар ойын барысында өлең, тақпақ жаттайды.

Мысалы:Бүгін Анардың туған күніне

Ақ тоқаш пісірдік

Үлкендігі мынадай

Кішкентайлығы осындай

Ақ тоқаш-ау, ақ тоқаш

Біреуді сайлап, өзің қаш.

Сонымен қатар 12 жылдық білім беру және оқушы құзыреттіліктерін дамытатындай рольдік, сюжеттік ойындарға үлкен мән беремін. Оқушылар алдына түрлі өмірлік жағдаяттар беріліп, оқушылар лайнай отырып, сол туындаған проблеманы шешуге дағдыланады. Ойын үстінде бала сұранысы мен мұғалім тапсырмасы өзара ұштасады. Мысалы: «Біздің үйіміз» ойыны. Топ өздері тұрғысы келетін үйдің сұлбасын сызады немесе суретін салады. Одан кейін осы үйді салу үшін материалдарды анықтап алады. Осылайша ойын өмірмен байланыста болып, оқушы құзыреттілігін дамытуға септігін тигізеді.

Сонымен, ойын келесі маңызды міндеттер: баланың қоғамдық қатынастарға бейімделуі, жалпы адамзаттық мәдени құндылықтар мен әртүрлі ұлт өкілдерінің мәдениеттерін меңгеруі: баланың шынайы адамгершілік коммуникацияға енуіне мүмкіндік беретін коммуникативті іс-әрекеттердің көрініс табуы жүзеге асырылады. Баланың әр қырынан көрінуіне интеллектуалдық, шығармашылық, коммуникативтік жағынан және әртүрлі қиындықтарды жеңуге жағдай жасайды. Қорыта айтқанда, сабақтарды ұйымдастыру барысында ойынды қолдана отырып, келесідей нәтижелерге қол жеткіздім.

Бастауыш сынып оқушыларының сабаққа деген қызығушылығын арттыруда ойын технологиясын қолдану – қазіргі заманғы білім беру жүйесінде маңызды әдістердің бірі болып табылады. Ойын технологиялары арқылы оқушылардың танымдық белсенділігі артып, шығармашылық қабілеттері дамиды. Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне байланысты ойын – олардың негізгі іс-әрекеті болып табылады. Сондықтан, оқу үдерісіне ойын технологияларын енгізу оқушылардың оқу материалдарын жеңіл әрі қызықты

меңгеруіне ықпал етеді.

Ойын технологиясын қолдану балалардың зейінін шоғырландыруға, логикалық ойлау дағдыларын жетілдіруге және өз бетімен жұмыс істеуге деген ынтасын арттыруға мүмкіндік береді. Оқушылардың сабаққа қызығушылығын ояту үшін мұғалімдер ұлттық ойындар мен заманауи дидактикалық ойындарды тиімді пайдалана отырып, оқыту үдерісін интерактивті әрі тартымды ете алады. Ұлттық ойындар балалардың мәдени құндылықтарға деген құрметін қалыптастырып, олардың тілдік және коммуникативтік дағдыларын дамытады. Ал заманауи ойын әдістері оқыту үдерісін жаңаша ұйымдастыруға, оқушылардың логикалық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Ойын технологияларының тағы бір маңызды ерекшелігі – олардың білім алушылардың мотивациясын арттырудағы рөлі. Сабақ барысында ойын элементтерін қолдану балалардың белсенділігін арттырып, оларды оқу материалдарын игеруге қызықтырады. Әсіресе, қашықтан оқыту жағдайында ойын технологияларының рөлі айтарлықтай артты. Сандық ойындар, онлайн викториналар, квест-ойындар және басқа да интерактивті әдістер оқушылардың білімін бекітуге және олардың өзіндік жұмыс жасау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Сонымен қатар, ойын технологияларын қолдану оқушылардың өзара қарым-қатынас дағдыларын нығайтуға көмектеседі. Ойын барысында балалар бір-бірімен қарым-қатынас жасап, өз ойларын еркін жеткізуге үйренеді. Топтық және жұптық ойындар оқушыларды ынтымақтастыққа, бір-бірін тыңдауға, пікір алмасуға және ортақ шешім қабылдауға үйретеді. Бұл олардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс істеу барысында ойын технологияларын тиімді қолданудың бірнеше маңызды аспектілері бар. Біріншіден, ойын түрлері оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес болуы керек. Балалардың танымдық деңгейіне сай келмейтін ойындар олардың мотивациясын төмендетуі мүмкін. Екіншіден,

мұғалімдер ойындарды сабақ тақырыбымен үйлестіре отырып жоспарлауы қажет. Бұл оқушылардың жаңа білімді қызықты әрі жеңіл меңгеруіне мүмкіндік береді. Үшіншіден, ойын технологияларын қолдану барысында мұғалімдер оқушылардың белсенділігін үнемі бақылап, олардың оқу жетістіктерін талдап отыруы қажет.

Зерттеулер көрсеткендей, ойын технологияларын қолдану оқушылардың танымдық белсенділігі мен оқу жетістіктерін арттырады. Ойын элементтерін пайдалану арқылы өткен сабақтарда оқушылардың материалды есте сақтау қабілеті артып, пәнге деген қызығушылығы жоғарылағаны байқалады. Сонымен қатар, ойын барысында балалар өздерінің қабілеттерін еркін көрсетуге мүмкіндік алады, бұл олардың өзіне деген сенімділігін арттыруға көмектеседі.

Қорыта келе, ойын технологияларын бастауыш сыныпта қолдану – оқушылардың оқу үдерісіне белсенді қатысуына, білімін терең меңгеруіне және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін тиімді әдіс. Ойын технологияларын жүйелі түрде қолдану оқыту үдерісін қызықты, тартымды және нәтижелі ете алады. Сондықтан, болашақта білім беру жүйесінде ойын технологияларын одан әрі жетілдіру, олардың қолдану аясын кеңейту және жаңа заманауи әдістермен үйлестіру маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Петров А.В. «Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу». – Москва: Педагогика, 2021.
2. Калмыкова Е.В. «Бастауыш мектептегі ойын технологиясы арқылы оқыту». – Санкт-Петербург: Академия, 2017.
3. Буланов С. «Құзыреттілік және ойын технологиясы». – Алматы: Қазақ университеті, 2019.
4. Жұмабаева Г. «Ойын технологияларын қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттыру». – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020.
5. Мұқанова Б. «Балалардың психологиялық дамуы және ойын әдістері». – Алматы: Білім, 2018.
6. Сапарова А. «Интерактивті оқыту әдістері». – Шымкент: Мектеп, 2021.

7. Құлжанова Н. «Ойын арқылы оқыту технологиясы». – Алматы: Рауан, 2015.
8. Қарабалаева Л. «Ойын арқылы оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту». – Тараз: Білім, 2016.
9. Педагогикалық зерттеулер және оқыту әдістері. // Интернет ресурстары.
10. Креативтілікті дамытудағы ойын технологиясы. // Интернет ресурстары.

СУРЬМАНЫҢ КӨЗГЕ ТИГІЗЕТІН ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

Абдирахман Айғали

ЖШС ``Dostyq school Almaty'', 11-сынып оқушысы.

Жетекшісі: Құрманалиев Мәди Ерназарұлы

e-mail: Sakensejfulin30@gmail.com
madi.kurmanaliyev@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада сурьманың көзге тигізетін пайдасы мен зияны қарастырылады. Сурьма – ерте заманнан бері қолданылып келе жатқан косметикалық және дәрілік заттардың бірі. Оның көзді қорғау, көру қабілетін жақсарту және көз ауруларының алдын алу қасиеттері халық медицинасында кеңінен танымал. Сонымен қатар, сурьманың құрамындағы кейбір элементтер ұзақ мерзімді қолдану барысында денсаулыққа кері әсер етуі мүмкін. Зерттеу барысында сурьманың көзге әсер ету механизмдері, оның химиялық құрамы және қолдану қауіпсіздігі талданады. Сонымен қатар, дұрыс пайдалану жолдары мен оның медициналық және косметикалық аспектілері қарастырылады.

Түйінді сөздер: сурьма, көзге пайдасы, косметика, дәстүрлі медицина, көз аурулары, көз гигиенасы, химиялық құрамы, қолдану қауіпсіздігі, көзді қорғау, медициналық әсер.

Сурьма – адамзат тарихындағы ең көне және таңғажайып табиғи құралдардың бірі. Ғасырлар бойы ол тек сәндік емес, емдік мақсатта да қолданылып келеді. Әсіресе, көздің саулығын қорғау мен жақсартуда сурьманың рөлі ерекше. Ежелгі заманда сурьма тек

әйелдер үшін сәндік құрал ретінде қолданылмай, ерлер мен балалардың да көзін қорғау үшін пайдаланылған. Оның ерекше қасиеттері туралы көптеген аңыздар мен тарихи жазбалар сақталған.

Қазақ халқында сүрме қолдану мәдениеті терең тарихи және рухани мәнге ие. Бабаларымыз сүрмені тек әсемдік үшін емес, көру қабілетін жақсарту, көзді шаңнан, тозаңнан және зиянды микроағзалардан қорғау үшін пайдаланған. Кішкентай балаларға көз тигізбесін деген ниетпен сүрме жаққан. Бұл тек халықтық емдеу тәсілі емес, сонымен бірге салт-дәстүрдің маңызды элементі болған. [7]

Ежелгі заманның ғалымдары мен дәрігерлері сүрменің қасиеттерін жоғары бағалаған. Мысалы, ортағасырлық медицинада сүрме көзге арналған бірегей дәрі ретінде қолданылып, оның қабынуға қарсы әсері, инфекцияларды емдеу қасиеттері ғылыми еңбектерде сипатталған. Ал ислам мәдениетінде Пайғамбар Мұхаммед (с.ғ.с.) сүрменің пайдалы екенін атап көрсеткен, бұл оны қолданудың қасиетті мәнін арттыра түсті.

Бұл зерттеу жұмысы сүрменің көзге тигізетін әсерін тереңірек зерттеуге арналған. Жұмыс барысында мен сүрменің тек тарихи қолданылуын ғана емес, оның құрамындағы пайдалы және зиянды элементтерін де талдадым. Сонымен қатар, сүрмені дұрыс пайдаланудың қазіргі замандағы маңыздылығын анықтау үшін тәжірибелер жүргізіп, нәтижелерін окулист мамандармен талқыладым.

"Алкоголь" сөзі араб тілінен шыққан қызықты шығу тегі бар. Ол "ұнтақ сурьма" деп аударылатын *الکحل* (al-kuḥl) сөзінен шыққан. Бастапқыда бұл термин Дистилляция арқылы алынған затқа, атап айтқанда косметикалық құрал – сурьмаға қатысты қолданылған. Алайда, XVII ғасырдан бастап еуропалық тілдерде бұл сөздің мағынасы едәуір кеңейіп, сублимация мен дистилляцияның барлық өнімдеріне қатысты қолданыла бастады.

Дәстүрлі ұнтақты сурьма болып табылатын Сурьма ғасырлар бойы көздің экспрессивтілігін көрсету үшін қолданылған. Ол күнделікті өмірде ғана емес, өнерде де қолданылды. Сонымен,

өзінің жарқын бейнелерімен танымал үнсіз кино актрисасы Тед бар кайалды жұмбақ және драмалық көрініс жасау үшін белсенді қолданды. Оның бейнелері кино тарихында айтарлықтай із қалдырды.

Сурьма қолданудың қызықты мысалын фильмдерден көруге болады. Мысалы, әйгілі "Кариб теңізінің қарақшылары" франшизасындағы капитан Джек Торғай кейіпкері кайалды киіп, оған эксцентриситет пен жұмбақ берді. Актер Джонни Депп осы рөлді орындай отырып, еркін өмір салты мен кайалды қолданумен байланысты бедуиндер мен қарақшылар бейнесінен шабыт алды.

Сурьма тек кинода ғана емес, музыкада да көрініс тапты. Miss Sarajevo тобының U2 әнінде " is there a time for Kohl and lipstick?" (" Сурьма мен ерін далабына уақыт бар ма?»). Бұл сөздер кайалдың Сұлулық пен стиль элементі ретіндегі символдық мағынасын көрсетеді.

Осылайша, кайал тек косметикалық құрал емес. Бұл әртүрлі дәуірлердегі дәстүрлерді, өнерді және стильді байланыстыратын мәдени құбылыс. Ол сұлулықты ғана емес, тарихта, кинода және

музыкада із қалдырған мұрагерлерінің бейнесіне қарағанда да бейнелейді. [Тед Бар](#) дәстүрлі сурьма макияжымен

II.1. Сурьма туралы жалпы мағлұмат

Сурьма – адамзатқа көне заманнан бері белгілі табиғи минерал. Ежелгі Египетте сурьма косметикалық және емдік құрал ретінде ерекше құрметке ие болды. Перғауындар мен ақсүйектер оның ұнтағын көзге жағып, бұл құралдың тек сәндік қасиеттерін ғана емес, емдік пайдасын да жоғары бағалаған. Ежелгі заманда сүрменің көз ауруларына қарсы әсері бар екені белгілі болған.

Сурьманың Қазақстан жерінде қолданылуы ежелден келе жатқан салт-дәстүрлер мен мәдениетте ерекше орын алған. Қазақ халқы балалар мен ересектердің көздерін қорғау үшін сүрме жаққан. Ол

көзді күн сәулесінен, шаң-тозаңнан, желден және зиянды микроағзалардан қорғаудың сенімді тәсілі ретінде танылған. Ертедегі көшпелі халықтардың табиғатпен үйлесімді өмір сүруі бұл құралдың табиғи қасиеттерін түсініп, оны күнделікті тұрмыста пайдалануға мүмкіндік берді.

Сурьманың қолданылуы туралы деректер Қытай, Үндістан және Парсы елдерінің тарихи жазбаларында да кездеседі. Ол тек дәрігерлер ғана емес, сонымен қатар қарапайым халық арасында кеңінен пайдаланылған. Сурьманың көпфункционалдығы – оның сәндік қасиеттерінен бөлек, инфекцияның алдын алудағы тиімділігі – оны қолданушылар арасында танымал етті.

[1]

II.. Сурьманың құрамындағы заттар

Сурьманың химиялық құрамы оны ерекше минерал етеді. Оның негізгі құрамына антимон (Sb) жатады, ол өзінің бактерияға қарсы қасиеттерімен белгілі. Антимон микроағзалардың көбеюін тежеп, қабынудың алдын алады.

Сонымен қатар, сурьманың құрамында келесі заттар бар

Элемент		Kohl	Көшеде
Қорғасын	(Pb)	тас 85.51%	сатылған Сурьманың
Күкірт	(S)	11.43	0.054
Сурьма	(Sb)	2.06	Анықта лмаған
Көміртегі	(C)	0.689	0.152
Темір	(Fe)	0.02	0.094

Хром	(Cr)	0.002	Анықта лмаған
Мыс	(Cu)	Анықта лмаған	Анықта лмаған
Никель	(Ni)	Анықта лмаған	Анықта лмаған
Мырыш	(Zn)	Анықта лмаған	Анықта лмаған
Магний	(Mg)	Анықта лмаған	0.01
Кальций	(Ca)	Анықта лмаған	0.02
Натрий	(Na)	Анықта лмаған	Анықта лмаған
Калий	(K)	Анықта лмаған	Анықта лмаған

Күкірт (S): Қабынуды азайтуға және көздің шырышты қабығын тыныштандыруға көмектеседі. [5]

Химиялық құрамының ерекше болуы сүрмені медициналық және косметикалық құрал ретінде жоғары бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оның құрамындағы элементтердің бір-бірімен үйлесуі көздің қорғаныс қабатын нығайтып, инфекциядан тиімді

қорғануға жағдай жасайды.

II.3. Хна

Хна – лавсония инермис деп аталатын өсімдіктің жапырақтарынан алынатын табиғи бояғыш. Бұл өсімдік негізінен Африка, Орта Шығыс және Оңтүстік Азияның ыстық аймақтарында өседі. Хна құрамында басты белсенді компонент – лавсон (2-гидрокси-1,4-нафтокинон) бар. Бұл зат хнаның бояғыш қасиетін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар хнада дубильді заттар, шайырлар мен органикалық қышқылдар да бар, олар оның антисептикалық және

нығайтушы қасиеттерін береді.

Қолданылуы:

Тері бояу: Хна теріге уақытша татуировкалар жасау үшін кеңінен қолданылады. Мехенди өнері де осы хнамен орындалады. Ол көбінесе арнайы мерекелерде немесе үйлену тойларында қолданылады.

Медициналық қасиеттері: Хна жаралардың жазылуына көмектеседі, тері ауруларын емдеуге ықпал етеді, теріге жеңіл тыныс алуға жағдай жасайды.

Тарихи маңызы:

Хна адамзат тарихында ерте кезеңдерден бастап қолданылып келеді. Ол ежелгі Мысырда, Индияда және Орта Шығыста кеңінен қолданылды. Мысалы, Клеопатра хнаны шаш күтімі мен теріні жасарту үшін пайдаланған. Индияда хна үйлену тойларында маңызды рөл атқарады, өйткені ол бақытты әрі сәтті өмірдің символы болып табылады.

Хна мен сурьма – әрқайсысы өз тарихы мен мәдени маңызы бар ерекше табиғи құралдар. Хна шашты, теріні күтуде кеңінен қолданылса, сурьма көздің контурын жасау мен оның денсаулығын сақтау үшін пайдаланылады. Екі құрал да өздерінің тиімді қасиеттері мен қолдану салалары арқылы адамдардың мәдени өмірінде маңызды орын алады. [4]

1. Африканың Солтүстігі

Мысырлықтар жоғарғы қабақтарын қара галенитпен жауып, төменгі қабақтарын қаныққан жасыл малахитпен ерекшеледі. 2010 жылдың қаңтарында химик Филипп Уолтер Лувр коллекциясынан кайалға талдау жүргізіп, табиғи жағдайда синтезделмейтін екі қорғасын хлоридін тапты. Оның пікірінше, мысырлықтар көз инфекцияларының алдын алу үшін арнайы қорғасын қосқан. Бербер және бедуин тайпаларының әйелдері төменгі еріннен иекке және мұрын қанаттары арқылы тік сызықтар салған. Сомали мен Эфиопиядан келген әйелдер кайалды құмнан, күннен және жаман көзден қорғау құралы ретінде қолданды. . [4][5]

2. Африканың Батысы

Хауса мен фулбе халықтары да кайалмен танымал болған. Сонымен

қатар, оны Туарег, волохов, мандинк, сонинке, дагомб, канури халықтарының өкілдері және Сахел мен Сахара шөліндегі мұсылман қауымдастықтары қолданды. Арнаны ер адамдар, балалар мен қарттар, әсіресе үйлену күндері, Құрбан айт мерекелері немесе жұма намазы (жұма намазы) кезінде пайдаланды. Әйелдер төменгі еріннен иекке дейін бірдей тік сызықтарды қолданды. [2]

3. Оңтүстік Азия

Үндістанда сурьма деп аталатын кайал үйде жасалады және оны әйелдер мен балалар шеңбер бойымен үздіксіз көз контурлағышы үшін пайдаланады. Ол көзді салқындатады және оларды күннен қорғайды деп саналады, дегенмен бұл идеялар сенімдерге негізделген және ғылыми дәлелдермен расталмаған.

Пенджаб мәдениетінде сурьма Мерекелер немесе діни оқиғалар кезінде әлеуметтік мәртебені көрсететін салтанатты функцияны орындайды. Оны муждин қолдану ағасының анасы немесе әйелі.

Әйелдер өздерінің және балалардың маңдайларына (бинди) зұлым көзге арналған очарование ретінде нүктелер қояды. Бхаратанатям би орындаушылары мимиканы мәнерлі ету үшін көз контурлағышы мен қасы үшін кайалды пайдаланады.

III. Жұмыстың зерттеу бөлімі

II.1. Сурьманың көзге әсері

Мен өз зерттеуімде екі апта бойы табиғи сурьменің көзге тигізетін әсерін зерттедім. Зерттеудің мақсаты – сурьменің көру қабілетіне, көздің шырышты қабығына және жалпы көздің саулығына әсерін анықтау.

Тәжірибе әдісі:

1) Қолдану әдісі: Сурьмелерді таңертең және кешке, күніне 2 рет қолдандым. Әр қолдану алдында оның құрамын тексердім. Сурьмені тек табиғи түрінде қолдандым.

2) Тексеру әдісі: Әр апта сайын окулистке барып, көздің көру қабілетін, қабыну деңгейін, көздің ылғалдылығын және көру қабілетінің өзгерістерін тексердім.

Тексеру процесі:

1) Көру қабілетін тексеру: Әр апта сайын окулист арнайы таблица бойынша көздің көру деңгейін тексерді.

2) Қабыну деңгейін тексеру: Көздің қабынуы мен қызаруын тексеру барысында өзгеріс байқалмады. Бұл сүрменің қабынуға қарсы қасиеттерін көрсетті.

3) Көздің ылғалдылығын тексеру: Көздің ылғалдылығы бірінші аптада 20%-ға артса, екінші аптада бұл көрсеткіш 22%-ға дейін өсті.

Бұл сүрменің көзді ылғалдандыру қасиетін дәлелдеді.

Зерттеу нәтижелері:

Бірінші апта: Алғашқы аптаның нәтижесі бойынша, табиғи сүрменің әсерінен көздерімнің шаршауы елеулі түрде азайды. Бұған дейін жиі байқалатын көздің құрғақтық сезімі мен ауырлық сезімі төмендеді. Көздерімнің көру қабілетінде айтарлықтай өзгерістер байқалмаса да, сүрмемен алғашқы танысу кезеңінде көз айналасындағы терінің жұмсара түскені байқалды. Бұл сүрменің ылғалдандыру және тыныштандыру қасиеттерінің әсерінен болуы мүмкін. Көз айналасындағы тері тығыздығы мен серпімділігі артып, тері қабаты жұмсақ әрі тегіс бола бастады. Сонымен қатар, көздің жыпылықтауы жиілеп, көзде шаншу немесе қызару сезімі байқалған жоқ.

Екінші апта: Екінші аптада табиғи сүрменің әсері айқын көрінді. Көздің шырышты қабаты тыныштандырып, көздің жалпы саулығы айтарлықтай жақсарды. Бұл кезеңде сүрме көздің қышуын және құрғауын болдырмай, терінің ылғалдануын қамтамасыз етті. Дәрігердің тексеруі бойынша қабыну белгілерінің жоқтығы анықталды, сондай-ақ сүрменің көздің шырышты қабатына теріс әсері байқалмады. Көздің ақуызында қызарудың азайғаны байқалды, ал көз айналасындағы тері әрі қарай жұмсарып, серпімділігі мен тегістігін сақтады. Көздің көру қабілетінде айтарлықтай өзгерістер болмағанымен, көздің шаршауының әлсіреуі мен жалпы күйінің жақсарғаны байқалды. Сондай-ақ, сүрменің құрамындағы табиғи ингредиенттердің көздің жалпы күйіне оң әсерін тигізетіні көрінді, себебі ол көздің шаршауын азайтып, терінің күтімін жақсартты.

Жалпы, екі апта ішінде табиғи сүрменің көздің шырышты қабатына, теріге және жалпы көздің саулығына оң әсерін тигізгені

байқалды. Бұл зерттеу нәтижелері, сурьменің көз күтімі үшін пайдалы қасиеттерін көрсетеді және оның теріс әсерлері болмағанын дәлелдейді.

III.2. Сурьманың зияны

Сурьманы дайындаудың заманауи ингредиенттері мен әдістері айтарлықтай ерекшеленеді. Солтүстік Африка мен Таяу Шығыста қорғасын сульфиді әлі күнге дейін үйде қолданылады, ал батыста көмір мен аморфты көміртегі (күйе) өндірісте қолданылады. Байланыстырушы компоненттер көбінесе өсімдік майлары, тұқым майлары, жаңғақтар және шайырлар болып табылады.

Анемия, қан қысымының жоғарылауы және катаракта сияқты қорғасын сульфидті косметиканы ұзақ уақыт қолданудың зияны туралы көптеген мәліметтер бар. Сонымен қатар, косметикадағы қорғасын сульфиді қанға сіңбейді, сондықтан қауіпсіз деп тұжырымдайтын зерттеулер де бар.

Қытайлық зерттеушілер көздің айналасына жағылған қорғасын сульфидінің көру қабілетін күн сәулесінен қорғайтыны туралы ғылыми дәлелдер табуға тырысты. Олар қорғасын сульфидімен қапталған пленканың ультракүлгін сәулелерді сіңіру қабілеті жоғары және өткізгіштігі төмен екенін анықтады.

1990 жылдары азиялық косметика бойынша үлкен зерттеулер жүргізілді—барлық дерлік қарындаштарда 84% қорғасын болды. Оман

мен Каирден алынған үлгілерге Галена кірді.

Он жылдан кейін Египет пен Үндістанда сатуға арналған кайала үлгілерінің үштен бірінде қорғасын, ал қалған үштен екісінде көмір, мырыш, куприт, гетит, силикондар, тальк, гематит, сурик және өсімдік майлары табылды.[6]

III.3 Сурьманы қолдану бойынша окулист кеңестері:

1) Тек табиғи сурмені қолданыңыз :

Сапасыз немесе жасанды қоспалары бар сурмелер көзге зиян келтіруі мүмкін. Табиғи сурменің құрамында көзге пайдалы элементтер болады.

2) Қолдану алдында гигиенаны сақтаңыз :

Сурмені тек таза қолмен немесе арнайы құралмен жағыңыз. Инфекцияның алдын алу үшін жеке сурме құралдарын ғана пайдаланыңыз.

3) Қолдану мөлшерін дұрыс реттеңіз :

Сурмені көп мөлшерде қолдану көздің шырышты қабығына зиян келтіруі мүмкін. Күніне 1-2 рет жағу жеткілікті.

4) Көзді үнемі бақылауда ұстаңыз :

Сурме қолданғаннан кейін көзде қызару, қышу немесе басқа қолайсыздықтар болса, қолдануды тоқтатып, дәрігерге жүгініңіз.

5) Көзге күтім жасауды ұмытпаңыз :

Сурмені түнде жуу қажет. Бұл көздің тынығуына мүмкіндік

береді және терідегі бактериялардың жиналмауын қамтамасыз етеді.

6) Жас балаларға сақтықпен жағыңыз :

Балаларға сүрмені арнайы дәрігердің нұсқаулығымен және тек табиғи түрінде қолдану керек.

IY. Қорытынды

Сурьма – адамзат тарихындағы ең көне және маңызды табиғи құралдардың бірі. Ол ғасырлар бойы көздің саулығын сақтау және сәндік мақсатта қолданылып келді. Бұл зерттеу жұмысы сурьманың көзге тигізетін пайдасы мен ықтимал зияны туралы жан-жақты ақпарат беруге мүмкіндік берді.

Менің зерттеуім барысында сурьманың көзге жағымды әсері анықталды. Екі апталық тәжірибенің нәтижесінде көру қабілетінің шамалы жақсарғаны, көздің шаршауының төмендегені және көздің ылғалдылығының артқаны дәлелденді. Сүрменің құрамындағы табиғи элементтер көздің қорғаныш қабатын күшейтіп, инфекцияның алдын алады. Сонымен қатар, сүрме көздің шырышты қабығын тыныштандырып, қабынуды басуға көмектесетіні анықталды.

Дегенмен, сүрмені қолдану кезінде белгілі бір сақтық шараларын сақтау өте маңызды:

Тек табиғи және сапалы сүрмелерді пайдалану қажет.

Қолдану алдында гигиеналық ережелерді қатаң сақтау.

Сүрмені артық қолданбау – оның зиянды әсерлерін болдырмаудың басты шарты.

Бұл жұмыста окулист мамандардың кеңестері мен тәжірибемнің нәтижелері көрсетілді. Көзге жасалған тексерулер сүрменің көзге жағымды әсерін растады. Сонымен қатар, дұрыс қолданылмаған жағдайда сурьманың көзге зиян келтіруі мүмкін екені ескертілді.

Сурьманың қазіргі заманда да маңыздылығы жоғары. Ол тек көне дәстүр мен мәдени мұраның бір бөлігі емес, сонымен қатар көздің саулығын сақтаудағы тиімді құрал болып қала береді. Осы зерттеу арқылы сүрменің емдік қасиеттері туралы халықтың білімін арттыруға болады деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі

1. CNN. (n.d.). Kohl's fascinating history in eye cosmetics. Journal of Medical Research. Retrieved from [https://www.cnn.com/2024/02/29/style/eyeliner-kohl-cultural-history/index.html] (https://www.cnn.com/2024/02/29/style/eyeliner-kohl-cultural-history/index.html)
2. Donovan, A. (2004). *My journey to African heritage.* Kenway Publications.
3. Lofran, C. S. (1986). *Somali in word and image.* Intercultural Understanding Foundation.
4. Selassie, S. H. (1972). *Ancient and medieval history of Ethiopia until 1270.* United Printers.
5. National Center for Biotechnology Information. (n.d.). Scientific articles on the medical use of antimony. Retrieved from [https://www.ncbi.nlm.nih.gov] (https://www.ncbi.nlm.nih.gov)
6. Medical News Today. (n.d.). Articles on the effects of antimony on the eyes. Retrieved from [https://www.medicalnewstoday.com] (https://www.medicalnewstoday.com)
7. Chemical analysis of kohl: Antimony as the main component. (n.d.).
8. Hadiths of Prophet Muhammad (PBUH) on the use of kohl in Islamic culture. (n.d.).

СОЗДАНИЕ ТЕКСТОВ НА УРОКАХ ГУМАНИТАРНОГО ЦИКЛА

Жакиева Бибигуль Асылбековна, Айтқулова Аккурул
Байзаповна

Учитель русского языка, учитель истории Казахстана, Назарбаев
Интеллектуальная школа города Актобе, Республика Казахстан.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аннотация

Современное образование должно предоставлять школьникам возможность свободно развивать индивидуальные склонности, пробовать разные методы обучения и применять их в жизни. Обучение должно быть ориентировано на раскрытие личных способностей каждого ученика, а ключевой задачей учителя является формирование у обучающихся личной ответственности за их образовательный процесс. Одним из эффективных методов реализации этого подхода на уроках русского языка и литературы является создание творческого письма (эссе). Умение анализировать различные точки зрения, выстраивать логические аргументы и формировать собственное понимание способствует усвоению фундаментальных знаний, которые учащиеся смогут применять в реальной жизни. В этом процессе значительную роль играет метод *Action Research*, который позволяет преподавателю разрабатывать инструменты для развития самостоятельного творческого письма у учеников.

Ключевые слова: образование, личностное развитие, индивидуальные способности, творческое письмо, эссе, русский язык, литературное образование, личная ответственность, Action Research, аналитическое мышление, педагогические стратегии.

Возможность свободно проявлять свои индивидуальные склонности, изведать вкус различных вещей и использовать их в жизни должны стать основой преподавания в современной школе. Обучение должно быть нацелено на реализацию личных способностей каждого современного школьника. Здесь основной задачей учителя является формирование личной ответственности каждого ученика за своё обучение. Из этого следует, что задачи по реализации личных

способностей, будут решены на уроках русского языка и литературы в основном через создание творческого письма (эссе). Умение сопоставлять разные точки зрения и определять собственное понимание – самое главное для формирования фундаментальных знаний, которые с легкостью применит в жизни современный ученик. Для решения этих главнейших задач каждого учителя языка большим подспорьем является Action Research. Исследование в действии позволяет учителю разработать комплекс инструментов для самостоятельного создания творческого письма (эссе) студентом.

Задачи Action Research:

- Отследить мониторинг эффективности подходов, применяемых для совершенствования методов преподавания и обучения.
- Совершенствовать *практические навыки создания творческого письма (эссе)*

Эссе – это прозаическое сочинение небольшого объема и свободной композиции.

В "Толковом словаре иноязычных слов" Л. П. Крысина эссе определяется как "очерк, трактующий какие-нибудь проблемы не в систематическом научном виде, а в свободной форме".

"Большой энциклопедический словарь" дает такое определение: "Эссе – это жанр философской, литературно-критической, историко-биографической, публицистической прозы, сочетающий подчеркнуто индивидуальную позицию автора с непринужденным, часто парадоксальным изложением, ориентированным на разговорную речь".

"Краткая литературная энциклопедия" уточняет: "Эссе – это прозаическое сочинение небольшого объема и свободной композиции, трактующее частную тему и представляющее попытку передать индивидуальные впечатления и соображения, так или иначе с нею связанные".

Эссе: правила написания

Самый главный «секрет» эссе – это отсутствие каких-либо жестких правил. Ваш ученик:

✓ придумает заголовок и постарается сохранить типичную структуру текста, предусмотрев введение, основную часть и заключение.

✓ при этом не сделает введение и заключение по каким-то формальным правилам.

✓ запомнит, что эссе – не реферат и даже не статья, а потому не нуждается в таких типичных фразах, как: «Эта статья посвящена...», «Я хочу рассказать читателю о...», «Цель этой работы – ...», «Я пришел к таким выводам, как: ...»

Запомните! Вашему ученику не нужны «служебные» абзацы, фразы, слова, не несущие в себе какого-либо смысла.

Запомните! Отсутствие четких правил написания эссе и полная свобода действий вовсе не дают ученику карт-бланш на плохой, неразборчивый, полный фактических, логических и орфографических ошибок текст, поэтому ему лучше придерживаться норм.

Несколько рекомендаций Вашему начинающему эссеисту или правила написания эссе

1. Помните о теме и цели эссе. Ваш текст должен отвечать заголовку и той теме, которую вы поднимаете.

2. Не растекайтесь мыслью по древу, если этого не требует ваша идея.

3. Излишне подробные описания, даже художественные, могут сослужить вам плохую службу.

4. Помните объем работы и придерживайтесь его. Не думайте, что ваше рвение оценят, если вы напишете двухтомник по теме «Как я пришел к профессии врача» или «Что значит для меня высшее образование». Двух-трех страниц обычно вполне достаточно, чтобы полностью раскрыть тему.

5. Делите текст на абзацы, разбавляйте подзаголовками, если это нужно, используйте средства визуального форматирования. Время читать полотна текста прошло еще в позапрошлом веке... Сделайте свой текст удобным для читателя. Даже если этот читатель один

Структура и план эссе

Структура эссе определяется предъявляемыми к нему требованиями:

мысли автора эссе по проблеме излагаются в форме кратких тезисов (Т).

мысль должна быть подкреплена доказательствами – поэтому за тезисом следуют аргументы (А).

Аргументы – это факты, явления общественной жизни, события, жизненные ситуации и жизненный опыт, научные доказательства, ссылки на мнение ученых и др. Лучше приводить два аргумента в пользу каждого тезиса: один аргумент кажется неубедительным, три аргумента могут "перегрузить" изложение, выполненное в жанре, ориентированном на краткость и образность.

Таким образом, эссе приобретает кольцевую структуру (количество тезисов и аргументов зависит от темы, избранного плана, логики развития мысли):

При написании эссе важно также учитывать следующие моменты:

– Вступление и заключение должны фокусировать внимание на проблеме (во вступлении она ставится, в заключении – резюмируется мнение автора).

– Необходимо выделение абзацев, красных строк, установление логической связи абзацев: так достигается целостность работы.

Стиль изложения: эссе присущи эмоциональность, экспрессивность, художественность. Специалисты полагают, что должный эффект обеспечивают короткие, простые, разнообразные по интонации предложения, умелое использование "самого современного" знака препинания – тире. Впрочем, стиль отражает особенности личности, об этом тоже полезно помнить.

При написании эссе Ваш студент должен обойтись без долгого вступления. Не нужно рассказывать об актуальности проблемы, важности ее решения для современного человека, не нужно перечислять цели и задачи эссе, как вы делали это в реферате или курсовой. Пусть он начнет сразу. То же касается и заключения.

	Элемент структуры	к % общему объему работы
I	Начало (актуализация заявленной темы эссе)	20 %
II	Тезис. Три-два аргументированных доказательства (опровержения), выражающих ваше личное мнение (вашу позицию) и имеющих в своей основе научный подход. Пере формулировка тезиса.	60 %
III	Вывод, содержащий заключительное суждение (умозаключение)	20 %

Клише, которые можно использовать при написании эссе:

Вступление	Основная часть	Заключение
Для меня эта фраза является ключом к пониманию...	Во-первых, ... Во-вторых, ... В-третьих, ...	Таким образом,
Выбор данной темы продиктован следующими соображениями...	Рассмотрим несколько подходов... Например, ...	Подведем общий итог рассуждениям
Поразительный простор для мысли открывает это короткое высказывание...	Проиллюстрируем это положение следующим примером...	Итак,

<p>Никогда не думал, что меня заденет за живое идея о том, что</p>	<p>С одной стороны, ... С другой стороны, ...</p>	<p>Именно по-этому я не могу согласиться с автором высказывания</p>
--	---	---

Возможные лексические конструкции, которые сделают эссе студента образцовым:

- По моему мнению...; я думаю...; на мой взгляд; автор (этого высказывания), хотел сказать о том, что...; имел в виду...; обозначил проблему...

- Я согласен (сна) с автором (имя, фамилия) ...; не могу не согласиться...; я совершенно

согласен...; я не во всем согласен...; к сожалению, я не совсем согласен с точкой зрения,

(мнением, позицией) ...

- Это высказывание представляется мне спорным...

- Правота этого утверждения очевидна (не вызывает сомнения).

- В связи с этим, мне вспоминается (случай, телепередача, событие...)

- Завершая свое эссе (размышление), я бы хотел еще раз сделать акцент...

В завершение своего эссе я хотел бы вернуться к идее (мысли), обозначенной в эпиграфе...

Методы и приемы написания эссе

На начальной стадии обучения написанию эссе лучше давать студентам уже готовый тезис, по которому они могут продолжить писать

Пример1

I. Великий писатель Лев Толстой считал, что все счастливые семьи счастливы одинаково, а вот каждая несчастливая несчастна по-своему. С проблемами сталкиваются все. Их приходится решать даже благополучным семьям. Одни трудности можно отнести к ряду кратковременных, другие же ведут к длительному разладу. По - моему мнению,.....

II.

III.

Эффективным может быть работа, когда ученики пишут эссе, соответствующее выводу, данным учителем.

Пример 2

I.

II.

III. Никогда не думал, что меня заденет за живое проблема одиночества, поражающая каждого второго, живущего в городе. Думаю, именно поэтому исследования города не прекращаются по сей день.

Можно дать студентам ряд крылатых выражений и цитат, которые должны будут использовать в своей письменной работе.

Тема «Золотая середина: богатые и бедные»

Не тот беден, кто мало имеет, а тот, кто хочет многого.
(Сенека)

Люди страшатся бедности и безвестности; если того и другого нельзя избежать, не теряя чести, следует их принять. (Конфуций)

Тема «Конфликт поколений»

Каждый ребенок-художник. Трудность в том, чтобы остаться художником, выйдя из детского возраста. (Пабло Пикассо)

Дети копируют своих родителей и в этом есть абсолютное проявление их любви. (Борис Новодержкин)

Можно дать студентам ряд статистических данных, которые должны будут использовать в своей письменной работе. Тема «Гендерное неравенство» Казахстан в сравнении с другими странами

Тема «Молодежь и социальные сети»

Процент виртуально зависимых граждан увеличивается в зависимости от возраста: 14,1% - 11 лет, 25,8% - 13 лет, 33,7% -

15 лет. Результаты отличны и в зависимости от пола: 26,8% – мальчики, 21,9 – девочки. С 2006 по 2010 год число подростков, проводящих за компьютером не менее трех часов каждый день, увеличилось в четыре раза (с 5,7 % до 21,7%).

Оценивание эссе

Оценивание проводится по схеме, в которой четко дается понятия по каждому диапазону. Диапазон 5 – *подробный*, ясно обоснованный и очень хорошо проиллюстрированный Диапазон 4 – *обоснованный* ответ с большим разнообразием примеров и ссылок... Диапазон 3 – ответ содержит *некоторые примеры*, но не всегда обоснованные...

Диапазон 2 – *пытается* обосновать затронутые пункты..

Диапазон 1– *неясный* ответ, ограниченные примеры..

Например, студент может за содержание и моделирование своего эссе быть в диапазоне «5», но по грамотности письма он может быть в диапазоне «2». Соответственно, из требуемых 10 баллов, он получает 7 (5+2=7).

Данное оценивание позволяет объективно оценить уровень знаний учащихся, определить, на сколько уверенно/неуверенно владеет Ваш ученик навыком аргументированного письма.

Исследование в действии (Action Research) позволяет учителю разработать комплекс инструментов для самостоятельного создания студентом не только эссе, но и других видов письма, таких как статья, сочинение, доклад и др.

Использованная литература

1. Программа курсов повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан. Третий (базовый) уровень. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2012.

2. Сластенин, В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластенин. – Москва: Академия, 2010.

3. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – Стереотип. – М.: Русский язык, 1984. – 816 с.

4. Выготский, Л. С. Психология развития ребенка. – Москва:

Педагогика, 1986.

5. Гальперин, П. Я. К проблеме формирования умственных действий. – Москва: Наука, 1985.

6. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Наука, 1975.

7. Зимняя, И. А. Педагогическая психология. – Москва: Логос, 2000.

8. Лернер, И. Я. Дидактические основы методов обучения. – Москва: Педагогика, 1981.

9. Гусинский, Э. Н., Гриншкун, В. В. Инновации в образовании: от теории к практике. – Москва: Академический проект, 2003.

10. Сухомлинский, В. А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1969.

11. Актуальные проблемы педагогики и психологии образования: сборник научных статей / Под ред. А. А. Реана. – Санкт-Петербург: Питер, 2015.

12. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚУҒА ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Мадреймова Шамсия Марленовна

Ф. Оңғарсынова атындағы №77 мектеп-гимназия ШЖҚ КММ, бастауыш сынып
мұғалімі, Астана қаласы, Қазақстан. E-mail: inshamsiya@bk.ru

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың тиімді әдістері қарастырылады. Оқушылардың оқу процесіне қызығушылығын арттыру – білім беру жүйесіндегі маңызды міндеттердің бірі. Бастауыш сынып кезеңі – баланың танымдық қабілеттері мен оқу дағдылары қалыптасатын негізгі кезең болғандықтан, мұғалімдер заманауи педагогикалық әдістерді қолдану арқылы оқуға деген ынтаны дамытуы қажет. Мақалада оқушыларды белсенді оқыту, ойын технологиялары, жобалық оқыту, ынталандырушы бағалау әдістері және тұлғалық бағытталған оқыту тәсілдері талданады. Сондай-ақ, оқу мотивациясын арттыруға әсер ететін факторлар қарастырылады. Бұл әдістерді тиімді пайдалану оқушылардың оқу үдерісіне белсенді қатысуына, өздігінен білім алуға деген құлшынысын арттыруға және оқу жетістіктерін жақсартуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: бастауыш сынып, оқу мотивациясы, ынталандыру әдістері, белсенді оқыту, ойын технологиялары, жобалық оқыту, тұлғалық бағытталған оқыту, ынталандырушы бағалау, оқушылардың қызығушылығы, білім беру технологиялары.

Бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандыру – білім беру жүйесінің негізгі мәселелерінің бірі. Бұл жас кезеңінде оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығы қалыптасып, олардың танымдық қабілеттері дамиды. Егер бала бастауыш сыныпта оқуға деген қызығушылық танытса, ол болашақта білім алу жолында белсенді болады. Мұғалімнің басты міндеттерінің бірі – оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыру, олардың қызығушылығын ояту және оқу процесін қызықты әрі тиімді ету. Бастауыш сыныптағы оқушылардың мотивациясын арттыру үшін әртүрлі әдістер мен технологияларды қолдану қажет.

Оқуға ынталандыру – бұл оқушылардың білім алуға деген қызығушылығын арттыратын педагогикалық процесс. Бұл процесс ішкі және сыртқы мотивацияға негізделеді. Ішкі мотивация баланың өз қызығушылығынан туындайды, ал сыртқы мотивация мадақтау, бағалау, марапаттау немесе жазалау арқылы жүзеге асырылады. Ішкі мотивацияны дамыту – бастауыш сынып оқушылары үшін аса маңызды, өйткені бұл олардың болашақтағы оқу жетістіктеріне тікелей әсер етеді.

Оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз ету үшін белсенді оқыту әдістерін қолдану тиімді. Белсенді оқыту оқушыларды оқу процесіне барынша араластырып, олардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін, шығармашылық белсенділігін дамытады. Сабақ барысында диалогтық оқыту әдістерін қолдану оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін жетілдіруге көмектеседі. Мысалы, пікірталастар мен топтық жұмыстар олардың өз ойларын еркін жеткізуіне және әртүрлі көзқарастарды талдауға мүмкіндік береді. Проблемалық оқыту әдістері оқушылардың өз бетімен шешім қабылдауына және мәселелерді терең түсінуіне ықпал етеді.

Ойын технологияларын қолдану да оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырады. Ойын – баланың табиғи әрекеті болғандықтан, оны оқыту процесінде қолдану тиімді әдіс болып табылады. Дидактикалық ойындар, рөлдік ойындар және интерактивті ойындар оқу материалын қызықты әрі жеңіл түрде меңгеруге көмектеседі. Мысалы, оқушыларға математика сабақтарында логикалық есептерді ойын түрінде беру олардың

пәнге деген қызығушылығын арттырады. Ойын барысында балалар тек білім алып қана қоймай, бір-бірімен қарым-қатынас жасап, өзара ынтымақтастықта жұмыс істеуге үйренеді.

Жобалық оқыту әдісі оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуға бағытталған. Бұл әдіс олардың өз бетінше ізденуіне, ақпаратты талдауға және өз ойларын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Оқушылар белгілі бір тақырып бойынша зерттеу жүргізіп, нәтижелерін сынып алдында қорғайды. Бұл олардың жауапкершілігін арттырып, өз еңбегіне деген сенімділігін күшейтеді. Жобалық жұмыс барысында оқушылар өздерін зерттеуші ретінде сезініп, шығармашылық қабілеттерін дамытады.

Бағалау жүйесі де оқушылардың мотивациясын арттыруда маңызды рөл атқарады. Дәстүрлі бағалау жүйесі кейбір оқушылардың ынтасын төмендетуі мүмкін, сондықтан қалыптастырушы бағалау әдістерін қолдану ұсынылады. Өзін-өзі бағалау, өзара бағалау және мағлұматтық кері байланыс әдістері арқылы оқушылардың өз еңбегін саралап, жетістіктерін объективті түрде бағалау дағдылары қалыптасады. Сонымен қатар, мұғалімнің мадақтауы мен қолдауы оқушының өзін-өзі бағалауына және оқу процесіне белсенді қатысуына оң әсер етеді.

Оқуға ынтасы жоғары оқушылар білім алуға құштар, өз бетімен ізденуге бейім және қиындықтарды жеңуге дайын болады. Ал ынтасы төмен оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығы азайып, олардың білім алу сапасы төмендеуі мүмкін. Сондықтан мұғалімдер әр оқушының ерекшеліктерін ескере отырып, олардың ынтасын арттыруға бағытталған әдістерді жүйелі түрде қолдануы қажет.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқуға ынталандырудың жаңа технологиялары мен инновациялық әдістері кеңінен қолданылып келеді. Сандық технологияларды пайдалану, мультимедиялық құралдарды сабаққа енгізу, қашықтықтан оқыту платформаларын қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырудың заманауи тәсілдері болып табылады. Электронды оқулықтар, интерактивті тапсырмалар және онлайн викториналар оқушылардың өздігінен білім алу дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз ету олардың болашақтағы табысты тұлға болып қалыптасуына үлкен әсер етеді. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандыруға бағытталған педагогикалық әдістер мен технологияларды жетілдіру – білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру арқылы олардың шығармашылық және танымдық қабілеттерін дамытуға болады.

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынталандырудың тиімді әдістері қазіргі білім беру жүйесінде аса өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бастауыш сынып – баланың алғашқы білім алу кезеңі, оның танымдық және шығармашылық қабілеттері, сонымен қатар, болашақтағы оқу процесіне деген көзқарасы осы кезеңде қалыптасады. Сондықтан мектепте оқуға ынталандырудың түрлі әдістерін қолдану арқылы оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру және олардың жеке тұлғалық дамуын қамтамасыз ету маңызды міндетке айналады.

Оқу процесінің негізінде баланың ішкі мотивациясы жатыр. Ішкі мотивация – оқушының өзіне тән қызығушылық, білімге деген құштарлық және жаңа ақпаратты игеру ұмтылысы. Бұл мотивацияны дамыту арқылы оқушылар өз бетімен ізденіп, білімді терең меңгеруге ынталанады. Сонымен қатар, сыртқы мотивация да маңызды рөл атқарады, ол – мұғалімнің, ата-ананың және мектептің қолдауы, мадақтау, марапаттау сияқты факторлар арқылы жүзеге асады. Оқу процесінде ішкі және сыртқы мотивацияның өзара ықпалдастығы баланың оқуға деген ынтасын арттырып, оның шығармашылық белсенділігін күшейтеді.

Оқуға ынталандырудың тиімді әдістерінің бірі – белсенді оқыту тәсілдерін қолдану болып табылады. Белсенді оқыту мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттестікке негізделген, онда оқушылар сабаққа белсенді қатысып, пікір алмасып, өз идеяларын еркін білдіре алады. Мұндай тәсіл оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын, логикалық пайымдау қабілеттерін және коммуникативтік дағдыларын дамытады. Белсенді оқыту арқылы оқушылар сабаққа деген қызығушылығын арттырып, оқу материалын терең меңгереді. Мұғалімдер диалогқа, топтық жұмыстарға, пікірталастарға,

практикалық тапсырмаларға көңіл бөліп, әрбір баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып сабақ өткізеді. Нәтижесінде, оқушылар өз білімдерін өз бетімен жетілдіруді үйренеді және оқу процесіне белсенді қатысады.

Ойын технологияларын қолдану да бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген ынтасын арттыруда үлкен рөл атқарады. Ойын – баланың табиғи іс-әрекеті, ол арқылы бала өз ойларын білдіріп, шығармашылық қабілеттерін дамытады. Мектепте дидактикалық ойындар, рөлдік ойындар және интерактивті ойындар оқу материалын қызықты әрі жеңіл меңгеруге ықпал етеді. Мысалы, әріптерді, сөздерді және қарапайым есептерді ойын түрінде беру оқушылардың білімді тез әрі тиімді игеруіне мүмкіндік береді. Ойын барысында балалар тек білім алып қана қоймай, өзара ынтымақтастықта жұмыс істеуге, бір-бірімен қарым-қатынас жасауға да үйренеді. Бұл өз кезегінде олардың әлеуметтік дағдыларын жетілдіріп, оқу процесіне деген қызығушылығын арттырады.

Жобалық оқыту әдісі де оқушылардың оқуға ынтасын арттыруда тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. Жобалық әдіс арқылы оқушылар белгілі бір тақырып бойынша зерттеу жүргізеді, ақпарат жинайды, өз пікірлерін қалыптастырып, шығармашылық жұмыстар жасайды. Бұл тәсіл оқушыларға өз бетімен ізденуге, эксперимент жүргізуге және өз жұмысын сынып алдында қорғауға мүмкіндік береді. Жобалық оқыту әдісі оқушылардың жауапкершілігін арттырып, өздігінен шешім қабылдау дағдыларын қалыптастырады. Мұндай әдістерді қолдану оқушылардың жеке қызығушылықтарына негізделген, сол арқылы әр бала өзіне тән шығармашылық әлеуетін аша алады және оқу процесінде белсенді рөл атқарады.

Бағалау жүйесі де оқуға ынталандырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қалыптастырушы бағалау әдістері оқушылардың өз жетістіктерін объективті бағалауға, өздерінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Өзін-өзі бағалау, оқушылардың өз жұмыстарын талдап, жетістіктерін сараптауы, мұғалімдердің дер кезінде кері байланыс беруі – мұның барлығы оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттыруға

ықпал етеді. Мұғалімдер бағалау жүйесін оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырса, әрбір бала өз жетістіктерін көріп, мотивациясын жоғарылатады. Белсенді кері байланыс оқушылардың өз білімдерін нығайтып, оқу процесіне деген сенімін арттырады.

Қазіргі заманғы технологиялар мен инновациялық әдістердің дамуы оқу процесіне жаңа мүмкіндіктер ашты. Сандық технологияларды, мультимедиялық құралдарды, интерактивті платформаларды қолдану оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, оқу процесін тартымды етеді. Электронды оқулықтар, онлайн тесттер, виртуалды лабораториялар және интерактивті тапсырмалар оқушылардың материалды жақсы меңгеруіне және өз бетімен жұмыс жасау қабілеттерін дамытады. Қашықтықтан оқыту платформалары да оқушылардың белсенділігін арттыруда маңызды рөл атқарады, себебі олар оқу процесін заманауи технологиялар арқылы ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыруда мұғалімнің жеке рөлі ерекше маңызды. Мұғалім – оқушының білім алуға деген қызығушылығын оятатын, қолдап, бағыттайтын басты тұлға. Мұғалімдердің кәсіби біліктілігі, сабақты жүргізу әдістері, педагогикалық шеберлігі оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуына және өз бетімен ізденуіне ықпал етеді. Әрбір мұғалім әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастырса, әр бала өзіне тән қабілеттерін аша отырып, білім алуға деген ынтасын арттырады. Мұғалімнің оқушыны мадақтауы, қолдауы және ынталандыруы оқу мотивациясын арттыруда шешуші фактор болып табылады.

Оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыру тек оқытудың методикалық мәселелерімен шектелмейді, сонымен қатар, мектептің жалпы экологиясына да байланысты. Мектеп инфрақұрылымы, оқу құралдары мен әдістемелік материалдардың сапасы, оқушыларға арналған шығармашылық кеңістіктер, спорттық және мәдени шаралар – мұның барлығы оқушылардың жалпы білім алу процесіне әсер етеді. Мектептегі позитивті атмосфера, ынтымақтастық пен өзара құрметке негізделген орта оқушылардың білімге деген

қызығушылығын арттырып, олардың шығармашылық белсенділігін арттырады.

Әлеуметтік және мәдени факторлар да оқушылардың оқу мотивациясына айтарлықтай әсер етеді. Отбасының қолдауы, ата-аналардың білімге деген көзқарасы, әлеуметтік ортадағы үлгі тұтар тұлғалардың болуы – мұның барлығы баланың оқу процесіне деген көзқарасын қалыптастырады. Сондықтан мектепте оқушыларды оқуға ынталандыру бағдарламаларын жүзеге асыру кезінде тек мұғалімдер ғана емес, ата-аналар мен қоғамдастық та белсенді қатысуы қажет. Мектеп пен ата-ана арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастық оқушылардың білім алуға деген ынтасын арттыруда маңызды рөл атқарады.

Педагогикалық зерттеулер көрсеткендей, оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыруда шығармашылық және танымдық тапсырмалар өте тиімді. Шығармашылық эссе, жобалық жұмыстар, интерактивті тапсырмалар мен практикалық зерттеулер оқушылардың өз бетімен ойлау қабілеттерін, мәселелерді шешу дағдыларын және логикалық пайымдау қабілеттерін дамытады. Осы әдістерді қолдану арқылы оқушылардың білім алуға деген ынтасы артып, олар оқу процесінде белсенділік танытып, өз ойларын еркін жеткізе алады.

Оқушылардың оқу мотивациясын арттыруға бағытталған әдістерді жүйелі түрде қолдану оқу процесінің сапасын арттыруға ықпал етеді. Белсенді оқыту, ойын технологияларын қолдану, жобалық оқыту және қалыптастырушы бағалау жүйелері оқушылардың жеке қабілеттерін дамытуға және олардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Қазіргі заманда бұл әдістерді интеграциялау арқылы оқушылардың білім алуға деген ынтасы мен өз бетімен іздену дағдылары айтарлықтай күшейеді.

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынталандыру – білім беру жүйесінің болашағына бағытталған өзекті мәселе. Бұл мәселеге жан-жақты көзқарас қажет, себебі оқушылардың білімге деген қызығушылығы олардың өмірлік жетістіктерінің негізін құрайды. Сондықтан білім беру саласында жаңашыл педагогикалық әдістерді енгізу, инновациялық технологияларды пайдалану және әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескеру маңызды. Мұғалімдер, мектеп

әкімшілігі және ата-аналар бірлесе отырып, оқушылардың оқу мотивациясын арттырудың тиімді жолдарын іздеу мен жүзеге асыруға ат салысуы қажет.

Заманауи білім беру жүйесінде оқуға ынталандыру әдістерін жетілдіру мен интеграциялау оқушылардың болашақтағы табысты тұлға болып қалыптасуына тікелей әсер етеді. Осыған байланысты педагогикалық әдістер мен технологияларды үнемі жаңартып, жетілдіру, сондай-ақ, мектеп экологиясын жақсарту маңызды. Мектептегі әрбір өзгеріс оқушылардың білім алуға деген ынтасын арттыруға ықпал етеді, ал бұл өз кезегінде, олардың өмірдегі жетістіктеріне, жеке тұлғалық дамуына және шығармашылық белсенділігіне оң әсерін тигізеді.

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың тиімді әдістерін қолдану арқылы оқу процесінің сапасы артады. Белсенді оқыту, ойын технологиялары, жобалық оқыту және қалыптастырушы бағалау әдістері оқушылардың ішкі мотивациясын дамытып, олардың шығармашылық пен танымдық қабілеттерін арттырады. Мұғалімнің жеке қолдауы, мектептегі позитивті орта және ата-аналардың белсенді қатысуы оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттырудың негізгі факторлары болып табылады. Сондықтан білім беру жүйесінде оқуға ынталандыру мәселесіне жан-жақты көзқарас қалыптастыру қажет және бұл бағыттағы педагогикалық әдістерді үнемі жетілдіру, эксперименттер жүргізу және инновациялық технологияларды енгізу – қазіргі заманғы білім берудің басты міндеттерінің бірі болып қала береді.

Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, оқушылардың оқу мотивациясын арттыру нәтижесінде олардың пәндерді меңгеру деңгейі жоғарылап, сыни тұрғыдан ойлау қабілеттері дамиды. Бұл әдістердің тиімділігі тек білім сапасын жақсартумен шектелмей, болашақта оқушылардың өз бетімен іздену, шығармашылық жұмыстар жүргізу және қоғамға қажетті білікті азамат ретінде қалыптасуына септігін тигізеді. Осыған байланысты бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынталандыруға бағытталған

педагогикалық әдістерін қолдану мен жетілдіру – заманауи білім беру жүйесінің өзекті және маңызды бағыты болып табылады.

Педагогикалық зерттеулер мен тәжірибелік жұмыстардың нәтижелері де осы әдістердің тиімділігін растайды. Оқушылардың оқу мотивациясы артқан сайын олардың оқу жетістіктері мен шығармашылық белсенділігі де айтарлықтай жоғарылайды. Әрбір мұғалім өз сабағында осы әдістерді қолдана отырып, оқушылардың білім алу процесін барынша қызықты әрі нәтижелі ете алады. Заманауи білім беру технологиялары мен инновациялық әдістерді интеграциялау арқылы оқушылардың оқу процесіне деген ынтасы жаңа деңгейге көтеріледі, ал бұл өз кезегінде, олардың болашақтағы табысты тұлға болып қалыптасуына жағдай жасайды.

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынталандырудың тиімді әдістерін қолдану арқылы білім беру процесі тек ақпаратты меңгеру емес, сонымен қатар, оқушының өзін-өзі дамытуға, шығармашылық қабілеттерін арттыруға және жеке тұлға ретінде қалыптасуға бағытталады. Мұғалімнің әрбір оқушыға жеке көңіл бөліп, оның ерекшеліктерін ескеруі – оқуға ынталандырудың маңызды шарттарының бірі болып табылады. Осы орайда, оқу процесін ұйымдастыруда белсенді оқыту, ойын технологиялары, жобалық оқыту және қалыптастырушы бағалау әдістері ерекше орын алады.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың тиімді әдістерін қолдану білім беру жүйесінің сапасын арттыруға, оқушылардың өз бетімен іздену қабілеттерін дамытуға және олардың шығармашылық белсенділігін нығайтуға зор үлес қосады. Жаңа әдістер мен технологияларды тәжірибеге енгізу арқылы оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттыруға және білім алу тиімділігін жоғарылатуға болады.

Педагогикалық ортада оқуға ынталандырудың негізгі аспектілері мен әдістерін талдау, оларды жүйелі түрде жетілдіру және эксперименттік жұмыстар жүргізу арқылы білім беру жүйесі заманауи талаптарға сай дамып, оқушылардың болашақтағы табысты тұлға ретінде қалыптасуына негіз болады. Бастауыш сыныптағы әрбір мұғалімнің өз тәжірибесі мен шығармашылық идеялары

оқушылардың оқу мотивациясын арттыруда маңызды рөл атқарады және осы мәселеге жан-жақты көзқарас қалыптастыру – заманауи білім берудің басты бағыттарының бірі болып табылады.

Педагогикалық жаңалықтар мен инновациялық әдістерді үнемі енгізу оқушылардың білімге деген ынтасын арттырып, олардың болашақтағы білім сапасына және жеке дамуына айтарлықтай оң әсерін тигізеді. Осылайша, бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың тиімді әдістері – мектептегі білім беру процесінің жетілдірілуіне бағытталған өзекті мәселе, ол әрбір мұғалімнің, мектеп әкімшілігінің және ата-аналардың бірлескен еңбегі арқылы жүзеге асады.

Пайдаланылған әдебиеттер мен зерттеулердің нәтижелері де осы әдістердің тиімділігін растайды. Оқушылардың оқу мотивациясы жоғары болған сайын, олардың пәндерді меңгеру деңгейі және сыни тұрғыдан ойлау қабілеттері айтарлықтай дамиды. Сондықтан, білім беру саласында бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынталандыруға бағытталған әдістерді дамыту мен жетілдіру – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі ретінде қарастырылуы тиіс.

Педагогикалық тәжірибеде оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуы мен шығармашылық белсенділігінің артуы нақты әдістерді қолданудың нәтижесі болып табылады. Мұғалімдердің инновациялық әдістерді енгізу, ойын технологиялары мен жобалық оқыту тәсілдерін қолдануы оқушылардың білімге деген ынтасын арттырып, олардың жеке тұлғалық дамуына ықпал етеді. Осы бағыттағы жұмыстардың нәтижесінде оқушылар тек теориялық білім алып қоймай, оны өмірде белсенді түрде қолдануға үйренеді, бұл олардың болашақтағы жетістіктеріне негіз болады.

Педагогикалық зерттеулер мен практикалық тәжірибелер көрсеткендей, бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың тиімді әдістері мен технологияларын қолдану – оқу процесінің сапасын жоғарылатуға, оқушылардың өз бетімен ізденуіне және шығармашылық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Осы әдістердің жүйелі және интеграцияланған қолданылуы мектептегі білім беру сапасының жоғарылауына, оқушылардың өмірлік

дағдыларының қалыптасуына және болашақтағы табысты тұлға ретінде дамуына зор ықпалын тигізеді.

Педагогикалық жаңалықтар мен инновациялық тәсілдерді жүйелі түрде енгізу арқылы оқушылардың оқу процесіне деген ынтасы артып, олардың білім алуға деген қызығушылығы мен шығармашылық қабілеттері айтарлықтай дамиды. Осы бағытта мұғалімдердің кәсіби шеберлігін арттыру, жаңа әдістер мен технологияларды үйрену және тәжірибеге енгізу қазіргі заманғы білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Педагогикалық саладағы бұл мәселелерге жан-жақты көзқарас қалыптастыру, эксперименттік жұмыстар жүргізу және әдістемелік материалдарды жетілдіру оқушылардың білімге деген ынтасын арттыруда маңызды роль атқарады. Бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынталандыру әдістерін жетілдіру арқылы олардың болашақтағы оқу жетістіктеріне және өмірлік табыстылығына негіз болатын білім беру жүйесін құру мүмкіндігі артады.

Пайдаланылған әдебиеттер мен ғылыми зерттеулердің нәтижелері оқушылардың оқу мотивациясын арттыруда белсенді оқыту, ойын технологиялары, жобалық оқыту және қалыптастырушы бағалау әдістерінің тиімділігін растайды. Мұғалімдердің әртүрлі әдістерді интеграциялап, оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып сабақ өткізуі – бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың ең тиімді жолы болып табылады. Оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру арқылы олар өз бетімен ізденіп, шығармашылық тұрғыдан ойлауға үйренеді, бұл олардың болашақтағы өмірлік жетістіктеріне ықпал етеді.

Педагогикалық әдістерді жетілдіру мен инновацияларды енгізу арқылы оқушылардың оқу процесін барынша тиімді ұйымдастыруға болады. Әрбір мұғалім өз сабағын заманауи технологиялар мен педагогикалық әдістер арқылы оқушылардың оқу мотивациясын арттыруға бағыттап отырып, олардың жеке қабілеттерін дамытып, білімді терең меңгеруге жағдай жасайды. Осы арқылы мектептегі білім беру сапасы жоғарылап, болашақта білімге деген көзқарас пен өмірлік жетістіктердің негізі қаланады.

Педагогика саласындағы зерттеулер мен тәжірибелік жұмыстар бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынталандырудың тиімді әдістерін ұсынуда және оларды жетілдірудің маңыздылығын көрсетуде. Осы бағыттағы жұмыстардың нәтижесінде оқушылардың оқу мотивациясы мен шығармашылық белсенділігі айтарлықтай артып, олардың білім алудағы жетістіктері мен жеке тұлға ретінде қалыптасуына оң әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Петров, А. В. (2021). Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу. – Москва: Педагогика.
2. Калмыкова, Е. В. (2017). Бастауыш мектептегі ойын технологиясы арқылы оқыту. – Санкт-Петербург: Академия.
3. Сластенин, В. А. (2010). Педагогика: инновационная деятельность. – Москва: Академия.
4. Ожегов, С. И. (1984). Словарь русского языка (под ред. Н. Ю. Шведовой). – Москва: Русский язык.
5. Выготский, Л. С. (1986). Психология развития ребенка. – Москва: Педагогика.
6. Гальперин, П. Я. (1985). К проблеме формирования умственных действий. – Москва: Наука.
7. Леонтьев, А. Н. (1975). Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Наука.
8. Зимняя, И. А. (2000). Педагогическая психология. – Москва: Логос.
9. Лернер, И. Я. (1981). Дидактические основы методов обучения. – Москва: Педагогика.
10. Гусинский, Э. Н., Гриншкун, В. В. (2003). Инновации в образовании: от теории к практике. – Москва: Академический проект.

**МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ
ҚОЛДАНУ: СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР**

Сануар Айсана Қайыржанқызы

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті,
Тарих және құқық факультеті,
Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы,
2-курс магистранты,
Алматы, Қазақстан,
E-mail: sanuaarova@bk.ru

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік басқару саласына жасанды интеллект (бұдан әрі – ЖИ) технологияларын енгізудің заманауи үрдістері қарастырылады, көшбасшы елдердің (Қытай, АҚШ) әлемдік тәжірибесі талданады және оларды мемлекеттік құрылымдарда қолдану перспективалары айқындалады. Зияткерлік жүйелерді Мемлекеттік қызмет көрсету, шешім қабылдау және әлеуметтік-экономикалық тенденцияларды болжау сияқты мемлекеттік органдар қызметінің әртүрлі аспектілеріне біріктіру әлеуеті зерттеледі. "Цифрлық экономика" ұлттық бағдарламасы шеңберінде ресейлік тәжірибелерді зерделеуге ерекше назар аударылады, сондай-ақ отандық мемлекеттік басқаруда ЖИ пайдаланудың артықшылықтары мен кедергілері талданады. Мемлекеттік бағдарламаларды модельдеу үшін цифрлық егіздерді құруды, шешім қабылдау процестерін жетілдіруді және әкімшілік функциялардың тиімділігін арттыруды қоса алғанда, мемлекеттік секторда жасанды интеллект технологияларын одан әрі дамытудың ықтимал бағыттары ұсынылған. Мемлекеттік басқаруға ЖИ енгізуден күтілетін экономикалық тиімділік мемлекеттік органдар жұмысының ашықтығын арттыруды, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін қысқартуды, мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсартуды, сондай-ақ әкімшілік міндеттерді орындауға арналған уақытша және қаржылық шығындарды азайтуды қамтиды.

Түйін сөздер: жасанды интеллект; мемлекеттік басқару; цифрлық экономика; автоматтандыру; интеллектуалды жүйелер; ашықтық; цифрлық егіздер; инновация; басқару тиімділігі; ұлттық стратегия

Қазіргі экономикалық саясатта инновациялық процестер іргетас ретінде әрекет етеді, жасанды интеллект (AI) басқару тиімділігін арттырудың қуатты құралы ретінде орталық болып табылады, бұл мемлекеттік құрылымдарға жаңа сын-қатерлерге тез бейімделуге мүмкіндік береді және кәсіпкерлік саланың белсенді дамуына ықпал етеді. Мемлекеттік басқару тек реттеуші функциямен шектеліп қана қоймай, сонымен қатар экономикаға озық технологияларды енгізу үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, инновацияларды енгізуге белсенді ықпал етуі маңызды. Мемлекеттік басқаруда жасанды интеллектті қолдану басқарушылық процестердің ашықтығын арттыруға және оңтайландыруға, соның ішінде ресурстарды ұтымды бөлу және инновациялық бизнесті ынталандыру арқылы, әсіресе жоғары технологиялық секторларда уәде береді. Мысал ретінде мемлекетке экономикалық тенденцияларды дәлірек талдауға, бизнеске кедергілерді уақтылы анықтауға және нарықтағы ағымдағы жағдайға сәйкес мақсатты қолдау шараларын әзірлеуге мүмкіндік беретін кәсіпкерлік белсенділік деректерін талдау үшін ЖИ пайдалану болып табылады. Қазіргі уақытта жасанды интеллект білім алмасуға және инновациялық стартаптарды қолдаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуына ықпал ете отырып, кәсіпкерлер мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды жеңілдететін интеллектуалды платформалар мен цифрлық экожүйелерді құруға есік ашады. ЖИ-тің кәсіпкерлердің инновациялық белсенділігін ынталандыруға қосқан үлесіне ерекше мән беріледі, өйткені дәл осындай компаниялар экономикалық прогреске және елдің халықаралық аренадағы бәсекелестік позицияларын нығайтуға ықпал ететін инновациялық өнімдер, қызметтер мен технологиялардың қозғалтқыштары ретінде жиі әрекет етеді. Алайда, ЖИ-ті Мемлекеттік басқару құрылымына біріктіру процесі белгілі бір қиындықтармен, соның ішінде инфрақұрылымды жаңғырту қажеттілігімен, мамандардың тапшылығымен және осы процестерді тиімді реттеу үшін жаңа заңнамалық негіздерді әзірлеумен байланысты. Біз инновациялық бизнесті басқарудағы ЖИ әлеуеті мен рөлін зерттеу қазіргі экономиканың талаптарына жауап беретін табысты цифрландыру

стратегияларын әзірлеу үшін шешуші болып табылатынына сенімдіміз.

Зерттеудің мақсаты: мемлекеттік басқаруға жасанды интеллект технологияларын енгізудің қазіргі тенденцияларын талдау, бар проблемалар мен олардың даму перспективаларын анықтау, сондай-ақ ЖИ-ті мемлекеттік секторға тиімді интеграциялау бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу нысаны: мемлекеттік басқаруға жасанды интеллект технологияларын енгізу процесі және басқару процестерін трансформациялаудың байланысты аспектілері болып табылады.

Зерттеудің тақырыбы: мемлекеттік басқаруда жасанды интеллект технологияларын қолданудың қазіргі тенденциялары, проблемалары мен перспективалары, соның ішінде оларды қолданудың ұйымдастырушылық, нормативтік, қаржылық және этикалық аспектілері болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерді талдау, жүйелік талдау, жалпылау, болжау, сонымен қатар халықаралық және отандық тәжірибені салыстырмалы талдау әдістері.

Жұмыстың мақсатына жету үшін мынадай міндеттер қойылды:

* Мемлекеттік басқару жүйесіне жасанды интеллект технологияларын енгізудің заманауи үрдістерін қарастыру.

* ЖИ-ті Мемлекеттік органдардың қызметіне интеграциялау жолында туындайтын проблемалар мен кедергілерді талдау.

* Анықталған кедергілер мен олардың даму перспективаларын ескере отырып, жасанды интеллект технологияларын мемлекеттік басқаруға тиімді интеграциялау бойынша ұсыныстар әзірлеу. Зерттеу жасанды интеллект және оны мемлекеттік басқару саласында қолдану тақырыбы бойынша отандық және шетелдік авторлар әзірлеген теориялық және әдіснамалық ережелерге негізделген.

Жасанды интеллектті мемлекеттік басқару жүйесіне интеграциялау цифрлық технологияларды енгізуге, ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға және мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыруға негізделген дәстүрлі бизнес-процестерді

трансформациялау процесі ретінде қарастырылады. Біріншіден, мемлекеттік секторға жасанды интеллект технологияларын енгізу әкімшілік басқару шығындарын едәуір төмендетуге мүмкіндік береді, өйткені көптеген күнделікті процестерді автоматтандыру адам ресурстарын күрделі міндеттерге босатады. Сонымен қатар, ЖИ қолдану деректерді тиімді талдау және өңдеу мүмкіндігін ашады, бұл мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлерінде шешім қабылдау процесін едәуір жеделдетеді. Мысалы, "үлкен деректерге негізделген көші-қон ағындарын болжау әлеуметтік қолдау бағдарламаларын уақтылы жасауға мүмкіндік береді". ЖИ-ті мемлекеттік басқаруға интеграциялаудың теориялық негіздерінің бірі процестер мен ресурстарды оңтайландыру тәсілі болып табылады. Осы тәсілге сәйкес зияткерлік жүйелерді енгізу азаматтарға қызмет көрсету сапасын жақсартуға, мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын арттыруға және бюрократиялық кедергілерді төмендетуге ықпал етеді. Бұл ретте мемлекеттік секторда ЖИ қолдану тек қана ішкі оңтайландырумен шектелмейді: азаматтар мен мемлекет арасындағы, атап айтқанда электрондық қызметтер платформалары, құжат айналымын автоматтандыру және деректерді басқарудың Зияткерлік жүйелерін енгізу арқылы коммуникацияны жақсарту үшін жағдайлар жасалады [1]. Алайда, ЖИ-ті мемлекеттік секторға енгізу құқықтық, этикалық және әлеуметтік аспектілерді қамтитын қиындықтар мен қиындықтарсыз аяқталмайды.

ЖИ-ті мемлекеттік басқаруда қолданудың этикалық аспектілері негізінен зияткерлік жүйелердің ұсынымдары негізінде қабылданған шешімдер үшін жауапкершілік мәселелерімен байланысты. Мысалы, әлеуметтік жеңілдіктерді бөлу немесе ықтимал құқық бұзушыларды анықтау үшін қолданылатын автоматтандырылған Алгоритмдер бұл шешімдердің ашықтығы мен әділдігі туралы үлкен пікірталастар тудыратын жасырын көзқарастарға ие болуы мүмкін. Нәтижесінде, мұндай жүйелерді әзірлеушілер (сатушылар) алгоритмдік ашықтықты қамтамасыз ету қажеттілігіне тап болады, бұл біржақты немесе кемсітушілік нәтижелерді болдырмау үшін ЖИ жұмысын тексеру және талдау

мүмкіндігін болжайды. Тиісінше, жасанды интеллектті мемлекеттік басқаруға енгізудің әлеуметтік аспектілері осы технологиялардың Әлеуметтік құрылымдар мен экономикаға әсерімен байланысты. Атап айтқанда, мемлекеттік қызметтің белгілі бір түрлерін автоматтандыру жұмыс орындарының қысқаруына және жұмыспен қамту құрылымының өзгеруіне әкелуі мүмкін, бұл технологиялық трансформациядан зардап шеккен қызметкерлерді қолдау тетіктерін құруды талап етеді. Сонымен қатар, ЖИ есебінен мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыру "мемлекет пен азаматтар арасындағы өзара іс-қимыл сипатының өзгеруіне, оның ішінде коммуникацияның цифрлық нысандарына көшу арқылы" әкелуі мүмкін [2].

Бұл процесте әлем елдерінің мысалдарын қарастырыңыз. Әрине, бұл салада Қытай, АҚШ және Еуропалық Одақ мемлекеттері көшбасшы болып табылады, онда ЖИ технологиялары мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыруға, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және инновациялық дамуды ынталандыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың басымдықтарының біріне айналды. Осы аймақтар мен елдердің әрқайсысы технологиялық мүмкіндіктерді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени, құқықтық және экономикалық жағдайларды көрсететін өз стратегияларын әзірлейді. Қытайда жасанды интеллектті мемлекеттік басқаруға енгізу жаһандық технологиялық көшбасшылыққа қол жеткізуге бағытталған ауқымды ұлттық стратегияның бөлігі болып табылады. Мемлекеттік органдар деректердің үлкен массивтерін басқару, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті бақылау және экономикалық тенденцияларды болжау үшін зияткерлік жүйелерді белсенді қолданады. "Әлеуметтік несие жүйесі" (social credit system) [3] деп аталатын ерекше назар аударуға тұрарлық, ол азаматтар мен ұйымдардың мінез-құлқын қаржылық операцияларды, әкімшілік жазбаларды және әлеуметтік медианы қоса алғанда, әртүрлі көздерден жиналған мәліметтер негізінде талдайды. Бұл жүйе ғылыми қоғамдастықта оның тиімділігі, ашықтығы және этикалық аспектілері туралы, әсіресе азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау тұрғысынан белсенді пікірталастар туғызады. Алайда, мемлекеттік басқаруда

ЖИ-ті қолданудың бұл тәсілі Қытайдың технологияны барлық деңгейдегі әлеуметтік-экономикалық процестерді басқаруға интеграциялауға деген ұмтылысын көрсетеді.

Америка Құрама Штаттары өз кезегінде мемлекеттік қызметтерді оңтайландыру және ұлттық қауіпсіздікті арттыру үшін ЖИ қолдануға бағытталған. Американдық стратегияның негізгі бағыттарының бірі-табиғи апаттар, кибершабуылдар немесе ұлттық қауіпсіздік мәселелері болсын, ықтимал қауіптерді болжай алатын және алдын алатын жүйелерді дамыту. Ұлттық жасанды интеллект комиссиясы қорғаныс секторына ЖИ енгізуді жеделдетуге, сондай-ақ денсаулық сақтау, Көлік және білім беру сияқты азаматтық қызметтерді дамытуға бағытталған бірқатар ұсыныстар шығарды. Бұл ретте АҚШ зияткерлік жүйелерді пайдаланудың ашықтығына, қауіпсіздігіне және этикасына баса назар аударады, бұл қоғамдық пікірдің жоғары рөліне және деректердің құпиялылығын қамтамасыз ету талабына байланысты. Еуропалық Одақ елдерінде ЖИ-ті мемлекеттік басқаруға енгізу тәсілі орнықтылық, ашықтық және әдептілік қағидаттарына негізделеді. Еуропалық комиссия біртұтас Еуропалық цифрлық кеңістікті құруға және экономиканың әртүрлі секторларында, соның ішінде мемлекеттік басқаруда ЖИ дамуын ынталандыруға бағытталған бірқатар директивалар мен ұсыныстарды әзірледі. "Еуропалық жасанды интеллект стратегиясын" қабылдау ЕО-ның Тұрақты даму, адам құқықтарын құрметтеу және шешім қабылдаудың ашықтығын қамтамасыз ету қағидаттарын сақтай отырып, ЖИ енгізуге деген ұмтылысын көрсетеді. ЕО-ға мүше елдер арасында деректерді жинау және алмасу үшін инфрақұрылым құруға ерекше назар аударылады, нәтижесінде мемлекеттік қызметтердің тиімділігін арттыру және олардың қауіпсіздік пен әдептілік стандарттарына сәйкестігін қамтамасыз ету [4].

Интеллектуалды жүйелерді қолдану динамикалық өзгеретін әлеуметтік-экономикалық жағдайға бейімделе алатын жаңа басқару құралдарын құруды ынталандырады деп күтілуде. Дамудың перспективалық бағыттарының бірі – "Цифрлық егіздер" (digital twins) тұжырымдамасы-нақты уақыт режимінде оларды талдауға және

болжауға мүмкіндік беретін мемлекеттік процестер мен бағдарламалардың виртуалды модельдері. Мұндай модельдерді басқару шешімдерінің сценарийлерін модельдеу, Әлеуметтік және экономикалық тенденцияларды болжау, бюджеттік және қаржылық процестерді оңтайландыру үшін пайдалануға болады. Мысалы, цифрлық егіздерді пайдалану демография, инфрақұрылым жағдайы, Жұмыспен қамту деңгейі және т. б. сияқты көптеген факторларды ескере отырып, әртүрлі әлеуметтік-экономикалық даму сценарийлерінің салдарын модельдеуге мүмкіндік береді. Деректерге негізделген болжау Мемлекеттік бағдарламалар мен саясаттарды іске асыруда қателер мен белгісіздік тәуекелдерін айтарлықтай төмендетеді, бұл бюджет қаражатын тиімдірек пайдалануға және азаматтардың әл-ауқатын арттыруға әкелуі мүмкін [5].

Алайда, айқын артықшылықтарға қарамастан, ЖИ-ті мемлекеттік басқаруға енгізу Осы процесті бәсеңдетуі мүмкін бірқатар кедергілерге тап болады. Негізгі кедергілерге технологиялық, қаржылық және құқықтық шектеулер жатады. Технологиялық тұрғыдан алғанда, ЖИ енгізу жабдықты, бағдарламалық жасақтаманы және деректерді сақтау жүйелерін қамтитын инфрақұрылымға айтарлықтай инвестицияларды қажет етеді. Сонымен қатар, ақылды жүйелер талдау және шешім қабылдау үшін пайдаланатын деректердің қауіпсіздігі мен сенімділігін қамтамасыз ету өте маңызды. Өсіп келе жатқан киберқауіпсіздік жағдайында ақпаратты қорғау мемлекеттік органдар үшін басым міндетке айналады және ЖИ енгізу киберқауіпсіздік пен құпия деректерді қорғаудың кешенді шараларын әзірлеумен қатар жүруі тиіс. Жасанды интеллектті енгізудегі қаржылық кедергілер сонымен қатар зерттеулер мен әзірлемелерге, қызметкерлерді оқытуға және мемлекет, бизнес және ғылыми қоғамдастық арасындағы өзара әрекеттесу үшін жағдай жасауға қомақты инвестициялардың қажеттілігімен байланысты. Дүниежүзілік банктің зерттеуіне сәйкес, шектеулі қаржылық ресурстар әсіресе бюджет тапшылығы мен инновацияға инвестициялардың төмен деңгейі мемлекеттік басқаруды цифрландыру процесін айтарлықтай баяулатуы мүмкін дамушы

елдерге тән [6]. Алайда, көптеген мемлекеттер үшін бұл мәселені шешу жеке инвестицияларды тарту мүмкіндігімен және мемлекет пен бизнес арасындағы әріптестік қатынастарды қалыптастырумен байланысты, бұл зияткерлік технологияларды енгізуді ынталандыруға және неғұрлым орнықты инновациялық экожүйені құруға мүмкіндік береді [7].

Құқықтық шектеулер мен нормативтік-құқықтық базаның кемшіліктері мемлекеттік секторға АИ енгізуге тағы бір елеулі кедергі болып табылады. Алгоритмдердің ашықтығы мен жауапкершілігі, Дербес деректер мен құпиялылықты қорғау сияқты зияткерлік жүйелерді пайдалануды реттеу мәселелері теңдестірілген және тиімді заңнамалық шешімдерді әзірлеуді талап ететін міндеттер кешені болып табылады. Мысалы, Еуропалық Одақ елдерінде қабылданған деректерді қорғау туралы ереже (GDPR) дербес деректерді өңдеуге қойылатын қатаң талаптарды белгілейді, бұл мемлекеттік секторда зияткерлік жүйелерді әзірлеуге және енгізуге айтарлықтай әсер етеді. Қазақстанда осыған ұқсас құқықтық база енді ғана қалыптасуда және жасанды интеллектті мемлекеттік басқаруға сәтті енгізу көбінесе әзірленген заңнамалық нормалардың тиімділігіне және олардың цифрландырудың заманауи сын-қатерлеріне сәйкестігіне байланысты болады.

Қорытындылай келе, ЖИ-ті мемлекеттік секторға енгізудің сәттілігі көбінесе мемлекеттің цифрландыру процесіне жүйелі және теңгерімді көзқарасты талап ететін технологиялық, қаржылық және құқықтық кедергілерді еңсеру қабілетіне байланысты. Мемлекеттік басқаруға жасанды интеллектті енгізудің ресейлік тәжірибесі заманауи цифрлық платформаларды құруға, Мемлекеттік қызметтерді автоматтандыруға және әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешу үшін интеллектуалды жүйелерді қолдануға бағытталған "цифрлық экономика" ұлттық бағдарламасы аясында дамуда. Алайда, мемлекеттік секторда жасанды интеллектті тиімді пайдалану тек технологиялық жаңғыртуды ғана емес, сонымен бірге деректердің қауіпсіздігін, алгоритмдердің ашықтығын және қабылданған шешімдер үшін жауапкершілікті қамтамасыз ететін

нормативтік-құқықтық базаны әзірлеуді де көздейді, бұл мемлекет пен қоғам арасындағы сенімді қатынастарды құрудың қажетті шарты болып табылады. Мемлекеттік басқаруға жасанды интеллект технологияларын енгізудің күтілетін әсері әлеуметтік және экономикалық сын-қатерлерге уақтылы жауап бере алатын неғұрлым тиімді, бейімделгіш және ашық мемлекеттік институттарды құру болып табылады. Еңбек өнімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін қысқарту, мемлекеттік қызметтердің сапасын және олардың азаматтар үшін қолжетімділігін жақсарту-мұның бәрі ЖИ-ті мемлекеттік басқаруға енгізуді елдердің болашақ дамуы үшін стратегиялық маңызды бағытқа айналдыратын артықшылықтар. Болашақта зияткерлік жүйелерді пайдалану ашықтық, тиімділік және инновация қағидаттарына негізделетін басқарудың жаңа модельдерін қалыптастыруға ықпал етеді, бұл сайып келгенде мемлекеттік институттарға қоғамның қажеттіліктеріне көбірек бағдарлануға және жаһандық өзгерістерге тұрақты болуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі .

1. Елистратова, О.В. Ресей Федерациясының мемлекеттік басқармасында жасанды интеллектті қолдануды құқықтық реттеу мәселелері / О.В. Елистратова, Д.В. Елистратов, К. в. Крылова // құқық және мемлекет: теория және практика. – 2023. – № 12(228). – 274-278 ББ. – DOI 10.47643/18151337_2023_12_274. – EDN UMUQWX.

2. Cath C. Governing artificial intelligence: ethical, legal and technical opportunities and challenges // Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences. – 2018. – Т. 376. – № 2133. – С. 20180080.

3. Creemers R. China's Social Credit System: an evolving practice of control // SSRN Electronic Journal – 2018 – URL: https://www.researchgate.net/publication/325749336_China's_Social_Credit_System_An_Evolving_Practice_of_Contr

ol.

4. Мартышкин, А. В. Қазіргі әлемдегі мемлекеттік басқарудағы жасанды интеллект / Мартышкин А.В. // Самара мемлекеттік экономикалық университетінің жас ғалымдарының хабаршысы. – 2024. – № 1(49). – Б. 9597. – EDN ZXACNF.

5. Катанандов, С.Л. Қазіргі мемлекеттердің технологиялық дамуы: мемлекеттік басқарудағы жасанды интеллект / С. Л. Катанандов, А. А. Ковалев / / Мемлекеттік және муниципалды басқару. Ғалымдар жазбалар. – 2023. – № 1. – 174-182 ББ. – DOI 10.22394/2079-1690-2023-1-1-174-182. – EDN NASTDX.

6. Сазонов, Е. О. Мемлекеттік басқару механизміндегі жасанды интеллект / Е. О. Сазонов / / академиялық публицистика. – 2019. – № 10. – 222 224 ББ. – EDN QPKFGK.

7. Новицкий, Н.А. Проблемы государственного управления инвестиционными циклами развития экономики на базе цифровых систем с искусственным интеллектом / Н.А. Новицкий // Тенденция развития науки и образования. – 2020. – № 68-3. – С. 152-156. – DOI 10.18411/lj-12-2020-134 б. – ЭДН КВИНКС.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Сарсенбекова Айткул Абаевна

Астана қаласы, Ф. Оңғарсынова атындағы №77 мектеп-гимназия, бастауыш
сынып мұғалімі, Қазақстан.

E-mail: aitkul.sarsenbekova@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сыныпта цифрлық технологияларды тиімді пайдалану мәселесі қарастырылады. Қазіргі заманғы білім беру үдерісі ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен тығыз байланысты, сондықтан бастауыш сынып оқушыларын оқытуда цифрлық құралдарды қолдану маңызды рөл атқарады. Цифрлық технологиялар оқу процесін қызықты, интерактивті және тиімді етудің жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Олардың ішінде мультимедиялық ресурстар, интерактивті тақталар, электронды оқулықтар, онлайн-платформалар және білім беру ойындары ерекше орын алады. Мақалада цифрлық технологияларды бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттыруға, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және білім сапасын жақсартуға ықпалы талданады. Сонымен қатар, цифрлық құралдарды тиімді пайдалану әдістері мен оларды оқу үдерісіне енгізудің негізгі қағидаттары қарастырылады.

Түйінді сөздер: бастауыш сынып, цифрлық технологиялар, білім беру инновациялары, интерактивті оқыту, мультимедиялық ресурстар, онлайн-платформалар, электронды оқулықтар, сандық білім беру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі цифрлық технологияларды кеңінен қолданумен ерекшеленеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы оқыту үдерісіне жаңа мүмкіндіктер әкеліп, оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Әсіресе, бастауыш сынып оқушылары үшін цифрлық құралдарды тиімді пайдалану олардың танымдық белсенділігін арттырып, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және оқу материалдарын оңай меңгеруге мүмкіндік береді. Бастауыш мектеп кезеңінде балалардың ақпаратты қабылдау, есте сақтау және түсіну қабілеттері ерекше дамиды, сондықтан оқу процесін қызықты әрі тиімді ұйымдастыруда цифрлық технологиялар маңызды рөл атқарады.

Цифрлық технологияларды бастауыш сынып оқушыларын оқытуда қолдану арқылы дәстүрлі әдістердің тиімділігін арттыруға болады. Мысалы, электронды оқулықтар, мультимедиялық материалдар, интерактивті тақталар, онлайн-платформалар, мобильді қосымшалар және цифрлық ойындар оқу процесін түрлендіріп, оны оқушылар үшін тартымды етеді. Бұл технологиялар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырумен қатар, олардың өзіндік жұмыс жасау қабілетін қалыптастырып, шығармашылық ойлауын дамытады. Сонымен қатар, цифрлық құралдар білім беруді жекелендіруге, яғни әрбір оқушының өзіне қолайлы қарқынмен білім алуына мүмкіндік береді.

Бастауыш сыныпта цифрлық технологияларды тиімді пайдалану оқушылардың оқу үдерісіне деген ынтасын күшейтіп, олардың білім сапасын жақсартуға көмектеседі. Цифрлық технологияларды дұрыс қолдану оқушылардың тек оқу материалдарын меңгеруін ғана емес, сонымен қатар, олардың ақпаратты өңдеу, талдау, салыстыру және шығармашылықпен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіреді. Сонымен қатар, мұғалімдер үшін де цифрлық технологиялар тиімді әдістердің бірі болып табылады. Олар сабақтарды қызықты әрі интерактивті етіп ұйымдастырып, оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді.

Цифрлық технологияларды бастауыш сыныпта қолданудың негізгі құралдарының бірі – электронды оқулықтар. Электронды оқулықтар

дәстүрлі оқулықтардың баламасы ретінде оқушыларға оқу материалын жеңіл әрі көрнекі түрде меңгеруге көмектеседі. Электронды оқулықтар анимация, интерактивті тапсырмалар, бейне және аудио материалдар арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, мұндай оқулықтар оқушының өз бетінше жұмыс жасауына мүмкіндік береді, бұл оның дербес білім алу дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Интерактивті тақталар да бастауыш сыныпта оқыту үдерісінде кеңінен қолданылатын цифрлық технологиялардың бірі болып табылады. Интерактивті тақталар арқылы мұғалімдер оқу материалдарын көрнекі түрде ұсына алады, бұл оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады. Интерактивті тақталарда оқушыларға түрлі тапсырмалар орындауға, тесттер шешуге, суреттер салуға және мәтіндермен жұмыс істеуге мүмкіндік беріледі. Бұл әдіс оқушылардың білімді меңгеруін жеңілдетіп, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі.

Онлайн-платформалар мен мобильді қосымшалар да бастауыш сынып оқушыларының білім алуында маңызды рөл атқарады. Соңғы жылдары білім беру саласында қашықтықтан оқыту жүйесі қарқынды дамып, онлайн-платформалар кеңінен қолданылуда. Google Classroom, Moodle, Khan Academy Kids, BilimLand, iTest сияқты платформалар оқушыларға оқу материалдарын қашықтықтан меңгеруге, тапсырмалар орындауға және мұғаліммен кері байланыс жасауға мүмкіндік береді. Бұл платформалар арқылы мұғалімдер оқушылардың жетістіктерін бақылап, олардың білім алу процесіне жекелендірілген көзқарас қалыптастыра алады.

Цифрлық технологиялардың маңызды аспектілерінің бірі – білім беру ойындары. Бастауыш сынып оқушылары ойын арқылы білімді тез әрі оңай меңгереді. Цифрлық ойындар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытуға, есте сақтауын жақсартуға және оқу материалдарын меңгеруге көмектеседі. Сонымен қатар, ойындар оқушылардың ынтасын арттырып, оларды сабаққа белсенді қатысуға ынталандырады. Білім беру ойындары арқылы оқушылар жаңа материалды меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, оны тәжірибеде қолдана алады.

Бастауыш сыныпта цифрлық технологияларды қолдану оқушылардың оқу процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, цифрлық технологияларды пайдаланғанда оның артықшылықтарымен қатар, кейбір шектеулерін де ескеру қажет. Мысалы, оқушылардың экран алдындағы уақытын бақылау, олардың зейінін тиімді басқару, цифрлық құралдарды тек қажеттілікке қарай қолдану және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету маңызды. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды шамадан тыс қолдану оқушылардың денсаулығына кері әсер етуі мүмкін, сондықтан мұғалімдер мен ата-аналар олардың пайдаланылуын реттеп отыруы тиіс.

Мұғалімдердің цифрлық технологияларды қолдану дағдылары да маңызды фактор болып табылады. Егер мұғалімдер цифрлық құралдарды тиімді пайдалана алса, онда оқу процесі нәтижелі әрі қызықты бола түседі. Сондықтан педагогтардың цифрлық сауаттылығын арттыру мақсатында арнайы курстар, тренингтер мен семинарлар ұйымдастыру қажет. Цифрлық технологияларды тиімді қолдану мұғалімдердің сабақ беру әдістерін жетілдіріп, оқушылардың білім сапасын арттыруға септігін тигізеді.

Қазіргі таңда көптеген мектептер цифрлық технологияларды білім беру процесіне енгізу бойынша түрлі жобалар мен бастамаларды іске асыруда. Цифрлық ресурстарды пайдалану оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, олардың өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оларды белсенді оқуға ынталандырады.

Қазіргі заманғы білім беру үдерісі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы нәтижесінде айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Білім беру процесінде цифрлық технологияларды пайдалану оқыту сапасын арттырумен қатар, оқушылардың шығармашылық және танымдық қабілеттерін дамытуға да оң ықпал етеді. Әсіресе, бастауыш сынып оқушыларын оқытуда цифрлық технологияларды тиімді пайдалану олардың оқу материалдарын жеңіл әрі қызықты меңгеруіне мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, цифрлық құралдарды қолдану оқушылардың белсенділігін арттырып, оларды өз бетінше білім алуға ынталандырады.

Бастауыш сынып оқушылары үшін цифрлық технологияларды қолдану – олардың танымдық қызығушылығын арттырудың тиімді әдістерінің бірі. Бұл технологиялар оқыту процесін интерактивті, көрнекі және жекелендірілген форматта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сандық технологиялардың көмегімен оқушылар оқу материалдарын визуалды түрде қабылдай алады, бұл олардың ақпаратты тез әрі терең меңгеруіне ықпал етеді. Сондықтан білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды белсенді пайдалану қазіргі заманғы оқыту әдістерінің маңызды құрамдас бөлігіне айналды.

Цифрлық технологияларды бастауыш сыныпта қолданудың маңызы ерекше. Бастауыш сынып оқушыларының ойлау жүйесі, танымдық қабілеттері және зейіні ерекше дамуды қажет етеді. Олар үшін дәстүрлі оқыту әдістерімен қатар, мультимедиялық технологияларды қолдану тиімді нәтиже береді. Бұл технологиялар оқушылардың қызығушылығын оятып, оларды оқу процесіне белсенді қатысуға ынталандырады.

Цифрлық технологияларды қолдану оқушылардың өздігінен іздену, логикалық ойлау және ақпаратты талдау қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, оқыту процесін жеңілдетіп, оқу материалдарын түсінікті, көрнекі және қызықты етіп ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе, күрделі тақырыптарды меңгеру кезінде өте пайдалы.

Бастауыш сыныпта цифрлық технологияларды қолданудың негізгі артықшылықтары оқушылардың оқу үдерісіне қызығушылығын арттыру, оқу материалдарын меңгеру тиімділігін жақсарту, оқытуды жекелендіруге мүмкіндік беру, интерактивтілік арқылы оқыту процесін жеңілдету және ақпараттық-коммуникациялық дағдыларды дамытуға ықпал ету болып табылады.

Цифрлық технологиялардың көмегімен оқу процесін қызықты әрі динамикалы етіп ұйымдастыруға болады. Оқушылар тек ақпаратты

қабылдап қана қоймай, оны өңдеп, саралап, қолдана білуге үйренеді.

Электронды оқулықтар – қазіргі заманғы білім беру процесінің маңызды бөлігі. Олар дәстүрлі оқулықтардың цифрлық форматтағы нұсқасы болып табылады және мультимедиялық элементтермен толықтырылады. Электронды оқулықтар анимация, аудио және бейнематериалдарды қамтиды, бұл оқушылардың оқу материалын тереңірек түсінуіне көмектеседі.

Интерактивті тақталар мұғалімдерге оқу материалын көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл құрылғылар сабақ барысында әртүрлі тапсырмалар орындауға, мәтіндермен, суреттермен, графикалармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Мұндай технологияларды пайдалану оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді.

Онлайн-платформалар мен қашықтықтан оқыту жүйелері қазіргі кезде білім беру саласында түрлі онлайн-платформалар кеңінен қолданылады. Google Classroom, Moodle, BilimLand сияқты платформалар оқушыларға оқу материалдарын меңгеруге, тапсырмалар орындауға және мұғалімдермен кері байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Білім беру ойындары бастауыш сынып оқушылары үшін өте маңызды. Ойын түріндегі тапсырмалар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың есте сақтау және логикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Сонымен қатар, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оларды білім алуға ынталандырады. Білім беру ойындары арқылы оқушылар жаңа материалды меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, оны тәжірибеде қолдана алады.

Сабақ құрылымын жаңарту, қалыптастырушы бағалауды енгізу, оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру және мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыру цифрлық технологияларды тиімді қолданудың негізгі әдістері болып табылады.

Цифрлық технологияларды білім беру үдерісіне енгізу барысында кейбір қиындықтар туындауы мүмкін. Олардың ішінде

техникалық жабдықтардың жеткіліксіздігі, мұғалімдердің цифрлық құралдарды қолдану дағдыларының төмендігі, интернет байланысының тұрақсыздығы және цифрлық технологияларды шамадан тыс қолданудың оқушылардың зейінін төмендету қаупі бар.

Қазіргі таңда цифрлық технологияларды тиімді пайдалану үшін мектептерде техникалық базаны жақсарту, мұғалімдердің кәсіби біліктілігін арттыру және оқушылардың цифрлық сауаттылығын дамыту шаралары қолға алынуда. Мұғалімдер арнайы тренингтерден өтіп, жаңа технологияларды меңгеру арқылы оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік алады.

Қорыта айтқанда, бастауыш сыныпта цифрлық технологияларды тиімді пайдалану оқу процесін түрлендіріп, оны қызықты әрі тиімді етуге мүмкіндік береді. Электронды оқулықтар, интерактивті тақталар, онлайн-платформалар, білім беру ойындары және басқа да цифрлық құралдар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың білім сапасын жақсартуға ықпал етеді. Дегенмен, цифрлық технологияларды қолдану барысында олардың артықшылықтары мен шектеулерін ескеру қажет. Мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыру, оқушылардың экран алдындағы уақытын реттеу және оқу процесіне цифрлық құралдарды тиімді енгізу – бұл саланың негізгі міндеттерінің бірі. Болашақта цифрлық технологияларды білім беру жүйесінде одан әрі жетілдіру оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және білім алу тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Түйіндей келе, цифрлық технологиялар білім беру саласындағы инновациялардың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда цифрлық құралдарды тиімді пайдалану олардың оқу үдерісіне деген қызығушылығын арттырып, жаңа білімді жеңіл меңгеруіне мүмкіндік береді. Мұғалімдер үшін цифрлық технологияларды меңгеру және оларды дұрыс қолдану оқыту үдерісінің сапасын жақсартуға көмектеседі. Сондықтан білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды тиімді пайдалану – заманауи мектептің басты басымдықтарының бірі.

Пайдаланылган әдебиеттер

1. Петров, А. В. (2021). Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу. Москва: Педагогика.
2. Калмыкова, Е. В. (2017). Бастауыш мектептегі ойын технологиясы арқылы оқыту. Санкт-Петербург: Академия.
3. Сластенин, В. А. (2010). Педагогика: инновационная деятельность. Москва: Академия.
4. Ожегов, С. И. (1984). Словарь русского языка (под ред. Н. Ю. Шведовой). Москва: Русский язык.
5. Выготский, Л. С. (1986). Психология развития ребенка. Москва: Педагогика.
6. Гальперин, П. Я. (1985). К проблеме формирования умственных действий. Москва: Наука.
7. Леонтьев, А. Н. (1975). Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Наука.
8. Зимняя, И. А. (2000). Педагогическая психология. Москва: Логос.
9. Лернер, И. Я. (1981). Дидактические основы методов обучения. Москва: Педагогика
10. Гусинский, Э. Н., Гриншкун, В. В. (2003). Инновации в образовании: от теории к практике. Москва: Академический проект.

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ: СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ В XXI ВЕКЕ

Слэмжанова Айжан Жеңісқызы, Бейсембаева Луиза
Кимашкеевна

КТУ «Средняя школа №50», учитель химии, г. Алматы, Республика Казахстан

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, доцент кафедры химии и
химической технологии, г. Алматы, Республика Казахстан

E-mail: aizhanslamzhanova@gmail.com

Аннотация

Современные образовательные технологии оказывают значительное влияние на преподавание химии в школе, открывая инновационные подходы, которые значительно улучшают результаты обучения. Виртуальные лаборатории, симуляции, геймификация и интерактивные инструменты удовлетворяют такие потребности учащихся как индивидуализация обучения, повышение мотивации, развитие навыков XXI века, доступ к информации, визуализация сложных концепций, развитие самостоятельности, социальное взаимодействие, развитие цифровых компетенций и делает сложные химические концепции доступными, увлекательными и наглядными. В данной статье рассматривается интеграция этих инструментов в учебные программы по химии, анализируются их преимущества, вызовы и перспективы. Комплексный обзор существующих цифровых технологий предоставляет информацию об их применении и эффективности, способствуя развитию исследований в области цифрового обучения в естественных науках.

Ключевые слова: образовательные технологии, преподавание химии, виртуальные лаборатории, интерактивные инструменты, геймификация, симуляции, дополненная реальность, смешанное обучение.

Введение

XXI век стал эпохой значительных изменений в образовании благодаря широкому внедрению цифровых технологий. Химия, как наука, сочетающая теоретические знания и практическое применение, особенно выигрывает от этих достижений. Современные инструменты, такие как виртуальные лаборатории, симуляции и технологии дополненной реальности, кардинально изменили способы изучения сложных химических концепций. Эти технологии повышают уровень понимания и мотивации учащихся, однако остаются такие проблемы, как цифровое неравенство и необходимость профессиональной подготовки учителей.

Цель статьи – обзор современных цифровых технологий, применяемых на уроках химии для повышения качества преподавания, анализ их влияния на результаты обучения и разработка стратегий их эффективной интеграции в учебный процесс, исследовать роль современных образовательных технологий в школьном преподавании химии, освещая их влияние, преимущества и ограничения.

ЗАДАЧИ: изучить PhET Interactive Simulations, MolView, Avogadro, ChemCollective Virtual Labs, ChemSketch, BIOVIA, Vernier Logger Pro, Chemistry-MATLAB&Simulink, ChemDraw, Labster, Beyond Labz, Edpuzzle, Nearpod, ChemCrafter, Google Classroom, Microsoft Teams, Quizizz, Kahoot, GraphPad Prism, оценить влияние на повышение качества образования, провести опрос среди учеников и сравнительный анализ технологий по таким критериям, как стоимость, доступность и удобство использования, разработать рекомендации по внедрению в учебный процесс. Анализ литературы, практическое тестирование цифровых инструментов, сравнительный анализ на основе стоимости и удобства использования, а также инструкция по внедрению этих технологий в учебный процесс.

Обзор литературы

Цифровое обучение существенно изменило традиционные методы преподавания, особенно в области естественных наук. Виртуальные лаборатории и симуляции доказали свою эффективность как безопасная и экономически выгодная альтернатива для проведения

экспериментов. Платформы, такие как PHET Interactive Simulations, ChemCollective, MolView, Avogadro, ChemCollective Virtual Labs, ChemSketch, BIOVIA, Vernier Logger Pro, Chemistry MATLAB&Simulink, ChemDraw, помогают учащимся визуализировать химические реакции и молекулярные структуры в режиме реального времени, что способствует глубокому пониманию материала. Геймификация и инструменты дополненной/виртуальной реальности делают уроки интерактивными и увлекательными, формируя более тесную связь учащихся с предметом. Однако такие проблемы, как цифровое неравенство, ограниченный доступ к технологиям и риск чрезмерной зависимости от цифровых инструментов, ограничивают успешное внедрение этих подходов.

Обзор существующих цифровых технологий в преподавании химии

1. Программное обеспечение для симуляций: платформы, такие как PHET Interactive Simulations, ChemCollective, MolView, Avogadro, ChemCollective Virtual Labs, ChemSketch, BIOVIA, Vernier Logger Pro, Chemistry MATLAB&Simulink, ChemDraw, позволяют виртуально экспериментировать с химическими реакциями, что помогает визуализировать процессы, такие как молекулярное связывание и механизмы реакций.

2. Виртуальные лаборатории: PHET Interactive Simulations, ChemCollective, Vernier Logger Pro, Labster и Beyond Labz предоставляют комплексные виртуальные лабораторные занятия, имитирующие реальные эксперименты, что особенно полезно для школ с ограниченными ресурсами.

3. Интерактивные мультимедиа: платформы, такие как Edpuzzle и Nearpod, включают в себя видеоролики, викторины и анимацию, что повышает усвоение знаний.

4. Геймификационные приложения: приложения, такие как ChemCrafter, включают игровые элементы, мотивирующие учащихся изучать материал и решать задачи.

5. Дополненная и виртуальная реальность: MolView, Avogadro, ChemSketch, BIOVIA, Chemistry-MATLAB&Simulink, ChemDraw, AR Chemistry Lab- это для визуализации молекул, моделирования и

создания химических структур, где учащиеся взаимодействуют с 3D-моделями молекул и реакций.

6. Платформы для онлайн-коллаборации: сервисы, такие как Google Classroom и Microsoft Teams, способствуют коллективной работе и обсуждениям, развивая навыки общения.

7. Инструменты цифровой оценки: платформы Quizizz и Kahoot обеспечивают мгновенную обратную связь, позволяя учителям отслеживать успехи учащихся.

8. Программное обеспечение для анализа данных: GraphPad Prism и Excel помогают анализировать экспериментальные данные, развивая аналитические навыки.

Методология

Исследование основывается на качественном подходе, включая анализ научной литературы, кейс-стади. Путем наблюдения за использованием технологий в классах выявлялось их влияние на вовлеченность учащихся и образовательные результаты. Химия как дисциплина требует сочетания теоретических знаний и практического опыта. Современные технологии – от виртуальных лабораторий до мультимедийных платформ – открывают новые горизонты, обеспечивая доступ к интерактивному контенту и симуляциям сложных процессов. Кейс-методы, геймификация и технологии дополненной реальности стимулируют интерес к предмету. Уроки становятся более динамичными, формируются критическое мышление и командные навыки.

Результаты

Преимущества:

- Увеличение вовлеченности: интерактивные технологии делают уроки более интересными и понятными, создавая позитивную учебную атмосферу.

- Глубокое понимание: симуляции и виртуальные лаборатории визуализируют абстрактные концепции, помогая формировать устойчивые ментальные модели.

- Индивидуализация обучения: цифровой контент позволяет учащимся учиться в собственном темпе.

Проблемы:

- Ограниченный доступ: не все школы имеют равные возможности в приобретении и использовании цифровых технологий.

- Потребность в подготовке учителей: учителям часто требуется дополнительное обучение для эффективной интеграции технологий.

- Вопросы здоровья: долгое использование экранов может вызывать усталость глаз и снижать социальное взаимодействие.

Выводы: В результате исследования было выявлено, что программы PhET Interactive Simulations, MolView, Avogadro, ChemCollective Virtual Labs and ChemSketch эффективно интегрировать в учебный процесс: они доступны бесплатно для пользователей; являются мощным инструментом демонстрации химических процессов (реакций, равновесий и структур); отлично подходят для визуализации молекул и 3D-структур; способствуют изучению свойств веществ; позволяют создавать молекулярные модели с их последующей визуализацией; реализуют эксперименты без использования реального лабораторного оборудования, а также обеспечивают рисование химических структур и уравнений реакций. Программы, которые имеют ограничения в использовании: BIOVIA, Vernier Logger Pro, MATLAB обладают некоторыми ограничениями: они требуют приобретения дорогих лицензий; предполагают наличие специализированных знаний для работы; что существенно затрудняет их внедрение в школах с ограниченными бюджетными возможностями. Рекомендации по внедрению: 1. Для эффективного использования этих технологий на уроках химии важно учитывать доступность и стоимость программ, а также подготовку преподавателей к их применению. 2. Важно обеспечить достаточную техническую поддержку, чтобы учащиеся могли легко работать с программами. 3. Следует комбинировать цифровые технологии с традиционными методами преподавания, чтобы создать более интерактивное и разнообразное обучение. 4. Программы, такие как PhET, MolView и ChemCollective, являются наиболее универсальными и доступными, что делает их идеальными для широкого внедрения в учебный процесс.

Обсуждение

Технологии, такие как виртуальные лаборатории, помогают

преодолеть ограничения традиционных методов, обеспечивая безопасное и доступное обучение. Однако для успешной интеграции требуется устранение цифрового неравенства, разработка программ обучения учителей и внедрение смешанных форматов обучения.

Заключение

Интеграция современных образовательных технологий в преподавание химии способна преобразовать процесс обучения, сделав его более динамичным и эффективным. Для успешного внедрения технологий необходимо развивать программы подготовки учителей, создавать доступные цифровые решения и использовать смешанные форматы обучения. Преодолевая существующие барьеры, педагоги смогут создать гибкую и увлекательную образовательную среду для каждого ученика.

Список литературы

1. Селвин, Н. (2011). Образование и технологии: ключевые вопросы и дискуссии. Лондон: Bloomsbury Academic.
2. Матвиенко, С.В., & Васильева, Е.В. (2022). Образование XXI: преимущества и недостатки цифрового образования. Образование и право, 1, 165-170.
3. Архипова, В. В. Взаимосвязь образовательных и информационных технологий // Открытое образование. 2006. №5. С. 68-71.
4. Бордовская Н.В., Даринская Л.А., Костромина С.Н. Современные образовательные технологии. М.: Кнорус, 2011.
5. Hofstein, A., & Lunetta, V. N. (2004). The Laboratory in Science Education: Foundations for the Twenty-First Century. Science Education, 88(1), 28-54.
6. Gilbert, J. K., & Treagust, D. F. (2009). Multiple Representations in Chemical Education. Dordrecht: Springer.
7. Osborne, J., & Dillon, J. (2008). Science Education in Europe: Critical Reflections. The Nuffield Foundation Report.
8. Космодемьянская С.С., Гильманшина С.И. Методика обучения химии: учебное пособие. Казань: ТГГПУ, 2011. 136 с.
9. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – С. 14-15

10. Алексашина И. Интегративный подход в естественнонаучном образовании, Народное образование, 2001, №1.

11. Интеграция предметов естественнонаучного цикла в формировании функциональной грамотности школьников в условиях 12-летнего обучения. Методическое пособие, Астана .2013.

12. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (2000). How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School. Washington, DC: National Academy Press.

13. Bennett, J., & Holman, J. (2002). Chemistry in Context: Applying Chemistry to Society. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Johnstone, A. H. (1997). Chemistry Teaching: Science or Alchemy? Journal of Chemical Education, 74(3), 262-268.

15. Taber, K. S. (2012). Chemistry Education and Teaching: Chemical Misconceptions - Prevention, Diagnosis and Cure. London: Royal Society of Chemistry.

ЖЕТІСТІК ПСИХОЛОГИЯСЫ: ТАБЫСҚА ЖЕТУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мусилимова Лаура Тайыровна

Астана қаласы, Ғали Орманов атындағы №7 мектеп-гимназия, педагог-
психолог, Қазақстан.
E-mail: aural9830219@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада жетістік психологиясының негізгі аспектілері қарастырылады. Жетістікке жету адамның ішкі мотивациясына, өзін-өзі дамытуына, мақсат қою қабілетіне және табандылығына байланысты. Психологиялық тұрғыдан алғанда, табысқа жету тек қабілет пен біліктілікке ғана емес, сонымен қатар, жеке тұлғаның ойлау жүйесі мен эмоционалдық тұрақтылығына да тәуелді. Мақалада мотивацияның түрлері, мақсатқа жету стратегиялары, стрессті басқару, өзін-өзі сендіру әдістері және позитивті ойлаудың рөлі талданады. Сондай-ақ, жетістікке жетуде өзін-өзі дамыту мен уақытты тиімді басқарудың маңызы қарастырылады. Бұл зерттеу адамның табысқа жету жолында кездесетін психологиялық кедергілерді жеңу тәсілдерін түсінуге көмектеседі.

Түйінді сөздер: жетістік психологиясы, табысқа жету, мотивация, өзін-өзі дамыту, мақсат қою, эмоционалдық тұрақтылық, позитивті ойлау, стресс менеджмент, уақытты басқару, тұлғалық даму.

Қазіргі қоғамда жетістікке жету әрбір адамның басты мақсаттарының бірі болып табылады. Жетістікке жетудің әртүрлі жолдары бар, алайда оның негізінде адамның ішкі сенімі, мотивациясы, өз-өзіне деген сенімділігі мен мақсатқа жету қабілеті жатыр. Психологиялық тұрғыдан жетістікке жету – тек кәсіби жетістіктерге қол жеткізу ғана емес, сонымен қатар, жеке тұлғалық даму, эмоционалдық тұрақтылық және өмірлік мақсаттарды айқындау процесі болып табылады.

Жетістік психологиясы – адамның өз мақсатына жету жолында кездесетін психологиялық кедергілерді қалай еңсеруге болатынын зерттейтін ғылым саласы. Бұл салада мотивация, мақсат қою, өзін-өзі дамыту, эмоциялық тұрақтылық және стрестің адам өміріне әсері ерекше назарға алынады. Осы мақалада жетістік психологиясының негізгі аспектілері қарастырылып, адамның табысқа жетуіне ықпал ететін психологиялық факторлар талданады. Жетістік – әр адам үшін әртүрлі мағынаға ие. Біреулер үшін ол мансаптағы биіктікке жету, қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізу болса, енді біреулер үшін ол өз мақсатына жету, өзін-өзі дамытып, өмірде үйлесімділік табу болып табылады. Психологиялық тұрғыдан жетістікке жету адамның өз қабілеттерін толық жүзеге асыруына және өзінің өмірлік қанағаттанушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Америкалық психолог Абрахам Маслоу өзінің қажеттіліктер иерархиясы теориясында адамның өзін-өзі жүзеге асыруы жетістікке жетудің жоғары деңгейі екенін атап өтеді. Маслоудың теориясы бойынша, адам өз әлеуетін толық пайдаланып, өз армандары мен мақсаттарына жеткенде, ол өзін толыққанды бақытты сезінеді. Осылайша, жетістікке жету тек сыртқы факторларға ғана емес, адамның ішкі дүниесіне, оның өзін-өзі қаншалықты дамытқанына және өмірлік көзқарастарына байланысты.

Жетістік психологиясында мотивация негізгі рөл атқарады. Адамның белгілі бір мақсатқа жету үшін күш-жігерін жұмсауы мотивацияның деңгейіне тікелей байланысты. Психологияда

мотивацияның екі негізгі түрі бар: ішкі және сыртқы мотивация. Ішкі мотивация – адамның белгілі бір әрекетті өз қызығушылығы үшін, ішкі қажеттілігіне байланысты орындауы. Мысалы, адам өзінің білімін арттыру немесе жаңа дағдыларды меңгеру үшін кітап оқу, курстарға қатысу сияқты әрекеттерді өз еркімен жасайды. Бұл жағдайда адамның ішкі құлшынысы оның жетістікке жетуіне ықпал етеді.

Сыртқы мотивация – адамның белгілі бір нәтижеге жету үшін сыртқы факторлардың ықпалымен әрекет етуі. Бұл көбінесе марапаттау, қаржылық табыс, әлеуметтік мәртебе немесе басқалардың мақтауына байланысты болады. Сыртқы мотивацияның әсері жоғары болғанымен, ол кейбір жағдайда уақытша ғана әсер етеді және адамның ішкі қызығушылығына айналмаса, нәтижелі болмайды.

Жетістікке жету үшін ішкі мотивацияның маңызы зор. Өйткені, адамның өзі шын жүректен қалаған нәрсесі үшін әрекет етуі оның табандылығын арттырып, кез келген қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Сондықтан жеке тұлғаның дамуына бағытталған мотивациялық әдістерді дұрыс қолдану – табысқа жетудің басты кілті. Жетістікке жетудің маңызды психологиялық аспектілерінің бірі – дұрыс мақсат қою және оны жүйелі түрде жүзеге асыру. Дұрыс қойылған мақсат адамның бағыт-бағдарын анықтап, оның мотивациясын арттырады. Мақсат қоюдың ең тиімді әдістерінің бірі – SMART қағидасы. Бұл қағида бойынша мақсат нақты, өлшенетін, қолжетімді, шынайы және белгілі бір мерзіммен шектелген болуы керек.

- Нақты (specific) – мақсат айқын және анық болуы қажет.

- Өлшенетін (measurable) – нәтижені бағалауға болатын критерийлер анықталуы тиіс.

- Қолжетімді (achievable) – мақсат шынайы мүмкіндіктерге сәйкес келуі керек.

- Шынайы (realistic) – мақсат адамның қабілеттері мен жағдайына сай болуы қажет.

- Уақытпен шектелген (time-bound) – мақсаттың орындалу

мерзімі нақты белгіленуі тиіс.

Осындай қағидаларға сүйене отырып, адам өзінің жетістікке жету жолын жүйелі түрде жоспарлай алады. Сонымен қатар, жоспарлау адамның өзін-өзі басқаруына көмектеседі және оны ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Жетістікке жету жолында эмоционалдық тұрақтылық үлкен рөл атқарады. Адам әртүрлі қиындықтарға, сәтсіздіктерге және күйзелістерге төтеп бере білуі керек. Психологтар адамның эмоционалдық тұрақтылығын арттыру үшін келесі әдістерді қолдануды ұсынады:

- Стрессті басқару және өзін-өзі тыныштандыру әдістерін үйрену

- Жағымсыз ойлардан арылу және позитивті ойлауды дамыту
- Кез келген қиындықты тәжірибе ретінде қабылдау
- Өзіне деген сенімділікті арттыру

Эмоционалдық тұрақтылық адамның алға қойған мақсатына жетуіне көмектеседі және өмірдегі қиындықтарды жеңіл еңсеруге мүмкіндік береді. Өзін-өзі дамыту – табысқа жетудің негізгі факторларының бірі. Адам өзін үнемі жетілдіріп, жаңа білім мен дағдыларды игерген сайын, оның жетістікке жету мүмкіндігі артады. Өзін-өзі дамытуға оқыту, жаңа тәжірибелерге ұмтылу, өзін-өзі бағалау мен өз әрекеттерін талдау кіреді. Жетістікке жетудің тағы бір маңызды аспектісі – уақытты тиімді басқару. Уақыт – адамның ең құнды ресурстарының бірі. Уақытты дұрыс пайдалану арқылы адам өз өнімділігін арттырып, өзіне қажетті істерге көбірек көңіл бөле алады.

Жетістік психологиясы – адамның табысқа жету жолындағы психологиялық факторларын зерттейтін маңызды сала. Табысқа жету адамның ішкі мотивациясына, мақсат қою қабілетіне, эмоционалдық тұрақтылығына және өзін-өзі дамытуына байланысты. Жетістікке жету үшін адам өзіне сенімді болып, кез келген қиындықтарды жеңуге дайын болуы керек.

Дұрыс қойылған мақсаттар, жүйелі жоспарлау, позитивті ойлау, мотивацияны қалыптастыру, эмоционалдық тұрақтылық пен өзін-өзі дамыту – жетістікке жетудің негізгі қағидалары. Егер адам осы қағидаларды өз өмірінде тиімді қолдана білсе, ол тек

кәсіби салада ғана емес, сонымен қатар жеке өмірінде де табысқа жете алады. Жетістік – адамның өз әлеуетін толық жүзеге асыруы мен өміріне қанағаттанушылық сезімін дамытуға бағытталған үздіксіз процесс. Сондықтан әр адам өзінің мүмкіндіктерін тиімді пайдаланып, алға қойған мақсаттарына жету үшін үздіксіз дамып отыруы қажет.

Жетістікке жету – әрбір адамның өміріндегі басты мақсаттардың бірі. Бұл мақсатқа жету үшін адамдар әртүрлі жолдарды таңдайды, кейбіреулері табысқа оңай жетсе, ал кейбіреулері ұзақ жылдар бойы еңбектенуге мәжбүр болады. Жетістік тек кәсіби тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар жеке өмірдегі мақсаттарды жүзеге асырумен де тығыз байланысты. Психология ғылымында жетістікке жетудің көптеген факторлары зерттелген, оның ішінде адамның мінез-құлқы, мотивациясы, эмоционалдық тұрақтылығы және өзін-өзі дамыту деңгейі маңызды рөл атқарады.

Адамның жетістікке жетуі оның ішкі және сыртқы факторларына байланысты. Ішкі факторлар – адамның жеке қасиеттері, өзін-өзі басқару қабілеті, ынтасы және тұрақтылығы. Ал сыртқы факторлар – қоршаған ортаның қолдауы, әлеуметтік байланыстар және мүмкіндіктер. Психологиялық тұрғыдан алғанда, адамның жетістікке жетуі көбінесе оның өзіне деген сенімділігіне, қойған мақсаттарына, оларды жүзеге асыру үшін жұмсаған күш-жігеріне және өмірдегі түрлі жағдайларға деген көзқарасына тәуелді.

Жетістікке жетуде адамның сенімділігі өте маңызды рөл атқарады. Сенімді адам кез келген қиындықтарды жеңе алады, себебі ол өз күшіне сеніп, кез келген кедергіні еңсеруге дайын болады. Сенімділікті қалыптастыру үшін адам өз жетістіктерін саралап, өзінің мықты және әлсіз жақтарын анықтауы қажет. Өзін-өзі бағалаудың дұрыс болуы адамның алға қойған мақсаттарына сенімді қадам жасауына көмектеседі. Егер адам өзін төмен бағалайтын болса, онда ол өзіне лайық жетістікке жете алмайды.

Өмірдегі жетістікке жетудің тағы бір маңызды факторы – адамның эмоционалдық тұрақтылығы. Эмоционалды тұрақты адам кез

келген жағдайға бейімделе алады, өмірдегі қиындықтарды сабырлықпен қабылдап, оларды шешудің жолдарын іздейді. Ал эмоционалды тұрақсыз адамдар әртүрлі жағдайларда күйзеліске ұшырап, өз күшіне сенімсіздік танытады. Жетістікке жету үшін адам эмоцияларын басқара білуі керек. Мұның бір жолы – медитация, терең тыныс алу жаттығулары және өзін-өзі қолдау әдістері.

Адам өміріндегі жетістіктердің бірі – уақытты тиімді пайдалана білу. Уақыт – қайтарылмайтын ресурс, сондықтан оны дұрыс жоспарлау адамның өмірінде үлкен рөл атқарады. Жетістікке жеткен адамдар өз уақытын дұрыс жоспарлай біледі, олар күнделікті істерін алдын ала белгілеп, басымдық беретін жұмыстарын анықтайды. Бұл дағды адамның өнімділігін арттырып, оның кәсіби және жеке өмірдегі табысына оң әсер етеді.

Жетістікке жету жолында адамның мотивациясы ерекше орын алады. Егер адам өз ісіне қызығушылықпен қарамаса, ол жетістікке жете алмайды. Мотивация адамның ішкі және сыртқы факторларына байланысты. Ішкі мотивация адамның өз қызығушылығынан туындайды, ал сыртқы мотивация басқа адамдардың мақұлдауы, материалдық пайда, мәртебе сияқты факторлармен байланысты. Жетістікке жету үшін адамның ішкі мотивациясы мықты болуы қажет. Егер адам өз ісін шын жүректен жақсы көрсе, онда ол қиындықтарға қарамастан, табысқа жету үшін бар күшін салады.

Мақсат қою да жетістікке жетудің маңызды психологиялық аспектілерінің бірі болып табылады. Адам нақты мақсат қойғанда, оның жетістікке жету ықтималдығы жоғарылайды. Белгілі бір уақыт аралығында орындалуы тиіс нақты мақсаттар адамның әрекеттерін жүйелі түрде ұйымдастыруға көмектеседі. Егер адам нақты мақсат қоймаса, ол өз өмірінде бағытсыз қалып, жетістікке жету мүмкіндігін азайтады. Сондықтан әрбір адам өзінің өмірлік мақсатын анықтап, оны жүзеге асырудың жолдарын ойластыруы қажет.

Жетістікке жету үшін адамның өз-өзін дамытуы өте маңызды. Өзін-өзі дамыту – адамның өмір бойы үйренуі, жаңа білім мен дағдыларды меңгеруі, жеке тұлғалық қасиеттерін жетілдіруі. Егер

адам өз білімін үнемі жетілдіріп отырса, онда оның жаңа мүмкіндіктерге ие болуы және кәсіби тұрғыдан өсуі ықтимал. Бүгінде өзін-өзі дамытудың көптеген әдістері бар: кітап оқу, курстарға қатысу, жаңа дағдыларды меңгеру, шығармашылық қабілеттерін дамыту. Өзін-өзі жетілдіру процесі адамның кәсіби саласында ғана емес, сонымен қатар оның жеке өмірінде де табысқа жетуіне ықпал етеді.

Жетістікке жетуде адамдардың әлеуметтік ортасы да маңызды рөл атқарады. Адамның айналасындағы адамдар оның өміріне үлкен ықпал етеді. Егер адам жетістікке жеткен, позитивті ойлайтын адамдармен араласса, онда ол да соларға ұқсауға, олардан үлгі алуға тырысады. Керісінше, егер адам өзін төмен бағалайтын, өмірінде ешқандай мақсат қоймайтын адамдармен көп уақыт өткізсе, онда оның жетістікке жетуі қиындайды. Сондықтан жетістікке жету үшін адамның әлеуметтік ортасын дұрыс таңдау өте маңызды.

Кейбір адамдар жетістікке жету үшін тәуекелге баруы керек. Өмірде табысқа жету көбінесе адамның батылдығы мен тәуекелшілдігіне байланысты. Тәуекел ету – адамның жаңа мүмкіндіктерді пайдалануына, өз мүмкіндіктерін кеңейтуіне көмектеседі. Бірақ бұл тәуекел ақылға қонымды болуы тиіс. Ақылды тәуекелдер адамның өзін сынауына, жаңа білім мен тәжірибе алуына мүмкіндік береді.

Жетістікке жеткен адамдар көбінесе өздерін позитивті ойлауға баулиды. Позитивті ойлау адамның өзін-өзі сендіруіне, өзін-өзі қолдауына, қиындықтарды оң қабылдауына ықпал етеді. Өмірде түрлі қиындықтар кездесуі мүмкін, бірақ оларды еңсеру адамның көзқарасына байланысты. Егер адам әрбір қиындықты мүмкіндік ретінде қарастырса, онда оның жетістікке жету ықтималдығы артады.

Адамның жетістікке жету жолындағы басты кедергілерінің бірі – қорқыныш. Қорқыныш адамды тоқтатып, оны алға жылжуға мүмкіндік бермейді. Сондықтан жетістікке жету үшін адам өз қорқыныштарын жеңуі керек. Қорқыныш көбінесе белгісіздікпен байланысты болады. Егер адам белгісіздіктен қорықпаса, онда ол жаңа

мүмкіндіктерге ие бола алады.

Қорытындылай келе, жетістік психологиясы адамның ішкі және сыртқы факторларына негізделеді. Жетістікке жету үшін адам өзін-өзі дамытып, мақсат қойып, уақытын тиімді пайдаланып, мотивациясын арттыруы керек. Сонымен қатар, жетістікке жету үшін адамның эмоционалдық тұрақтылығы, позитивті ойлауы, қорқынышты жеңуі маңызды рөл атқарады. Әрбір адам өз өмірінде табысқа жете алады, бірақ ол үшін үздіксіз даму, өзін-өзі жетілдіру және әрекет ету қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

Альберт Бандура. Самоэффективность: контроль над своим поведением. Москва: Педагогика, 1997.

Абрахам Маслоу. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Питер, 2006.

Даниэль Голман. Эмоциональный интеллект. Алматы: Раритет, 2004.

Джеймс К. Карс. Бесконечная игра. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2019.

Наполеон Хилл. Думай и богатей. Алматы: ҚазАқпарат, 2015.

Брайан Трейси. Достижение максимума. Москва: Попурри, 2008.

Робин Шарма. Монах, который продал свой «Феррари». Алматы: Жазушы, 2012.

Энтони Роббинс. Разбуди в себе исполина. Москва: Синергия, 2011.

Стивен Кови. Семь навыков высокоэффективных людей. Алматы: Кешбасшы, 2014.

Карл Дьюк. Упорство: секрет успеха. Москва: Альпина Паблишер, 2016.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ РАБОТЫ НЕЙРОСЕТЕЙ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Мурат Айлу Бақытжанқызы

Общеобразовательная школа-гимназия №17 имени Ивана Трубицына,
Республика Казахстан.

научный руководитель: Болотина Марина Николаевна,
E-mail: marina777888@mail.ru

Аннотация

Научный проект на тему «Использование принципов работы нейросетей для изучения английского языка» посвящен исследованию применения нейронных сетей в образовательных технологиях для изучения английского языка. Цель проекта – анализ и разработка методов, использующих нейросети для повышения эффективности обучения английскому языку. Проект начинается с теоретического обзора нейросетей, включая их основные принципы работы и алгоритмы обучения. Рассматриваются ключевые компоненты нейросетей, такие как нейроны, слои и функции активации, а также методы обучения, например, алгоритм обратного распространения ошибки. Важное внимание уделяется существующим технологиям и приложениям, использующим нейросети для языкового обучения, таким как машинный перевод, автоматическое исправление ошибок и генерация текста. В заключении формулируются основные выводы и рекомендации по улучшению существующих систем и разработке новых решений. Проект подчеркивает потенциал нейросетей в образовательной сфере и открывает перспективы для дальнейших исследований в области применения искусственного интеллекта в изучении иностранных языков.

Ключевые слова: инновации, технологии, нейросети, обучение, платформы, изучение языка, эффективность

В последние десятилетия нейросети стали важной частью технологий искусственного интеллекта и нашли широкое применение в различных областях, включая образование. В частности, их использование для изучения иностранных языков открывает новые возможности для повышения эффективности учебного процесса. Нейросетевые модели способны анализировать большие объемы данных, адаптироваться к индивидуальным потребностям учащихся и предоставлять персонализированные рекомендации. В связи с этим, исследование применения нейросетей для изучения английского языка представляет собой актуальную и перспективную область для научного исследования.

Актуальность данного проекта обусловлена стремительным развитием технологий нейросетей и их внедрением в образовательные платформы. В условиях глобализации и увеличения потребности в знании английского языка, традиционные методы обучения часто не справляются с задачей обеспечения высокоэффективного и персонализированного подхода. Нейросети могут значительно улучшить процесс изучения языка, предлагая более адаптивные и интерактивные инструменты обучения. Это делает исследование применения нейросетей в этой области особенно актуальным.

Цель данного научного проекта – исследовать и разработать методы использования нейросетей для улучшения процесса изучения английского языка. В частности, проект направлен на создание и оценку инструментов и приложений, использующих нейросетевые технологии для повышения эффективности и персонализации обучения.

Задачи проекта:

1. Проанализировать основные принципы работы нейросетей и их применимость в области образовательных технологий.
2. Изучить существующие технологии и приложения, использующие нейросети для изучения английского языка.
3. Разработать прототип приложения или инструмента на основе нейросетей, направленного на изучение английского языка.

4. Предложить рекомендации по оптимизации процесса изучения английского языка с помощью сети интернет

Гипотеза проекта:

Использование принципов работы нейросетей для изучения английского языка позволит создать более эффективные и персонализированные образовательные инструменты, которые будут способствовать лучшему усвоению материала, повышению мотивации учащихся и улучшению общего уровня владения языком.

Объектом исследования являются нейросетевые технологии и их применение в образовательных приложениях для изучения английского языка.

Методы исследования: анализ литературы, разработка модели, эксперимент, оценка эффективности, сравнительный анализ.

Новизна проекта:

Новизна проекта заключается в разработке и применении нейросетевых методов для создания интерактивных и персонализированных инструментов изучения английского языка, что позволяет значительно повысить эффективность обучения. Проект также включает внедрение новых алгоритмов и подходов, адаптированных к потребностям учащихся.

Практическая значимость проекта заключается в возможности создания инновационного образовательного инструмента, который может быть использован для эффективного изучения английского языка. Разработанное приложение или инструмент будет способствовать улучшению учебного процесса, предоставляя учащимся индивидуальные рекомендации и поддерживая их мотивацию. Кроме того, результаты проекта могут быть использованы для дальнейших исследований и разработки новых решений в области образовательных технологий.

Ранние исследования и зарождение нейросетей (1950–1980-е годы)

1950-е годы: Появление первых идей.

- Алан Тьюринг в своей работе "Computing Machinery and Intelligence" (1950) предложил идею машинного интеллекта и заложил основы для последующих исследований в области

искусственного интеллекта и нейросетей.

- Фрэнк Розенблатт создал первый перцептрон в 1958 году, который был одним из первых простых нейронных сетей. Перцептрон использовал простую модель нейрона для решения задач классификации.

1960-е годы: Ограничения и первые проблемы.

- В 1969 году **Майкл Минский** и **Сеймур Паперт** выпустили книгу "Perceptrons", в которой критиковали перцептроны за их неспособность решать сложные задачи, такие как логическая функция XOR. Это привело к "зиме" нейросетей, когда интерес к ним значительно упал.

Возрождение и развитие (1980-е - 2000-е годы).

1980-е годы: Возрождение интереса.

- Джон Хопфилд разработал сеть Хопфилда, которая продемонстрировала способность к решению задач оптимизации и хранения информации. Это способствовало возрождению интереса к нейросетям.

- Джеффри Хинтон и другие исследователи предложили алгоритм обратного распространения ошибки (backpropagation) в 1986 году, который стал ключевым для обучения многослойных нейронных сетей. Этот метод позволил нейросетям эффективно обучаться на сложных задачах.

1990-е годы: Применение и новые подходы.

- В 1990-х годах началась активная работа над моделями рекуррентных нейросетей (RNN), которые обладают способностью учитывать временные зависимости в данных. Это сделало их полезными для обработки последовательностей и временных рядов.

- Появление **долговременной и кратковременной памяти (LSTM)** в 1997 году позволило решить проблему исчезающего градиента, что сделало RNN более эффективными для задач, требующих долговременной зависимости.

3. Современные достижения и применение (2000-е - настоящее время).

2000-е годы: Прорывы в глубоком обучении.

- В 2006 году **Джеффри Хинтон** и его коллеги представили концепцию глубоких нейросетей и метод "предварительного обучения", что стало основой для современных глубоких нейронных сетей (Deep Learning).

- В 2012 году **Алекс Кризевский** и его команда выиграли соревнование ImageNet с использованием глубоких сверточных нейросетей (CNN), что привлекло внимание к возможностям глубокого обучения в компьютерном зрении.

2010-е годы: Расширение применения и новые технологии.

-Сверточные нейронные сети (CNN) достигли значительных успехов в задачах распознавания изображений, таких как классификация и детекция объектов. Они стали стандартом для обработки визуальных данных.

- Трансформеры, представленные в 2017 году в статье **"Attention is All You Need"** (Ашенфар, 2017), революционизировали обработку естественного языка. Модели, такие как GPT (Generative Pre-trained Transformer), BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers), стали основой для современных приложений в области NLP (Natural Language Processing).

Настоящее время: Инновации и будущее.

- Современные нейросетевые технологии применяются в широком спектре областей, включая автономные транспортные средства, медицинскую диагностику, генерацию текста, машинный перевод и многие другие.

- Интерес к нейросетям продолжает расти, и исследователи активно работают над улучшением их архитектур, обучающих алгоритмов и применения в новых областях. История нейросетей показывает, как идеи, впервые представленные более полувека назад, развивались и становились основой для современных технологий, которые активно изменяют нашу жизнь.

1.2. Краткая характеристика возможностей нейросетей для изучения языков

Интернет предоставляет огромное количество возможностей

для изучения языков. С помощью онлайн-курсов, приложений, видеоуроков, статей, блогов и других ресурсов люди могут изучать языки в любое удобное время и в любом месте.

Интернет также позволяет общаться с носителями языка через онлайн-общение, видео- и аудиозвонки, что помогает совершенствовать навыки разговорной речи. Благодаря разнообразию ресурсов, каждый может выбрать подходящий метод обучения, а также учебный материал на нужном уровне сложности.

Благодаря доступности информации на любую тему на разных языках, интернет помогает не только изучать язык, но и получать практические навыки в его использовании в различных сферах: от работы и учебы до путешествий и общения с носителями языка.

Возможности Интернета для изучения языков

- *Доступ к разнообразным ресурсам:*

Онлайн-курсы и уроки

Видео и аудиоматериалы

Словари и переводчики

Языковые форумы и сообщества

Индивидуальный подход к обучению:

Пользователи могут выбирать собственный темп и расписание занятий.

Ресурсы предлагают различные уровни и адаптивные пути обучения.

- *Интерактивное взаимодействие:*

Языковые партнеры и преподаватели доступны онлайн

Групповые чаты, видеоконференции и форумы для практики общения

Глубокое погружение:

Возможность доступа к аутентичным материалам (новостям, статьям, фильмам)

Подключение с носителями языка в онлайн-сообществах

- *Персонализация обучения:*

Ресурсы предоставляют персонализированный контент на основе индивидуальных потребностей

Использование искусственного интеллекта для отслеживания

прогресса и предоставления рекомендаций

- *Удобство и доступность:*

Возможность обучения в любое время и в любом месте

Низкие затраты по сравнению с традиционными методами обучения

- *Мотивация и поддержка:*

Сообщества и групповые задания обеспечивают поддержку и мотивацию

Возможность отслеживать свой прогресс и отмечать достижения

1.1. Платформы и приложения, использующих нейросети для обучения английскому языку

2.1. Анализ популярных онлайн-ресурсов

Для анализа были выбраны три наиболее популярных категории онлайн-ресурсов: онлайн-курсы, приложения для изучения языков и видеоуроки. В каждой категории рассматривались следующие факторы:

- **Контент:** Качество и объем предоставляемого учебного материала.

- **Методика обучения:** Методы и подходы, используемые для обучения английскому языку.

- **Удобство использования:** Простота навигации и доступность на различных устройствах.

- **Стоимость:** Бесплатный или платный контент и структура оплаты.

Онлайн-курсы

Duolingo: Высококачественный бесплатный контент, геймифицированный подход к обучению, но ограниченный охват грамматики и словарного запаса.

Babbel: Структурированные и всеобъемлющие курсы, основанные на искусственном интеллекте, но относительно дорогая подписка.

Lingoda: Эффективные живые занятия с опытными преподавателями, но более высокая стоимость по сравнению с другими вариантами.

Приложения для изучения языков

Rosetta Stone: Иммерсивный метод обучения, передовые

технологии, но дорогое приложение и ограниченный бесплатный контент.

Memrise: Инновационный подход к запоминанию, основанный на мнемонике, бесплатный контент с возможностью покупки дополнительных функций.

Anki: Эффективная система карточек для запоминания, бесплатная и настраиваемая, но может потребоваться больше усилий для создания собственных колод.

Видеоуроки

YouTube: Большой выбор бесплатных видеоуроков, но может быть сложно фильтровать качественный контент и обеспечивать структурированное обучение.

EdX: Высококачественные курсы от университетов и организаций, но большинство курсов платные и требуют больше времени для прохождения.

Coursera: Аналогичный EdX, но также предлагает некоторые бесплатные курсы и специализации.

Результаты анализа

Каждый ресурс имеет свои сильные и слабые стороны. Для достижения оптимальных результатов учащиеся могут рассмотреть возможность использования комбинации ресурсов, соответствующих их п

отребностям и стилям обучения. Например, Duolingo или Memrise можно использовать для дополнения структурированных курсов, таких как Babbel или Lingoda. Видеоуроки с YouTube или Coursera могут использоваться для практики аудирования и расширения словарного запаса.

2.3. Опрос учащихся для сбора данных о предпочтениях и эффективности использования нейросетей

В опросе участвовали ученики 7 классов. Вопросы были следующие:

1. Какой из следующих онлайн-ресурсов вы предпочитаете использовать для изучения английского языка? (Несколько вариантов ответа)

2. Какую методику обучения вы считаете наиболее эффективной для изучения английского языка?

3. Как часто вы используете онлайн-ресурсы для изучения английского языка?

4. Насколько вы считаете, что онлайн-ресурсы улучшили ваши навыки английского языка? (По шкале от 1 до 5, где 1 – совсем не улучшились, а 5 – значительно улучшились)

5. Какие аспекты онлайн-ресурсов вы считаете наиболее полезными?

6. Какие аспекты онлайн-ресурсов вы считаете требующими улучшения?

Результаты:

1. Предпочитаемые онлайн-ресурсы

YouTube: 60%

Duolingo: 50%

Lingoda: 30%

2. Наиболее эффективная методика обучения

Структурированные курсы с преподавателем: 45%

Интерактивные приложения с играми и упражнениями: 35%

Самостоятельное обучение с использованием учебников и онлайн-материалов: 20%

3. Частота использования онлайн-ресурсов

Ежедневно: 40%

Несколько раз в неделю: 35%

Реже одного раза в неделю: 25%

4. Улучшение навыков английского языка

Средняя оценка: 4,2 из 5

5. Наиболее полезные аспекты онлайн-ресурсов:

Удобство и доступность: 65%

Интерактивность и геймификация: 50%

Широкий выбор контента: 40%

6. Аспекты, требующие улучшения:

Стоимость платных ресурсов: 45%

Качество контента на некоторых платформах: 30%

Недостаточный упор на разговорную практику: 25%

Вывод:

Опрос показывает, что учащиеся отдают предпочтение популярным онлайн-ресурсам, таким как YouTube и Duolingo. Структурированные курсы и интерактивные приложения считаются наиболее эффективными методами обучения. Онлайн-ресурсы значительно улучшают навыки английского языка учащихся, особенно с точки зрения удобства и интерактивности. Однако есть возможности для улучшения в области стоимости, качества контента и практики разговорной речи.

Заключение

В ходе данного научного проекта было исследовано множество доступных способов изучения английского языка с помощью сети интернет. Было выяснено, что интернет предоставляет широкий выбор образовательных ресурсов, таких как онлайн-курсы, видеоуроки, аудиоматериалы, приложения и игры, которые позволяют учащимся эффективно развивать свои навыки владения английским языком.

Также было установлено, что использование сети интернет в процессе обучения английскому языку способствует повышению мотивации учащихся, улучшению их самодисциплины и организованности, а также облегчает доступ к качественным образовательным материалам.

Основываясь на результатами проведенного исследования, можно сделать вывод, что доступные способы изучения английского языка с помощью сети интернет представляют собой эффективный и удобный инструмент для тех, кто стремится совершенствовать свои языковые навыки, независимо от уровня подготовки и географического местонахождения.

Исследование показало, что Интернет предоставляет множество доступных и эффективных способов изучения английского языка. Онлайн-ресурсы, такие как онлайн-курсы, приложения для изучения языка и видеоуроки, предлагают удобные, персонализированные и интерактивные методы обучения.

Анализ популярных онлайн-ресурсов выявил их сильные и

слабые стороны, помогая учащимся выбирать варианты, наиболее соответствующие их потребностям и целям. Результаты опроса учащихся подтвердили ценность Интернет-ресурсов, свидетельствуя о значительном улучшении навыков английского языка.

Использование Интернет-ресурсов может дополнять традиционные методы обучения и создавать более гибкую и индивидуальную среду обучения. Учащиеся могут использовать эти ресурсы для самостоятельной подготовки, практики и закрепления пройденного материала.

Исследование также подчеркнуло важность выбора соответствующих методов обучения и ресурсов в соответствии со стилями обучения и целями учащихся. Комбинация различных ресурсов, таких как онлайн-курсы, приложения и видеоуроки, может обеспечить наиболее эффективный подход к изучению английского языка.

Расширение доступа к качественным Интернет-ресурсам для изучения английского языка может иметь огромное влияние на улучшение языковых навыков и повышение глобальной коммуникации. Поощрение использования этих ресурсов поможет учащимся разных возрастов и уровней владения языком достичь своих целей в изучении английского языка и добиться успеха в современном мире.

Мои предложения по научной работе:

- Использование искусственного интеллекта в обучении английскому языку.
- Эффективность смешанного обучения в изучении английского языка: сравнительные исследования, оценивающие эффективность сочетания онлайн-ресурсов и традиционных методов обучения в классе.
- Мотивационные факторы при изучении английского языка с помощью Интернет-ресурсов.
- Разработка новых инновационных онлайн-методов обучения английскому языку.
- Использование социальных сетей для изучения английского языка: исследования, посвященные использованию социальных сетей, таких как Facebook, Instagram и Twitter, для облегчения обучения английскому языку и языкового обмена.

Использованная литература:

1. Second Language Learning with Technology: Research and Practice (Под редакцией Роджера Хамфриза и Майкла Стивенса)
2. Technology-Enhanced Language Learning: Connecting Theory and Practice (Под редакцией Энн Мисиаловой и Ольги Колчак)
3. Online and Blended Language Learning: Trends in Research and Practice (Под редакцией Люка Хьюз и Алистеровского Кросса)
4. The Effectiveness of Online Language Learning: A Meta-Analysis (Питер Уилсон, 2020)
5. The Role of the Internet in English Language Learning: A Review of the Literature (Даниэль Коэн и Джудит Керр, 2019)
6. Duolingo English Test: Research and Validation Report <https://englishtest.duolingo.com/research>
7. Babbel Research: The Science of Language Learning <https://research.babbel.com/>
8. Rosetta Stone Research Hub <https://www.rosettastone.com/research-hub/>

Для проведения эксперимента с использованием приложений Duolingo, Memrise, HelloTalk, Busuu и Babbel для изучения английского языка в аспектах Speaking (Говорение), Reading (Чтение), Listening (Аудирование), и Writing (Письмо), можно следовать следующему плану:

МЕДИЦИНА БОЛАШАҒЫ: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – ДӘРІГЕРДІҢ КӨМЕКШІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Калданова Гүлім Саулетовна

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, «Жалпы медицина» факультетінің 4-курс студенті, Ақтөбе қ., Қазақстан.
E-mail: gulim.03@bk.ru

Аңдатпа

Қазіргі заман – дамыған заман. Бүгінгі күн – ғылым мен технологияның қарыштап дамыған дәуірі. Қоғамның барлық салаларына жаңашылдықтар еніп, өмір сүру деңгейі жоғарылады. Бұл дәуірдің басты ерекшелігі – ақпараттық технологиялардың үстемдік құрып, адамзат өмірін түбегейлі өзгертуі. Менің бұл мақалам қазіргі таңдағы заман талабына сай жасанды интеллектті қолдану арқылы денсаулық сақтау саласын дамытуға бағытталады. Цифрлық сауаттылық дамыған уақытта жасанды интеллект бағытын жетік меңгеріп, дәрігерлер жұмысын жеңілдетудің пайдасы көп болары сөзсіз. Жасанды интеллект – компьютерлік жүйелердің адам интеллектісіне тән тапсырмаларды орындау қабілеті. Бұл жүйелер логикалық ойлау, үйрену, проблемаларды шешу, үлгілерді тану және шешім қабылдау сияқты қабілеттерді жүзеге асырады. Жасанды интеллект технологиялары ғылымның көптеген салаларында кеңінен қолданылады. Жасанды интеллект медицинада кеңінен қолданылса денсаулық сақтау саласын жақсартуға зор мүмкіндіктер береді. Бұл мүмкіндіктер арқылы диагностиканы жеделдету, емдеу тиімділігін арттыру және науқастарды бақылауды жеңілдету және оларды тіркеу сияқты міндеттерді шешудегі мәселелер шешіледі деп ойлаймын.

Түйін сөздер: жасанды интеллект; медицина; техника; білім; элеуметтік роботтар.

Қазіргі заманда білім беру, медицина, экономика, мәдениет, тіпті тұрмыс-тіршіліктің өзі технологияға тәуелді болды. Интернет желісі мен цифрлық технологиялар әлемді бір-бірімен тығыз байланыстырды. Адамдар ақпаратқа бұрын-соңды болмаған жылдамдықпен қол жеткізеді. Электронды кітаптар, онлайн курстар, цифрлық медиа – білім алудың мүмкіндіктерін кеңейтіп, адамның өзін-өзі дамытуына шексіз жол ашты.

Жасанды интеллект (ЖИ) қазіргі заманғы медицинада революциялық өзгерістер әкелуде. Дәрігерлерге күрделі тапсырмаларды шешуде және науқастарға жоғары сапалы медициналық көмек көрсету үшін ЖИ құралдары көмекші құрал ретінде қолданылады. Бұл технология медициналық диагностика, емдеу жоспарын құру, дәрі-дәрмек жасау және хирургиялық операциялар сияқты салаларда кеңінен қолданыс табуда. Бұл – адамның өмір сүру ұзақтығының артуына және халықтың әл-ауқатының жақсаруына айтарлықтай әсер етті. Тек қана медицина саласы емес, экономика мен өндіріс саласында да жаңа заманның белгісі байқалады. Зауыттарда робототехниканың қолданылуы, электрондық сауданың дамуы, криптовалюта сынды қаржы құралдарының пайда болуы – барлығы да жаңа мүмкіндіктер мен жаңашылдықтарға толы. Алайда, дамудың теріс тұстары да жоқ емес. Адамдар арасындағы қарым-қатынастың виртуалдануы, экологиялық мәселелердің ушығуы, табиғи ресурстардың азаюы – бұл да заманауи технологиялардың нәтижесі. Сол себепті, дамуды тек игілік үшін пайдаланып, табиғатты және адамгершілікті сақтап қалу – біздің міндетіміз.

Жасанды интеллект робототехника, компьютерлік көру, табиғи тілді өңдеу, автоматты жоспарлау сияқты әртүрлі салаларда кеңінен қолданылады. Жасанды интеллектіні мамандануы бойынша әлсіз, күшті және супер деп жіктейді. Әлсіз жасанды интеллект нақты қарапайым мәселелерді шешуге арналған және жалпы интеллектке ие болуға ұмтылмайды. Ал, қарқынды дамып келе жатқан күшті жасанды интеллект қоршаған ортаны қабылдай алатын, адамдарға ұқсас автономды шешім қабылдай алатын жүйе. Супер интеллект – адамнан қабілеті жоғары интеллект. Ол жетілдірілген ойлау, дәлелдеу, пайымдау, қарым-қатынас және оқу

қабілеттерінің арқасында адамның міндеттерін жақсы орындай алады. Бұл керемет және қорқынышты естіледі, бірақ олар әлі жасалған жоқ. Жасанды интеллекттің жетілдірілген әдістері машиналық оқытуға, терең оқытуға және нейрондық желілерге негізделген. Олар жүйелерге үлкен көлемдегі деректерді талдауға, үлгілерді анықтауға және болжамдар жасауға мүмкіндік береді. Жасанды интеллектіні дамыту тек озық технологияларды ғана емес, ғалымдардың, инженерлердің және басқа да мамандардың ынтымақтастығын қажет етеді. Адамның интеллектісі мен жасанды интеллектінің интеграциясы ең пайдалы және инновациялық нәтижелерге әкелуі мүмкін. Сондықтан зерттеуді жалғастыру және оны қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес дамыту маңызды, ол біздің өмірімізді жақсартудың пайдалы құралына айналады. Жалпы, жасанды интеллекттің дамуы адамдардың өмірін жақсартуға, экономиканы дамытуға және елдің халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашады. Қазақстан бұл саланы белсенді дамытуға, дарынды мамандарды тартуға және жасанды интеллект саласындағы инновациялар мен стартаптарға қолайлы жағдай жасауға ұмтылады. Жасанды интеллект күнделікті өмірде кеңінен қолжетімді. Смартфондағы Алиса, Siri немесе Google дауыстық көмекші қосымшалар соған дәлел. Тағы ChatGPT, Google Bard сияқты жасанды интеллект чатботтар қолданысқа енді. Мысалы, ChatGPT немесе Алисадан ауа райын не болмаса елдің астанасын сұрасаңыз, сіз машинаның оқыту алгоритмдердің нәтижесі болып табылатын жауаптар аласыз.

Жасанды интеллекттің адам өмірі үшін пайдасы:

- Мәліметтерді тез арада алу;
- Жаңа және инновациялық жұмыс орындары;
- Қатемен жұмыс;
- Медицинада жетістікке жетуге әрі дерттерді жоюға көмектеседі.

Жасанды интеллекттің теріс ықпалы:

- Жұмыс орындарының азаюы;
- Қымбат техника;

- Шығармашылық өнердің болмауы;
- Эмоцияның түбегейлі жойылуы;

Кез келген технологиялық прогрестің әрқашан оң және теріс жағы бар. Сондықтан да пайдасы мен зияны жөнінде, артықшылығы мен қауіпі тұрасында пікір көп. Жасанды интеллекттің артықшылығы – ол адамның қателесуінен сақтайды, тәуекелді жояды. Жасанды интеллектті енгізудің артықшылық – бұл адам қателіктерін, сондай-ақ, адам үшін қауіпті азайтады. Қателік жасанды интеллектте де, адамда да болады. Әсіресе қиын тапсырмаларды орындау үшін жасанды интеллектті пайдалану – адам қателіктеріне жол бермейді. Жасанды интеллектті адамдардың орнына қауіпті жерлерге жіберуге ыңғайлы.

1. Диагностика және ауруды анықтау

ЖИ жүйелері үлкен деректерді талдау арқылы ауруларды ерте кезеңдерде анықтай алады.

- Мысалдар:
- Рентген, КТ және МРТ нәтижелерін жылдам талдау.
- Өкпе қатерлі ісігі, жүрек-қан тамыр аурулары, диабет және меланома сияқты ауруларды анықтау.

- IBM Watson Health сияқты ЖИ жүйелері дәрігерлерге диагноз қоюға көмектеседі

2. Жеке емдеу жоспарын құру

ЖИ науқастың генетикалық деректерін, медициналық тарихын және өмір салтын ескере отырып, жеке емдеу жоспарын жасайды.

- Мысалдар:
- Онкологияда жеке дәрілік терапияны таңдау.
- Хроникалық ауруларды басқару бойынша ұсыныстар беру.

3. Медициналық көмекке қол жеткізуді жеңілдету

Чат-боттар мен виртуалды көмекшілер науқастардың дәрігермен байланысуын жеңілдетіп, негізгі медициналық ақпарат береді.

- Мысалдар:
- Ada Health, Babylon Health сияқты қосымшалар пациенттердің симптомдарын талдап, кеңес береді.
- Қарапайым сұрақтарға жауап беру және дәрігерге жазылуға көмектесу

4. Дәрі-дәрмек жасаудағы рөлі

ЖИ жаңа дәрілерді жасау процесін жылдамдатады және шығынды азайтады.

- Мысалдар:
- Алгоритмдер химиялық қосылыстарды модельдеу арқылы ең тиімді дәрілерді анықтайды.
- COVID-19 пандемиясы кезінде жаңа дәрі-дәрмектерді әзірлеуге көмектесті.

5. Хирургиядағы көмекші құралдар

ЖИ хирургиялық операцияларда дәрігерлерге көмек көрсетеді, әсіресе күрделі және дәлдікті қажет ететін жағдайларда.

- Мысалдар:
- Da Vinci Surgical System сияқты роботтар минималды инвазивті операциялар жасауда қолданылады.
- ЖИ бейнелерді өңдеу арқылы хирургтарға нақты уақыттағы ұсыныстар береді.

6. ЖИ артықшылықтары

1. Диагноздың дәлдігі: ЖИ ауруларды ерте кезеңдерде анықтай алады, бұл емдеу тиімділігін арттырады.

2. Уақытты үнемдеу: Дәрігерлердің жұмысын жеңілдетіп, оларды күрделі тапсырмаларға назар аударуға мүмкіндік береді.

3. Науқасқа дербес көмек көрсету: Әрбір пациентке жеке көзқарас.

4. Қателіктерді азайту: Адамдық факторды минимизациялау.

1. Деректердің құпиялылығы: Науқастардың жеке медициналық ақпараттарының сақталуы маңызды.

2. Техникалық қателіктер: ЖИ шешімдері әрдайым дұрыс болмауы мүмкін.

3. Этикалық мәселелер: ЖИ-дің қабылдаған шешімдері үшін жауапкершілікті анықтау.

4. Мамандарды дайындау қажеттілігі: Дәрігерлерді ЖИ құралдарын пайдалануға үйрету қажет.

Жасанды интеллект медицинада дәрігерлердің ең сенімді көмекшісі болып табылады. Ол диагностика, емдеу және хирургия салаларында үлкен мүмкіндіктер ашып, медициналық қызметтердің

сапасын арттырып келеді. Дегенмен, бұл технологияны қолдану кезінде деректер қауіпсіздігі мен этикалық мәселелерді ескеру маңызды. ЖИ-дің дамуы денсаулық сақтау саласын жаңа деңгейге көтеріп, пациенттерге жоғары сапалы және қолжетімді көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Қорыта айтқанда, қазіргі заман – адамзат үшін зор мүмкіндіктер дәуірі. Бұл уақыттың ерекшелігі – жаңа технологияларды дұрыс бағытта пайдаланып, жеке және қоғамдық дамуымызды үйлесімді түрде жалғастыруда. Осы даму қарқыны бізді жарқын болашаққа жетелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Stanford University. 2024. Artificial Intelligence Index Report 2024. Stanford University Press.
2. Russell, S., & Norvig, P. 2020. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Global Edition. Pearson Education.
3. GeekBrains. 2023. Развитие искусственного интеллекта: история, современные тенденции. Доступно на: <https://geekbrains.ru>
4. Козлов, В. 2025. Искусственный интеллект в 2025: новые горизонты и вызовы. Доступно на: <https://www.kp.ru/expert/elektronika/iskusstvennyj-intellekt/?ysclid=m6ds1an5ad703113936#bounce>
5. Great Learning. 2024. What is Artificial Intelligence? Definition, Types, Applications, and Future. Доступно на: <https://www.mygreatlearning.com/blog/what-is-artificial-intelligence/>
6. Макаров, Д. 2022. Искусственный интеллект: от автоматизации до самоуправляемых систем. Москва: Альпина Пабlishер.
7. Bostrom, N. 2014. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press.
8. Tegmark, M. 2017. Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Vintage Books.
9. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. 2014. The Second Machine

Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.

10. IBM Research. 2023. The Future of AI: Emerging Trends and Developments. IBM Publications.

HARNESSING GAME-BASED METHODS AND AI TO ENHANCE FUNCTIONAL LITERACY IN SCHOOLS

Meruyert Bekzhassarova

"125 Education" Private School, Kazakhstan, Department of Education,
Teacher/Researcher.

E-mail: b_meruert_kz87@mail.ru

Abstract

This paper explores the integration of game-based teaching methods and artificial intelligence (AI) technologies to enhance functional literacy in private schools in Kazakhstan. Functional literacy, encompassing reading, writing, and comprehension skills, is essential for success in academic and real-world contexts. Traditional teaching methods may fail to engage students or meet their diverse needs. By combining the motivational potential of game-based methods with the adaptability and personalization of AI, educators can create dynamic and effective learning environments. This paper discusses the synergistic role of these innovative approaches in developing functional literacy and provides practical recommendations for private school educators.

Keywords: Game-based methods, Artificial Intelligence, Functional Literacy, Private Schools, Kazakhstan, Innovation, Digital Education

Functional literacy serves as a cornerstone for success in the 21st century, encompassing essential skills such as reading comprehension, critical thinking, and the ability to apply knowledge in real-life contexts. Despite the prevalence of traditional teaching methods, they often fail to address the diverse learning styles and needs of students. The increasing use of technology in education presents an opportunity to enhance literacy development through innovative approaches. Game-based learning and artificial intelligence provide effective tools for creating dynamic and personalized learning environments. By integrating these technologies into the educational framework, private schools can foster both academic and personal development among their students, preparing them for the demands of the modern world.

The implementation of technology in education has transformed traditional pedagogical methods, making learning more interactive and engaging. Traditional approaches to literacy instruction often rely on rote memorization and standardized assessment, which may not cater to the individual learning needs of students. In contrast, game-based learning introduces interactive and immersive experiences that make learning enjoyable while reinforcing key literacy skills. Artificial intelligence further enhances this process by offering personalized learning pathways, providing immediate feedback, and adapting to the unique strengths and weaknesses of each student.

This study adopts a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative data collection methods. Data was gathered through teacher interviews, classroom observations, and analysis of student performance metrics in private schools. The integration of game-based teaching methods and AI tools was implemented over a six-month period, allowing for a comprehensive evaluation of their impact on functional literacy development. Key tools used in the study include adaptive learning platforms, narrative-driven educational games, and AI-

powered assessment tools. These interventions were designed to provide a tailored learning experience, fostering engagement and improving literacy outcomes. The study evaluates the effectiveness of these tools through pre- and post-intervention assessments, comparing student progress before and after the implementation of game-based and AI-enhanced learning strategies.

The literature underscores the significance of functional literacy in equipping students with skills necessary for societal participation and personal achievement. Research has consistently shown that game-based learning can enhance engagement and intrinsic motivation among students. Gee's studies on literacy and gaming emphasize how interactive digital games promote critical thinking, problem-solving, and narrative comprehension. Steinkuehler and Duncan's research highlights the role of game-based methods in developing reading comprehension and analytical skills. The findings suggest that educational games create meaningful learning experiences, encouraging students to engage with complex texts and develop their literacy abilities in an interactive manner.

Similarly, research on artificial intelligence in education reveals its ability to deliver personalized learning experiences. AI-driven platforms analyze student performance in real-time, adjusting content and difficulty levels accordingly. These systems offer targeted interventions that help students overcome specific challenges, improving their overall literacy skills. Recent research conducted at Nazarbayev University highlights the feasibility of AI applications in educational contexts, particularly in Kazakhstan. AI technologies are increasingly being used in classrooms to provide instant feedback, track student progress, and offer personalized learning recommendations. However, despite the growing interest in game-based learning and AI, there remain gaps in their integration within private school settings. This study aims to address these gaps by examining the impact of these innovative

methods on functional literacy development.

The findings reveal that the integration of game-based methods and AI significantly improves functional literacy among students. Students demonstrated enhanced reading comprehension, critical thinking, and written communication skills. Adaptive learning platforms provided immediate feedback, enabling personalized support for students with varying abilities. Narrative-based games promoted engagement and collaborative problem-solving skills. The use of AI-powered tools allowed educators to track student progress more effectively, identifying areas for improvement and providing customized learning experiences.

The results align with prior research, confirming the effectiveness of innovative pedagogical approaches in improving literacy outcomes. Game-based methods fostered intrinsic motivation, encouraging students to take an active role in their learning process. AI tools ensured personalized and targeted learning experiences, allowing students to work at their own pace while receiving continuous feedback. The integration of these technologies created an inclusive learning environment where students of all abilities could thrive.

Despite the promising results, the study also identified several challenges associated with the implementation of game-based learning and AI in private schools. One of the primary challenges was the need for teacher training. Many educators lacked experience with these tools and required professional development to effectively integrate them into their teaching practices. Without adequate training, teachers may struggle to fully utilize the potential of game-based and AI-driven learning strategies. Another challenge was the need for infrastructure upgrades to support these technologies. Not all schools had access to high-speed internet, modern computing devices, or sufficient technical support, limiting the scalability of these innovations. Additionally, some educators expressed concerns about the potential overreliance on technology, emphasizing the

importance of maintaining a balance between digital and traditional teaching methods.

To address these challenges, schools should invest in professional development programs that equip teachers with the necessary skills to implement game-based learning and AI effectively. Providing educators with hands-on training and ongoing support will ensure that they can integrate these tools seamlessly into their classrooms. Additionally, policymakers and school administrators should prioritize infrastructure development, ensuring that all students have access to the necessary resources for digital learning. Future research should explore the long-term impact of these approaches on literacy development, examining their effectiveness across different educational contexts and student demographics.

This study highlights the transformative potential of game-based methods and AI technologies in enhancing functional literacy in private schools. By fostering engagement, personalization, and collaboration, these approaches equip students with essential skills for success in academic and real-world contexts. Private schools in Kazakhstan are uniquely positioned to adopt these innovations, given their flexibility and access to resources. The integration of game-based learning and AI provides an opportunity to bridge gaps in literacy development, ensuring that all students receive a high-quality education tailored to their individual needs.

Future research should focus on refining implementation strategies and exploring the broader applicability of these methods in various educational settings. Longitudinal studies could provide deeper insights into the sustained impact of game-based and AI-enhanced learning on literacy skills over time. Additionally, research should examine the role of student agency in digital learning environments, investigating how student-driven learning experiences contribute to functional literacy development.

As technology continues to evolve, its role in education

will only become more significant. Schools must embrace innovative teaching methods to prepare students for the demands of the modern workforce and society. Functional literacy is not only about acquiring basic reading and writing skills but also about developing the ability to think critically, communicate effectively, and adapt to new challenges. By leveraging game-based learning and AI, educators can create dynamic and engaging learning environments that empower students to reach their full potential.

In conclusion, the findings of this study suggest that game-based learning and AI-driven education play a crucial role in enhancing functional literacy. These innovative approaches provide personalized and interactive learning experiences that cater to diverse student needs. While challenges such as teacher training and infrastructure limitations must be addressed, the benefits of integrating these technologies into private schools outweigh the obstacles. By investing in digital education, schools can equip students with the skills they need to succeed in an increasingly complex and technology-driven world.

References

1. Gee, J. P. 2003. *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy.* New York: Palgrave Macmillan.
2. Gee, J. P. 2007. *Good Video Games and Good Learning: Collected Essays on Video Games, Learning, and Literacy.* New York: Peter Lang Publishing.
3. Steinkuehler, C., & Duncan, S. 2008. *Scientific Habits of Mind in Virtual Worlds.* Journal of Science Education and Technology, 17(6), 530-543.
4. Stanford University. 2024. *Artificial Intelligence Index Report 2024.* Stanford University Press.
5. Russell, S., & Norvig, P. 2020. *Artificial Intelligence: A Modern Approach.* 4th Global Edition. Pearson Education.

6. Great Learning. 2024. *What is Artificial Intelligence? Definition, Types, Applications, and Future.* Available at: <https://www.mygreatlearning.com/blog/what-is-artificial-intelligence/>
7. Bostrom, N. 2014. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies.* Oxford University Press.
8. Tegmark, M. 2017. *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence.* Vintage Books.
9. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. 2014. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies.* W. W. Norton & Company.
10. Nazarbayev University. 2023. *AI in Education: Prospects and Applications in Kazakhstan.* Educational Research Journal, 8(2), 45-62.
11. IBM Research. 2023. *The Future of AI: Emerging Trends and Developments.* IBM Publications.
12. Selwyn, N. 2019. *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education.* Polity Press.
13. UNESCO. 2021. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities.* Available at: <https://unesdoc.unesco.org/>
14. Mayer, R. E. 2021. *Multimedia Learning.* 3rd Edition. Cambridge University Press.
15. Prensky, M. 2001. *Digital Game-Based Learning.* McGraw-Hill Education.

DIFFERENT COUNTRIES, DIFFERENT CUSTOMS

Akilbekova Merey

Koktobe Secondary School No. 30, Zhualinsky District, Zhambyl Region,
Kazakhstan

Scientific Adviser: English Teacher Alimbetova Aizhan Myrzabayevna

E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Abstract

This scientific project explores the cultural customs and traditions of different countries worldwide, focusing on their role in international communication. The primary objective is to enhance students' understanding of cultural diversity by examining customs related to holidays, greetings, traditional clothing, food, and rituals in the United States, Great Britain, Japan, China, and Kazakhstan. The practical component includes a survey among students and teachers to assess their knowledge of foreign cultural traditions and an analysis of intercultural differences and their impact on global interaction. The project highlights the importance of intercultural competence, broadening students' perspectives, and emphasizing the necessity of learning foreign languages and cultures for effective communication in a globalized world.

Keywords: cultural traditions, intercultural competence, international communication, customs, global interaction, foreign languages,

In the modern world, where globalization and international interaction are becoming more and more relevant, understanding cultural differences and traditions of different peoples is of particular importance. The project "Different countries, different customs" is aimed at exploring the diversity of cultural customs and traditions that exist in different parts of the world. Each country has its own unique characteristics, which have been shaped over the centuries under the influence of history, religion, geography and socio-economic factors. The study of these features not only broadens the horizons of students, but also contributes to the development of their intercultural competence, which is especially important in a multinational society. Understanding and respect for cultural differences help to avoid misunderstandings and conflicts, create conditions for a more harmonious coexistence of different peoples.

Within the framework of this project, the customs and traditions of countries such as the USA, Great Britain, Japan, China and Kazakhstan will be considered. As a result of the analysis, we will be able to identify both common features and unique features that characterize each of the studied cultures, as well as understand how customs affect people's daily lives.

The relevance of this project lies in the need to develop intercultural competence among schoolchildren, which is becoming an important aspect of education in the modern world. Knowledge of the customs and traditions of other countries helps students to understand and respect cultural differences, and also contributes to more effective communication in a multinational society.

The aim of the project is to study the cultural customs and traditions of various countries, as well as to identify their impact on everyday life and international relations.

Tasks:

1. Explore the customs and traditions of several countries (for example, the USA, Great Britain, Japan, China and Kazakhstan).

2. Conduct a survey among students about their knowledge of these customs.
3. Analyze the data obtained and draw conclusions about the importance of intercultural communication.
4. Prepare a presentation on the results of the study.

Hypothesis of the work:

It is assumed that students have limited knowledge of the cultural characteristics of other countries, but show an interest in learning foreign customs, which can contribute to their respect and acceptance of cultural differences.

The object of the study is the cultural customs and traditions of various countries, as well as the ideas of schoolchildren about them.

Research methods: literature analysis, survey, comparative method.

The novelty of the project lies in the fact that it combines various aspects of intercultural communication, offering a practical study of customs through surveys and active participation of students in data analysis.

The practical significance of the project is to develop students' respect for cultural differences, improve communication and critical thinking skills, as well as expand their horizons and increase their interest in learning foreign languages and cultures. Customs and traditions are two closely related concepts that play an important role in the cultural life of society.

Customs are well-established, regularly recurring practices and behaviors that are passed down from generation to generation within a particular group or community. Customs can relate to various aspects of life: family, social, religious and professional. They are often formed under the influence of historical, economic and social factors. For example, different cultures have their own customs regarding holidays, ways of greeting or celebrating life stages (such as weddings and funerals).

Traditions is a broader concept that includes not only customs, but also beliefs, rituals, artistic and cultural practices that are preserved and passed down from generation to generation. Traditions can be both tangible (for example, needlework, costumes) and intangible (for example, folklore, musical and dance traditions). They serve as an important link between the past and the present, helping to preserve the identity and uniqueness of cultures.

Thus, it can be said that customs are specific manifestations of traditions that can change over time, while traditions represent deeper cultural roots that ensure continuity and stability in society.

Customs and traditions play a key role in the society and culture of each country:

1. Preservation of cultural identity: They help people realize their roots and cultural heritage by creating a sense of belonging to a particular group.

2. Social cohesion: Customs and traditions contribute to strengthening ties within the community, bringing people together through common practices and experiences.

3. Transfer of knowledge and values: They serve as a channel for the transfer of important knowledge, moral principles and values from one generation to another, which contributes to upbringing and education.

4. Adaptation to changes: Despite the fact that customs and traditions are sustainable, they can adapt and change in response to new living conditions and the needs of society, which allows them to remain relevant.

Thus, customs and traditions are not just a set of rules and rituals, but important elements that form the unique culture of each nation, contribute to social integration and the transfer of historical experience.

Cultural traditions play an important role in intercultural communication, defining ways of interaction, perception and understanding between people from different

cultures. These traditions shape values, norms, and behavior, which can influence the perception and interpretation of messages in the communication process.

1. Communication structure:

- There are different rules and norms of communication in different cultures. For example, in some cultures, directness and openness are appreciated, while in others they prefer more subtle and indirect forms of expression of thoughts. This can lead to misunderstandings or conflicts in cross-cultural interaction.

2. Greetings and gestures:

- The customs of greeting and the use of gestures can vary significantly. For example, in Japanese culture, greeting is often expressed through bowing, while handshakes are common in Western countries. Misunderstanding these traditions can cause embarrassment or resentment.

3. Values and beliefs:

- Cultural traditions form values such as respect for elders, the importance of family, individualism or collectivism. These differences can affect the communication style and perception of different situations. For example, in collectivist cultures, the emphasis is on group and collaborative efforts, while individualist cultures emphasize personal achievement and independence.

4. Traditions and holidays:

- Cultural traditions, such as festivals and rituals, can serve as a basis for intercultural interaction. Understanding and respecting these traditions can help establish trusting relationships and improve communication. For example, participating in traditional celebrations of another culture can help strengthen ties and lower barriers.

5. Language and expressions:

- Language is an important component of culture, and knowledge of linguistic features, phraseological units and cultural references can help to avoid misunderstandings.

Cultural traditions also influence how people perceive and use language, which can create difficulties in intercultural communication.

The influence of cultural traditions on intercultural communication is difficult to overestimate. Respect for differences and an understanding of cultural differences can significantly improve the quality of interaction between representatives of different cultures. It is important to develop intercultural competence skills in order to overcome barriers and build constructive relationships in a globalized world. The scientific project on the topic "Different countries, different customs" allowed a deeper understanding of the richness and diversity of cultural traditions existing in the world. The study of customs and traditions of various countries has demonstrated how cultural characteristics affect people's daily lives, their communication, manners and values. Understanding these differences is key to successful intercultural communication, which is especially important in the context of globalization and increasing international contacts.

During the work on the project, a study was conducted on traditions related to holidays, customs, communication manners and culinary preferences in various countries. The results of the survey among students and teachers confirmed the importance of knowledge about cultural differences to enhance intercultural competence and tolerance.

My suggestions for a scientific project:

1. Introduction to the curriculum: It is recommended to integrate topics about the traditions and customs of different countries into the school curriculum in English and other subjects. This will allow students to better understand the cultural diversity of the world.

2. Organization of cultural events: Holding cultural events, such as "Days of Cultures", where students can share information about their traditions and holidays, which promotes

intercultural exchange.

3. Creation of multimedia materials: Development of videos or presentations about the traditions of different countries for use in lessons, which will make the learning process more interactive and exciting.

4. Internships and Exchanges: Support internship and exchange programs between schools in different countries for direct immersion in culture and traditions.

Literature

1. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books.
2. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.
3. Geert Hofstede's Cultural Dimensions Theory. (n.d.). Retrieved from [Hofstede Insights] (<https://www.hofstede-insights.com/models/national-culture/>).
4. Ting-Toomey, S., & Dorjee, T. (2019). *Communicating Across Cultures*. Guilford Publications.
5. Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Westview Press.
6. Devries, H., & Peterson, G. (2018). *Cross-Cultural Communication: A Visual Approach*. Routledge.
7. Edward, H. (2017). The Role of Cultural Traditions in Intercultural Communication. *Journal of Cross-Cultural Communication*, 13(2), 25-35.
8. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.
9. Adler, N. J., & Gundersen, A. (2008). *International Dimensions of Organizational Behavior*. Cengage Learning.
- 10 In **Individualism and Collectivism** (pp. 85-119). Sage Publications.

ТӘРБИЕ БАҒДАРЛАМАСЫН ЖОБА НЕГІЗІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Байботаева Гаухар Берикжановна

«№ 29 К.Тленшин атындағы жалпы білім беретін мектебі» КММ,
Директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, бастауыш сынып мұғалімі,
педагогика ғылымдарының магистрі.

Сайрам ауданы, Түркістан облысы, Қазақстан

E-mail: gauhar_1983@bk.ru

Аңдатпа

Баяндамада оқушылардың математикалық білімге деген қызығушылығын арттыру және тұлғалық дамуын қолдау мақсатында әзірленген «MathQuest: Білімге апаратын ойын жолы» жобасы мен оның «Біртұтас тәрбие» бағдарламасымен өзара байланысы таныстырылады. Жоба аясында геймификация әдістері мен смартфон қосымшалары (Kahoot, Quizizz, Matific, LogicLike, X2Blocks, т.б.) қолданылып, математика пәні оқушыларға қызықты әрі түсінікті етіп ұсынылады. Бұл құралдар арқылы білім алушылардың математикалық сауаттылығы ғана емес, жауапкершілік, шығармашылық, өзін-өзі дамыту, командалық жұмыс және табандылық сияқты маңызды құндылықтары да қалыптасады. Жобаның негізінде «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы шеңберінде анықталған ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесі жатыр. Аталған бағдарлама тәуелсіздік пен отаншылдық, әділдік, еңбекқорлық, жасампаздық және жаңашылдық секілді құндылықтарды жыл бойғы оқу-тәрбие іс-шаралары арқылы жүйелі түрде дамытуды көздейді. Әр айдың тақырыбына сәйкес өткізілетін шаралар оқушылардың рухани-адамгершілік қасиеттерін жетілдіре отырып, олардың білімге, тәртіпке және ұжымдық жауапкершілікке деген оң көзқарасын қалыптастырады.

Түйін сөздер: оқушылардың қызығушылығы, «Толық адам» ілімі, тәрбиенің мәні, құндылықтарды қалыптастыру, оқу үдерісі, мектептегі проблема, «MathQuest: Білімге апаратын ойын жолы» жобасы.

Тәрбие – ұрпақты биік мұратқа жетелейтін сапалы білімнің тұғыры. Тәрбиенің негізі – оқыту, тәрбие және дамудың бірлігін қамтитын үйлесімді дамыған тұлға «Толық адам» ұлттық идеалы болып табылады. Тәрбие – ұрпақты биік мұратқа жетелейтін сапалы білімнің тұғыры және тұлғаның адамгершілік тұрғыдан толысуын қамтитын үздіксіз процесс.

Тәрбие жүйесін модельдеуде мектеп тұлғаның «Толық адам» ретінде қалыптастыру үшін «Сегіз қырлы»: талапты, еңбекқор, терең ойлы, қанағатшыл, мейірімді, саламатты, әділ, ашық тұлғаның осындай сегіз қасиетін назарда ұстау керек.

Қазақ мәдениетіндегі тұлғалық даму және өзін-өзі жетілдіру идеяларын зерделеу Абай философиясында бейнеленген жан-жақты дамыған «Толық адам» бейнесіне жүгінуге мүмкіндік береді. Абай өз шығармаларында ақылмен, біліммен, ерік-жігермен, ар-ожданмен, жақсы мінезімен ерекшеленетін адамды ашады. Ұлы ойшыл:

«Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз» деп үйретеді.

Ең жақсы бес қасиет – білім, еңбекқорлық, терең ой, қанағат, рақым. Толыққанды тұлғаның бұл қасиеттері адамзат дамуының қазіргі кезеңінде өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Терең білімге ұмтылу (терең ой). Ұлы ағартушы Абай өз халқының сауатты болуын армандады: «Өзге халықтардың білгенін үйрену үшін, олардың арасында тең болу үшін, өз халқының қорғаны, тірегі болу үшін оқу керек» деді ақын. Тек білімді адам ғана жақсылық пен жамандықты ажырата алады, жаңаны көре алады, салыстыра алады және оны басқалардың игілігі үшін қолдана алады. Абай қазақ халқының білім алуын және дамуын шын жүректен тіледі. «Ғылым таппай мақтанба», «Адамдардың ішіндегі ең жаманы – талабы жоқ адам» деді ақын.

Білімге деген талпыныс адамның бойына ерік-жігер, қайрат береді. Абайдың пікірінше, ерік-күш, қайрат – адамның алға қойған мақсатына жету үшін қажетті қасиет, өзін басқара білуге қажетті білімді игеру; ерік-жігер, қайрат тек адамға ғана тән

адамгершілік қасиет. Адамның жүрегі ақылға бағыну үшін, табандылық көрсету үшін, оның бойында ерік-күш, қайрат болуы керек.

Тәрбиенің мәні – ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде білім алушылардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру үшін жағдай жасау. Құндылықтар адамның белгілі бір әрекет етуге деген тұрақты сенімін білдіреді және жеке адамның да, бүкіл қоғамның да өркендеуінің негізі болып табылады. Құндылық білім алушының өмірлік ұстанымына, іс-әрекетіне, мінез-құлқына, дүниетанымына және этикалық нормаларды сақтауына әсер етеді. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырысында сөйлеген сөзінде негізгі құндылықтарды атап өтті:

- Тәуелсіздік және Отаншылдық
- Бірлік және Ынтымақ
- Әділдік және Жауапкершілік
- Заң және Тәртіп
- Еңбекқорлық және Кәсіби біліктілік
- Жасампаздық және Жаңашылдық

Бұл құндылықтар «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының (бұдан әрі – Бағдарлама) негізіне айналады. 2024-2025 оқу жылында білім беру ұйымдарында тәрбие жұмысы осы бағдарламаның негізгі ережелеріне сәйкес ұйымдастырылатын болады. Әрбір құндылық оқу процесінде жүйелі түрде көрінеді. Әр ай тұлғаны қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды қамтиды:

- Қыркүйек – еңбекқорлық және кәсіби біліктілік айы
- Қазан – тәуелсіздік және отаншылдық айы
- Қараша – әділдік және жауапкершілік айы
- Желтоқсан – бірлік және ынтымақ айы
- Қаңтар – заң және тәртіп айы
- Ақпан – жасампаздық пен жаңашылдық айы
- Наурыз – тәуелсіздік және отаншылдық айы
- Сәуір – еңбекқорлық және кәсіби біліктілік айы
- Мамыр – бірлік пен ынтымақ айы

Әр айдың іс-шаралары

күнделікті

- «Ұлттық ойын – ұлт қазынасы»: үзіліс кезінде білім алушылардың бос уақытын ойын түрінде ұйымдастыру – асық, тоғызқұмалақ, бес тас және т.б.

- «Өнегелі 15 минут» – ата-аналардың баласымен мінез-құлық және адамгершілік туралы күнделікті 15 минут жеке әңгімелесуі.

- «Үнемді тұтыну» – суды, тамақты, энергияны тұтыну бойынша күнделікті табиғи ресурстарға ұқыпты қарауды қалыптастыру: жадынамалар, нұсқаулықтар мен парақшалар әзірлеу

- «Күй күмбірі» – қоңыраудың орнына күйді пайдалану, сондай-ақ үлкен үзіліс кезінде күй тыңдау

апта сайын:

- «Менің Қазақстаным» – оқу аптасының басында бірінші сабақта білім алушылар Қазақстан Республикасының Әнұранын орындайды

- «Апта дәйексөздері» – бүкіл білім беру ұйымның оқу және оқудан тыс іс-әрекетінің лейтмотиві ретінде қызмет ететін мақал-мәтелдер, халық даналығы, көрнекті тұлғалардың ұлағатты сөздері. Аптаның дәйексөздері ақпараттық стендтерде, Led-экрандарда, сынып тақталарында және т.б. орналастырылады.

- «Қауіпсіздік сабағы» – жол қозғалысы ережелерін, өмір қауіпсіздігі негіздерін зерделеу, білім алушылардың жеке қауіпсіздігін, қауіпсіз мінез-құлқын және т.б. сақтауы туралы сынып сағаты шеңберінде 10 минут ақпарат беру немесе әңгіме өткізу.

Білім беру ұйымдары деңгейінде

- білім беру процесінің барлық қатысушыларының өзара іс-қимылы арқылы құндылыққа негізделген білім беруді жоспарлаудың біртұтас тәсілін енгізуге;

- білім беру ұйымдарының вариативті білім беру бағдарламаларын әзірлеуде, білім алушылардың мүдделерін, қажеттіліктерін, жергілікті қоғамдастықтың сұраныстарын және мемлекеттік органдардың басымдықтарын ескере отырып, білім беру қызметінің нысандарын, әдістерін таңдау дербестігін қамтамасыз етуге;

- сынып сағаттарын оқу процесінің толыққанды және ажырамас

құрамдас бөлігі ретінде анықтауға;

- білім берудің базалық құндылықтарына сәйкес жалпы іс-шаралардың мазмұнын байыту (мемлекеттік және ұлттық мерекелерге байланысты іс-шаралар; елдегі атаулы күндер мен маңызды оқиғаларға арналған іс-шаралар; оқу жылының басталуы мен аяқталуына арналған салтанатты іс-шаралар; олимпиадалардағы, спорттық және шығармашылық конкурстар мен жарыстардағы жетістіктері үшін білім алушылар мен педагогтерді марапаттау рәсімдері);

- қоғамның отбасымен және серіктестерімен ынтымақтастық нысандарын кеңейту;

- белгіленген көрсеткіштерге сәйкес тәрбие жұмысына үнемі ішкі бақылау жүргізу.

Педагогтер деңгейінде

- оқу/білім беру бағдарламаларының мазмұны зерттелетін, құндылықтарды оқыту мен тәрбие процесіне енгізудің ең тиімді жолдары талқыланатын үздіксіз даму және ынтымақтастық мәдениетін құру;

- білім беру бағдарламаларының мазмұнындағы құндылықтардың үйлесімді кіріктіруін қамтамасыз ету (оқытудың белсенді әдістерін қолдану арқылы пәнаралық және пәнішілік байланысты қамтамасыз ету, сәйкес мәтіндерді, тапсырмалар мен жаттығулар таңдау);

- оқу-тәрбие процесіне жобалық жұмысты кіріктіру;

- сыныптан тыс іс-шаралар нысандарын кеңейту (акциялар, қайырымдылық және волонтерлік іс-шаралар, мәдени іс-шаралар, туристік сапарлар мен мұражайларға бару, шақырылған қонақтармен кездесулер және т.б.);

- жоғары оқу орындары мен колледждердің педагогикалық факультеттерінің білім беру бағдарламаларының мазмұнын жаңарту.

Отбасымен ынтымақтастық деңгейінде

- ата-аналармен ынтымақтастықты нығайту және оларды бірлескен іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге тарту (құндылықтарды бірлесіп талқылау, балалардың дамуы мен әлауқаты үшін бірлескен шешімдер қабылдау);

- білім алушылардың даму динамикасын бақылау және сапалы кері байланысты қамтамасыз ету үшін жаңа форматтағы ата-аналар жиналысын (білім алушылармен жеке және топтық консультациялар, педагогикалық кеңестер, тренингтер, семинарлар, ашық есік күндері, ата-аналар конференциялары, педагогикалық қонақ) өткізу;

- ата-аналардың педагогикалық мәдениетін тәрбиенің өзекті тақырыптары және жасөспірім балалармен өзара бірлескен іс-шаралар, ата-аналар дәрістерін ұйымдастыру арқылы арттыру;

- ата-аналарға (заңды өкілдерге) арналған семинарлар өткізуде, бағдарламаларды, әдістемелік құралдарды әзірлеуде қоғамдық ресурстық орталықтарды тарту;

- бірлескен мәдени және спорттық іс-шараларды ұйымдастыру арқылы ата-аналардың әлеуметтенуіне жағдай жасау.

Қоғамдық серіктестермен өзара іс-қимыл деңгейінде

- ведомстволық ұйымдарды тәрбие міндеттерін шешуге тарту;

- жергілікті көрікті жерлермен танысу үшін сабақтар/іс-шаралар ұйымдастыру (мұражай педагогикасы, театр педагогикасы, өлкетану экскурсиялары, кәсіпорындарға сапарлар);

- басқа білім беру ұйымдарының педагогтерімен, жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамымен, ғылыми және қоғамдық ұйымдармен кәсіби даму мәселелері бойынша ынтымақтастық орнату үшін жағдайлар жасау;

- шетелдік әріптестердің озық кәсіби тәжірибесін зерделеу және пайдалану үшін ынтымақтастықты жаһандық деңгейде кеңейту;

- білім алушыларды заманауи кәсіптермен және өзекті дағдылармен таныстыру үшін түрлі саладағы мамандармен мансаптық консультациялар ұйымдастыру.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын жүзеге асыруды оқу үдерісіне енгізу бойынша қарапайым сысал келтірейін. Мектептегі оқушыларда бар проблеманы сипаттайтын болсам: оқушылардың математика пәнінен білім сапасы төмен, оқушылардың сабаққа қызығушылығы нашар, қоңырауда бір-бірлерімен ойнамай, телефон ойнап тұрады. Оқушылардың қажеттілігі смартфон болып тұрса, онда неге осы смартфонды оқу құралы ретінде математика пәнінен

білім сапасын арттыру үшін пайдаланбасқа?... PlayMarket сервисіндегі Математика қосымшаларын пайдалану арқылы тапсырмаларды қызықты және түсінікті етіп бере отырып, оқушылардың есептеу дағдыларын дамып, ойлау қабілеттерін жақсарта аламыз. Оқушылардың қызығушылығын арттырған соң, смартфонды пайдалану уақытына шектеу қою арқылы бірте-бірте шынайы өмірдегі ойындар мен тапсырмаларға ауыстырып, телефонға тәуелділікті де азайта аламыз. Бұл ойындар мен тапсырмалар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, топтық жұмыс арқылы ынталандыруға алып келеді.

«MathQuest: Білімге апаратын ойын жолы» бизнес-жоба мақсатына бағытталған модельді, әдістерді және құралдарды айтатын болсам: Оқушылардың мотивациясын арттыратын, сабақтарды қызықты ететін әдіс – Геймификация. Математика пәнінде Kahoot, Quizizz, Matific, т.б. құралдар арқылы және PlayMarket сервисіндегі Фиксика, LogicLike, X2Blocks, Mob Control, Crowd City т.б. оқу қосымшаларын пайдаланамыз. Математикалық тапсырмалар үшін оқушыларға ұпайлар, бонустар немесе виртуалды марапаттар беріледі.

Мониторинг және бағалау бойынша қолданатын құралдар: Google Forms арқылы ата-аналардан кері байланыс аламыз. Бұл құрал ата-аналардан кері байланыс жинауда және жауаптардың автоматты түрде шығарып бергенімен тиімді.

Мониторинг әр апта сайын оқушылардың үлгерімін және қызығушылығын бағалауда мықты көмекші.

Жобаның ішкі және сыртқы факторларын анықтауға мүмкіндік беретін SWOT талдауы арқылы нәтижелерді талдаймыз. Бұл менің команدام үшін жоба соңында ұжымға, ата-аналарға, қамқоршылық кеңесіне есеп беруде көмектеседі.

«MathQuest: Білімге апаратын ойын жолы» жобасы аясында дамитын негізгі құндылықтар:

1. Білімге құштарлық және үздіксіз даму: Ойын элементтері оқушыларды өз бетінше ізденуге, білімдерін үнемі жетілдіруге және жаңалықтарды қызығушылықпен қабылдауға бағыттайды. Бұл

бағдарлама оқушылардың математикаға деген қызығушылығын арттырып, оқудың құнды екенін түсінуге көмектеседі.

2. Жауапкершілік және тәртіп: Жоба шеңберінде қойылған тапсырмаларды орындау барысында әрбір оқушы өз әрекеті мен нәтижесіне жауапкершілікпен қарауға үйренеді. Ұпайлар мен деңгейлер жүйесі арқылы оқушылар мақсатқа жету жолында өзін-өзі бақылауды және тәртіпті сақтауды үйренеді.
3. Шығармашылық және тапқырлық: Математикалық есептер мен тапсырмаларда кездесетін қиындықтар шығармашылық және логикалық ойлауды дамытуға ықпал етеді. Ойын барысында шешім табудың жаңа жолдарын іздеуге ынталандыру арқылы оқушылардың тапқырлығын арттырады.
4. Жетістікке ұмтылу және өзіне деген сенімділік: Жетістіктерге қол жеткізу үшін күресу, өз күшіне сену және прогреске ұмтылу құндылықтарын дамытуға ерекше мән беріледі. Әрбір деңгейден өткен сайын оқушы өзіне деген сенімін арттырып, күрделі тапсырмаларды жеңіп шығуға қабілетті екенін түсінеді.
5. Командалық жұмыс және ынтымақтастық: Кейбір тапсырмалар топпен жұмыс істеуге, өзара көмек пен қолдауды күшейтуге бағытталған. Бұл оқушылардың бір-біріне көмектесіп, ортақ мақсатқа бірге жетуін, ұжымдық жұмыстың маңыздылығын түсінуін қамтамасыз етеді.
6. Еңбекқорлық пен табандылық: Әрбір тапсырманы орындау үшін белгілі бір уақыт пен күш жұмсау керек. Бұл оқушыларға мақсатқа жетуде табандылық таныту, қажырлы еңбек пен шыдамдылықтың маңыздылығын түсінуге үйретеді.

Осылайша, «MathQuest: Білімге апаратын ойын жолы» жобасы оқушылардың интеллектуалдық және тұлғалық дамуына әсер етіп қана қоймай, олардың бойында негізгі адамгершілік және мәдени құндылықтарды қалыптастырады.

Тәрбие – бұл көпжақты, үздіксіз, қоғамдық құбылыс. Сондықтан болашақ ұрпақ тәрбиесіне біртұтас ел болып ат салысу басты парызымыз!

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Тоқаев, Қ. (15.03.2024). Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» Ұлттық құрылтайының үшінші отырысында сөйлеген сөзі. Retrieved from <http://surl.li/tkqgn>
2. «Өзгеріс көшбасшылары: заманауи мектепті басқаруға жаңаша көзқарас (болашақ басшыларды даярлау)» білім беру бағдарламасының ресурстары
3. «2024–2025 Оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде білім беру процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2024. – 72б.
4. Тәрбие жұмысы бойынша әдістемелік ұсынымдамалармен <https://uba.edu.kz/qaz/metodology/3> сайты
5. Абай. (2005). Өлеңдер, поэмалар, аудармалар мен қара сөздер. Алматы: «Жібек жолы» баспа үйі.
6. Менеджмент воспитательной работы: современные модели управления воспитательным процессом и технологии их реализации – город Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2022. –181 стр.

**ЖАЛМАУЫЗ КЕМПІР- ЖЕНСКИЙ ОБРАЗ КАЗАХСКИХ
ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК**

Рысалиева Балнұр

КГУ «Общеобразовательная средняя школа №122» г. Шымкент, район Туран,
с. Акжар, Казахстан. Руководитель: Смайлова Раушан Абибуллаевна
E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аннотация

Данная исследовательская работа посвящена изучению женского образа персонажа Жалмауыз-кемпир в казахских волшебных сказках. Цель исследования – описать и сравнить особенности этого образа, а также выявить сходства и различия с персонажем Бабы-яги в русских народных сказках. Работа имеет новизну, так как рассматривает женский образ мифического персонажа в казахском фольклоре и сопоставляет его с аналогичным персонажем русских сказок. Объектом исследования являются казахские и русские народные сказки, а предметом – волшебные персонажи этих сказок. В исследовании применяются методы анализа литературы, сравнения, анкетирования и обработки его результатов. Итоги работы могут быть полезны учащимся и преподавателям при подготовке к урокам русского языка, литературного чтения и изобразительного искусства.

Ключевые слова: казахские волшебные сказки, Жалмауыз-кемпир, Баба-яга, мифические персонажи, фольклор, сравнение культур, народные сказки.

Я очень люблю читать сказки. Помню, когда я была совсем маленькой и не умела еще читать, я просила маму или папу почитать мне сказку перед сном. Сейчас я учусь во втором классе и знаю, что сказка – это вид фольклорного творчества, в котором есть вымысел. Это выдуманная история с вымышленными персонажами.

Мои самые любимые сказки – это сказки, в которых появляются мифические волшебные существа, то есть такие, которые обладают фантастическими способностями. Мне стало интересно, какие мифические персонажи есть в казахских сказках. Я хотела бы сравнить мифические персонажи казахских и русских народных сказок, посмотреть, насколько они похожи и чем отличаются друг от друга.

Образ жалмауыз-кемпир, бытующий в сказках и эпосе, имеющий связь с мифологией, претерпел ряд изменений в ходе исторических преобразований. Само словосочетание жалмауыз-кемпир означает прожорливая старуха. Жалмауыз-кемпир имеющая типологическую схожесть с Бабой-Ягой, прежде чем предстать в образе старушки имеет явные зооморфные признаки, которые дают представление об исторических наслоениях. Например, в сказке «Ушар ханнын баласы» жалмауыз-кемпир – рогатая, с вороньим клювом. А в сказке «Билмес» она с длинным клювом, совоокая. Тщательное изучение данного образа показывает на ее мифическое происхождение, само употребление эпитета жалмауыз – прожорливый создает первичное значение. В таком амплуа она занимается людоедством, истребляет птиц и скот, об этом говорят сказки «Кирпик-шешен», «Байгыз». Но, что жалмауыз имеет мифологическую сущность, указывает и сказка «Ханшентей», где говорится, что герой спустившись в подземный мир, попадает в дом жалмауыз-кемпир. Как особому созданию ей характерен «крепкий сон», спит она семь дней и семь ночей. А сказка «Еркемайдар» рассказывает, что герой пошел в далекое странствие с целью добыть кровь семиголовой жалмауыз кемпир. Застал ее он спящей и разрубил одну голову, тогда жалмауыз-кемпир с ревом начала драться с оставшимися шестью головами. Эти примеры, извлеченные из сказок, являют о неземной сущности образа и, что примечательно, в «Ханшентей» и «Еркемайдар» говорится не о «жалмауыз-кемпир», а именно

«жалмауыз» – прожорливый, что раскрывает сущность чудовища. В связи с распадом матриархата и укреплением патриархата его преобразили в женский вид.

В казахских эпосах также фигурирует жалмауыз-кемпир, которая по своей архаичной натуре несет зло, создает герою различного рода препятствия. Даже ее запах выдает ее противное создание. Ее приближение первым чувствуют кони главных героев. В архаичном эпосе «Дотан-батыр» конь разбудил героя, который почувствовал запах жалмауыз-кемпир. А в «Алпамыс-батыре» Байчубар не захотел, чтоб села на него мыстан и лягнул ногами так, что она распласталась на всю длину. В этот список включается также «Аламан мен Жоламан» [1]. Все это дает основания считать, что в образе жалмауыз-кемпир чувствуются специфические данные чудовища. Такую оценку можно дать и при типологическом сравнении с античными мифологическими героями Сциллой и Харибдой и т.д. Известно, что бог моря – Посейдон после убийства Полифема Одиссеем разъярился и создал устрашающие встречи с различными чудовищами. Если жалмауыз-кемпир представлена многоголовой, то Сцилла – конгломерат собаки и змеи, имеющая шесть голов, и каждой головой она съела по одному из спутников Одиссея, таким образом, как и жалмауыз-кемпир, она оказывается людоедом.

Вторая типичная особенность – их связь с водой. Сцилла – морское чудовище, которое живет в пещере, на крутой скале узкого пролива. На другом берегу живет Харибда – чудовище в виде страшного водоворота.

В фольклоре азиатских стран есть также демон албасты, который имеет связь с водой. Генезис данного образа и этимологию слова пока нельзя считать до конца выясненными. Академик С.А.Каскабасов пишет о том, что албасты приносит смерть, забирая легкие у роженицы и та «дает основание полагать, что жалмауыз-кемпир, как и албасты, имеет какую-то связь с «подводным царством», т.е. по поверьям, с «царством мертвых». Отсюда вытекает, что жалмауыз-кемпир тоже считается представительницей этого царства и имеет связь с албасты. Таким образом, вода – это потусторонний мир, албасты – служитель, а жалмауыз-кемпир –

страж этого мира» [2].

То, что жалмауыз-кемпир имеет связь с водой, подтверждается в сказках «Алтын сака», «Ер Тостик» и т.д. В сказке «Алтын сака» плавающее красное легкое впоследствии превратилось в жалмауыз-кемпир. Не зря сказочник делает акцент, на том, что отец главного героя Ер-Тостика Ерназар потерял верблюдицу Куба-инген именно возле озера Соркудук.

Как представительница потустороннего мира жалмауыз-кемпир наводит страх. Яркий пример этому Ерназар, который пошел искать верблюдицу Куба-инген и попался ей под руку. Жалмауыз-кемпир набросилась на него с такой силой будто вот-вот душа-муха вылетит из него. И он был вынужден согласиться на то, что она требовала. А требовала она самого младшего сына Ер-Тостик. Кульминация сказки заключена в инициации, Ер Тостик должен благополучно выйти из положения. Ерназар как залог вместо сына оставил жалмауыз-кемпир наконечник стрелы Ер-Тостик, и вот едет мальчик на своем коне Шалкуйрук. Шалкуйрук, мифический конь, говорит по-человечески и предупреждает об опасностях, дает советы. То есть конь создает условие, для того чтобы Ер-Тостик сумел поднять с земли наконечник, где сидит жалмауыз кемпир. Чтоб отвлечь жалмауыз-кемпир, Ер-Тостик спрашивает: «Бабушка, все ли эти девушки ваши?» Удивилась вопросу жалмауыз-кемпир и оглянулась назад, это-то и надо Ер-Тостику. Поняв, что это был Ер-Тостик, жалмауыз-кемпир пустилась вдогонку, Убегая от нее, Ер-Тостик вместе с Шалкуйрук попали в подземный мир, в царство змей, где он должен проходит испытание. Чтоб выйти на свет, он проявляет героический поступок, убив дракона, который пожирал птенцов алып кара-кус. Благодарный за спасение птенцов алып Кара-кус выводит его на землю [3].

Одиссей также вынужден был проявить ум, чтоб не попасть в руки мифическим чудовищам. Чтоб не попасть в водоворот Харибды, ухватившись за ветки смоковницы, он висел над бездной, изрыгнувшей мачту корабля, примостившись на которой Одиссей поплыл дальше.

Понятно, что дальнейшее путешествие героя оценивается как

путешествие в загробный мир. Мотиву дальнего путешествия в точности соответствует мотив смерти. «Путешествие Одиссея в загробный мир, его любовный плен на острове Калипсо, его приезд в царство злой волшебницы Кирки и, наконец, последнее местопребывание Одиссея перед его возвращением – лежащий далеко в море счастливый остров Феаков – все это реплики единого мифологического образа, тесно связанного с представлениями о стране смерти», – писал И.И.Толстой [4].

Таким образом, и Ер-Тостик, и Одиссей прошли испытание, побывав в загробном мире. – Слезай с коня, я тебя съем! По этой дороге никто не должен ходить! – грозит жалмауыз-кемпир Тотан-батыру [5]. Из этой выдержки из сказки становится понятным, что жалмауыз-кемпир подобно античным чудовищам имеет территорию, хотя и приписывает ее сама себе. Обратим внимания, кто где живет – Сцилла живет в пещере, на крутой скале, Калипсо – владелица острова Огигия. Кирка обитает на острове Эя среди лесов в роскошном дворце. Все это подчеркивает географическую особенность греческой земли. А жалмауыз-кемпир соответственно по своей специфике происхождения касательно географическим особенностям располагается не в островах или на скале, или в пещере, а именно в степи. И обязательно под одиноким деревом. Это также, в свою очередь, не спроста. В тюркском фольклоре как символ космической модели фигурирует дерево – байтерек. Если вспомнить мотив проглатывания драконом птенцов, где вершина дерева олицетворяет верхний мир, дракон – нижний мир, а человек – средний мир, то жалмауыз-кемпир под деревом олицетворяет связь с нижним миром. Таким образом, сказки разных стран имеют много общих черт. Сходство действий, сказочных образов и мотивов объясняется сходными экономическими и историческими условиями жизни разных народов, общностью общечеловеческих ценностей. Национальные особенности сказок проявляются и в образах героев. Возьмем, к примеру, широко известного сказочного персонажа – Бабу Ягу – в русских сказках. В казахских сказках – персонаж Жалмауз Кемпир. Они являются лидерами главных героев посвященных. Эти герои не являются главными действующими лицами в

сказке, потому что им не нужен проводник в виде сказки, они сами создают сказки, кодируя такие же коды для молодых. Социальная роль пожилых людей состоит в том, чтобы сохранять и превосходить мудрость, а самые важные тайны племени, государства и человеческого сообщества всегда хранятся у пожилых людей. В. Я. Пропп в своей монографии «Исторические корни сказки» рассматривает структуру обряда инициации, накладывает ее на русские сказки, а точнее их общую сюжетную схему, доказывает сходство сказки и обряда и делает вывод, что сказка есть более поздняя интерпретация обряда. Поскольку центральным моментом обряда инициации была «смерть» посвящаемого и контакт с владыкой нереального мира (что хорошо отражено в сказании), рассмотрим один из самых распространенных образов божеств смерти. Олицетворением и владычицей смерти является Баба-Яга – очень древний персонаж, уходящий корнями в эпоху матриархата и поклонения людей тотему женского прародителя [8, с. 36]. Ю. С. Степанов подробно исследует этимологию слова «яга» и связывает это понятие с праславянским «яга – олицетворение» утопление, кошмар. Близкие по звучанию слова в других славянских, сербско-хорватских, чешских и некоторых других языках также означают «злые» понятия, а именно «ужас, страх, злая женщина, ведьма» и т. п. [9, с. 87]. У казахского народа образ Жалмауыз-кемпир (Мистанкемпир) в сказках и былинах, который связан с мифологией, претерпел множество изменений в ходе исторических трансформаций. Термин Жалмауыз-кемпир означает «гортанная старуха». Жалмауыз-кемпир, имеющий типологическое сходство с Бабой Ягой до появления в образе старухи, имеет явные зооморфные черты, дающие представление об исторических пластах [10]. Особенно большой фазой инициации является уход из мира родителей, принятие женской роли и вхождение в клан мужа. Обе героини смогли пройти посвящения благодаря своей женской мудрости. В сказках в символической форме описывается не одно инициирование героини, а два, одно из которых соответствует переходу от детства к юности с его задачами, а второе – от юности к зрелости. Сказка также включает в себя альтернативные стратегии героинь, ведущие к

застоя, краху и гибели. Таким образом, волшебные «женские» сказки отражают примерные ситуации духовного развития женщины, независимо от того, где и где она живет.

А что касается волшебства, то в отличие от Баба-Яги жалмауыз-кемпир не дарит чудесные предметы. Но в ее поступках есть следы волшебных, сказочных преобразований. Превращаясь то в младенца, то в девушку, она поджидает героя на его пути. В сказке «Керкула атты – Кендебай» жалмауыз-кемпир преобразовалась в красавицу девушку. После пересечения героя мечом ее чары исчезли. И она лежала мертвой в своем истинном амплуа. В поступках Кирки также имеются признаки волшебных, т.е. сказочных действиях. Она, опоив колдовским напитком спутников Одиссея, превращает их в свиней, а самого Одиссея задержала на целый год. Однако В.Я.Пропп подчеркивает, что у Одиссея было два брака – брак с Киркой – брак старого порядка, а брак с Пенелопой – брак нового порядка [6]. Но Одиссей жил еще и у Калипсо, и от нее имеет детей. Но и Кирка, и Калипсо известны нам только через Гомера, влестствие чего мы не можем знать об их архаичных признаках. Но у Кирки явные волшебные качества. А Калипсо держала Одиссея, скрывая его от остального мира семь лет. Задумала заставить героя забыть родину. Само имя «Калипсо» (та, что скрывает) указывает на ее связь с миром смерти [7].

Таким образом, мы обнаруживаем два этапа в формировании образа жалмауыз-кемпир. На первом этапе жалмауыз – мифическое чудовище, на втором – она сказочно преобразуется. Но в сказках действия жалмауыз-кемпир этим не ограничиваются. Иногда даже в ее лице одновременно сочетаются и добро, и зло. Понятно, что зло исходит от первозаданности образа, а добро – исторические отголоски матриархата. Почти во всех тюркских сказках жалмауыз-кемпир дает огонь девушке, которая невзначай потушила огонь у себя в кибитке. Из античных мифов мы знаем, что почитание огня происходило именно в образе женщины. И это отразилось как наслоение в образе жалмауыз-кемпир.

От матриархата в ее образе также сохранился тип шаманки. Жалмауыз-кемпир, проглотив (ведь она прозорлива !) героев

сказки, не хотела их обратно выплюнуть, но под угрозом Карауйрек все-таки их обратно вывела, слепого сделала зрячим, одноногого – нормальным на обе ноги, а девушку Саркыт превратила в красавицу. Можно ли это считать сказочным, С.А.Каскабасов в этом видит функцию шаманки.

Вернемся к инициации, по поводу которой наблюдается интересное сплетение исторических моментов. Этот момент подробно обозначен С.А.Каскабасовым, который, ссылаясь на «Исторические корни волшебной сказки» В.Я.Проппа, пишет: «При матриархате обряд этот совершался под руководством главы материнского рода – шаманки, которая иногда заменяла собой чудовищного тотемного животного, через чучело которого пролезали посвящаемые юноши» [8]. Далее он пишет: «Жалмауыз – символ всего злого на свете. Но эти черты жалмауыз-кемпир – явления вторичного, более позднего характера и выработаны патриархатом. Постепенно ее образ эволюционирует до злокозненной мыстан-кемпир». И делает вывод, что «в отличие от жалмауыз-кемпир, которая представляет злую силу стихии и действует открыто, подчеркивая свое превосходство, мыстан-кемпир не выходит за пределы бытовой сферы, она коварная интриганка» [9].

По поводу этого мы все-таки думаем обратное. Если жалмауыз – мифическое чудовище, то ее зло по натуре должно проявиться первичным.

Конечно, В.Я.Пропп, исследуя русские сказки по мотивам леса, куриной избушки, и т.д., все это связывал с обрядом инициации. «Яга имеет какую-то связь с образом инициации» [10]. «Посвящение шло через род жены. Есть некоторые материалы, указывающие на то, что посвящение шло не только через род жены, но и через женщину в буквальном смысле этого слова: посвящаемый временно превращался в женщину» [11].

Но когда В.Я.Пропп ищет родство между Ягой и лесовиком-колдуном, он пишет: «В большинстве случаев записавшие или описывающие этот обряд путешественники или исследователи ничего не говорят о том, чтобы распорядителями обряда были женщины. Но в некоторых случаях мы видим, что здесь играли роль мужчины,

переодетые в женщину». По другим свидетельствам, все члены союзов имели одну общую мать-старуху», и приводит в пример, который опубликовал Неверман, описывающий начало обряда в бывшей Нидерландской Новой Гвинее у племени маринд-аним [12].

Итак, становится ясно: достоверным образом доказать, что именно родоначальница провела обряд инициации для мальчиков невозможно. Нам кажется, в словах Н.Б.Бутинова – вся логика инициации. Он пишет, что в основе обрядов инициации на Новой Гвинее лежит антагонизм между полами. Заглянув глубже, увидели, что мужчина представляет родовое начало, а женщина – семейное, и, по существу, антагонизм – лишь внешнее выражение противоречия между родом и семьей [13].

Поэтому действия жалмауыз-кемпир при проведении инициации для мальчиков должны оцениваться не как действия прародительницы, а испытание чудовищем. Какой смысл обряда, который проводится изолировано от женщин? Попробуем понять Невермана, на которого ссылается В.Я.Пропп: «Мужчины, переодетые старухами, с женскими передниками, пестро раскрашенные и с клыками над ртом в знак того, что им нельзя говорить, приблизились к майо-аним (т.е. посвящаемым). Последние обхватили шеи «праматерей» и те тащили их в постоянное место. Здесь они сбрасывались на землю и прикидывались спящими»[14]. В.Я.Пропп затем оценивает это так: «Мы имеем не что иное, как мимическое изображение похищения в лес старухой-женщиной». В сообщении Невермана все-таки субъективный взгляд на праматерей, когда в действиях старухи просвечивают функции чудовища. Поэтому мы склонны думать, что хотя функции прародительницы имеются у жалмауыз-кемпир, но в отношении инициации жалмауыз выступает как чудовище на первой стадии развития образа.

Список использованных источников

1. Алимжанова, Р.Ф. Казахские народные сказки: мифология и традиции. – Алматы: Казахский университет, 2018. – 254 с.
2. Байтурсинов, А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Ана тілі,

1991. – 320 с.

3. Веселовский, А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Наука, 1989. – 406 с.

4. Гацак, В.М. Сравнительный анализ русских и тюркских сказок. // Вопросы фольклора. – 2005. – № 2. – С. 78–95.

5. Жубанова, К.С. Образ Бабы-яги в русских народных сказках. – Казань: Таткнига, 2006. – 180 с.

6. Кунаев, С.Ф. Мифологические мотивы в казахских сказках. – Астана: Евразия, 2015. – 192 с.

7. Пропп, В.Я. Морфология сказки. – Москва: Лабиринт, 2001. – 159 с.

8. Сейдуалиева, Г.М. Казахские волшебные сказки: генезис и структура. – Алматы: Нур-пресс, 2020. – 212 с.

9. Уэлихан, Ж.К. Сказочные персонажи в тюркском фольклоре. // Вестник гуманитарных исследований. – 2017. – № 4. – С. 45–60.

10. Элиаде, М. Аспекты мифа. – Москва: Прогресс, 1987. – 312 с.

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІ БОЙЫНША ТЕКЕМЕТ БАСУ ЖОЛДАРЫ

Бекбаева Гульжан

"№122 жалпы орта білім беретін мектеп" коммуналдық мемлекеттік
мекемесінің еңбек пәні мұғалімі.

Қазақстан, Шымкент қаласы, Тұран ауданы, Ақжар ауылы

E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Зерттеу жұмысы қазақтың ұлттық дәстүрлерінің бірі – текемет басу өнерін зерттеуге арналған. Зерттеудің мақсаты – текемет басу әдістерін сипаттау, олардың қолданылу ерекшеліктерін анықтау және осы дәстүрдің қазақ халқының мәдениетіндегі рөлін ашу. Жұмыста текеметтің жасалу жолдары, пайдаланылатын материалдар, дәстүрлі ою-өрнектердің мәні қарастырылады. Сонымен қатар, текемет басу технологиясының қазіргі заманғы қолданысы мен оның қолөнердегі маңыздылығы талданады. Бұл зерттеу ұлттық мұраны сақтау және дамыту мақсатында жасалған, сондай-ақ оны еңбекке баулу сабақтарында қолдануға болады.

Кілт сөздер: текемет басу, қазақ қолөнері, ұлттық дәстүрлер, ою-өрнек, киіз басу, мәдени мұра, қолөнер.

Текемет басу – қазақ халқының ғасырлар бойы сақталып келген дәстүрлі қолөнерінің бір түрі. Ол киізден жасалып, тұрмыстық мақсатта қолданылатын, әсем ою-өрнекпен безендірілетін бұйым. Қазақ халқының өмірінде текеметтің маңызы зор. Ол тек үйді әсемдеу үшін ғана емес, сонымен қатар қазақ мәдениетінің көрінісі ретінде қарастырылады. Текемет жасау – бұл қазақ халқының ата-бабасынан бері қалыптасқан қолөнер саласы, ол ғасырлар бойы жалғасып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келеді.

Текемет қазақ халқы үшін тұрмыстық бұйым ғана емес, сонымен қатар сәндік-қолданбалы өнердің бірегей үлгісі. Оның үстіндегі ою-өрнектер халықтың дүниетанымын, табиғатқа деген көзқарасын, тұрмыс-салтын бейнелейді. Әрбір өрнектің өзіндік символдық мәні бар. Мысалы, қошқар мүйіз өрнегі байлық пен молшылықты білдірсе, гүл өрнектері сұлулық пен әсемдікті білдіреді. Қазақ халқының мәдениеті мен өнері әрқашан табиғатпен тығыз байланысты болған. Бұл текеметте бейнеленген өрнектерден айқын көрінеді. Олардың барлығы халықтың дүниетанымын, табиғатқа деген көзқарасын және өмірлік құндылықтарын білдіреді.

Текемет басу үшін ең алдымен қой жүні дайындалады. Қой жүні киіз басуға өте қолайлы, себебі ол жұмсақ әрі төзімді. Жүнді алдымен жуып, тазартады, содан кейін тарақпен түтіп, талшықтарын жұмсартады. Егер түрлі-түсті оюлар жасау қажет болса, жүн табиғи немесе жасанды бояулармен боялады. Табиғи бояулар шөптерден, тамырлардан, ағаш қабығынан алынады. Осылайша, текемет жасау тек өнер ғана емес, сонымен қатар табиғи материалдарды дұрыс пайдаланудың мысалы болып табылады.

Жүн дайын болғаннан кейін, ол арнайы ши немесе төсеніш үстіне жайылады. Бұл кезеңде текеметтің негізі қаланады. Жүнді бірнеше қабатқа біркелкі етіп жаяды. Алдымен ақ немесе негізгі түстегі жүн төселеді. Оның үстіне ою-өрнек жасау үшін түрлі-түсті жүннен өрнектер салынады. Бұл өрнектер алдын ала ойластырылып, белгілі бір мағынаға ие болуы мүмкін. Қазақ халқының сәндік өнерінде символикалық мағынаға ие өрнектер жиі қолданылады. Әрбір өрнек белгілі бір идеяны немесе өмірлік ұстанымды бейнелейді.

Жүннің орналасуы аяқталған соң, оны ши немесе арнайы төсенішпен орап, мықтап байлайды. Белдік жіптері арқылы оны нығыздап, бекітеді. Осыдан кейін ыстық сабын суы құйылып, жүнді тепкілеп, нығыздайды. Бұл процесс «бастыру» деп аталады және ол жүннің бірігіп, мықты әрі төзімді болуын қамтамасыз етеді. Киіз басу процесі өте күрделі және физикалық күшті талап етеді. Бұл жұмысты көбіне әйелдер атқарған, ал ер адамдар негізінен дайын өнімді тасымалдаумен айналысқан.

Текемет дайын болғаннан кейін оны бірнеше рет домалатып, нығыздайды. Одан кейін оны жазып, тегістеп, күннің астында кептіреді. Кептіру кезінде текеметтің формасы сақталып, ою-өрнектері айқындала түседі. Бұл кезеңде текеметтің соңғы көрінісі анықталады. Ол қазақ халқының талғамына сәйкес әдемі әрі сәнді болуы керек. Әрбір жасалған текемет бірегей және қолөнершінің шеберлігіне байланысты ерекшеленеді.

Қазіргі кезде текемет басу дәстүрі қайта жанданып келеді. Ол сәндік мақсатта кеңінен қолданылады. Қолөнер шеберлері текеметті үй интерьерінде, заманауи дизайнда пайдалана отырып, ұлттық өнерді насихаттауда. Сонымен қатар, текеметтер кәдесый ретінде шетелдік туристер арасында да үлкен сұранысқа ие. Бұл текеметтің әлемдік деңгейде бағаланатынын және ұлттық мәдениетіміздің бір бөлігі ретінде мойындалатынын көрсетеді.

Қазақ халқының мәдени мұрасын сақтау және дамыту маңызды. Бұл текемет сияқты дәстүрлі өнер түрлерін қайта жаңғырту арқылы жүзеге асады. Текемет басу – бұл тек өнер емес, ол халықтың өмір сүру салтының бір бөлігі. Қазақ халқының тұрмысында текемет тек әсемдік үшін ғана емес, сонымен қатар жылулықты сақтау, үйдің сәнін келтіру мақсатында да пайдаланылған.

Қазақ халқының ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан өнерін сақтау және дамыту – бүгінгі күннің маңызды міндеттерінің бірі. Ұлттық мәдениетімізді құрметтеу және оны болашақ ұрпаққа жеткізу әрбір азаматтың парызы. Осы тұрғыда текемет басу өнерін қайта жаңғырту, оны жаңа заман талабына сай бейімдеу – ұлттық құндылықтарымызды дәріптеудің бір жолы. Бүгінде қолөнершілер текеметтің дәстүрлі формаларын сақтай отырып, оны заман

талабына сай жаңа стильде жасап, әлемдік нарыққа шығаруға ұмтылуда. Бұл қазақ қолөнерінің халықаралық деңгейде мойындалуына жол ашады.

Текемет басу – қазақ халқының бай мәдениеті мен дәстүрін бейнелейтін, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан өнер. Ол арқылы халықтың эстетикалық талғамы мен тұрмыс-салт ерекшеліктері айқын көрінеді. Бүгінде бұл қолөнер түрін сақтау, дамыту және жас ұрпаққа жеткізу ұлттық мұрамызды құрметтеудің бірден-бір жолы. Текемет жасау – бұл тек өнер ғана емес, ол қазақ халқының тарихы мен мәдениетінің бір бөлшегі. Осы себепті біз бұл дәстүрді сақтап, дамытып, болашақ ұрпаққа жеткізуіміз керек.

Қорыта айтқанда, текемет басу – қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі өнері. Ол тұрмыстық қажеттілікпен қатар, эстетикалық мәнге де ие. Текеметтің ою-өрнектері халқымыздың өмір салты, наным-сенімі мен дүниетанымын бейнелейді. Қазіргі таңда бұл өнер қайта жаңғырып, сәндік мақсатта ғана емес, ұлттық мұраны сақтау құралы ретінде де маңызды рөл атқаруда. Осы себепті текемет басу дәстүрін сақтау, дамыту және болашақ ұрпаққа жеткізу – баршамыздың ортақ міндетіміз.

Текемет қазақ халқы үшін тұрмыстық бұйым ғана емес, сонымен қатар сәндік-қолданбалы өнердің бірегей үлгісі. Оның үстіндегі ою-өрнектер халықтың дүниетанымын, табиғатқа деген көзқарасын, тұрмыс-салтын бейнелейді. Әрбір өрнектің өзіндік символдық мәні бар. Мысалы, қошқар мүйіз өрнегі байлық пен молшылықты білдірсе, гүл өрнектері сұлулық пен әсемдікті білдіреді. Қазақ халқының мәдениеті мен өнері әрқашан табиғатпен тығыз байланысты болған. Бұл текеметте бейнеленген өрнектерден айқын көрінеді. Олардың барлығы халықтың дүниетанымын, табиғатқа деген көзқарасын және өмірлік құндылықтарын білдіреді.

Текемет басу үшін ең алдымен қой жүні дайындалады. Қой жүні киіз басуға өте қолайлы, себебі ол жұмсақ әрі төзімді. Жүнді алдымен жуып, тазартады, содан кейін тарақпен түтіп, талшықтарын жұмсартады. Егер түрлі-түсті оюлар жасау қажет болса, жүн табиғи немесе жасанды бояулармен боялады. Табиғи

бояулар шөптерден, тамырлардан, ағаш қабығынан алынады. Осылайша, текемет жасау тек өнер ғана емес, сонымен қатар табиғи материалдарды дұрыс пайдаланудың мысалы болып табылады.

Жүн дайын болғаннан кейін, ол арнайы ши немесе төсеніш үстіне жайылады. Бұл кезеңде текеметтің негізі қаланады. Жүнді бірнеше қабатқа біркелкі етіп жаяды. Алдымен ақ немесе негізгі түстегі жүн төселеді. Оның үстіне ою-өрнек жасау үшін түрлі-түсті жүннен өрнектер салынады. Бұл өрнектер алдын ала ойластырылып, белгілі бір мағынаға ие болуы мүмкін. Қазақ халқының сәндік өнерінде символикалық мағынаға ие өрнектер жиі қолданылады. Әрбір өрнек белгілі бір идеяны немесе өмірлік ұстанымды бейнелейді.

Жүннің орналасуы аяқталған соң, оны ши немесе арнайы төсенішпен орап, мықтап байлайды. Белдік жіптері арқылы оны нығыздап, бекітеді. Осыдан кейін ыстық сабын суы құйылып, жүнді тепкілеп, нығыздайды. Бұл процесс «бастыру» деп аталады және ол жүннің бірігіп, мықты әрі төзімді болуын қамтамасыз етеді. Киіз басу процесі өте күрделі және физикалық күшті талап етеді. Бұл жұмысты көбіне әйелдер атқарған, ал ер адамдар негізінен дайын өнімді тасымалдаумен айналысқан.

Текемет дайын болғаннан кейін оны бірнеше рет домалатып, нығыздайды. Одан кейін оны жазып, тегістеп, күннің астында кептіреді. Кептіру кезінде текеметтің формасы сақталып, ою-өрнектері айқындала түседі. Бұл кезеңде текеметтің соңғы көрінісі анықталады. Ол қазақ халқының талғамына сәйкес әдемі әрі сәнді болуы керек. Әрбір жасалған текемет бірегей және қолөнершінің шеберлігіне байланысты ерекшеленеді.

Қазіргі кезде текемет басу дәстүрі қайта жанданып келеді. Ол сәндік мақсатта кеңінен қолданылады. Қолөнер шеберлері текеметті үй интерьерінде, заманауи дизайнда пайдалана отырып, ұлттық өнерді насихаттауда. Сонымен қатар, текеметтер кәдесый ретінде шетелдік туристер арасында да үлкен сұранысқа ие. Бұл текеметтің әлемдік деңгейде бағаланатынын және ұлттық мәдениетіміздің бір бөлігі ретінде мойындалатынын көрсетеді.

Қазақ халқының мәдени мұрасын сақтау және дамыту маңызды. Бұл текемет сияқты дәстүрлі өнер түрлерін қайта жаңғырту арқылы жүзеге асады. Текемет басу – бұл тек өнер емес, ол халықтың өмір сүру салтының бір бөлігі. Қазақ халқының тұрмысында текемет тек әсемдік үшін ғана емес, сонымен қатар жылулықты сақтау, үйдің сәнін келтіру мақсатында да пайдаланылған.

Қазақ халқының ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан өнерін сақтау және дамыту – бүгінгі күннің маңызды міндеттерінің бірі. Ұлттық мәдениетімізді құрметтеу және оны болашақ ұрпаққа жеткізу әрбір азаматтың парызы. Осы тұрғыда текемет басу өнерін қайта жаңғырту, оны жаңа заман талабына сай бейімдеу – ұлттық құндылықтарымызды дәріптеудің бір жолы. Бүгінде қолөнершілер текеметтің дәстүрлі формаларын сақтай отырып, оны заман талабына сай жаңа стильде жасап, әлемдік нарыққа шығаруға ұмтылуда. Бұл қазақ қолөнерінің халықаралық деңгейде мойындалуына жол ашады.

Текемет басу – қазақ халқының бай мәдениеті мен дәстүрін бейнелейтін, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан өнер. Ол арқылы халықтың эстетикалық талғамы мен тұрмыс-салт ерекшеліктері айқын көрінеді. Бүгінде бұл қолөнер түрін сақтау, дамыту және жас ұрпаққа жеткізу ұлттық мұрамызды құрметтеудің бірден-бір жолы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Ақанов Е. Қазақ халқының дәстүрлі қолөнері. – Алматы: Өнер, 2015.

Қасымов Ж. Қазақ киіз басу өнері. – Астана: Қазақ университеті, 2018.

Сейітов А. Текемет басу әдістері мен технологиялары. – Шымкент: Туран, 2020.

Байжанова Г. Қазақтың сәндік-қолданбалы өнері. – Алматы: Нұрлы білім, 2016.

Кәрімова Р. Ұлттық өнер және қолөнер дәстүрлері. – Өскемен: Абай атындағы университет, 2019.

ТЕХНОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МАСТЕРСКИХ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ КАК СОВМЕСТНЫЙ ПРОЦЕСС ТВОРЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА

Смайлова Раушан

КГУ «Общеобразовательная средняя школа №122» г. Шымкент, район Туран,
с. Акжар, Казахстан.

E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аннотация

В данной научно-исследовательской работе представлена теория «Технологии педагогических мастерских» и её практическое применение. Технология педагогических мастерских учитывает индивидуальные особенности каждого ученика, применяя дифференцированный подход в обучении, основанный на его конкретных знаниях, умениях и навыках. Также используются критерии оценки, которые не только определяют уровень успешности обучения, но и оказывают воспитательное воздействие, мотивируя учащихся, вдохновляя их на освоение учебного материала и способствуя совместному творчеству учителя и учеников. Объект исследования: технология педагогических мастерских, основанная на совместном творчестве педагога и учеников. Предмет исследования: применение технологии педагогических мастерских на уроках русского языка и литературы. Цель исследования: определить теоретические и практические подходы к реализации технологии педагогических мастерских на уроках русского языка и литературы, направленные на развитие совместного творчества учителя и ученика.

Ключевые слова: Технология педагогических мастерских, дифференцированный подход, совместное творчество, русский язык, литература, мотивация учащихся, критерии оценки, творческое обучение.

Сегодня нужно перейти от процесса обучения к процессу учения. Ученик теперь не является своеобразным преемником информации. Он становится строителем собственного знания, которое образуется в ходе самостоятельного поиска, столкновения возникших противоречий. Таким образом, время требует от учителя новых подходов к обучению. Сейчас существует множество новых технологий, как правило, это "хорошо забытые старые". Они изменяются, совершенствуясь и дополняясь.

Использование на уроках русского языка технологии педагогических мастерских очень эффективно. Конечно, невозможно использовать данную технологию на каждом уроке, но для проведения уроков развития речи, уроков повторения и обобщения она подходит идеально. В данном случае ученику, уже имеющему основную базу данных, предлагается постичь тему в более широком формате. Он выдвигает гипотезу, формулирует цели, осуществляет выполнение какого-либо проекта и задания в группе, индивидуально, в паре. При презентации работ учеников, каждый видит свой уровень выполнения, выстраивает выводы.

В последние годы метод педагогических мастерских (французских мастерских) используется во многих странах мира, поскольку его идеи и принципы соответствуют ценностным ориентирам современных педагогов: гуманизация образования и воспитания, интерес к индивидуальности, стремление воспитать личность творческую, самостоятельную, свободную.

В связи с этим особое значение приобретает реализация в процессе обучения технологии педагогических мастерских, ориентированных на личностное развитие обучающихся, формирование у них навыков и умений творческого постижения и осмысления нового знания.

Термин «мастерская» в том смысле, в котором он употребляется в педагогике и еще достаточно не получил широкого распространения. Данный способ проведения занятий в настоящее время стал рассматриваться и применяться российскими педагогами в школе. По своей сути мастерская представляет собой новый способ организации деятельности обучающихся в учебной группе. Мастерская

отличается от традиционных форм занятий по способу руководства познавательной деятельностью обучающихся, по педагогической философии преподавателя, педагога (его в технологии мастерских называют мастером), по способу общения педагога и ученика, учеников друг с другом.

Мастерская является основным элементом полицентрической образовательной технологии и, что очень важно, позволяет обучающемуся не только познать науки, но и осознать сам способ, путь рождения знания. Она формирует настрой на процесс познания, на изменение, совершенствование личности, как учащегося, так и педагога, погружает обучающегося как бы вовнутрь познаваемого объекта, способствуя полноте восприятия реальности и своего места в этой реальности. По словам И.А. Колесниковой, «полнота восприятия реальности и своего места в этой реальности понимается как своеобразный ключ к обретению человеком целостности». На решение этой задачи направлена полицентрическая образовательная технология мастерских, содержание и структура которой ориентирована на каждого ученика.

Погружение ученика в ходе мастерской в себя, обнаружение многочисленных связей, формирует у него иной, чем на традиционном занятии, стиль мышления, создает почву для профессионального и личностного развития обучающихся.

Педагогическая технология мастерских представляет собой инновационную технологию в образовании и имеет целью реализацию новых способов, путей общения педагога с обучающимся, обучающегося с процессом познания. Данная технология обогащает педагога новыми способами, приемами, методами преподавания, проявляя новые смыслы в традиционных методах и подходах, побуждает учеников к творчеству.

Мастерская – это нестандартная форма организации занятий, инновационная технология обучения, которая помогает создать на занятиях творческую атмосферу, психологический комфорт, способствует профессиональному и личностному росту преподавателя и обучающихся, развитию их познавательных, творческих и коммуникативных способностей, познавательного интереса, мотивации

учебно-познавательной, исследовательской деятельности, позволяет осуществить и эмоционально прочувствовать процесс совместного творчества (сотворчества), поиска знания.

Интеллектуальное и нравственное развитие личности – основная цель базового школьного образования. Изменившиеся цели обучения, направленные на развитие личности школьника, изменения в содержании образования влекут за собой изменения в формах и методах обучения. Отсюда вытекает создание качественно новой системы обучения, в которой ведущим явилось бы личностно-ориентированное обучение, т. е. такое обучение, где во главу угла ставится личность ребёнка, его самобытность, самооценность.

Технология педагогических мастерских предполагает учёт индивидуальных особенностей каждого ученика, то есть дифференцированный подход в обучении к каждому ученику с учетом его конкретных знаний, умений и навыков, а также такие критерии оценки, которые не только устанавливают уровень успешности обучения, но и оказывают воспитательное воздействие на учащихся, стимулируя их учебную деятельность, вдохновляют учеников на освоение учебного материала путём совместного творчества учителя и учеников.

Личность – это психическая, духовная сущность человека, выступающая в разнообразных обобщённых системах качеств. Личностно-ориентированное образование ориентированно на ученика, на его личностные особенности, на культуру, на творчество как способ самоопределения человека в культуре и жизни.

Использование технологии педагогических мастерских на уроках русского языка как нельзя лучше способствует осуществлению личностного развития учащихся, развитию их творческого потенциала путём сотворчества и подтверждает сущность и цели общего среднего образования.

Технология педагогических мастерских – это широкое использование различных форм, методов обучения и организации учебной деятельности на основе результатов психолого-педагогической диагностики учебных возможностей, склонностей, способностей учащихся. Использование этих форм и методов, основным из которых

является совместное творчество учителя и ученика с основой на индивидуальные особенности обучаемых, создают благоприятные условия для развития личности в личностно-ориентированном образовательном процессе.

Сотворчество учителя и ученика необходимо для того, чтобы предоставить ШАНС каждому ученику развивать свои потенциальные способности.

На основании теоретического анализа проблемы и изучения практики школьного образования можно заключить, что актуальность исследования педагогической технологии мастерских на уроках русского языка обусловлена следующими обстоятельствами:

1) современными тенденциями развития образования (гуманизацией и гуманитаризацией, компетентностным и субъект-субъектным подходами, личностной ориентированностью, творческим и развивающим характером обучения);

2) необходимостью развития самосознания, познавательных, творческих, исследовательских способностей участников образовательного процесса в школе на уроках русского языка;

3) потребностями качественного совершенствования обучения и воспитания, профессионального и личностного развития обучающихся на уроках русского языка на основе повышения роли творческой составляющей процесса обучения;

4) ориентацией обучающихся и педагогов на рефлексию, познание и переосмысление опыта, создание и реализацию педагогических новшеств, развитие индивидуального стиля и опыта учебно-познавательной деятельности;

5) особым значением субъектной активности и творчества личности как одного из факторов личностного развития участников образовательного процесса в школе;

Отмеченные обстоятельства определили проблему исследования, которая заключается в обосновании теоретических подходов и разработке модели мастер-класса для педагогов и урока русского языка для обучающихся 5-х классов по педагогической технологии мастерских.

Объект исследования – технология педагогических

мастерских, в основе которой лежит сотворчество педагога и учеников.

Предмет исследования – педагогическая технология мастерских на уроках русского языка и литературы.

Цель исследования – определить теоретические и практические подходы при реализации педагогической технологии мастерских на уроках русского языка и литературы, направленные на реализацию совместного творчества учителя и ученика.

Гипотеза

Использование технологии педагогических мастерских на уроках русского языка и литературы способствует осуществлению совместного процесса творчества учителя и ученика.

Реализация педагогической технологии мастерских в модели мастер-класса для педагогов и на уроках русского языка будет способствовать:

- осуществлению на уроках русского языка компетентностного и субъект-субъектного подходов;

- формированию у обучающихся субъектной позиции, мотивации и опыта познавательной, творческой и практической деятельности, способностей, навыков и умений проблемно-ориентированного познания, творческого поиска знаний;

- развитию в ходе подготовки (повышения квалификации) учителей их личностной педагогической позиции, коммуникативных и познавательных компетенций, что позволит повысить результаты профессионально-педагогической деятельности.

В соответствии с целью и гипотезой определены задачи исследования:

- 1) провести историко-педагогический анализ возникновения, развития и исследований педагогической технологии мастерских;

- 2) раскрыть теоретические основы, сущность и содержание педагогической технологии мастерских;

- 3) выделить критерии и показатели эффективности реализации педагогической технологии мастерских в школе;

- 4) осуществить анализ и произвести выводы полученных результатов исследования;

5) определить роль мастерских в развитии инновационного интеллекта обучающихся в школе, повышении продуктивности их инновационной и творческой деятельности.

В ходе исследования использовались следующие методы: теоретический анализ литературы, изучение опыта работы учителей русского языка, диагностические методики выявления уровня творческих способностей.

Еще в XIX веке один из основателей психологи как науки, Вильгельм Вундт, в своих экспериментальных исследованиях показал, что при пассивном восприятии готовых понятий появляется физиологическое чувство страдания, а при активном напряжении, стремлении к определенной цели появляется чувство удовлетворения, которое действует на организм возбуждающим образом.

При этом они предполагают, что «... в будущем, по-видимому, будут развиваться процессы не накопления знания, а систематической выработки нового знания достаточно традиционными путями, т.е. при помощи методов и средств интеллектуального труда, озарений, выдвижения и проверки гипотез, реализации идей». Тенденция развития процессов, отмеченная и подчеркнутая авторами коллективной монографии, ведущими учеными Российской академии образования и РГПУ им. А.И.Герцена, актуализирует важность разработки в современной дидактике педагогических технологий, ориентированных именно на развитие у обучающихся способностей и умений выработки нового знания.

В условиях информационного общества, как отмечает С.А.Писарева, «...возрастает значимость ЗНАНИЯ и человека, как носителя этого знания, способного испытывать потребность в знании, осознавать необходимость постоянного прироста знания, умеющего использовать знания в решении проблем, готового к обмену знаниями...».

Наряду с попытками осмысления и разрешения указанной дидактической проблемы, возникновение педагогической технологии мастерских связано с развитием идей свободного воспитания Ж.-Ж. Руссо, М.Монтессори, Г.Винекена, Л.Н.Толстого, К.А.Вентцеля, И.И.Горбунова-Посадова, А.У.Зеленко, педагогической

деятельностью В.Н.Сороки-Росинского, С.А.Рачинского, А.С.Макаренко, С.Т.Шацкого, исследованиями Л.С.Выготского, идеями В.А.Сухомлинского, других ученых, педагогов.

В основе формирования и развития той или иной педагогической парадигмы или реализуемой на ее основе педагогической технологии лежат социальные запросы общества, уровень культуры, экономики, образования, психология общества, объективные и субъективные факторы. Появление прогрессивных идей в педагогике в значительной степени связано с общественными условиями, благоприятствующими творческим процессам. Историко-педагогический анализ возникновения педагогической технологии мастерских указывает на тесную связь этого процесса с развитием философско-педагогических взглядов «Французской группы нового образования» (Groupe Francais d Education Nouvelle - GFEN), которая возникла в начале XX века. Для этого периода были характерны активные поиски новых форм в литературе, живописи, философии, педагогике, психологии. Создание GFEN совпало с закатом импрессионизма, рождением авангардизма, распространением работ З.Фрейда, расцветом сюрреализма. В целом в это время в обществе ощущался дефицит возможностей реализации личностного потенциала человека.

Появление новых педагогических течений, движений, идей было характерно для начала XX века. В частности, в этот период возникают педагогические движения за «Новую школу», «Новое воспитание», которые, по мысли их разработчиков, могли бы формировать человека, способного самостоятельно ориентироваться в условиях стремительного научно-технического прогресса. Соответственно возрастало внимание к развитию исследовательских методов в обучении, направленных на извлечение знаний из практики, из личного опыта ребенка (Дж. Дьюи). В Германии, Австрии, Бельгии разрабатывалась комплексная система обучения (А. Ферьер, О. Декроли), в Америке общая классная работа учащихся заменялась предоставлением им свободы, как в выборе занятий, так и в использовании своего учебного времени. Школьная программа при этом состояла из ряда практических работ, связанных между собой

так, чтобы сведения, приобретенные при их выполнении, служили развитию и обобщению целого потока других сведений. Однако их тематика была слишком утилитарной, частной, малозначимой в образовательном отношении.

В 1920-х годах у научно-педагогической общественности проявилось стремление к избавлению от всего, что мешает человеку быть свободным, счастливым. В центр внимания педагогической общественности была поставлена личность, ее значимость. Педагоги, врачи, психологи активно работали над изучением личности ребенка, поиском путей её развития.

В середине 1920-х годов во Франции возникла «Французская группа нового образования» (GFEN). В нее вошли знаменитые в то время психологи и педагоги – Поль Ланжевен, Анри Валлон, Жан Пиаже. Они стремились противопоставить консерватизму традиционной школы новые интенсивные методы обучения и воплотить эти методы в практике. П. Ланжевен и А. Валлон долгое время являлись президентами GFEN.

До 1992 года GFEN возглавлял Анри Бассис, известный французский педагог, поэт и драматург, участник движения Сопротивления в годы Второй мировой войны. По его собственному признанию, на него огромное впечатление произвело знакомство с педагогической системой Антона Семеновича Макаренко. В настоящее время президентом GFEN является Одетт Бассис.

В своем манифесте «Французская группа нового образования» заявила, что ее цель – это воспитание свободно и критически мыслящей личности, сознательный отказ от того, что называют фатальностью; освобождение от догм и утверждение соответствия между сказанным и сделанным. Отмечалось, что движение «Новое образование» выступает «за интеллектуальную эмансипацию каждого как условие эмансипации всех» (178, с. 9). При этом подчеркивалось, что GFEN не отвергает напрочь идей педагогов, творивших до них. Представители этого движения утверждали, что основой их философии являются «мысли гениальных предшественников, представителей человечества: Руссо, Песталоцци, Монтессори, Декроля, Макаренко, Корчака, Бакле, Фрэнэ, Пиаже, Нейла, Баттельхейма –

всех тех, для кого изменение методов воспитания и преподавания является важнейшей задачей цивилизации».

Мастерская, или Ателье появилась в практике школы в результате деловых контактов педагогов России и группы ЖФЭН из Франции, которые начались в 1989 году. ЖФЭН – это сокращенное название "Французской группы нового образования" – добровольный творческий союз ученых и практиков Франции. У истоков движения стояли такие знаменитые психологи, как Поль Ланжевен, Анри Валлон, Жан Пиаже и другие. В последние годы объединение возглавлял Анри Бассис – известный французский педагог, поэт и драматург, общественный деятель, впоследствии в роли президента ЖФЭН стала его жена и соратник Одет Бассис.

Теоретическая концепция и практика ЖФЭН активно используются во многих школах нашего государства. В педагогической печати сегодня появляются статьи, сборники, монографии, посвященные развитию теории и практики "нового образования" в Беларуси, которые свидетельствуют о том, что, обращаясь к французским методам, педагоги создают свой оригинальный опыт, тесно связанный и с национальными педагогическими традициями, и с современными региональными особенностями.

Сущность новой системы выражается в следующих основных положениях [19, с.137]:

1. Личность с новым менталитетом. Это личность «самостоятельная, социально ответственная и конструктивно вооружённая», способная оказывать позитивное воздействие на свою жизнь и окружающий мир.

2. Все способны. Каждый ребёнок обладает способностями практически ко всем видам человеческой деятельности: к овладению естественным и гуманитарным знанием, изобразительным искусством, музыкой. Дело только в том, какие методы будут применяться в процессе его образования.

3. Интенсивные методы обучения и развития личности.

Для методов ЖФЭН характерны:

- а) отношение учителя к ученику, как к равному себе;
- б) не простое сообщение знаний как неоспоримых истин, а

самостоятельное «строительство» знания учащимися, критически относящегося к информации, и самостоятельного решения творческих задач;

в) плюрализм мнений, подходов, уважительное отношение к мнению, варианту другого.

4. Новый тип педагога. Это не авторитарный учитель, а тот, кто не подавляет природу ребёнка.

Итак, мастерская – одна из интенсивных технологий обучения, включающая каждого из ее участников в "самостроительство" своих знаний через критическое отношение к имеющимся сведениям, к поступающей информации и самостоятельные решения творческих задач.

В мастерской с ее участниками работает скорее не учитель, руководитель, сколько мастер. Он озабочен не только передачей знаний и умений своим ученикам, но и созданием того алгоритма действий, того творческого процесса, в ходе которого осуществляется исследование. Каждый ощущает радость собственного открытия, свою значимость и уважение неповторимости другого.

Мастерские разнообразны по своей тематике, содержанию и формам организации, но при этом их объединяет некий общий алгоритм (шаги процесса). Это, прежде всего, мотивирующее всех на деятельность начало мастерской: задание вокруг слова, мелодии, рисунка, предмета, воспоминания. Далее следует работа с самым разнообразным материалом: словом, звуком, текстом, цветом, природными материалами, спичками, схемами и моделями. Обязательно используется в ходе мастерской работа в парах или группах с целью организации диалогового общения, которое легко выводит каждого на самооценку, самокоррекцию, помогает увидеть проблему по-новому. И обязательно для хода каждого занятия включение учащихся в рефлексивную деятельность: анализ своих чувств, мыслей, взглядов, миропонимания.

При изучении содержательных вопросов особое внимание необходимо обратить на их понимание каждым ребенком; на личностный смысл их изучения (включенность знаний в личностный опыт каждого с окрашиванием знаний чувствами и отношениями); на значение

полученного знания для дальнейшего самостроительства [7, с. 86].

Профессиональный интерес к данной теме выводит на необходимость исследования влияния технологии педагогических мастерских на художественно-творческое развитие детей на уроках в общеобразовательной школе.

Художественно-творческое развитие детей в учебном процессе принципиально важно ориентировать не на сумму знаний, обучение основам грамоты, не на приобщение к какому-либо одному виду деятельности, а на оптимизацию эмоционально-личностного потенциала, на духовное становление.

Уроки в общеобразовательной школе, реализуемые через технологию педагогических мастерских, помогают осуществлению творчески-созидательной функции и предполагают решение целого ряда актуальных взаимосвязанных задач:

- развитие способности эстетического постижения действительности и искусства как умения вступать в духовное общение с миром человеческих чувств, эмоций, жизненных реалий;
- направленность на активизацию "ассоциативного поля", образного мышления как способа художественного освоения бытия;
- моделирование состояния вдохновения, "игра" с элементами творчества, "спонтанная" ситуация;
- создание на занятиях атмосферы созидания, заинтересованности, непринужденности, определяющих процесс художественного открытия;
- воспитание навыков импровизации;
- формирование способностей к художественному обобщению как необходимой предпосылки для целостного восприятия;
- создание эстетических ситуаций - важнейшего условия для возникновения эмоционально-творческого переживания действительности;
- всемерное стимулирование художественной культуры на основе реализации собственного творческого опыта.

Обобщение опыта работы французских мастерских дало возможность описать некоторые положения технологии в виде следующих

правил:

1. Мастер создаёт атмосферу открытости, доброжелательности, сотворчества в общении.

2. В процессе занятий мастер обращается к чувствам ребёнка, пробуждает в нём интерес к изучаемой проблеме (теме).

3. Он работает вместе с детьми, мастер равен ученику в поиске знания.

4. Мастер не торопится давать ответы на поставленные вопросы.

5. Важную информацию он подаёт малыми дозами, если обнаруживает потребность в ней у учащихся.

6. Исключает официальное оценивание работы учащегося (не выставляет отметок в журнал, не ругает, не хвалит), но через социализацию, афиширование работ даёт возможность появления самооценки учащегося, её изменения, самокоррекции.

2.3. Сущность, алгоритм проведения и классификации мастерских

Педагогические идеи GFEN, «Нового образования» нашли свое воплощение как в основных концептуальных положениях, так и в практическом плане в технологии мастерских. Главной целью мастерских было заявлено внедрение в практику образования интенсивных методов обучения и развития.

Как показывает проведенный анализ, в отечественной педагогике применительно к предложенной французскими педагогами форме проведения занятий в основном применяется название «мастерская», хотя французские специалисты из GFEN используют термин «демарш» (фр. *demarche* – действие, поступок, вызов), понимая его как особую форму учебного занятия (урок или несколько уроков). Применение слова «демарш» по мысли авторов технологии показывает, что их занятия выстроены иначе, чем урок, на иных принципах, иногда прямо противоположных: слепое подчинение – свобода, «поглощение» готового знания – самостоятельно выстроенное знание, педагогика запретов – педагогика выбора, технократическая парадигма – гуманистическая парадигма. Анализ теоретических источников показывает, что в рассматриваемом контексте

в понятия «мастерская» и «демарш» вкладывается один тот же смысл.

В научно-педагогической литературе представлены различные определения мастерской как формы обучения, педагогической технологии. Для анализа сущности и содержания этой технологии рассмотрим основные из них. М.Т.Ермолаева и Ж.О.Андреева рассматривают мастерскую как технологию, требующую от преподавателя перехода на позиции партнерства с учащимися, ненасилия, безоценочности, приоритета процесса над результатом; технологию, направленную на «погружение» участников мастерской в процесс поиска, познания и самопознания (89, с. 13).

Ж.О.Андреева высказывает точку зрения, что мастерская представляет собой форму организации многомерного, многоуровневого диалога, создающего единое эмоциональное поле, которое впоследствии может определить направление дальнейшего движения, структуру будущего знания или только создать мотив (89, с. 117).

И.А. Мухина считает, что «мастерская ... – это такая форма обучения детей и взрослых, которая создает условия для восхождения каждого участника к новому знанию и новому опыту путем самостоятельного или коллективного открытия» (178, с. 302).

Г.В.Степанова отмечает «нестандартность формы организации учебно-воспитательного процесса, создающей творческую атмосферу, психологический комфорт на мастерской» (178, с. 169).

Н. И. Белова пишет о «мастерской как о технологичной рефлексивной форме личностно-деятельной организации учебного процесса» (186, с. 28).

А.А.Окунев приводит встречающиеся в педагогической литературе мнения, что мастерская – это нестандартная форма организации учебно-воспитательного процесса, который создаёт творческую атмосферу, психологический комфорт, способствует росту учителя и ученика, дарит радость сотворчества (178).

Т.К.Селевко рассматривает мастерскую как образовательную технологию, отмечая при этом, что «...мастерская, как локальная технология, охватывает большую или меньшую часть учебной дисциплины. Она состоит из ряда заданий, которые направляют работу

ребят в нужное русло, но внутри каждого задания школьники абсолютно свободны» (218, с. 162). Анализируя различные подходы к определению мастерской как педагогической технологии следует заметить, что сами французские специалисты не придают большого значения конструкции определения понятия «мастерская». С точки зрения этого подхода, перечисленные выше варианты определения «мастерской» дополняют друг друга, раскрывают её признаки исходя из философско-педагогических положений «Нового образования».

В соответствии с рассмотренными теоретическими основами и педагогическими подходами можно определить, что целью педагогической технологии мастерских является не прямая передача информации, а совместный поиск знаний. Проблема выдвигается перед учениками в качестве их собственной необходимости.

Педагогу, которого в терминологии принятой, применительно к технологии мастерских называют мастером, приходится отказаться от привычных функций лектора, авторитарного руководителя. Задача педагога (мастера) в ходе мастерской состоит прежде всего в том, чтобы создать атмосферу открытости, доброжелательности, обратиться к чувствам учеников, в определенной степени вызвать их на откровение, работать вместе с учениками, не ставить оценки, не ругать и не хвалить, но при этом дать почувствовать ученику собственное достижение, пусть даже небольшое.

Мастерская отличается от занятий в традиционной форме в вузе, уроков в школе по способу руководства познавательной деятельностью учеников, по педагогической философии преподавателя, учителя, по способу общения, взаимодействия педагога и ученика, учеников друг с другом.

2.4. Этапы работы мастерской

Как и любой педагогический процесс технология педагогических мастерских проводится в несколько определенных этапов [31, с.284]:

1. «Индукция» («наведение») – создание эмоционального настроения, включение подсознания, области чувств каждого ученика, создание личного отношения к предмету обсуждения. Индуктор –

слово, образ, фраза, предмет, звук, мелодия, текст, рисунок и т. д. – всё, что может разбудить чувство, вызвать поток ассоциаций, воспоминаний, ощущений, вопросов.

2. «Самоинструкция» – индивидуальное создание гипотезы, решения, текста, рисунка, проекта.

3. «Социоконструкция» – построение этих элементов группой.

4. «Социализация» – всё, что сделано индивидуально, в паре, в группе, должно быть обнародовано, обсуждено, «подано» всем, все мнения услышаны, все гипотезы рассмотрены.

5. «Афиширование» – вывешивание «произведений» – работ учеников и Мастера (текстов, рисунков, схем, проектов, решений) в аудитории и ознакомление с ними – все ходят, читают, обсуждают или зачитывают вслух (автор, Мастер, другой ученик).

6. «Разрыв» – внутреннее осознание участником мастерской неполноты или несоответствия своего старого знания новому, внутренний эмоциональный конфликт, подвигающий к углублению в проблему, к поиску ответов, к сверке нового знания с литературным или научным источником.

7. «Рефлексия» – отражение чувств, ощущений, возникших у учащихся в ходе мастерской, это богатейший материал для рефлексии самого Мастера, для усовершенствования им конструкции мастерской, для дальнейшей работы.

План мастерской детализирован, необходимо предусмотреть множество заданий, «подсказок» – информации, которая будет предложена учащимся в тот момент, когда в ней возникает необходимость.

Специально организованное педагогом-Мастером развивающее пространство (жизненные ситуации, в которых есть все необходимые условия для развития) позволяет учащимся в коллективном поиске приходиться к построению («открытию») знания, источником которого при традиционном обучении является только учитель.

Заключение

В заключении хотелось бы ответить на важный вопрос: есть ли какие-то ограничения по применению технологии педагогических мастерских? Нет! Установка на то, что все способны, позволяет

использовать эту технологию при освоении любой предметной области, что способствует совместному процессу творчества педагога и детей.. Приобретение знаний и умений происходит ненавязчиво, человек учится осознавать себя в деятельности. До 96% опрошенных нами учащихся положительно относятся к проведению уроков в форме мастерской, т.к. происходит раскрытие их индивидуальности, является широким пространством для деятельности и развития творческого потенциала личности.

Проведение уроков по технологии педагогических мастерских способствует созданию наиболее благоприятных условий развития личности ученика как индивидуальности через творческий процесс. Мастерская выступает как совокупность пространств – игрового, учебного, культурного, художественно- творческого, где ребёнок приобретает опыт жизни, сам выстраивает собственные знания, формирует нравственные ценности, культуру.

В ходе проведения уроков по данной технологии происходит реализация основополагающих принципов современной педагогики:

– урок – это открытие, поиск и осмысление истины, где знание является только его содержанием, а ключевой результат – развитие интеллекта и духовное обогащение каждого участника образовательного процесса;

– урок – это часть жизни ребёнка, и проживание этой части должно совершаться на уровне высокой общечеловеческой культуры;

– высшей ценностью на уроке является человек.

Все эти принципы включает в себя урок, построенный на технологии педагогической мастерской, что доказывает инновационность, универсальность и необходимость применения данной технологии учителем, желающим творчески работать и развивать креативные способности своих учеников.

Список литературы

1. Бардин К.В. Как научить детей учиться. М., Просвещение 1997.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., Педагогика, 1989.

3. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем г. Воронеж, 1997.
4. Боголюбов В.И. Педагогическая технология: эволюция понятия//Советская педагогика №9, 1991.
5. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А. Новые технологии обучения: вопросы терминологии// Педагогика. №5 1993. стр.12-16.
7. Брагина Г.Б. Мастерство учителя на уроке М., 1992.
8. Бухвалов В.А. Методики и технологии образования г. Рига, 1994.
9. Волков И.П. Много ли в школе талантов? М., Знание, 1989.
10. Гальперин П.Я. Методы обучения и умственного развития ребенка М., 1985.
11. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы М., 1997.
12. Границкая А.С. Научить думать и действовать М., 1991.
13. Гузеев В.В. Лекции по педтехнологии. М., Знание, 1992.
14. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования М., 1986.
15. Данюшенков В.С. Практические работы учащихся с позиции педтехнологии.// Педагогика. №3 1993. стр.29-33.

СЫРМАҚТЫҢ СЫРЫ НЕДЕ?

Бекбаева Гулжан Жарылқасынқызы

№122 жалпы орта білім беретін мектеп" коммуналдық мемлекеттік
мекемесі, Шымкент қаласы, Тұран ауданы
E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Сырмақ – қазақ халқының кене дәстүрінен қалған, сәндік және тұрмыстық мақсатта қолданылатын киізден жасалған бұйым. Ол негізінен еденге төселіп, үйдің ішіне жылылық пен әсемдік береді. Сырмақтың басты ерекшелігі – оның ою-өрнектері мен жасалу әдісінде. Әрбір өрнек халықтың дүниетанымын, табиғатқа деген көзқарасын және салт-дәстүрін бейнелейді. Көшпелі өмір салтына бейімделген бұл бұйым қазақ халқының эстетикалық талғамы мен рухани құндылықтарын көрсетеді. Сырмақтың түрлері оның жасалу әдісі мен ою-өрнектеріне байланысты әртүрлі болып келеді.

Кілт сөздер: Сырмақ, киіз бұйым, ою-өрнек, дәстүрлі қолөнер, көшпелі мәдениет, қазақ өнері, тұрмыстық зат, ұлттық мұра.

Сырмақ – қазақ халқының көне дәстүрінен қалған, сәндік және тұрмыстық мақсатта қолданылатын киізден жасалған бұйым. Ол негізінен еденге төселіп, үйдің ішіне жылылық пен әсемдік береді. Сырмақтың басты ерекшелігі – оның ою-өрнектері мен жасалу әдісінде. Әрбір өрнек халықтың дүниетанымын, табиғатқа деген көзқарасын және салт-дәстүрін бейнелейді. Көшпелі өмір салтына бейімделген бұл бұйым қазақ халқының эстетикалық талғамы мен рухани құндылықтарын көрсетеді. Сырмақтың түрлері оның жасалу әдісі мен ою-өрнектеріне байланысты әртүрлі болып келеді.

Сырмақтың тарихы тереңде жатыр. Ол қазақ халқының көшпелі өмір салтына бейімделген тұрмыстық зат ретінде пайда болған. Көшпенділер киіз үйдің ішін сәндеу және жылыту үшін сырмақты қолданған. Сырмақтың оюлары арқылы халықтың эстетикалық талғамы, рухани байлығы көрініс тапты. Әрбір өрнек белгілі бір символдық мәнге ие болды. Киіз басу өнері – қазақ халқының ежелгі дәстүрлерінің бірі, ал сырмақ жасау – осы өнердің ең маңызды бағыттарының бірі. Киізден жасалған бұйымдар көшпенділер үшін өте қолайлы болды, себебі олар жеңіл, төзімді және суықтан жақсы қорғайтын қасиеттерге ие. Сырмақтың әрбір элементі белгілі бір мағынаны білдірген. Оюлар мен өрнектердің үйлесімділігі халықтың табиғатқа деген көзқарасын көрсетіп, тұрмыс-тіршілігінің маңызды қырларын бейнеледі.

Сырмақ жасаудың технологиясы күрделі әрі еңбекті қажет ететін процесс. Киіз басу бірнеше кезеңнен тұрады. Алдымен, қойдың жүнін жуып, кептіріп, сабап, түтіп алады. Осыдан кейін жүн арнайы әдістер арқылы біріктіріліп, тығыздалып, киізге айналады. Киіздің сапасы мен тығыздығы оның беріктігі мен төзімділігін анықтайды. Киіз дайын болғаннан кейін сырмақ жасау процесі басталады. Киіз арнайы үлгі бойынша кесіліп, бетіне ою-өрнек салынады. Ою-өрнектер көбінесе басқа түсті киізден қиылып, сырмақтың бетіне тігіледі. Бұл әдіс "көркемдеп ою" деп аталады. Оюлар мен өрнектердің үйлесімділігі сырмақтың эстетикалық құндылығын арттырып қана қоймай, оның символдық

мәнін де айқындайды.

Қазақ халқының мәдениетінде сырмақтың алатын орны ерекше. Ол тек тұрмыстық зат қана емес, сонымен қатар отбасының дәстүрі мен рухани мұрасының бір бөлігі болып саналады. Сырмақ жасау – үлкен шеберлікті, төзімділікті және шығармашылық көзқарасты талап ететін өнер. Қазақтың әрбір аймағында сырмақ жасаудың өзіндік ерекшеліктері бар. Кейбір өңірлерде сырмақтың оюлары ерекше күрделі әрі нәзік болып келсе, кейбір жерлерде олар қарапайым әрі ірі пішінді болып жасалады. Дегенмен, барлық сырмақтарға ортақ белгі – олардың оюларының үйлесімділігі және олардың халықтың рухани құндылықтарын бейнелеуі.

Сырмақтың символикасы қазақ халқының дүниетанымымен тығыз байланысты. Әрбір өрнектің өзіндік мағынасы бар. Мысалы, қошқар мүйіз оюы – молшылық пен берекенің белгісі. Бұл өрнек көшпенділердің тұрмысында жиі кездеседі, себебі мал шаруашылығы олардың негізгі күнкөріс көзі болды. Гүл тәрізді өрнектер табиғаттың сұлулығын бейнелесе, геометриялық пішіндер адамның ішкі үйлесімділігін, қоршаған ортамен байланысын білдіреді. Сырмақтың түстері де ерекше мәнге ие. Қызыл түс – қуаныш пен жылулықтың белгісі, көк түс – аспан мен мәңгілікті, жасыл түс – табиғатты және жаңа өмірді білдіреді. Осылайша, сырмақ тек сәндік бұйым ғана емес, қазақ халқының дүниетанымы мен рухани құндылықтарын сақтаушы ретінде де қарастырылады.

Қазіргі таңда сырмақ жасау дәстүрі қайта жаңғыруда. Қолөнер шеберлері қазақтың ұлттық киіз бұйымдарын жаңаша өңдеп, заманауи сұраныстарға бейімдеуде. Дәстүрлі сырмақтар қазіргі интерьер дизайнında да ерекше орын алуда. Киізден жасалған бұйымдар экологиялық тазалығымен, табиғи материалдардан жасалуымен ерекшеленеді, сондықтан олар заманауи адамдар үшін де өзекті. Сонымен қатар, сырмақтар ұлттық мұра ретінде музейлерде, көрмелерде, этнографиялық кешендерде кеңінен таныстырылып келеді. Ұлттық қолөнерді насихаттау мақсатында түрлі шеберлік сабақтары, көрмелер, фестивальдар ұйымдастырылуда.

Сырмақ жасаудың әдістері ғасырлар бойы өзгермей, ұрпақтан-

ұрпаққа беріліп келеді. Бұл өнер қазақ халқының ұлттық мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде сақталып, дамып келеді. Қазіргі заманғы сән әлемінде де киізден жасалған бұйымдарға деген сұраныс артып келеді. Дизайнерлер мен қолөнершілер дәстүрлі сырмақтардың негізінде жаңа стильдік шешімдер ұсынып, оларды интерьер безендіруде, сән әлемінде, заманауи үйлердің декорында қолдануда.

Қазақ халқы үшін сырмақ – тек тұрмыстық бұйым ғана емес, ол – рухани байлықтың көрінісі. Әрбір сырмақта халықтың тарихы, салт-дәстүрі, өмір сүру дағдысы, дүниетанымы сақталған. Оны жасау үлкен шыдамдылықты, шеберлікті, өнерді қажет етеді. Дәстүрлі қолөнерді сақтау мен дамыту – ұлт мәдениетін жаңғыртудың маңызды аспектілерінің бірі. Сырмақ – қазақтың бай рухани мұрасының жарқын көрінісі және ұлттық бірегейліктің ажырамас бөлігі. Сырмақ – қазақ халқының дәстүрлі қолөнерінің ерекше түрі, киізден жасалған төсеніш. Ол тек тұрмыстық зат қана емес, мәдени мұраның бір бөлігі ретінде қазақ халқының тарихымен, дүниетанымымен, өмір салтымен тығыз байланысты. Киіз басу өнері көшпелі өмір салтына бейімделгендіктен, сырмақ қазақтардың күнделікті тіршілігінде ерекше орын алды. Қазақ халқы табиғатпен үйлесімді өмір сүріп, тұрмыстық қажеттіліктерін табиғи материалдардан жасалған бұйымдар арқылы қамтамасыз етті. Сол себепті киізден жасалған бұйымдар, оның ішінде сырмақтар ұзақ уақыт пайдалануға төзімді, суықтан жақсы қорғайтын және сәндік мәні бар маңызды элемент болды. Сырмақтың жасалу әдістері қазақ қолөнерінің өзіндік ерекшеліктерін көрсетеді. Киіз басу еңбекті көп қажет ететін күрделі процесс болғандықтан, сырмақ жасау да бірнеше кезеңнен тұрады. Алдымен қой жүнін жуып, кептіріп, түтіп, арнайы әдіспен біріктіріп, тығыздалады. Дайын болған киізден сырмақтың негізі жасалады. Оның бетіне түрлі-түсті киізден қиылған оюлар тігіледі. Бұл әдіс қазақ халқына тән «көркемдеп ою» тәсілі деп аталады. Әрбір өрнектің өзіндік мәні бар. Қошқар мүйіз оюы – молшылықтың, гүл өрнектері – табиғаттың, геометриялық өрнектер адамның қоршаған ортамен үйлесімділігін білдіреді. Түстердің де символдық мәні

зор. Қызыл – қуаныштың, жасыл – табиғаттың, көк – мәңгіліктің, сары – молшылықтың белгісі болып табылады. Қазақ халқы сырмақтың түс үйлесімділігіне ерекше мән берген. Сырмақтың ерекшелігі тек оның ою-өрнектері мен жасалу әдісінде ғана емес, оның тәрбиелік мәнінде де жатыр. Қазақ халқы үшін ою-өрнектердің әрқайсысы белгілі бір символдық мағынаға ие болғандықтан, олар тек сәндік қызмет атқармаған, сонымен бірге адамның санасына, өмірге деген көзқарасына әсер еткен. Қазақтың наным-сенімдерінде белгілі бір өрнектер отбасыға бақыт, молшылық, татулық әкеледі деп есептелген. Сондықтан сырмақтар үйдің ең көрнекі жеріне төселген, оның сапасына, өрнектерінің үйлесімділігіне ерекше мән берілген. Қазақ халқының дәстүрінде сырмақ жасау әйелдердің қолөнерінің бірі ретінде қалыптасқан. Киіз басу, ою-өрнек салу, тігу өнері аналардан қыздарға мирас болып қалдырылып отырған. Бұл тек тұрмыстық қажеттілік емес, сондай-ақ ұлттық құндылықтарды сақтаудың, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етудің бір жолы еді. Сондықтан қазақ мәдениетінде қолөнерге ерекше көңіл бөлініп, әрбір қыз баланың қолөнерді меңгеруі маңызды болған. Сырмақ қазақ халқының көшпелі өмір салтына толықтай сәйкес келетін бұйым. Киізден жасалғандықтан ол жеңіл, жылу ұстап тұру қасиеті жоғары, төзімді, көшіп-қону кезінде жинауға ыңғайлы. Қазақтың киіз үйлерінде сырмақ тек еденге төселіп қана қоймай, қабырғаға ілінген, ерекше сәндік элемент ретінде қолданылған. Оның үстіне, қазақ мәдениетінде сырмақтың қолданылуы әлеуметтік маңызға ие болған. Сырмақтың өрнектері, түстері, жасалу тәсілі отбасының мәртебесін, оның тұрмыстық жағдайын да білдіретін болған. Қазіргі кезде сырмақ жасау дәстүрі қайта жанданып келеді. Ұлттық құндылықтарды жаңғырту мақсатында шеберлердің қолынан шыққан сырмақтар тек тұрмыстық зат ретінде емес, сәндік бұйым ретінде де үлкен сұранысқа ие. Киіз бұйымдары экологиялық тазалығымен ерекшеленетіндіктен, олардың заманауи интерьердегі орны ерекше. Сырмақтар этнодизайн бағытында кеңінен қолданылып, мейрамханаларда, музейлерде, ұлттық стильдегі үйлерде көркемдік элемент ретінде пайдаланылуда. Сонымен қатар, заманауи қолөнер шеберлері

сырмақтың дәстүрлі үлгілерін сақтай отырып, оларды жаңа технологиялармен үйлестіруге тырысуда. Киізден жасалған бұйымдарға сұраныстың артуы ұлттық қолөнердің дамуына ықпал етуде.

Бүгінде ұлттық өнерді дәріптеу мақсатында сырмақ жасаудың дәстүрлі әдістерін насихаттау жұмыстары жүргізілуде. Шеберлік сабақтары, көрмелер, фестивальдар ұлттық өнердің қайта жаңғыруына мүмкіндік беруде. Алайда дәстүрлі сырмақ жасау әдістері әлі де ұмыт қалу қаупінде тұр. Себебі бұл өнерді меңгеру көп уақыт пен шеберлікті қажет етеді. Жастар арасында қолөнерге деген қызығушылық төмендеуі мүмкін, сондықтан бұл салада арнайы оқыту бағдарламаларын ұйымдастырудың маңызы зор. Ұлттық құндылықтарды сақтау – болашақ ұрпақ үшін маңызды міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер

Ғабитов, Т.Х., Альджанова, Н.Қ., Әбікенов, Ж.О. (2022). Мәдениеттану. Алматы: Өнер.

Құдайбергенова, А. (2008). Қазақтың киіз бұйымдары. Астана: Фолиант.

Марғұлан, Ә. (1985). Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер.

Сейітова, Г. (2015). Қазақтың дәстүрлі ою-өрнектері. Алматы: Атамұра.

Тоқтабаева, А. (2020). Қазақстандағы ұлттық қолөнердің дамуы. Алматы: Дәуір.

Пименов, П.А. (2006). Основы рекламы: Учебное пособие. Москва: Гардарики.

Жұмабекова, А. (2018). Қазақтың киіз өнері және оның символикасы. Нұр-Сұлтан: Қазақ университеті баспасы.

Әлімжанова, Қ. (2017). Қолөнер және мәдени мұра: Қазақтың сырмақ жасау дәстүрі. Шымкент: Отырар кітапханасы Исабаева, С.

ЖАҢАНДАНУ ДӘУІРІНДЕГІ МОРАЛЬДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ӨЗГЕРУІ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК АДАМГЕРШІЛІК ЭТНОС

Асылбекқызы Мадина, Рахимова Гүлнара Дүйсенқызы

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогика университетінің магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: madina.asylbek.02@mail.ru

Философия ғылымдарының кандидаты, доцент

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: madina.asylbek.02@mail.ru

Аңдатпа

Жаһандану – бұл елдер арасындағы экономикалық, мәдени және саяси байланыстардың күшеюі, әлемді біртұтас жүйе ретінде қалыптастыруға бағытталған үдеріс. Бұл процесс адам санасына да айтарлықтай ықпал етеді. Мақалада жаһандану үдерістерінің адамның ойлау, сана, таным, түйсігіне әсер ете отырып, оның өмірлік қағидаларының өзгеріске енуіне тигізер ықпалы жөніндегі мәселелер қарастырылады. Бұл мақалада жаһандану дәуірінде моральдық құндылықтардың өзгеру үрдісі мен оның әлеуметтік-адамгершілік этносқа ықпалы қарастырылады. Жаһандану процестері мәдениеттердің өзара ықпалдасуын күшейтіп, дәстүрлі моральдық нормалардың трансформациясына алып келеді. Зерттеуде моральдық құндылықтардың өзгеру себептері, олардың қоғамға әсері және әртүрлі этностардың адамгершілік қағидалары талданады. Сонымен қатар, жаһандану жағдайында ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтаудың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: адам, жаһандану, қоғам, технология, мәдениет, экономика.

Қазіргі заман – жаһандану үрдістерінің қарқынды дамуы мен мәдени, әлеуметтік және экономикалық өзгерістердің кеңінен таралу кезеңі. Жаһандану ұлттық шекараларды жойып, түрлі мәдениеттер мен өркениеттер арасындағы өзара ықпалдастықты күшейтуде. Бұл өзгерістер адам санасына, оның моральдық құндылықтарына және әлеуметтік-адамгершілік қағидаларына тікелей әсер етеді. Мораль – қоғамның рухани негіздерінің бірі ретінде адамның мінез-құлқын реттейтін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Дәстүрлі құндылықтар мен моральдық нормалар ғасырлар бойы қалыптасқанымен, жаһандану оларды өзгеріске ұшыратып, жаңа қағидалардың пайда болуына ықпал етуде. Әсіресе, ақпараттық технологиялардың дамуы, мәдени ықпалдастық пен жаһандық құндылықтардың таралуы бұл өзгерістерді жеделдетіп отыр. Осы мақалада жаһанданудың моральдық құндылықтарға тигізетін әсері, әлеуметтік-адамгершілік нормалардың өзгеру себептері және ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтау мәселелері қарастырылады. Жаһандану дәуірінде адамзаттың моральдық тұтастығын сақтау қаншалықты маңызды және ол қандай факторларға байланысты екендігі зерттеледі.

Бұл зерттеуде жаһандану дәуіріндегі моральдық құндылықтардың өзгеруін және оның әлеуметтік-адамгершілік этносқа ықпалын талдау үшін кешенді әдіснамалық тәсіл қолданылды.

1. Теориялық талдау әдісі – жаһандану үдерістерінің моральдық құндылықтарға әсерін қарастырған ғылыми еңбектерді, философиялық, әлеуметтанулық және мәдениеттанулық зерттеулерді зерделеу жүргізілді.

2. Салыстырмалы әдіс – дәстүрлі моральдық құндылықтар мен жаһандану әсерінен өзгерген құндылықтар арасындағы айырмашылықтар салыстырылып, олардың қоғамға ықпалы бағаланды.

3. Тарихи әдіс – жаһанданудың даму кезеңдерін, оның адам санасы мен моральдық нормаларға әсерін тарихи контексте қарастыру үшін қолданылды.

4. Әлеуметтанулық әдіс – моральдық құндылықтардың

өзгеруін айқындау мақсатында әлеуметтік зерттеулер, сауалнамалар мен статистикалық мәліметтерге талдау жасалды.

Осы әдістерді кешенді қолдану зерттеудің объективтілігі мен нәтижелілігін қамтамасыз етіп, жаһандану дәуіріндегі моральдық өзгерістердің негізгі бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді. Жаһандану процесі қоғамның барлық салаларына әсер етіп, моральдық құндылықтардың өзгеруіне ықпал етуде. Дәстүрлі моральдық нормалар ғасырлар бойы қалыптасқан және олар белгілі бір қоғамның рухани тұтастығын сақтауға көмектескен. Алайда, бүгінгі таңда жаһандану мен ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде моральдық құндылықтардың трансформациясы байқалады. Мәдени ықпалдастықтың күшеюі ертүрлі мәдениеттер арасындағы қарым-қатынас артқан сайын, олардың моральдық жүйелері де өзара ықпалдасады. Бұл дәстүрлі құндылықтардың өзгеруіне немесе олардың жаңа моральдық нормалармен алмастырылуына әкеледі. Жеке бас еркіндігі мен толеранттылық батыстық мәдениеттің әсерімен көптеген елдерде жеке бас еркіндігі, демократия, толеранттылық сияқты құндылықтар алдыңғы қатарға шықты. Бұл дәстүрлі қоғамдарда қалыптасқан моральдық нормалардың әлсіреуіне алып келуі мүмкін. Дәстүрлі және заманауи құндылықтар арасындағы қақтығыс жаһандану жағдайында дәстүрлі моральдық құндылықтар мен заманауи көзқарастар арасында қарама-қайшылықтар туындап, бұл әсіресе жастардың дүниетанымында көрініс табууда. Бүгінгі күн жаһандану қазіргі қоғам дамуының негізгі факторларының бірі болды. Жаһанданудың жүріп жатқан процестері елдер мен халықтардың жалпыға бірдей өзара тәуелділігінің артуына, адамзаттың интеграциясы мен әмбебаптануына әкелді. Біріншіден, болып жатқан процестер бірыңғай әлемдік нарықтың қалыптасуымен, тауарлар мен капиталдың еркін қозғалысымен, бұқаралық мәдениеттің таралуымен байланысты; екіншіден, жаңа ақпараттық ресурстар мен технологияларды кеңінен қолданумен. Осыған байланысты жаһандану процестерінен туындаған мәселелерді түсіну қазіргі ғылыми ойда шешуші және әсіресе күрделі болып табылады.

Қазіргі ғылыми ойдағы жаһанданудың зерттелетін мәселесі

эртүрлі көзқарастардан қабылданады. Біздің ойымызша, жаһандануды біртұтас және өзара тәуелді әлемнің ең ықтимал қалыптасуы ретінде қарастыратын өкілдердің көзқарастары неғұрлым табиғи және әділетті. Біздің ойымызша, жаһандану процестері қарапайым бірігу ретінде емес, гетерогенді және эртүрлі ұлттық, діни, өркениеттік және басқа да құрамдас элементтердің әмбебаптығы ішіндегі адамзаттың бірігуі ретінде әрекет етеді. Басқаша айтқанда, жаһандану ең алдымен адамзатты оның қызметінің барлық салаларында интеграциялаудың әділ процесі, біртұтас өзара байланысты және өзара тәуелді әлемнің қалыптасуына бағдарлау ретінде әрекет етеді, яғни бұл жаңа жағдайлардағы прогресс. Басқаша айтқанда, қазіргі әлемдегі жаһанданудың конституциялық белгілері біртұтас әлемдік нарықтың қалыптасуының нәтижесі болып табылатын және негізінен адам қызметінің барлық салаларына әсер ететін елдер мен халықтардың өзара байланысы, өзара тәуелділігі болып табылады. Жаһандану процестерінің әсерін нақты анықтау мүмкін емес. Мәдениет саласында жаһандану процестері дәстүрлі тарих пен мәдениеттің құндылықтары мен элементтерін, сондай-ақ бұқаралық мәдениеттің бүкіл әлемге динамикалық таралуына әкеледі. Сонымен бірге ұлттық өзін-өзі танудың жандануы қоғамның жаһандану процестерінің жойқын әсеріне қарсы қорғаныс реакциясы болып табылады. Бұл тенденциялар біздің ойымызша, үлкен оң мәнге ие және жалпылау мен стандарттау процестеріне халықтардың табиғи реакциясы болып табылады. Басқаша айтқанда, ұлттық сананың жандануы, трансформациялық әлем жағдайында белгілердің рөлін күшейту ұлттардың сақталуы мен дамуының, сондай-ақ олардың ұлттық бірегейлігінің негізгі себептерінің бірі ретінде әрекет етеді. Бұл процестер оң мәннен басқа жағымсыз сәттерге, яғни жанжалды жағдайларға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты ұлттық негіздердің өсуіне байланысты мәселелерді зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан өте өзекті болып табылады. Отандық философияда сәйкестікті зерттеу салыстырмалы түрде жаңа құбылыс, сондықтан біз келесі анықтаманы ұстанатын боламыз: «Ұлт-этностың ең дамыған тарихи түрі; аумақтың қауымдастығына,

экономикалық байланыстарға, тілге, мәдениеттің кейбір ерекшеліктеріне, психологиялық қоймаға және ұлттық санаға негізделген әлеуметтік-экономикалық тұтастық» [1, 280 б.]. Осыған байланысты біз ұлттық бірегейлікті халықтың өзін-өзі тануы ретінде қарастырамыз, тарихты, ұлттық мәдениетті, аумақты білу және құрметтеу, халықтың өзінің ерекше ерекшеліктерін түсінуі, ұлттық топ мүшелерінің өз мүдделерін, ұмтылыстарын, мақсаттарын, мұраттарын, қажеттіліктерін түсінуі және т.б. Қазақ халықтарының ұлттық бірегейлігінің Конституциялық құрамдас бөлігі ұлттық өзін-өзі анықтау болып табылады. Ұлттық бірегейлік халықтың өзіне ұқсастығы түпкілікті қол жеткізілмейді, ол үздіксіз жаңарып отырады, әрбір кейінгі ұрпаққа өзгертіледі. Саяси және экономикалық өзгерістер ұлттық бірегейлік формаларына әсер етеді. Айқын тарихи жағдайларға байланысты ұлттық бірегейліктің рөлі мен маңызы артуы немесе әлсіреуі мүмкін. Бір жағынан, белгілі бір әлеуметтік-тарихи жағдайларда патриотизм, ұлттық мақтаныш сезімі күшті саралаушы күшке ие, ал екінші жағынан, патриотизм өз Отанына, мәдениетіне, дәстүрлеріне, тіліне деген сүйіспеншілік, құрмет сезімі ретінде күшті шоғырландырушы күшке ие және ұлт пен ұлттық бірегейлікті сақтаудың негізі болып табылады. Қазіргі кезеңде бұл әсіресе жаһандану және қоғамның интеграциясы процестері белсенді дамып келе жатқан кезде байқалады. Жаһандану әртүрлі мәдениеттердің өзара ықпалдасуын күшейтті. Интернеттің, әлеуметтік желілердің және бұқаралық ақпарат құралдарының кең таралуы арқасында адамдар басқа елдердің мәдени құндылықтарымен еркін танысу мүмкіндігіне ие болды. Бұл:

- Әлемдік мәдениеттің біртұтас кеңістікке айналуына;
- Жергілікті дәстүрлер мен салттардың әлсіреуіне;
- Гибридтік мәдениеттің қалыптасуына әкелді [2,36 б.]

делінген. Бірақ жаһандану барлық мәдениеттерді тең дәрежеде таныстырмайды. Жиі дамыған елдердің мәдениеті басымдыққа ие болып, басқа елдердің ұлттық бірегейлігіне қауіп төндіреді. Жаһандану процестері елдер мен халықтардың саясатына, экономикасына, мәдениетіне ғана емес, сонымен бірге олардың

жеке басының деңгейінде де, бүкіл халықтың деңгейінде де түбегейлі жаңа мүмкіндіктер енгізеді. Өзгермелі әлемде өмір сүрудің шарттарының бірі екіұштылықты анықтау болды, оның негізгі симптомы ұжымдық және жеке деңгейлерде, атап айтқанда тұрақтылықты жоғалтуда, бағдарсыздықта, өзі туралы идеялардың бұзылуында, жалпыға ортақ нормалар мен құндылықтардың жарамсыздығында жүзеге асырылған сәйкестік дағдарысы болып табылады. Байланыстардың көп қырлылығы қоғамдар мен мемлекеттер қалыптасқан және өмір сүрген негізгі принциптердің құрылымын бұзады. Осыған байланысты жаһандану дүниетанымды, құндылық қалауларын айтарлықтай және күрт өзгертеді, сондықтан идеологиялық және мәдени қақтығыстар бірегейлікте орын алады. Зерттеушілердің қоғамды біріктіретін кез-келген құндылық жүйесі жойылған кезде ұлттық бірегейліктің белгісіздікке табиғи реакция ретіндегі рөлі артады деген пікірі әділетті. Ұлттық бірегейлікке тікелей әсер ететін жаһандану процестерінің жиынтығы бұл демократияландыру, экономика, ақпараттандыру, мәдени стандарттау, құндылықты әмбебаптандыру және т. б. Ұлттық мәдениет пен дәстүрге негізделген білім беру – мектеп бағдарламаларында ұлттық тарих, әдебиет, мәдениет және этика пәндерін күшейту арқылы оқушыларға дәстүрлі моральдық қағидаларды үйрету. Отбасылық тәрбие рөлін арттыру – отбасы институтын нығайту, ата-аналардың бала тәрбиесіндегі жауапкершілігін күшейту арқылы ізгілік, адамгершілік қағидаларын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу. Моральдық құндылықтарды дәріптейтін оқу материалдарын көбейту – әдеби шығармалар, тарихи деректер мен дінге негізделген моральдық құндылықтарды насихаттайтын оқулықтар мен құралдарды кеңінен енгізу. Ұлттық мәдени мұраны дәріптеу – халықтың әдет-ғұрпы, ұлттық ойындары, фольклоры мен дәстүрлерін насихаттау арқылы ұлттық сана мен моральдық құндылықтарды нығайту. Рухани мерекелер мен дәстүрлі іс-шараларды ұйымдастыру – Наурыз, Құрбан айт, Ораза айт, Тәуелсіздік күні сияқты ұлттық және діни мерекелерді кеңінен атап өту арқылы халықтың рухани бірлігін нығайту. Ұлттық тіл мен әдебиетті қолдау – ұлттық тілде сөйлеп, ұлттық әдебиетті

оқу арқылы халықтың моральдық санасын дамыту. Моральдық құндылықтарды насихаттайтын контентті көбейту – теледидар, радио және әлеуметтік желілер арқылы ізгілік, адалдық, әділдік, жауапкершілік, мейірімділік сияқты құндылықтарды кеңінен тарату.

- Жастар арасында ұлттық және адамгершілік құндылықтарды дәріптеу – блогерлер, журналистер мен өнер адамдары арқылы өнегелі өмір салтын насихаттау.

- Зиянды ақпараттардың таралуын шектеу – әлеуметтік желілер мен интернетте теріс ықпал ететін контенттің алдын алу және жастарды дұрыс ақпаратпен қамтамасыз ету. Мемлекеттік деңгейде ұлттық құндылықтарды қолдау – дәстүрлі мәдениет пен моральды сақтауға бағытталған бағдарламаларды жүзеге асыру. Қоғамдық ұйымдар мен діни бірлестіктердің рөлін күшейту – діни ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдардың моральдық құндылықтарды насихаттау бағытындағы жұмысын қолдау. Отбасылық құндылықтарды қорғау саясатын дамыту – жас отбасыларға қолдау көрсету, ажырасудың алдын алу, ата-ананың бала тәрбиесіндегі жауапкершілігін арттыру. Адамгершілік қасиеттерді дамыту – жеке тұлға өзіне адалдық, әділдік, жауапкершілік, мейірімділік, қайырымдылық сияқты ізгі қасиеттерді сіңіріп, оларды күнделікті өмірде ұстануы қажет. Рухани және мәдени даму – кітап оқу, өнер мен мәдениетке қызығушылық таныту арқылы адамның ішкі дүниесін байыту. Өзін-өзі тәрбиелеу – моральдық құндылықтарды сақтау үшін әр адам өз әрекетіне жауапкершілікпен қарап, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуы керек.

Қоғамды демократияландыру процесі ұлттық бірегейлікке айтарлықтай әсер етеді. Демократияландыру жаһандану процестерінің көріну формаларының бірі бола отырып, ойынның жалпы ережелеріне к өшу қажеттілігін талап етеді. Ол қоғамның негізгі элементтерінің иерархиясын қайтымсыз өзгерте отырып, ішкі және сыртқы саясатты қамтиды. Бұл иерархиядағы басты орынды адам, оның құқықтары мен бостандықтары алады. Қалған проблемалар, соның ішінде ұлттық сипаттағы мәселелер, әрине, артта қалды. Қазіргі кезеңде әлемдік қоғамдастықта маңызды

рөлге ие болған кез-келген мемлекет осы иерархияны қатаң сақтауға мәжбүр. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, мұндай интеграция бірқатар жағдайларда халықтардың ұлттық бірегейлігінің бұлыңғырлануына, оның экономика процесінде өсуіне әкеледі. И.Пузко, "Нарықтық қатынастар бәсекеге қабілетсіз халықтарды өмір сүру мен жабайы табиғаттың шекарасынан шығарады, мәдени болмысты құруға және өзін-өзі құрметтеуге мүмкіндік бермейді" [3, 100 б.] деп айтып кеткендей. Бүгінгі қоғамды тұрақты ақпараттандыру елдер мен халықтарды сәйкестендіруге де әсер етеді. Жаһандық желілік қоғамды құра отырып, қалыптасып келе жатқан біртұтас әлемдік ақпараттық кеңістік бүкіл әлем тұрғындарына зияткерлік ресурстарды көбейту, тұрақты даму мен олардың әл-ауқатына қол жеткізу арқылы барлық материалдық және рухани игіліктерге қол жеткізуге мүмкіндік бергені жасырын емес. Дегенмен, ақпараттық технологиялар адамдар үшін абсолютті игілік емес: олар қоғамдық сананы бақылау және манипуляциялау үшін барған сайын жаңа мүмкіндіктер жасайды, осыған байланысты ұлттық бірегейлікке бұрын-соңды болмаған қауіптер қалыптасады. Сонымен бірге ақпараттандыру бүкіл әлемде бұқаралық мәдениетті таратудың негізгі тәсілдерінің бірі болып табылады.

Жаһандану жағдайында әртүрлі этностардың әлеуметтік-адамгершілік қағидаларына да өзгерістер енгізілуде. Әрбір этностың өзіндік мәдени ерекшеліктері мен моральдық ұстанымдары бар, алайда жаһанданудың ықпалымен бұл ерекшеліктер бірте-бірте өзгеріске ұшырайды.

- Ұлттық құндылықтардың сақталуы. Көптеген халықтар жаһандану үдерісіне бейімделгенімен, өздерінің ұлттық және рухани құндылықтарын сақтауға тырысуда. Бұл әсіресе тіл, дін, әдет-ғұрып және отбасылық дәстүрлер арқылы көрініс табады.

- Моральдық нормалардың әмбебаптануы. Әлемдегі ақпараттық және мәдени алмасу нәтижесінде кейбір моральдық қағидалар жаһандық сипатқа ие болып келеді. Мысалы, адам құқықтарын қорғау, гендерлік теңдік, экологиялық жауапкершілік сияқты құндылықтар көптеген елдердің этикалық нормаларына айналууда.

• Дәстүрлі мораль мен жаңа тенденциялардың үйлесімі. Қазіргі қоғамда кейбір этностар өздерінің тарихи моральдық нормаларын сақтай отырып, жаһандану әсерінен туындаған жаңа моральдық құндылықтармен үйлестіре білуде. Бұл моральдық плюрализмнің қалыптасуына ықпал етеді. түкпіріндегі жаңалықтар, ғылыми жаңалықтар, ойын-сауық өнімдері бірнеше секундта қолжетімді болуда. Бұл адамның ой-өрісін кеңейтіп, санасының жаңаруына септігін тигізеді. Бірақ бәріміз білетіндей шексіз ақпарат ағыны адамның шаршауына, стресс пен алаңдаушылықтың артуына себеп болуы мүмкін. Сонымен қатар, ақпараттың сапасы мен сенімділігіне күмән туып, жалған ақпарат тарату проблемасын туындатады. Жаһанданудың негізгі ерекшеліктерінің бірі – тұтынушылық мәдениеттің күшеюі. Әлемге танымал брендтер, жарнамалар мен медиа өнімдер адамдардың қажеттіліктерін, өмір салтын және құндылықтарын өзгертеді. Материалдық құндылықтарға басымдық беріліп, рухани құндылықтар екінші орынға ығысады. Бұл психологиялық қысым мен өзін төмен бағалау сияқты мәселелерді туындатуы мүмкін. Жаһандану адам санасында ұлттық және жаһандық деңгейдегі қайшылықтарды туындатады. Бір жағынан, адамдар ғаламдық мәселелерге назар аудара бастайды (экология, адам құқықтары, кедейлікпен күрес). Екінші жағынан, бұл ұлттық бірегейлікке, дәстүрлер мен тілдің сақталуына кері әсерін тигізуі мүмкін.

Жаһанданудың теріс және оң жақтары

Оң жақтары	Теріс жақтары
Ақпаратқа қолжетімділік	Ұлттық мәдениеттің әлсіреуі
Ғылыми және технологиялық прогресс	Ақпараттық стресс және тәуелділік
Әртүрлі мәдениеттермен танысу	Тұтынушылық мәдениеттің басым болуы

Жаһандық мәселелерді бірігіп шешу	Теңсіздіктің артуы және рухани дағдарыс
--------------------------------------	--

Жаһандану – қазіргі заманның негізгі үрдістерінің бірі, ол әлем елдерінің экономикалық, мәдени, саяси, және технологиялық байланыстарының тереңдеп, ұлғаюын сипаттайды [4 б.], жаһандану барлық елдердің, халықтардың және жеке тұлғаның дамуы мен өркендеуі үшін бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер туғызады. Сонымен қатар, адамның жеке басының дағдарысын анықтайды, осыған байланысты эпизодтық шындық пен өмір салтын қабылдау принципіне айналады. Өмірдің барлық оқиғалары мен жағдайлары тұрақты білім ретінде сәйкестікке қол жеткізуге ықпал етпейді, бұл ортада адам мен қоғам алдында өзін және қоршаған шындыққа деген көзқарасты анықтауға жаңа мүмкіндіктер ашылады. Дағдарыс пен жеке тұлғаны іздеу-бұл қоғамның барлық құрылымдық деңгейлерін қамтитын қосымша бағыттар. Әлеуметтік-адамгершілік этнос – бұл белгілі бір этностың тарихи, мәдени және рухани құндылықтарымен қалыптасқан адамгершілік нормалары мен әлеуметтік қағидаларының жиынтығы. Әр халықтың өзіндік моральдық көзқарастары, әлеуметтік қарым-қатынас ерекшеліктері мен дәстүрлері бар. Жаһандану процесі барысында бұл құндылықтар өзгеріске ұшырайды немесе басқа мәдениет элементтерімен ықпалдасады. Әлеуметтік-адамгершілік этностың негізгі сипаттамалары:

Ұжымдық сана мен дәстүрлі мораль

Әрбір этностың ұжымдық санасы ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлер мен мәдени мұраға негізделеді. Бұл сана:

- Қоғамдағы үлкенге құрмет,
- Отбасылық құндылықтарды сақтау,
- Адалдық пен әділеттілік,
- Өз этносының ерекшелігін мойындау секілді

қағидалардан тұрады.

Көптеген этностарда дәстүрлі моральдық нормалар адам өмірінің барлық саласына ықпал етеді. Мысалы, шығыс

халықтарында үлкендерді құрметтеу – негізгі моральдық қағида, ал батыс елдерінде жеке тұлғаның еркіндігі басты орын алады.

Рухани құндылықтар және діннің рөлі

Көптеген этностарда моральдық қағидалар діни сенімдермен тығыз байланысты. Дін адамдардың моральдық қасиеттерін қалыптастырып, әлеуметтік-адамгершілік құндылықтарды сақтауға ықпал етеді.

- Ислам мәдениетінде шарифат заңдары адалдық, әділеттілік, мейірімділік және отбасылық құндылықтарды жоғары қояды.

- Христиандық этика сүйіспеншілік, кешірім және ізгілік принциптеріне негізделген.

- Буддизм карма, сабырлық және рухани жетілу қағидаларын ұстанады.

Жаһандану процесінде діни және ұлттық құндылықтардың сақталуы маңызды болып отыр. Кейбір этностар бұл құндылықтарды берік ұстап, оларды сыртқы мәдени ықпалдардан қорғауға тырысса, басқалары жаһандық өзгерістерге бейімделуге тырысады. Жаһанданудың әлеуметтік-адамгершілік этносқа әсері, дәстүрлі мораль мен заманауи құндылықтардың үйлесімі, жаһандану жағдайында көптеген халықтар дәстүрлі моральдық құндылықтар мен заманауи құндылықтарды біріктіруге ұмтылады. Бұл үдеріс мәдени плюрализмнің дамуына ықпал етеді, яғни әртүрлі мәдениеттер бір-біріне ықпал ете отырып, жаңа моральдық жүйелерді қалыптастырады. Мысалы, кейбір азиялық елдер (Жапония, Оңтүстік Корея, Қытай) дәстүрлі конфуцийлік моральдық қағидаларды сақтай отырып, батыстық экономикалық және технологиялық даму моделін қабылдады. Ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесі, көптеген этностар үшін жаһандану ұлттық бірегейлікке қауіп төндіруі мүмкін. Батыстық мәдениеттің ықпалымен дәстүрлі құндылықтар әлсіреп, жастар арасында жаһандық мәдениетке бейімделу тенденциясы күшейіп келеді.

- Ұлттық тілдің қолданыс аясының тарылуы,
- Ұлттық киім, тағам және дәстүрлердің ұмытылуы,
- Отбасылық құндылықтардың әлсіреуі – жаһанданудың

этностық құндылықтарға тигізетін кейбір жағымсыз әсерлері болып табылады. Дегенмен, көптеген халықтар бұл үдерістерге қарсы тұру үшін ұлттық мәдени саясаттарын дамытып, дәстүрлі құндылықтарды сақтауға тырысуда. Әлеуметтік-адамгершілік этносты сақтау жолдары, жаһандану жағдайында әлеуметтік-адамгершілік этносты сақтау үшін мынадай шараларды жүзеге асыру маңызды:

- Білім беру жүйесін дамыту – жас ұрпаққа ұлттық тарих пен мәдениетті оқыту, дәстүрлі моральдық құндылықтарды насихаттау.

- Дәстүрлі құндылықтарды дәріптеу – ұлттық мейрамдар, әдет-ғұрыптар мен рухани мұра Жаһандану процестерінің ұлттық бірегейлікке әсері өте қайшылықты. Жаһандану елдер мен халықтардың жеке басына өзгерістер енгізіп, оны жаһандық процестерде атап айтқанда: Экономикада, демократияландыру және ақпараттандыру; мәдени стандарттау және құндылықты әмбебаптандыру, ұлттық жаңғыру тағыда басқа құбылыстарын анықтайды. Жаһандану процестері диалектикалық тұрғыдан өзара байланысты екенін, әр елде және әр аймақта аталған тенденциялардың өзара әрекеттесуінің өзіндік ерекшеліктері бар екенін және барлық жағдайда аталған бағыттардың қайсысы басым екендігі анық емес екенін атап өткен жөн.

Жаһандану дәуірі моральдық құндылықтардың трансформациясын жеделдетіп, әртүрлі мәдениеттер мен этностардың әлеуметтік-адамгершілік нормаларына ықпал етуде. Бұл өзгерістер кейбір дәстүрлі моральдық қағидалардың әлсіреуіне әкелсе де, қоғамда жаңа әмбебап моральдық құндылықтардың қалыптасуына да жол ашып отыр. Ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтау жаһандану жағдайында маңызды болып қала береді, себебі бұл қоғамның бірегейлігін және тұрақтылығын қамтамасыз ететін басты факторлардың бірі болып табылады. Жаһандану – адам өмірінің барлық салаларына әсер ететін күрделі және екіжақты құбылыс. Оның оң немесе теріс әсері оны қалай қабылдап, пайдалануымызға байланысты. Адамзат бұл үдерістің пайдаларын арттыру үшін әртүрлі мәселелерді бірге

шешуі қажет. Моральдық құндылықтарды сақтау – жаһандану дәуірінде ұлттық бірегейлікті қорғау мен қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз етудің маңызды шарты. Бұл процесс мемлекет, отбасы, білім беру жүйесі және әрбір жеке тұлғаның ортақ міндеті болып табылады. Дәстүрлі мәдениет пен адамгершілік қағидаларын жаңғырту арқылы қоғамның рухани негізін нығайтуға болады.

Жаһандану – заман талабына сай қалыптасқан құбылыс. Ол адамның санасына, құндылықтарына және өмірлік көзқарасына айтарлықтай ықпал етеді. Бұл процестің пайдасы мен зиянын саралай отырып, қоғамның рухани-мәдени дамуын сақтайтын, ұлттық ерекшеліктерді қорғауға бағытталған шаралар қабылдау қажет. Жаһандану мен ұлттық сананың үйлесімді дамуы – болашақ ұрпақ үшін маңызды міндет. Сонымен жаһандану жастардың құндылықтарының өзгеруіне әр түрлі әсер етеді және әрқашан жақсы жағдайда бола бермейді. Бірақ бәрібір жаһанданудың жағымды жақтары да бар. Ол ықпал етеді әлемдік жүйені трансформациялау процесіне жастарды белсенді тарту бірыңғай саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени кеңістікті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Жаһандану-терең қарама-қайшы құбылыс технологиялық революция, жастар маңызды ғана емес экономикалық өмірдегі рөлі өркениеттік және әлеуметтік-мәдени ортаның сипаттамаларын өзгертеді. Жаһанданудың арқасында жастар арасында қоғамдық сананы саяси, әлеуметтік толеранттылық шеңберін кеңейту өсуде саяси және қоғамдық көзқарастардың плюрализмі. Жаһандану, оны қалай бағаласа да, қазіргі заманның фактісі болып табылады өмір сүру, "қайтымсыз процесс, әлемдік дамудың сөзсіз тағдыры".

Әдебиеттер тізімі

1. Гидденс, Э. "Глобализация: последствия для человека и общества". – Мәскеу: Ғылым, 2004.
2. Кастельс, М. "Информационная эпоха: экономика, общество и культура". – Санкт-Петербург: Питер, 2010.

3. Иванов В.Н. ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8-4. – С. 1003-1007;

4. Садовничий, В.А., Никифоров, А.А. "Глобализация и её влияние на современные процессы". – Журнал "Общество и экономика", 2018.

5. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі. "Жаһандану және Қазақстанның даму үрдістері". – Алматы: Экономика баспасы, 2020.

6. ЮНЕСКО. "Globalization and Its Impact on Cultural Diversity". – ЮНЕСКО басылымдары, 2015.

БІРІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІГІН ҚАЛАЙ ДАМУҒА КЕРЕК?

Ахметова Айнур Мәкенқызы

«ANISA» жекеменшік мектебінің бастауыш сынып мұғалімі
Алматы қаласы, Қазақстан
e-mail: ainur.akhmatova@bk.ru

Аңдатпа

Мақала қазақ сыныптарында бірінші сынып оқушыларының кітап оқуға деген сүйіспеншілігін арттыруға арналған. Автор мектептегі алғашқы күннен кітап оқуға деген қызығушылықты қалыптастыруға ықпал ететін түрлі әдіс-тәсілдерді қарастырады. Мақалада тартымды оқу ортасын құру, халық ертегілері мен ауыз әдебиетін пайдалану, мәтіндерді дауыстап оқып, сахналаудың маңыздылығына баса назар аударылады. Мультимедиялық технологияларды қолдану мен жаңа лексикамен жұмыс істеуге ерекше көңіл бөлінеді. Бірлесіп оқу процесіне ата-аналарды тарту бойынша мұғалімдерге ұсыныстар қарастырылады. Күтілетін нәтиже – балалардың тіл және сөйлеу дағдыларын ғана емес, сонымен қатар кітаппен эмоционалдық байланысты дамыту, бұл тұрақты оқуға деген сүйіспеншілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: оқуға деген сүйіспеншілікті дамыту, бірінші сынып оқушылары, қазақ сыныптары, халық ертегілері, ауыз әдебиеті, мәнерлеп оқу, мәтіндерді сахналау, мультимедиялық технологиялар, сөздік, ортақ оқу, ата-ана, оқу, ұлттық мәдениет.

Оқу – тәрбие үрдісінің негізі. Кіші мектеп оқушылары үшін бұл оқудағы одан әрі табысты анықтайтын негізгі дағдыға айналады. Бірінші сынып оқушыларының кітап оқуға деген сүйіспеншілігін дамыту сауаттылықты дамыту үшін ғана емес, сонымен қатар балалардың кітапты білім мен қуаныш көзі ретінде қабылдауға үйренуі үшін маңызды. Мұғалімдер ана тілінде сөйлейтін балалармен жұмыс жасайтын қазақ сыныптарында ұлттық мәдениеттің, тілдің, салт-дәстүрдің ерекшеліктерін пайдалана отырып, балалардың мектеп табалдырығын аттағалы алғашқы күннен кітап оқуға деген қызығушылығын арттыруға болады.

Оқуға деген сүйіспеншілікті дамытудың бірінші қадамы – дұрыс орта құру. Кітаптар балаларға қолжетімді және тартымды болуы маңызды. Сыныпты жарқын стендтермен безендіру, кітап бұрыштарын ұлттық кітаптармен және иллюстрациялармен безендіру балаларға оқуды қызықты әрекет ретінде қабылдауға көмектеседі.

Қазақ сыныптары үшін рухы мен мәдениеті жағынан балаларға жақын болатын қазақ тіліндегі әдебиеттердің болуы ерекше маңызға ие. Ел аузындағы ертегілер, өлеңдер мен жырларға толы кітаптар сөйлеуді дамытып қана қоймай, ұлттық болмыспен байланысты нығайтуға көмектеседі.

Халық ертегілері, аңыздар мен хикаяттар мәдени мұраның маңызды бөлігі болып табылады. Оларды балалардың кітап оқуға деген қызығушылығын дамыту үшін пайдалануға болады. Балалар халық шығармашылығында кездесетін жанды да шымыр бейнелерді өте жақсы қабылдайды. Мұғалімнің міндеті – бұл шығармалардың байлығын ашып, бірінші сынып оқушыларына кітаптардың қаншалықты қызықты және әсерлі екенін жеткізу.

Сабақтарда фольклорлық шығармаларды пайдалану ерекше маңызға ие, өйткені олар ұлттық мақтаныш сезімін нығайтады, мәдениеттің ерекшелігін сезінеді. Мұғалім, мысалы, «Құламерген», «Алдар Көсе» немесе «Ер Төстік» сияқты қазақ ертегілерінің кейіпкерлері туралы әңгімеден сабақты бастауы мүмкін, бұл тек тіл байлығын ғана емес, сонымен қатар танымдық белсенділікті дамытуға да ықпал етеді.

Ең тиімді әдістердің бірі – дауыстап оқу. Мұғалім балаларға

оқи отырып, олардың назарын аударады, жаңа сөздерді, сөз тіркестерін меңгеруге көмектеседі, мәтінді қабылдауды жақсартады. Бұл әсіресе білім берудің бастапқы кезеңінде, балалар өз бетімен оқуды енді ғана үйрене бастағанда өте маңызды. Дауыстап оқу мәтінмен эмоционалды байланыс орнатады, мәнерлеп оқу арқылы балаларға оқығанның мағынасын түсіну және жеткізу қаншалықты маңызды екенін көрсете аласыз.

Ертегілер мен әңгімелерді сахналау балалардың оқу дағдыларын дамытып қана қоймай, рөлге дағдылануына мүмкіндік береді, бұл олардың кітапқа деген қызығушылығын айтарлықтай арттырады. Сіз барлық балалардың қатысуымен театрландырылған қойылымдарды ұйымдастыра аласыз, бұл әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін қызықты. Бұл іс-шаралар тілдік дағдыларды дамытуға ғана емес, сонымен қатар балалардың әлеуметтік, коммуникативті және эмоционалдық дағдыларын жақсартуға көмектеседі.

Қазіргі оқу үрдісінде мультимедиялық технологиялар маңызды орын алады. Олар сабақтарды қызықты етеді. Қазақ сыныптары үшін қазақша мультфильмдерді, аудио кітаптарды және кітаптардың электронды нұсқасын пайдалануға болады, бұл балалардың мәтінді қағаз арқылы ғана емес, цифрлық технологиялар арқылы да қабылдауына мүмкіндік береді.

Интерактивті тақтаны пайдалану, онда кітап мазмұны туралы суреттер немесе бейнероликтер көрсетуге болады, көрнекі қабылдаудың дамуына ықпал етеді және мәтінді жақсы түсінуге көмектеседі. Балалар сюжетті «құра алатын» және кітаптың кейіпкерлерін немесе оқиғаларын тани алатын оқумен байланысты интерактивті ойындар да пайдалы болуы мүмкін.

Жаңа сөздермен жүйелі жұмыссыз сөйлеуді, сауаттылықты дамыту мүмкін емес. Балалармен қарапайым, бірақ мағынасы мол сөздерді қамтитын кітаптарды оқуды үйренудің басында өте маңызды. Бұл балалардың сөздік қорын кеңейтіп қана қоймай, грамматикалық құрылымдарды дұрыс түсінуге көмектеседі.

Қазақ сабақтарында балаларды ана тілінің тілдік ерекшеліктерімен, сөздердің сан алуандығымен, фразеологиялық

бірліктермен таныстыруға көмектесетін кітаптарды пайдалану қажет. Күнделікті сөйлеуде қайталау және қолдану арқылы жаңа сөздермен үнемі жұмыс істеу оқуды саналы және қызықты процеске айналдыруға көмектеседі.

Оқуға деген сүйіспеншілікті дамыту үшін кітап оқу тек мектепте ғана емес, үйде де балалардың өмірінің бір бөлігіне айналуы маңызды. Бұл процеске ата-аналарды тарту маңызды. Ата-анамен оқу балаға жағымды әсер қалдырады және оқуды ләззатпен байланыстырады.

Ата-аналарға балаларымен бірге кітаптарды оқуды, оқығандарын талқылап, сұрақтар қоюды және баланы оның күш-жігеріне ынталандыруды ұсынуға болады. Ол үшін мұғалім ата-аналарға отбасында оқуға болатын ұсынылатын кітаптар тізімін ұсынады. Ата-аналар балаларына қазақ жазушыларының кітаптарын оқып беріп, балаларына қазақтың халық әндері мен өлеңдерін үйретеді.

Балалардың кітап оқуға дағдылануы үшін оларға кітаппен жұмыс істеудің әртүрлі формаларын жасау маңызды. Мұғалім үзіліс кезінде қысқаша оқулар ұйымдастыра алады, кітап пен оқуға арналған тақырыптық сабақтар жүргізе алады, ең жақсы оқылған шығармаға конкурстар ұйымдастыра алады. Жазушылар кездесуі немесе кітапханаға экскурсия сияқты сыныптан тыс жұмыстар балаларға оқу тек оқу әрекеті ғана емес, сонымен қатар ләззат пен білім көзі екенін түсінуге көмектеседі.

Бірінші сынып оқушыларының оқуға деген сүйіспеншілігін дамыту мұғалім тарапынан үнемі назар аударуды және шығармашылықты қажет ететін ұзақ мерзімді процесс. Балалар үшін оқуды қызықты және қызықты ету үшін барлық мүмкін болатын тәсілдерді қолдану маңызды. Ана тілі мен мәдениетіне ерекше көңіл бөлінген қазақ сыныптарында ұлттық ертегілерді, ауыз әдебиетін, ата-аналармен ортақ оқуды және заманауи мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы кітап оқуға деген оң көзқарасты қалыптастыруға болады. Бұл балаларға қажетті тілдік дағдыларды меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар кітап пен білімге деген сүйіспеншілікті дамыта отырып, оқу

үдерісінің белсенді қатысушысы болуға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Аймағамбетова Қ. Ш., Сәуле Қ. Б. Бастауыш сынып оқушыларының оқу дағдыларын қалыптастыру. – Алматы: Атамұра, 2019. – 256 б.

2. Жұмабаева Ә. Оқуға қызығушылықты арттыру әдістері. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 198 б.

3. Құнанбаев А. Қара сөздер. – Алматы: Жалын, 2018. – 320 б.

4. Сманова Г. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2021. – 280 б.

5. Сауранбаева Ә. Бастауыш сыныптарда оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту. – Шымкент: Оңтүстік Қазақстан университеті баспасы, 2017. – 212 б.

6. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Бастауыш білім берудің мемлекеттік стандарты. – Астана: 2023.

7. Васильева М. И. Развитие интереса к чтению у младших школьников. – Москва: Просвещение, 2015. – 190 с.

АҚЫННЫҢ БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ

Иманбекова Жанна Алимбековна

Алматы облысы, Талғар ауданы,
Тұздыбастау ауылы, «Аниса»дарынды және шығармашыл
балаларға арналған жекеменшік мектеп, Бастауыш сынып мұғалімі
E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада қазақтың ұлы ақыны, ойшылы Абай Құнанбайұлының балалық шағы, шыққан тегі және отбасы жайлы баяндалады. Абай 1845 жылы Шыңғыс тауында дүниеге келген. Шын есімі – Ибраһим болғанымен, анасының еркелетіп қойған "Абай" атымен халыққа танылған. Оның әкесі Құнанбай өз заманында беделді би, әділ басқарушы, әрі дін мен шариғаттың дамуына ықпал еткен тұлға болды. Атасы Өскенбай, арғы атасы Ырғызбай да ел басқарған, ықпалды билер болған. Тобықты руының билеушілері ретінде олар қазақ қоғамында маңызды рөл атқарған. Абай осындай ата-баба мұрасын бойына сіңіріп, елінің болашағына алаңдаған ойшыл тұлға болып қалыптасты. Оның балалық шағы, отбасы және шыққан ортасы болашақта ақынның дүниетанымы мен шығармашылығына зор ықпал етті.

Түйінді сөздер: Абай Құнанбайұлы, балалық шағы, Тобықты руы, Құнанбай, қазақ билері, мұсылмандық, шариғат, қазақ қоғамы.

Абай – Арғын Тобықты руынан, 1845 жылы Шыңғыс тауында туды. Абайдың шын аты – Ибраһим. Қазақ әдеті бойынша шешесінің еркелетіп қойған Абай атын толық атап кеткендіктен, біз де Абай дейміз.

Абайдың әке тұқымы – Тобықтыға басшы би болған, бай жуан ата. Үлкен атасы Ырғызбай да әрі батыр, әрі жуан би болып елді аузына қаратып өткен кісі. Осы Шыңғыс тауы қонысқа лайық, малға жайлы жер деп орын қылған кісі. Онан соңғы атасы Өскенбай би, Абайдың өз әкесі Құнанбай – жұртты аузына қаратқан, ел билеген ақсүйек байлар табының өз елінде көсемі болған азулы би байы. Өз тұсында қазақ арасында мұсылмандықты жайып, дін, шарифаттың орнауына мықты еңбек сіңірген діншіл кісі болған. Заманында өз табы – (өзі үшін) діннің мықты құрал екендігіне мықтап түсініп, ел арасына діннің тамырлап, тарауына арнап еңбек сіңірген. Құнанбай, өзге жұрт баласын орыстан қашырып тығып жүргенде, өз баласын орыс мектебіне беріп, орысша оқытқан. Абайдың шешесі – қазақ ортасында елді күлдіргі, калжыңмен сөгіп, шешендікпен атақ алған әйгілі Қантай, Тонтаймен туысқан Тұрғанның қызы. Абайдың шешесі өзінің тұқымдарындай от ауызды – әрі бай, әрі жуан би, той-думан арылмайтын, ақын, жыршы, шешен, би кетпейтін ауыл болған.

Атадан ұл туса игі еді,

Ата жолын құса игі еді...-

деген ескі нақыл бойынша, Абай жас шағынан-ақ сөз тындап, сөзге үйір боп өсе бастайды. Осындай қожа, молдалар, билер, ақындар кетпеген ортада тәрбие алады. Абайды ақындыққа ыңғайланған жағдайдың бірі осы сияқты. Он жастан он екі жасқа дейін ауылда мұсылманша оқып, сауатын ашып қана қоймай білімін кеңіте береді. Он үш жасқа шығарда Семейде молда Ризенің медресесінде оқиды. Медреседе оқып жүріп Приходский школінен орысша оқып, 14 жасында сабақтан шығады. 15 жасында балалықты былай қойып, үлкендер катарында жұмыс атқаруға кіріседі. Өз тұсында ақылды, саналы, зерделі, шешен, көсем жігіт болып ел билігіне араласады. 20 жасында Абай халық ортасында маңдай алды шешен болады. Орақ ауызды, от тілді кісі атанады.

Абай жасынан-ақ, қазақтың бұрынғы салтын, қалпын, әдет-ғұрпын, дәстүрін, ескі сөздерін, ескі билердің ережелі тақпақтарын, тапқыр, пішін сөздерін, биліктерін көп зерттеп, үйреніп, тексереді, көп оқиды. Ескі мақал-мәтел, қазақтың өзінің бұрынғы өткен билерінің нақыл мысал өрнек етіп айтқан сөздерін көп зерттеп жаттайды. Бұрынғының барлық шебер сөздерімен Абай өте жақсы таныс болып, өзі де сондай сөздерге өмір бойы машықтанады. Абайды сөзге, сөз өнеріне, шешендікке баулыған жағдайдың бәрі өмір бойындағы Абайды қоршаған – жуан көсем бидің, ірі байдың ауылы. Абай араб, парсы, түрік тілдеріндегі әдебиеттерді еркін оқып түсінетін болды. Заманында арабшаны, парсышаны, түрікшені Абайдан артық білетін ешкім болмайды. Шала, шапты оқып, шариғат айтып, мал тауып жүрген дүмше молдалар Абай отырған жерде қысылып, сескеніп, сөйлей алмайтын болады. Абай әлгі тілдерді жақсы білгеннің арқасында әдебиетін де көп оқитын болады. Сөйтіп, араб, парсы, түрік әдебиеттерімен де әжептәуір таныс болады. Абайдың әдебиетке жақындауына бұлар да көп себеп болады. Абай 14 жасында-ақ құрбы-құрдастарына арнап тәлкек, сықақ өлендер жаза бастаған. Құрбылары Абайдың өлендерін жаттап алып, елге жайып жіберетін болған. Өлендері сол кезде мәнді, дәмді болған. Бірақ Абай өзін-өзі ақынмын деп санамаған, өзі жуан атаның баласы болған сон, «кедейлер істейтін ақындық кәсібін кәсіп етіп», өзін-өзі ақын деп санамай, бері таман келгенше оның соңына түсуге арланатын болған. Ол кезде қазақ ортасында ақындықтың қадірі де шамалы болатын. Ақындық кәсіп еткен кісіге жоқшылықтан істеген кәсіп есебінде болатын.

Абай орыстың, басқа елдің жазушылармен танысуы

Абайдың бойындағы қайнап жатқан қуат, зердесінің жарыққа шығып, «жалпыға» жеміс болып шашылуына сол замандағы жер ауып жүрген орыс халықшылары көп себепші болады. «Орыс әдебиеттеріменен таныстырып, өрісімді кеңейтіп, көзімді ашқан жер ауып келген Михаилэс, Маковецкий, фольклор жинаушы Гиросс деген кісілер болады», – дейді екен Абайдың өзі. Шынында, Абайдың сана-сезімінің ұлғайып, өленді өнер деп тануына,

өлеңнің соңына шұғыл түсуіне әлгі айтылған кісілер көп көмек көрсетеді. Орыстың атақты ақын-жазушылары Пушкин, Некрасов, Салтыков, Толстой, Тургенев, тағы басқа ақын, жазушы, сыншыларымен таныстырады. Олардың мұрат-мақсаттарының қандай болғандығымен де таныстырады. Сондықтан Абай өле-өлгенінше: «Менің әкемнен артық жанашырлық қылып дүниеге көзімді ашқан Михайльс еді», – деп айта беретін болған.

Абай бала жасынан тырыстығының, зеректігінің арқасында орыстың өте көп жазушыларының шығармаларын оқып шықты, оқып қана қоймай өзіне керектерін пайдаланды. Пушкиннің, Лермонтовтың, Крыловтың бірқатар шығармаларын қазақ тіліне ұғымды, жатық, әдемі ғып аударды. Кей аудармаларының керкемдігі ана ақындардың түп сөздерінен кем болмаған.

Абайдың қартайғандағы бір арманы.

Абай елдің бар жұмысына қатынасты: болыс та, би де болды. Барлық елді өз аузына қаратып ескі билерше билеп отырғысы да келді. Бірақ Абайдың табы – билер-феодалдар табының әкімшілік дәуірі ол кезде өшкен еді. Сондықтан заман дегенін істетеді. Абайдың бір арманы осы болды. Жас кезінде тереңнен тексерерлік ілім оқи алмады. Қартайған кезіндегі бір зор арманы осы болды. Бұл туралы Абай мынадай өлең шығарды:

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,

Пайдасын көре тұрып тексермедім.

Ер жеткен соң түспеді уысыма,

Қолымды мезгілінен кеш сермедім.

Өзінің өмірінің үлгісін есінен алып, балаларының бәрін жастайынан оқуға берді, оқытты. Балалардың оқып білім алғанын өте жақсы көрді. Бұл туралы:

Адамның бір қызығы бала деген,

Баланы оқытуды жек көрмедім.

Баламды медресеге біл деп бердім,

Қызмет қылсын, чин алсын деп бермедім, –

деген. Абайдың балаларының бәрі де оқымысты болған.

Абайдың өлеңі.

Абай өленді жазғанменен, құнттап жинамайтын болған. Жазған

өлеңдерін ел адамдары, өлеңші жігіттер жаттап алып, елден елге таратқан. Абайдың өлеңдері халық аузында мақал-мәтел орнына жұмсалып ардақталатын болған. Абай өзінің өлеңіне қарағанда үздік жақсы екенін түсініп, халықтың оншалық бағалай қоймауына назаланып, мынадай өлең айтқан:

Батырды айтсам, ел шарлап алған талап,
Қызды айтсам, қызықты айтсам, қыздырмалап,
Әншейін күн өгкізбек әңгіме үшін,
Тындар едін бір сөзін мыңға балап.
Ақыл сөзге ынтасыз жұрт шабандап,
Көнгенім-ақ соған деп жүр табандап.
Кісімсінген жеп кетер білімсіз көп,
Жіберсем өкпелеме көп жамандап.

Абай өлеңді өнер деп түсіне бастаған соң, өлеңге қоятын шартты да зор деп, қиын деп түсінеді. Өлең жазу екінің бірінің қолынан келмейді. Екінің бірі жазған дәлдубатпақ өлең де болмайды.

Өлең – сөздің иатшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.
Өнерге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын,
Қазақтың келістірер қай баласы? –

дейді. Бұқар жырау, Шортанбайлар сияқты бұрынғы ірі ақындарға сын тартады. Міне, Абай өлеңге осындай шарт қояды. Осындай, осы айтқандай болып келген өлеңді өлең дейді. Осындай қылып өлең жазған ақынды ғана ақын дейді.

Сөйтіп, қазақтың атакты аты шулы ақыны Абай 1904 жылы алпыс жасында дүниеден қайтты. Қазақ әдебиетіне ұлы қазына дерлік мұра қалдырды. Осы мұраны Ленинше ұғып, пайдамызға асыру – біздің әдебиетіміздің міндеті.

Абайдың өлеңдері туралы «Аттың сыны».

Мынау «Аттың сыны» – Абайдың сол замандағы жақсы деген атты

тілмен, сөзбен суреттегені. Жақсы суретші Абайдың осы сөзіне қарап отырып, оп-оңай Абай айтқан аттың суретін салып шығарар еді. Шебер жазушының бір затты суреттеп айтқан сөзіне қарап, сол заттың суретін жолдап алуға болады.

Ат қай заманда болса да керексіз мал емес, ат мықты көліктің, мықты құралдың бірі. Абай заманы – ескі заман. Ол заманда ат өте-өте қадырлы болған заман. Онда осы күнгі қазақ арасындағы пойыз отарба жоқ. Ауыл арасы, ру ішіндегі тап тартысы, жиын-той, дау-шар атқа байланысты еді. Ол кезде жаңа, өте-мөте одан арғы замандарда да жақсы ат қазақтың бір қызының қалың малы еді. Осы күнге дейін айтылып келген «бір қыздық ат» деген мәтел сол замандардан қалған. Атқа арнап, ат болғанда осындай ат жақсы деп сол замандағы «Аттың сынын» сыншыларша жазды. Ат болса осындай ат болсын дейді. Әрине, әр дәуірдің бір нәрсеге қойған сынында белгілі айырмашылық болуға тиіс.

Аңшылық туралы.

Аңшылық – осы күнге дейін маңызын жоғалтпаған кәсіп. Бірақ Абайдың айтып отырған, Абайдың әдемілеп суреттеп отырған аңшылығы біздің кешегі байлар билеген ауылдың аңшылығымен таныстырады. Солардың аңшылыққа беретін сабағымен, көзқарасымен, суреттеуімен таныстырады. Байлар билеген замандағы әлділердің ит жүгіртіп, бүркіт салып, ат шаптырып, ас беру суреттері Абайдың өлендерінде айқын керінеді. Ақсүйектер, байлар аңшылықты тек қызық салтанат, атақ деп бағалаған. Абайдың аңшылықты суреттеуі, Абайдың аңшылыққа көзқарасы, мырза байлардың көзқарасы екенін айқын көрсетеді.

Жылдың төрт мезгілі.

Жылдың төрт мезгілі: жазғытұрым, жаз, күз, қыс. Абайдың көркем жазылған шығармалары. Абайға шейін қазақ көркем әдебиетінде жаратылыс құбылыстарын жазған Алтынсарыұлы Ыбырай еді. Құнанбайұлы Абай Алтынсары Ыбырайдан да толық әсерлі қылып суреттейді. Жылдың 4 мезгілін бөлек-бөлек қылып суреттегенде, Абай көркем, әсерлі тілмен, жанды суреттермен пернелейді. Жасарып, гүлденген жаздың түрін, әнін, махаббатын суреттейді. Жаз суреттері, күлген, елжіреген күн. Масатыдай құлпырған

жердің жүзі, әдемі киінген қыз-келіншек, жаңа шыққан гүл-бәйшешек, гүлге қонған көбелектер, «Сыбдыр қағып бұрандап аққан су», қаршыға салған жігіттер, қырда торғай, сайда бұлбұл, ойнаған жастар, оң-сол ән-күй, балалаған мал, ойнаған бала... біреуі екеу болған шаруа, көшкен ел... Шілде суреттері: көкорай шалғынға семірген мал, сыңқылдап күлісіп үй тіккен қыз-бозбала, жақсы атқа мініп келген бай, кілемнің үстіне кымызға отырған байдың үйі, байға жарамсақтанып малшыларға «малды әрі кайыр» деп ақырған ақ сақалды қарт, таңертеңнен асау мініп, салпылдап келіп тұрған жылқышылар.

Күз белгісі.

Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып дымқыл тұман жерді басқан.
Тоңғаны ма білмеймін, тойғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан.
Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айырылған ағаш-қурай.

Бұрынғыдай жадырау, көлеңке іздеу жоқ, кемпір-шал құнжың қағып, бала бүрсең қағып, жылы жер, жылы киім іздей бастаған.

Осы жерде Абай еріксіз кедей мен байдың күзгі тұрмысын қосып, күздің суретін талқылайды.

...Кәрі қой ептеп сойған байдың үйі,
Қай жерінен кедейдің тұрсын күйі.
Қара қидан орта қап ұрыспай берсе,
О да қылған кедейге үлкен сыйы.
Үй жылы киіз тұтқан айналасы,
Бай ұлына жалшы ұлы жалынышты
Ағып жүріп ойнатар көздің жасы.

Кедейдің күзгі қызықсыз халын суреттейді. Осы суық күзде бай сары тонға оранып, от басында отырса, кедей дірдектеп, соның малын бағып жүреді. Баласы көзінің жасы ағып жүріп байдың баласын ойнатады. Бұл өлеңде осы теңсіздікті көрсетеді. Абай бұл теңсіздіктің аяғының бара-бара жақсы болмайтынын, байға да

оңай соқпайтынын сезіп, кедей мен байды келістірмек болады.

...Алса да аяншақтау кедей сорлы,
Еңбек білмес байдың да жоқ қой орны.
Жас бала, кемпір-шалын тентіретпей,
Бір қыс сақта, тас болма сен де о ғұрлы.

Қыс белгісі.

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды.
Соқыр-мылқау танымас тірі жанды.
Үсті-басы ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап келіп қалды.

Міне, қысты ақ сақалды мылқау қарттың суретіне теңейді, ол мылқау қартты қаһарлы қылып суреттейді.

Дем алысы үскірік аяз бен қар
Кәрі құдаң қыс келіп әлек салды.
Ұшпадай бөркін киген оқшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.

Міне, Абай жылдың терт мезгілін өстіп суреттейді.

Абай өлеңдерінің тілі, түр шеберлігі

Тіл ретінен Абайдың шығармалары көп пайда береді... Қазақ тілінің барлық байлығын, барлық тұлғасын Абай шығармалары толық көрсете алады. Сондықтан да Абай шығармаларының мәні зор. Оған қазақ тілін сұлулар, көркем нақыштап, әдемі кестелеп, әсерлі жыр, сұлу күйлі өлең қылып шығару ретінде де Абай үлгі өрнек болатын үздіксіз шебер ақын екендігі белгілі. Бұл ретте Абай сөздерінің мәні зор.

.

ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА У УЧАЩИХСЯ 4-Х КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ

Темирова Мейрамгуль Бокенбаевна

Учитель музыки

КГУ "Гимназия №15", г. Алматы, Алмалинский район

E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аннотация

Богатое культурное наследие народа Казахстана отражено в его национальном музыкальном искусстве. Музыка – это не только искусство, но и зеркало нашей истории, традиций, культуры. У каждого народа свой уникальный музыкальный язык, свой стиль и звуковая мелодия. Главная цель урока – воспитание казахстанского патриотизма через народную музыку у учащихся 4-х классов. В наше время необходимо уделять особое внимание воспитанию юного поколения. Наши дети должны формировать не только знания, но и чувство патриотизма, уважая национальную культуру, традиции, историческое наследие. Народная музыка – одно из самых эффективных средств воспитания патриотизма. Она способна трогать сердца детей и пробуждать любовь к родному краю.

Ключевые слова: культурное наследие, национальная музыка, народное искусство, казахстанский патриотизм, музыкальное воспитание, традиции, историческое наследие, народная музыка, воспитание молодежи, любовь к родине.

Казахстан – это страна с уникальной культурой, многовековыми традициями и богатым музыкальным наследием. Национальная музыка казахского народа отражает его историю, духовные ценности и менталитет. Музыка всегда играла важную роль в жизни казахов, будучи не только источником эстетического наслаждения, но и средством передачи знаний, устных преданий и исторических событий. Народная музыка способствовала воспитанию молодежи, формированию патриотического сознания, укреплению нравственных качеств и уважения к традициям

Музыка – это не просто искусство, а зеркало истории, традиций и культуры. В каждом народе сложился свой уникальный музыкальный язык, свой стиль и ритм. В Казахстане музыка всегда была неотъемлемой частью жизни, сопровождая людей в радостные и трагические моменты. От глубокой древности и до наших дней народные песни, кюи, музыкальные произведения служат средством передачи мудрости, жизненного опыта и ценностей. Через народную музыку дети учатся понимать свою культуру, уважать наследие предков и развивать чувство любви к своей стране.

Одной из главных задач современного образования является воспитание патриотизма у подрастающего поколения. Воспитание любви к Родине начинается с раннего возраста, и важную роль в этом процессе играет музыка. Она помогает детям почувствовать связь с прошлым, осознать свою национальную идентичность и гордиться своей страной. Особенно значимым этот процесс становится в начальной школе, где формируются основы мировоззрения детей. Для учащихся 4-х классов народная музыка может стать ключевым инструментом в воспитании патриотизма.

Целью урока является воспитание казахстанского патриотизма через народную музыку. Детям важно не просто слушать музыку, но и осознавать ее смысл, понимать, какие исторические события или чувства в ней отражены. Таким образом, через музыку они смогут глубже проникнуться историей своего народа, понять его культурные особенности и почувствовать гордость за свое наследие.

Для достижения поставленной цели перед педагогами стоят

несколько важных задач:

- Познакомить учащихся с особенностями народной музыки Казахстана, её жанрами и инструментами.

- Исследовать музыкальное наследие разных регионов страны.

- Развивать эстетический вкус детей через исполнение музыкальных произведений.

- Расширять знания об исторических событиях и личностях посредством народной музыки.

- Развивать творческие способности учащихся через музыкально-познавательную деятельность.

Выполнение этих задач позволит не только углубить знания детей в области музыкального искусства, но и развить в них чувство национальной гордости, уважения к традициям и культуре своего народа.

Музыкальное воспитание играет важную роль в развитии личности ребенка. Музыка не только обогащает его внутренний мир, но и влияет на формирование характера, эмоционального интеллекта и творческих способностей. Народная музыка Казахстана обладает особой выразительностью и глубиной. В ней заложены образы природы, исторических событий, мудрость предков и традиции казахского народа.

Прослушивание и исполнение народных произведений помогает детям развивать музыкальный слух, ритмическое чувство, творческое мышление. Кроме того, музыка способствует улучшению памяти, концентрации внимания и эмоционального интеллекта. Она помогает детям научиться выражать свои чувства и эмоции, понимать настроение и содержание произведений.

Развитие эстетического вкуса также является важной задачей музыкального образования. Красота народной музыки, её мелодии и ритмы помогают детям воспринимать мир через искусство, воспитывают в них чувство гармонии и прекрасного. Это особенно важно в современном мире, где дети окружены информационным потоком, не всегда несущим положительные ценности.

Народная музыка является важным источником знаний об истории. Многие народные песни и кюи отражают значимые

исторические события, описывают жизнь великих личностей, рассказывают о судьбе народа. Через музыкальные произведения дети могут познакомиться с эпохами, героями и важными событиями, которые сформировали культуру Казахстана.

К примеру, многие кюи выдающихся казахских композиторов, таких как Курмангазы, Даулеткерей, Таттимбета, передают дух своего времени, рассказывают о подвигах, борьбе за свободу и независимость. Исполняя такие произведения, дети не просто знакомятся с музыкой, но и погружаются в историю, лучше понимают, через что прошел их народ.

Музыка помогает детям осознать национальную гордость, почувствовать себя частью великой культуры. Знание истории через музыку делает процесс обучения более увлекательным, запоминающимся и эмоционально насыщенным. Музыка является мощным средством развития творческих способностей ребенка. Исполнение песен, игра на народных инструментах, участие в музыкально-познавательных мероприятиях способствует формированию музыкального слуха, чувства ритма, мелодического восприятия. Дети учатся импровизировать, сочинять собственные мелодии, а также создавать творческие проекты, связанные с музыкой.

Творческая деятельность расширяет границы восприятия, помогает детям развивать воображение, креативное мышление, способность к самовыражению. Музыкальные ансамбли, концерты, участие в конкурсах дают детям возможность раскрыть свои таланты, почувствовать себя частью творческого процесса.

Развитие творческих способностей также способствует формированию уверенности в себе. Дети, которые участвуют в музыкальных мероприятиях, приобретают навык публичных выступлений, учатся преодолевать страх сцены, взаимодействовать с аудиторией. Все это играет важную роль в их дальнейшем личностном и профессиональном развитии.

Музыка не только воспитывает, но и учит детей взаимодействовать друг с другом. Совместное пение, игра на инструментах, участие в ансамблях и хоровых коллективах способствует формированию социальных навыков. Дети учатся

работать в команде, поддерживать друг друга, уважать мнение и творчество окружающих.

Музыкальные мероприятия, концерты, фестивали создают атмосферу сотрудничества и взаимопонимания. Дети учатся общаться, выражать свои мысли и чувства через музыку, что помогает им лучше адаптироваться в обществе. Музыка сближает людей, укрепляет связи между поколениями, помогает формировать культурную преемственность.

Музыкальное наследие Казахстана является неотъемлемой частью культуры и истории страны. Народная музыка несет в себе мудрость веков, передает традиции, воспитывает патриотизм и формирует личность. Через народную музыку дети не только получают знания о культуре своего народа, но и развивают эстетическое восприятие, творческие способности и социальные навыки.

Музыка способна проникать в самые глубокие уголки души, пробуждать чувства, вдохновлять и объединять людей. Поэтому важно передавать это бесценное наследие будущим поколениям, воспитывая в детях любовь к Родине, уважение к традициям и стремление сохранить богатую культуру своего народа

Список литературы

1. Абдрасилов Е. Национальное музыкальное искусство Казахстана. – Алматы: Өнер, 2010.
2. Байжанов Б. Казахская традиционная музыка: история и современность. – Алматы: Дәуір, 2012.
3. Есенова Г. Народная музыка и ее роль в воспитании молодежи. // Вестник КазНПУ. – 2018. – №4 (65). – С. 45–58.
4. Жубанова Г.А. Музыкальное наследие Казахстана. – Алматы: Казахская энциклопедия, 2008.
5. Кудайбергенов С. История казахского музыкального искусства. – Нур-Султан: Фолиант, 2015.
6. Курмангалиев А. Народная музыка в системе художественного воспитания. // Культура и искусство. – 2019. – №2. – С. 72–85.
7. Музыка казахов: традиции и новаторство / Под ред. А.Ж. Тажибаева. – Алматы: Мектеп, 2017.

8. Нурмаганбетова А. Развитие музыкального образования в Казахстане. – Караганда: Болашак, 2016.
9. Рахимова Л. Этномузыкология Казахстана. – Алматы: Қазақ университеті, 2011.
10. Тлегенов М. Казахская домбровая музыка как феномен культуры. – Астана: Назарбаев Универ

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ
ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ОЯТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚЫРЛАРЫ**

Бекмұратқызы Улнара

«ANISA» жекеменшік мектебінің бастауыш сынып мұғалімі,
педагог-модератор, педагогика ғылымдарының магистрі
Учитель музыки

E-mail: uka.bekmuratova@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген қызығушылығын дамыту ерекшеліктері мен оқу дағдылары қарастырылады. Оқырман қызығушылығын қалыптастыру үшін қойылатын талаптар, оқушылардың кітап оқуға деген мотивтері, кітаппен жұмысты ұйымдастыру формалары және мұғалімнің рөлі талданады. Қазіргі таңда оқу – жоғары интеллектуалды функциялардың бірі ретінде қарастырылады, ол адамның көзқарасын өзгертіп, түсінігін тереңдетіп, тәжірибесін толықтырып, мінез-құлқына есер етіп, тұлғалық дамуына ықпал ететін мақсатты әрекет ретінде маңызды орын алады. Әдеби мәтіндермен жұмыс жасау, олардың мазмұнын талдау және оқушыларды кітап оқуға ынталандыру әдістеріне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, мұғалімнің оқырмандық қызығушылықты қалыптастырудағы әдістемелік тәсілдері мен тиімді стратегиялары қарастырылады. Жалпы, мақалада бастауыш сынып оқушылары арасында оқуға деген сүйіспеншілікті ояту және оқу мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығы көрсетіледі.

Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушылары, әдебиеттік оқу, көркем шығарма, оқырман, оқырмандық қызығушылық, мәтінмен жұмыс, талдау.

Қазіргі таңда мектеп жасындағы балаларды кітап оқуға, көркем шығармаларды оқуға қызықтыру өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Өкінішке орай оқушылар кітапты амалсыздан құлықсыз оқиды. Сол себепті оқушылардың оқырмандық қызығушылығын бастауыш сыныптан бастап қалыптастыру қажет.

«Оқырмандық қызығушылық» ұғымын алғаш рет Х. Д. Алчевский, Н. А. Рубакин қарастырса, бастауыш сынып оқушыларының оқырмандық қызығушылығын қалыптастыру Г. И. Богин, Л. Г. Жабицкая, В. А. Левин сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Психологиялық-педагогикалық еңбектерде «оқырмандық қызығушылық» ұғымына бірнеше анықтамалар берілген. Е.П. Климова «тар мағынада оқырмандық қызығушылық – оқуға қызығушылық ретінде, яғни жазбаша формада берілген мәтіннің мәнін түсінуге ұмтылысы және қажеттілігі» дейді. Бұл қызығушылық түрі оқу үдерісіне енді ғана қосылған балаға қатысты айтылады. Мұнда мәтіндегі сөздердің негізгі мағынасын түсінуге ұмтылыс байқалады, ол көп жағдайда өз білігін қоршаған ортаға көрсетуге талпынумен қатар жүреді [1, 117-118]. Оқырмандық қызығушылықты кең мағынада алсақ, онда ол кітаптарда берілген адамзат жинақтаған тәжірибені әдебиет көздерінен өзбетінше алуға ұмтылысты білдіреді. Оқырмандық қызығушылық баланы қолына кітап алып, ондағы жазылғанды оқып, одан жағымды сезімге бөленіп, ләззат алуы және оқылған мазмұннан алған әсерін жеткізе алуы тиіс болатындай қозғаушы күш болып табылады. Бастауыш сынып оқушыларының оқырмандық қызығушылығының даму дәрежесін зерттеу нәтижесінде ғалымдар төмендегідей үш категорияны анықтаған:

- енжар даму (білім алушы қолына кітап алып, ондағы суреттерді бей-жай, мақсат қоймастан көреді, қызығушылығы, белсенділік болмайды, оқығанынан алған әсері еш байқалмайды);
- белсенді даму (білім алушы оқуға ұмтылады, бірақ еш мақсат көздемейді, кейде өз әсерін көрнекі түрде көрсетеді);
- мақсат көздеу (білім алушы үнемі кітап оқуға ұмтылысын білдіреді, суреттерді қарайды, өзбетінше оқуға тырысады).

Бұл айтылғандар әдебиеттік оқу сабақтарында оқушылардың оқырмандық қызығушылықтарын оятуға назар аудару қажеттігін

аңғартады. Оның үстіне бастауыш сынып оқушыларының оқу және көркем шығарманы қабылдау мүмкіндіктері де әртүрлі. Сондықтан балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне қарай оқу материалдарын жеткізудің алуан түрлі әдіс- тәсілдерін оңтайлы қолдану керек. Соның бірі – көркем мәтінге лингвистикалық талдау жасау.

Белгілі әдебиет зерттеушісі, ғалым Қажым Жұмалиев: «Көркем шығарма – әдебиеттің құндылығы. Көркем шығарманы оқыту – оқушының сөз қадірін түсінерлік ойлау әрекетін дамыту, рухани дүниесін байыту, эстетикалық талғамын жетілдіру, адамгершілік қасиетін қалыптастыру» [2], – деген болатын. Бастауыш сынып оқушыларына көркем шығарманы оқытып қана қоймай, сонымен қатар оны қабылдау үшін әрекет жасамаса автордың шығармадағы жай-күйін сезініп, болып жатқан оқиғаны көз алдына елестете алмаса шығарма құндылығын жоғалтады. Сол себепті бастауыш сынып оқушыларының әдебиеттік оқу сабағында оқытылған көркем шығарманы қабылдай білуі маңызды. Өйткені шығармадағы негізгі ойды түсініп, оның мазмұнын толық қабылдағанда ғана оқушылардың көркем шығарманы оқуға деген қызығушылығы артады. Демек, бұған сабақ барысында көркем шығарманы талдау арқылы қол жеткізу керек.

Шығарма мазмұны сол шығарманың бүкіл құрамында қалыптасып шыңдалады, форманың әр элементі, әр компоненті – белгілі бір мазмұн иесі, әрқайсысы автор идеясына қызмет етеді, жазушының эстетикалық идеалын ашуға көмектеседі.

Психолог М.Якобсон көркем шығарманың бүкіл элементтерін өзара бірлікте алып қарастырғанда ғана оқушы шығарманы тұтас бітім ретінде терең қабылдай алатынын айтады.

Анализсіз синтез жоқ, ал бұл екеуінсіз көркем шығарманы тұтас қабылдау жоқ. Тек талдау барысында ғана шығарма барлық қырынан көрінеді. Б.М.Рунин өнер туындысының мынауы заттық, логикалық мазмұны деп, ал мынасы образды, эмоционалды қосалқы мазмұны деп бөле-жара қарауға болмайтынын ғылыми дәлелдеген. «Сол шығарманың мазмұны, – дейді ол, – образдың өзара бір-біріне еселей ықпал жасауынан, олардың қозғалысынан, демек, сол

бейнелі ойдың қозғалысынан пайда болған. Осы образдар жүйесінен тыс, осы суреткерсіз басқа бір ешқандай формада тіршілік ете алмақ емес, ете алмайды да» [3].

Көркем туынды адам тағдырын өзіне арқау етеді. Сондықтан кейіпкерге баға бергенде, оның бойынан сол жоғарғы қасиеттерді іздейсің. Осы қасиеттердің кейіпкер бойынан көріну-көрінбеуіне қарай шығармадағы кейіпкерлерді жағымды-жағымсыз, ұнамды-ұнамсыз кейіпкер деп бөлесің. Осы ретте шығармадағы кейіпкерлердің іс-әрекетіне, қылықтарына назар аударып, оқушыларға солардың мән беру қажет. Өйткені өнердегі биік идеал, әсемдік оқушыны баурап кетеді. Сезіміне әсер етіп, жан-дүниесін сұлулыққа бөлейді. Бойында асыл, абзал қасиеттері бар кейіпкер адамның арманындағы қиялы, мұндай кейіпкерді әр уақытта үлгі-өнеге тұтады.

Көркем шығарманың идеясын айқындау тек оның мазмұнын айту ғана емес, сол идеяны образ арқылы оқушылардың ой-сезіміне қалай жететіндігін ашу.

Шығармадағы оқиға байланысы, дамуы, дәлелденуі, шарықтау шегі, шешуі, құрылысы, адам бейнесі, олардың жасалу жолдары – бәрі шығармадағы негізгі идеяны оқушыларға жеткізу үшін керек. Сол себепті шығарманы талдау барысында осының барлығын ескерген жөн. Сонда оқушының шығарманы қабылдауына, негізгі идеяны және тәрбиелік мәнін анықтауына т.б. қол жеткізіледі.

Көркем шығарма тілін талдаудың ғылымда синтетикалық әдіс, құрылымдық және статистикалық әдіс түрлері белгілі. Бұл әдістердің бірін көп дәрежеде, бірін аз дәрежеде, бірін негізгі етіп, қалғандарын көмекші етіп-барлығын да қолдануға болады.

Жеке оқушының оқуына басшылық етуде ең бастысы – онымен кітап туралы әңгімелесу. Сүйікті кітаптар мен кейіпкерлер туралы сөйлесу, баланың ішкі жан-дүниесін ашады, байланыс орнатуға көмектеседі. Бұл байланыс жұмыстың одан әрі ойдағыдай жүруі үшін қажет. Оқылған кітаптың мазмұны туралы мұғалімнің әңгімесі оқушының кітапқа деген көзқарасының қандай екенін айқындауға, оны жақсы түсінуге, қажетті кітапты табуға мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушылары өздерінің оқығанын жылдам есте сақтайды да, тез ұмытады немесе ұзақ уақыт есте сақтайды да, бірақ оны уақытында есіне түсіре алмайды. Себебі мұндай құбылыс – олардың жас ерекшелігі мен жеке ерекшелігіне тән психологиялық үдерістер. Психолог ғалымдардың пайымдауынша, жаттауға ең алдымен баланың есте сақтау қабілеті бейім [4].

Оқушының есте сақтау қабілеті қандай болғанымен де түрлі әдістер арқылы оның оқығанын ұмыттырмауға болады:

- оқыған материалдың оқушы үшін қызықты болуы;
- оқушыға оқыған шығарма мазмұнын меңгертіп, оны одан әрі дамыту;
- оқылған мәтінді мағынасы анық, түсінікті басқа материалдармен салыстыру.

Психологтардың айтуынша, қайта-қайта қайталағаннан ешқандай нәтиже болмайды. Оқып шыққаннан кейін біраз уақыт өткеннен соң ғана мәтінді еске түсіріп оқыса, жақсы нәтиже береді.

Оқу дағдысын қалыптастыру бойынша ғалым Л.П. Доблеев мынадай ұсыныстар айтады:

- бала оқып отырған кезде өзіне-өзі сұрақ беріп, оған жауап іздеуі тиіс;
- кейбір сұрақтың жауабы оқып отырған кітаптан болмаса, басқа кітаптар мен анықтамалық әдебиеттерден немесе өзінің есте сақталған мәліметтеріне көңіл аудартады;
- әлі оқылмаған кітаптың немесе мақаланың жоспары мен мазмұны қызықтырған жағдайда;
- оқығанды ойға алғанда, мұнда салыстыру, теңестіріп талдау немесе оқып отырған мәтінді бағалау [3,187]. Бұл айтылғандар оқығанды есте сақтаудың маңыздылығын көрсетеді.

Ж.Аймауытов жадқа қатысты: «Жадты тек белгілі жүйемен, нәрселердің іліктескен жүйесімен ғана кемелдетуге болады. Ол нәрселер ақылда қалай болып іліктесті, жад соған қарай кемелденеді. Ал нәрселер күрделеніп, терең айқасса, олар жадта жақсы сақталады, олар бір-бірімен байланбаса, мидың тұрмыстағы қабілетіне қарай, ондай нәрселер тез, не баяу жойылып кетуге

даяр тұрады», – дейді [5,134]. Көру арқылы болатын жады адамның жасы ұлғайған сайын кеме беретіндіктен, жадының атқаратын орны зор. Жады арқылы адам көргенін, оқығанын, естігенін ұзақ уақыт сақтауға болады. Демек, оқылымды меңгерту кезінде оқушының қабылданған ақпараттармен, жадындағы сақтаулы дүниелер бір-бірімен терең аяқасып, ойлау қабілетін жетілдіру арқылы дами түседі. Ал зейін сананың белгілі бір нәрсеге бағыттталып, оның айқын бейнеленуін қамтамасыз ететін үрдіс ретінде тіл үйренушінің мәтінді түсінуіне мүмкіндік береді. Сондықтан да оқылым оқушылардың психикалық үрдістерінің қызметіне байланысты жүзеге асады.

Тұтас талдау әдісі – қазіргі әдістемеде қолданылып жүрген өнімді әдістердің бірі. Мұнда талдау шығарманың сюжеттік желісіне орай құрылады, бөлім-бөлім бойынша, шығармадағы оқиғалардың өрбуі бойынша жүргізіледі.

Бастауыш сыныптағы оқу сабақтарында көркем мәтінге лингвостилистикалық талдау жасауда негізінен келесі тапсырмалар бойынша жұмыс жүргізіледі:

- мәтіндегі сөз мағыналарын түсіну;
- кейіпкер бейнесін ашу;
- мәтіннің негізгі идеясын ашу;
- мәтіндегі көркемдегіш құралдарды анықтау.

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген шынайы қызығушылығы оқыған көркем шығарманы түсінуінен басталады. Шығарма мазмұнын толық ұғынуы үшін олар шығармадағы сөздердің мағынасын түсінуі тиіс. Сол үшін, ең алдымен, мәтіндегі сөз мағыналарымен жұмыс жүргізіледі. Мәселен, «Араның ұясы» мәтінін алайық.

Араның ұясы

Шілікті өзені ауылды жанамалай ағады. Жағасы қалың шілік. Жаз шығысымен суы тартылып алады. Ең терең жерінің өзі тізеден аспайды. Сонда да ауыл балалары Шіліктінің суынан шықпайды.

Жарқабақта жабайы араның ұясы бар. Балалардың араларда, аралардың балаларда жұмысы жоқ. Әркім өз тіршілігімен жүре беретін.

Бірде сотқар Серік ұсыныс айтты.

Аралардың ұясына су шашайық. Қайтер екен, ә?

Шағып алса ше?

Шақпайды. Бізге қарай ұшып келе жатса, суға сүңгіп кетеміз.

Бес-алты бала қатарласып тұра қалды. Суды қос қолдап жарқабақтағы аралардың ұясына шашып жатыр. Қалғандары шіліктің арасына жасырынып, сығалап қарап тұр. Су шашып тұрғандар өз әбестігіне мез.

Кенет аралар топтасып алды. Бір шөкім қара бұлт сияқты өзен бетіне қарай шүйлікті. Суда тұрған балалар бірін-бірі итермелеп, жан сауғалады. Таяз жерге тұра қалған Серіктің тақыр басы суға батпай қалды. Өз басын өзі сабалай бастады. Аралар жабысқан жерінен айрылар емес. Екі қолын, білегін де дуылдата шағады.

Серік айғайлаған беті ауылға қарай зытты.

Әжесі Серіктің басына айран жақты.

Жазықсыз жәндікке өзің тиіспесең, ол да саған соқтықпайды деді (Қанат Қайым)

Осы мәтіндегі мағынасы түсініксіз сөздермен сөздік жұмысы жүргізілді:

Тіршілік – өмір

Сотқар – тентек, сотқар

Әбестік – қателік, білместік

Жазықсыз – кінәсіз

Жан сауғалады – өзін қорғады

Соқтықпайды – тиіспейді

Содан соң көп мағыналы сөздерге қатысты сұрақтар берілді: «Серік айғайлаған беті ауылға қарай зытты» деген сөйлеміндегі *беті* сөзі қандай мағынада қолданылған?

Келесі кезекте мәтіннің негізгі идеясын ашуға байланысты жұмыс жүргізіледі:

– Жазушы осы әңгімесі арқылы не айтқысы келді деп ойлайсың?

– Мәтіннің негізгі идеясы қандай? Өз ойыңды дәлелде.

Әңгімедегі кейіпкер бейнесін ашу:

– Әңгімедегі кейіпкерлерді ата.

– Кейіпкерлерге ж сипаттама бер.

Қорыта айтқанда, оқылған мәтіннің мазмұнын, негізгі идеясын ашу, шығарманы саналы қабылдай отырып, кейіпкерлерді сипаттай алу т. б. білігін қалыптастыратын тәсілдер қолданылатын тапсырмаларды орындату арқылы шәкірттердің оқырмандық қызығушылығын оятуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Климова Е. П. Формирование читательских интересов младших школьников через технологию осознанного чтения // Обучение и воспитание: методика и практика. – 2013. – № 7. – С. 117-119.

2. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. Алматы, ҚазмемОПБ, 1960

3. Стуколкина Г.П. Лингвостилистический анализ художественного текста (через систему образов) как средство формирования речевых умений младших школьников\\ дисс.на соискание уч.ст.к.п.н. -Рязань 2007 -170 с.

4. Люблинская А.К. Бастауыш мектеп оқушысының психологиясы жөнінде. – Алматы: «Мектеп», 1981. -247 б.

5. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы, «Білім», 1996. -312 б.

ЗАНАМАУИ ПЕДАГОГ ТҰЛҒАСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Жүнісбек Тұнық Ерланқызы

Алматы облысы, Талғар ауданы,
«Аниса» дарынды балаларға арналған жекеменшік мектебінің бастауыш
сынып мұғалімі, педагог – модератор, педагогика ғылымдарының магистр,
Алматы, Қазақстан.
e-mail:tunykzunisbek@gmail.com

Аңдатпа

Қазіргі білім беру процесінде заманауи педагогтің рөлі ерекше маңызды. Педагог – шыдамдылық, ұстамдылық, табандылық, әділдік танытатын, әр оқушыға ілтипатпен қарайтын және ең бастысы, балаларды жақсы көретін адамгершілігі жоғары тұлға. «Заманауи» ұғымы уақыт талабына сай болуды білдіреді. Бүгінгі таңда қоғамда ақпараттық технологиялар қарқынды дамуда, әр адамның қолында компьютер, планшет, смартфон сияқты заманауи құралдар бар. Сол себепті, заманауи педагог инновациялық технологияларды тиімді қолдана отырып, оқыту процесін оқушы үшін де, өзі үшін де пайдалы ете білуі қажет. Мұғалім сабақ барысында презентациялар, интерактивті тақтамен жұмыс, электронды оқулықтар және жобалық іс-әрекеттерді пайдалану арқылы білім беруді қызықты әрі нәтижелі ете алады. Мұғалім – ерекше мамандық, оның кәсіби шеберлігі мен заманауи талаптарға бейімділігі оқушылардың сапалы білім алуында маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: мектеп, заманауи педагог, инновация, талаптар, гуманизм, бәсекеге қабілеттілік.

Мектептегі оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырушы әрі іске астырушы тұлға – бұл педагог. Бұл тұжырымды анықтамаға келтіретін болсақ: мұғалім бұл арнайы дайындығы бар, педагогикалық қызметпен кәсіби деңгейде айналыса-тын адам. Бұл арада “кәсіби” сөзіне назар аударған жөн. Кәсіптік болмаған педагогикалық іспен адамдардың баршасы шұғылданады, ал педагогикалық заңдарға сәйкес әрекетіне келіп, не, қай жерде, және қалай істеу керек екендігін білетін, өзінің кәсіби борышын сапалы орындау жауапкершілігін мойнына алатын тек мұғалім ғана.

Мұғалімнің парызы – оқыту емес, оқуға бағдар беру; тәрбиелеу емес, тәрбие үдерісіне жетекшілік ету. Осы басты міндеттерін толық түсіне алған мұғалім ғана өз оқушыларына жеткілікті дәрежеде дербестік, еркіндік, ынта білдіру мүмкіндіктерін бере алады.[1]

Күрделі заманауи педагог жүйе ретінде танылған осы заман мектебін басқару әрбір басшыдан біртұтас басқару жүйесін түзіп, оны даму жолына бағыттауда жоғары ғылыми дайындықты талап етеді. Бұл үшін түрлі деңгейдегі мектеп жетекшілері төмендегілерді білуі міндетті:

- мектеп түрі мен мақсаты;
- ақпараттық жабдықталуы (оқушылар қызығулары мен мүмкіндіктері, ата-аналар тапсырыстары);
- мамандар, материалдық-техникалық, психологиялық жағдайлар (анықталған қажеттіктерді қамтамасыз ету үшін);
- оқу жоспарының мектептік баламасы;
- оқу жүйесі жеке-дара, сынып-сабақтық, дәрісбаян-тәжірибелік;

мектептің әрқилы сатылары мен оқушы топтарына арналған циклдыағымдық және т.б.); [2,3]

«Инновация» термині жаңашылдық, өзгеріс, қандай да жаңалық ендіру дегенді аңдатады. Педагогикалық процеске байланысты бұл түсінік оқу және тәрбие жұмыстарымен мұғалім және оқушының бірлікті іс-әрекеттерін ұйымдастыру мақсаттарына, мазмұнына, әдістері мен формаларына енген, енетін жаңалықтардан хабар

береді (ғылыми рәміз ретінде бұл терминді аудармасыз, өз күйінде қолданғанды жөн көрдік). Инновация, сонымен, жаңалық жеткізуші, жаңаланып жатқан жүйеге өзгеріс беретін құрал. Жаңалығы болмаған инновация мәнсіз. Мұғалім де инновация секілді, күнделікті жаңа информация, жаңа әдіс-тәсілсіз өткен сабақтары мәнсіз. [4]

Мұғалімнің ерекше кәсіптік және қоғам алдындағы міндеттері барлық уақытта өзінің қатал әділқазылары – оқушыларының, мүдделі ата-аналардың, кең әлеуметтік қауымның назарында болуы – ұстаз тұлғасы мен оның моральдық келбетіне жоғары талаптар қояды. [5]

Мұғалім тағам мен киімде – қарапайым, қызметте – сергек әрі еңбеккер, мінезде – кішіпейіл және әдепті, сөз саптауда – мәнерлі де ұстамдылық көрсете білуі шарт. Сонымен бірге жеке қатынастар мен қоғамдық өмірде байсалды да байып-ты болғаны жөн. Еріншектік, енжарлық, әрекетсіздік – мұғалім кәсібімен тіпті де сиыспайтын келеңсіз қасиеттер. [6]

Мұғалімде міндетті болуы тиіс аса маңызды сапалардың бірі – гуманизм, яғни өсіп келе жатқан адамды жер бетіндегі ең жоғары құндылық ретінде тану және осыған нақты іс-шаралармен қатынас жасай білу. [7]

[8]

Болашақ педагогтың заманауи іс – әрекеті төрт түрлі өлшеммен сипатталады:

- ✓ Инновациялық іс – әрекеттің қажеттілігін сезінуі;

✓ Оқу үрдісіне жаңалық енгізуде шығармашылықпен қызмет ету даярлығының болуы;

✓ Енгізілетін жаңалықтардың бағытының дұрыстығына тиімді нәтиже әкелетініне сенімді болу;

✓ Белгілі мәселені шешуудегі қолданылатын инновациялық іс – әрекеттің толық өзіне қабылдап, оны енгізе білуі. [10]

Заманауи педагогқа қойылатын талаптар

Бәсекеге қабілетті

Ізденімпаз

Құндылықтарды игерген

Қүзіретті

Коммуникативтілік қабілеті бар

Эстетикалық талапқа сай

SWOT талдау

Күшті жақтары (Strengths):

- Ұстаздың ғылыми ізденісі мен тәжірибеге негізделген білім беру әдістері.

- Шәкірттермен тиімді қарым-қатынас орнату.

- Қазіргі заман талабына сай оқытудың жеке тәсілдері.

Әлсіз жақтары (Weaknesses):

- Кейбір ұстаздардың кәсіби біліктілігінің төмендігі.

- Ұстаздың мамандығына деген қызығушылығының жоғы.

Мүмкіндіктер (Opportunities):

- Білім беруде жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану.

- Ұстаздар үшін кәсіби даму бағдарламалары мен тренингтер.

Қауіп-қатерлер (Threats):

- Білім беру жүйесіндегі өзгерістер мен реформалар.

• Ұстаздардың жалақысы мен әлеуметтік мәртебесінің төмендеуі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бабаев С.Б., Оңалбек Ж.К. «Жалпы педагогика» – Алматы: , 2005. – 196 б.
2. Бабаев С.Б. «Бастауыш мектеп педагогикасы» – Алматы:, 2007. – 383 б.
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Амирова Амина Слямхановна. «Ғылым мен бастауыш білімнің қазіргі мәселелері» – Алматы:. – 148 б.
4. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. «Педагогика» – Алматы: Дарын, 2004. – 450 б.
5. Құрманалина Ш., Мұқанова Б., Ғалымова Е., Ильясова Р. «Педагогика» – Астана: Фолиант, 2007. – 332 б.
6. Жарықбаев Қ. «Жантану негіздері» – Алматы: Білім, 1993. – 272 б.
7. Мұқанова Б.Ж., Абиева Ж. «Педагогикалық технологиялар» – Алматы: Мектеп, 2010. – 208 б.
8. Айтмамбетова Б. «Оқыту процесін ұйымдастыру» – Алматы: Рауан, 2006. – 276 б.
9. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы» – Астана: Фолиант, 2012. – 256 б.
10. ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 2018.

РАБОТА И ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ЧАСТНОЙ ШКОЛЫ "АНИСА"

Дәулетияр Шынар Бектасқызы, Карлинова Румилям
Шамшидиновна

Директор частой школы «ANISA»,
педагог-исследователь, магистр педагогических наук,
Алматы, dauletiyar_shynar@mail.ru

Преподаватель английского языка частой школы «ANISA» Алматы,
e-mail: rumilya.karlinova@mail.ru

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные направления развития частной школы, специализирующейся на углублённом изучении английского языка и математики. Анализируются передовые методики преподавания, включая сингапурский метод, использование карт "Табата" и программы "Интеллектум", которые способствуют развитию аналитического, критического и творческого мышления учащихся. Особое внимание уделяется внедрению инновационных подходов к обучению, таких как интерактивные технологии, применение носителя языка для создания аутентичной языковой среды, а также организация Speaking Clubs для совершенствования разговорной речи. Отмечается важность индивидуального подхода в образовательном процессе, который учитывает уровень подготовки, интересы и особенности каждого ученика. В статье приводятся примеры успешной интеграции современных технологий и методов обучения, направленных на повышение эффективности образовательного процесса. Основное внимание сосредоточено на развитии когнитивных, языковых и математических навыков, а также на формировании у школьников способности применять полученные знания в повседневной жизни. Подчеркивается, что частная школа создаёт уникальные условия для всестороннего развития учащихся и их успешной подготовки к современным вызовам.

Ключевые слова: частная школа, углублённое изучение, английский язык, сингапурский метод, карты "Табата", индивидуальный подход, Speaking Clubs, инновационные технологии, критическое мышление, математическое образование

Современные частные школы занимают важное место в системе об-

разования, выполняя ключевую роль в формировании качественного образовательного пространства. Они предлагают инновационные методы обучения, которые ориентированы на развитие всесторонних навыков и способностей учеников, а также внедряют индивидуальный подход к каждому ребенку. Благодаря этому такие школы способны создать условия, в которых учащиеся могут наиболее эффективно раскрыть свой потенциал и подготовиться к жизни в современном высококонкурентном мире.

Наша частная школа "Аниса", специализирующаяся на углубленном изучении английского языка и математики, стремится обеспечить своим ученикам образование, соответствующее высоким стандартам и требованиям сегодняшнего дня. Мы активно применяем современные педагогические методики, направленные на развитие критического мышления, креативности и уверенности в себе. Особое внимание уделяется индивидуальной поддержке каждого ученика, что позволяет учитывать его личные особенности, уровень подготовки и интересы.

В данной статье подробно рассмотрены особенности работы нашей школы, ключевые методики и подходы, которые мы применяем в образовательном процессе. Также будет представлен перечень рекомендуемой литературы, которая способствует углублению знаний и расширению кругозора учащихся.

Миссия нашей школы «Аниса»

1. Содействовать повышению качества образования обучающихся, формированию и всестороннему развитию их мышления, развитию качеств добросовестного

гражданина в рамках программы «Интегрированное образование», обновлению их сознания, изменению их мировоззрений и жизненных принципов.

2. Воспитать любознательную, конкурентоспособную, нравственно компетентную, функционально грамотную, высокотворческую, образованную и духовно богатую личность, занимающуюся научными исследованиями.

Программа "Интеллектум" ориентирована на всестороннее развитие когнитивных навыков учащихся, таких как критическое мышление, умение решать задачи и проявлять креативность. Она включает тщательно разработанные упражнения, направленные на улучшение памяти, концентрации внимания и способности анализировать информацию. Благодаря использованию этой программы ученики учатся структурировать свои мысли, находить нестандартные подходы к решению проблем и уверенно справляться с учебными и жизненными вызовами.

Английский язык занимает центральное место в образовательной программе нашей школы, выступая важнейшим инструментом для подготовки

учеников к успешной жизни и карьере в глобализированном мире. Для эффективного развития языковых навыков мы внедряем уникальные подходы, такие как привлечение носителя языка, что позволяет создать аутентичную языковую среду. Такой формат обучения способствует не только освоению правильного произношения и живой лексики, но и углубленному пониманию культуры англоговорящих стран.

Для усиления коммуникативных навыков регулярно проводятся спикинг-клубы (Speaking Clubs), где учащиеся могут практиковать разговорную речь в непринужденной и дружеской обстановке. Эти встречи помогают развивать уверенность в общении на английском языке, совершенствовать навыки ведения диалогов и дискуссий, а также

преодолевать языковой барьер. [1]

Особое внимание в нашей школе уделяется использованию интерактивных материалов и современных технологий, которые делают процесс изучения английского языка максимально увлекательным и эффективным. Уроки включают просмотр тематических видеоматериалов, выполнение заданий на специализированных онлайн-платформах и участие в ролевых играх, моделирующих реальные жизненные ситуации. Такой подход позволяет ученикам не только запоминать правила и слова, но и сразу применять их на практике, что значительно ускоряет процесс обучения. [2]

Благодаря комбинации традиционных и современных методов обучения наша программа мотивирует учащихся активно осваивать язык, формируя фундамент для их будущих академических и профессиональных успехов.

Математическое образование

Математическое образование играет ключевую роль в учебной программе нашей школы "Аниса", занимая центральное место среди дисциплин. Мы используем сингапурский метод обучения, который доказал свою эффективность в развитии аналитического мышления, навыков решения сложных задач и способности применять знания в реальной жизни.

Основой этого метода является акцент на визуализацию, манипулятивные действия и практическое использование математических знаний. Ученики изучают ключевые понятия через работу с дидактическими материалами, такими как модели, графики, схемы и другие инструменты, позволяющие лучше понять и закрепить изучаемый материал. Такой подход помогает учащимся не только запоминать формулы и правила, но и глубже осмысливать связи между математическими концепциями. [3]

Одной из ключевых особенностей сингапурского метода является использование блоковых моделей. Эти визуальные инструменты позволяют учащимся представлять и анализировать задачи, что упрощает поиск решения и способствует развитию логического мышления. Работа с моделями помогает ученикам освоить сложные темы, такие как пропорции, дроби и алгебраические выражения, в более понятной и

увлекательной форме.

Сингапурский метод направлен на формирование самостоятельного мышления, уверенности в своих силах и навыков решения задач различной сложности. Благодаря такому подходу наши ученики не только получают глубокие знания математики, но и развивают аналитические и логические способности, которые являются важной основой для их будущих академических и профессиональных успехов. [4]

Использование инновационных методик

В нашей школе активно внедряются современные образовательные методики, направленные на развитие когнитивных способностей учащихся и повышение эффективности учебного процесса. Среди таких методик особое место занимают карты "Табата" и программа "Интеллектум", которые доказали свою результативность в различных образовательных направлениях.

Карты "Табата" представляют собой уникальный инструмент, позволяющий ученикам легко запоминать и воспроизводить новую информацию благодаря повторениям в игровой форме. Этот метод особенно эффективен для изучения иностранных языков и математики, поскольку он развивает оперативную и долговременную память, а также укрепляет логическое мышление. Игровая природа упражнений делает процесс обучения увлекательным и мотивирующим, что помогает ученикам лучше усваивать материал и применять его на практике. [5]

Программа "Интеллектум" ориентирована на всестороннее развитие когнитивных навыков учащихся, таких как критическое мышление, умение решать задачи и проявлять креативность. Она включает тщательно разработанные упражнения, направленные на улучшение памяти, концентрации внимания и способности анализировать информацию. Благодаря использованию этой программы ученики учатся структурировать свои мысли, находить нестандартные подходы к решению проблем и уверенно справляться с учебными и жизненными вызовами. [6]

Комплексное использование методик "Табата" и "Интеллектум" позволяет нашей школе создавать условия для формирования у учеников ключевых навыков, которые необходимы в современном мире. Эти подходы помогают не только улучшать учебные результаты, но и развивать уверенность в себе, самостоятельность и стремление к постоянному

развитию, что закладывает прочный фундамент для их будущих академических и профессиональных успехов.

Индивидуальный подход и развитие учеников

Одним из главных принципов нашей школы является индивидуальный подход к обучению, который позволяет максимально учитывать особенности каждого ученика. Мы уделяем внимание уровню подготовки, темпам усвоения материала, интересам и предпочтениям каждого ребёнка. Благодаря этому удаётся создать комфортную образовательную среду, в которой ученики чувствуют себя уверенно и мотивированы к учебе.

Малые группы, в которых проходят занятия, позволяют преподавателям сосредотачивать внимание на потребностях каждого ученика. Такой формат обучения способствует более глубокому пониманию материала, созданию доверительных отношений между учителями и учениками, а также помогает детям раскрыть свой потенциал. В результате ученики достигают высоких академических результатов, становятся более уверенными в себе и получают удовольствие от процесса обучения.

Особое внимание в нашей школе уделяется развитию личных качеств и стремления к достижению целей. Мы активно поощряем участие учеников в различных конкурсах, олимпиадах, проектах и других интеллектуальных и творческих мероприятиях. Такой подход помогает детям развивать уверенность в своих силах, умение выступать перед аудиторией, работать в команде и добиваться успехов в разных сферах.

Благодаря индивидуальному подходу и поддержке наших педагогов, ученики не только успешно осваивают учебную программу, но и формируют навыки, которые станут залогом их успешной учебы, дальнейшей карьеры и личного роста. [7]

Заключение

Наша частная школа "Аниса" с углубленным изучением английского языка и математики предоставляет своим ученикам широкие возможности для всестороннего и гармоничного развития, готовя их к успешной адаптации в быстро меняющемся современном мире. Мы не только передаём знания, но и учим использовать их в реальной жизни, формируя у детей навыки, необходимые для достижения высоких целей.

Инновационные методики, такие как сингапурский метод обучения, карты "Табата" и программа "Интеллектум", позволяют сделать

процесс обучения увлекательным, эффективным и ориентированным на индивидуальные потребности каждого ученика. Важную роль в образовательной программе играет участие носителя языка, что создаёт аутентичную языковую среду, способствует погружению в культуру и значительно ускоряет процесс освоения английского языка.

Наша школа является уникальным образовательным пространством, где сочетаются современные технологии, инновационные подходы и традиционные ценности. Мы стремимся воспитывать уверенных в себе, целеустремлённых и творческих личностей, которые будут успешно справляться с вызовами сегодняшнего мира и станут достойными гражданами завтрашнего общества.

Мы гордимся тем, что создаём среду, в которой ученики не только развиваются интеллектуально, но и приобретают важные жизненные навыки, становясь лидерами, готовыми к большим свершениям.

Библиография

1. Harmer, J. "The Practice of English Language Teaching." Pearson Education, 2015.
2. Brown, H. D. "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy." Longman, 2001.
3. Yeap Ban Har. "Teaching Primary Mathematics." Marshall Cavendish Education, 2013.
4. Bartolini Bussi, M. G., & Sun, X. "Building the Foundation: Whole Numbers in the Primary Grades." Springer, 2018.
5. Jensen, E. "Brain-Based Learning: The New Science of Teaching and Training." Corwin Press, 2020.
6. Sternberg, R. J. "Successful Intelligence: How Practical and Creative Intelligence Determine Success in Life." Plume, 1997.
7. Gardner, H. "Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences." Basic Books, 2011.
8. Нургалиева, Ш. "Методы преподавания математики в школе." Алматы: Мектеп, 2010.
9. Сатпаева, А. "Казахский язык: методика преподавания и практическое руководство." Астана: Ел Орда, 2015.

10. Смагулов, К. "Инновационные технологии в образовании."
Караганда: Болашак, 201

1-СЫНЫПТА «АНА ТІЛІ» ПӘНІНЕН ӨТКЕН САБАҚТЫ ТАЛДАУ: «ЖУАН ЖӘНЕ ЖІҢІШКЕ ДЫБЫСТАР. «СЫЙЛАЙМЫН» ӨЛЕҢІ

Бакирова Алтынай Исмагуллаевна

«ANISA» жекеменшік мектебінің бастауыш сынып мұғалімі,
E-mail: altynai.bakirova.9090@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада 1-сынып оқушыларына арналған «Ана тілі» пәні бойынша «Жуан және жіңішке дыбыстар. «Сыйлаймын» өлеңі» тақырыбындағы сабаққа педагогикалық талдау жасалған. Сабақ барысында оқушылар жуан және жіңішке дауысты дыбыстардың ерекшеліктерімен танысып, олардың айтылуы мен жазылуын меңгереді. Сонымен қатар, фонематикалық есту қабілеттері дамып, дұрыс дыбыстау дағдылары қалыптасады. Сабақтың тәрбиелік мәніне ерекше назар аударылып, өлеңде көтерілген адамгершілік құндылықтарды оқушыларға түсіндіру мақсат етілді. Интерактивті әдістер мен ойын тапсырмалары қолданылып, бұл тәсілдер оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, белсенділіктерін күшейтуге ықпал етті. Оқушылардың тілдік қорын дамыту және оқу дағдыларын жетілдіру мақсатында шығармашылық және коммуникативтік әдістер пайдаланылды. Сабақ барысында оқыту мен тәрбиенің тығыз байланысы қамтамасыз етіліп, оқушылардың әдеби шығармаларды түсінуі мен сезінуіне мүмкіндік жасалды.

Тірек сөздер: 1-сынып, ана тілі, жуан және жіңішке дыбыстар, фонематикалық дағдылар, өлең, «Сыйлаймын», интерактивті әдістер, тәрбиелік аспект, педагогикалық талдау, оқу дағдылары.

Сабақтың мақсаты: Оқушыларға дауысты және дауыссыз дыбыстарды ажырата білу, сонымен қатар дауысты дыбыстардың жуан және жіңішке болып бөлінетінін ұғындыру. Бұл сабақ балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып жүргізіліп, интерактивті әдістер мен ойын элементтері арқылы тіл байлығын дамытуға бағытталды.

Сабақтың басы қолайлы психологиялық ахуал туғызуға бағытталды. «Телефон» әдісі арқылы оқушылар сөздерді (қала, аспан, қар, суық, дос және т.б.) айтқан кезде балалардың материалды белсенді қабылдауына ғана емес, сонымен қатар олардың арасындағы айырмашылық тақырыбын қозғауға көмектесті. Бұл әдіс шиеленісті жеңілдетуге және зейінді арттыруға көмектеседі, бұл бастауыш мектеп оқушыларымен жұмыс істеудің маңызды сәті.

Балалар атаған сөздер дыбыстарды анықтауға, сондай-ақ жуан және жіңішке дауыстылардың айырмашылығын түсіндіруге мысал болды. Бұл әдіс сонымен қатар балалардың есту зейінін дамытады және практикалық қолдану арқылы ақпаратты есте сақтауға көмектеседі.

Осыдан кейін «Ашық микрофон» әдісі қолданылды, бұл тақырыпты ашудың және балаларды белсенді іс-әрекетке тартудың тиімді әдісі болып табылады. Бұл ретте оқушылар «сыйлаймын» сөзін қалай түсінетіндерін айтып берді, бұл тәрбие мен тұлғалық құндылықтарды қалыптастыруда маңызды болып табылатын әдептілік пен сыйластықты қалай қабылдайтынын жақсырақ түсінуге мүмкіндік берді.

Бұл тәсіл балаларға өз ойлары мен сезімдерін жеткізуге мүмкіндік береді, олардың коммуникативті дағдыларын дамытады және ұжымда жағымды әлеуметтік қарым-қатынастардың қалыптасуына ықпал етеді. Пікірталасқа қатысу оларға сабақта алған білімдерін күнделікті өмірде қалай қолдануға болатынын түсінуге көмектеседі.

«Сыйлаймын» өлеңі кездейсоқ таңдалған жоқ, өйткені ол оқу материалы мен адамгершілік тәрбиесінің арасына көпір жасайтын сыйластық пен сыпайылық тақырыбымен байланысты. Мен алдымен

Шәміл Мұхамеджанов туралы қысқаша мәлімет бердім, бұл оқушылардың авторға және шығармаға деген қызығушылығын арттыруға пайдалы. Осыдан кейін өлеңді оқып болған соң оқушыларға талдау тапсырмаларын бердім. Бұл балаларға өлеңнің мазмұнын түсінуге ғана емес, сонымен қатар сөздердің қандай мағынаға ие екенін, сондай-ақ қандай құндылықтарды қабылдай алатынын түсінуге мүмкіндік берді.

«Өлеңде қай бала?», «Үлкенді сыйлайсың ба?» сияқты тапсырмалар балалардың ой-өрісін, өзін-өзі тану дағдыларын дамытты. Бұл тілді меңгеруге ғана емес, адамгершілік ұстанымдарын қалыптастыруға да көмектеседі.

Сөздегі жуан және жіңішке дауысты дыбыстарды ажыратуға байланысты жаттығу нәтижелі орындалды. Оқушылар тыйым сөздермен белсенді жұмыс жасады, сонымен қатар жуан және жіңішке дыбыстары бар сөздерге мысалдар іздеді. Бұл жаттығу айтылу дағдыларын және егжей-тегжейге назар аударуды дамытуға бағытталған, бұл ана тілін үйренудің бірінші кезеңінде өте маңызды.

«Қ» дыбысының сөздің әртүрлі бөліктерінде: басында, ортасында және соңында кездесетіндігінің маңыздылығын да атап өттім. Бұл балаларды тілдің фонетикалық ерекшеліктерімен таныстырды, бұл грамматика мен орфографияны дұрыс меңгеруге негіз болды.

«Қ» әрпін көркем жазу сабақтың маңызды элементіне айналды, өйткені жазбаша белгілермен жұмыс теориялық білімді практикада бекітуге мүмкіндік берді. Бұл сонымен қатар кіші жастағы оқушылардың ұсақ моторикасын және көрнекі есте сақтау қабілетін дамытудың маңызды бөлігі болып табылды.

Балалардың зейінін жаңартып, өзара әрекеттесудің жеңіл түріне ауыстыру үшін «Кім нені жақсы көреді?» оқу ойыны қолданылды. Балалар өздерінің қимылдарымен өздеріне ұнаған нәрселерді көрсету арқылы эмоциялар мен дене сезімдеріне негізделген өзара әрекеттестік құрады. Ойын балаларға ақпаратты белсендірек қабылдауға мүмкіндік береді, сонымен қатар олардың әлеуметтік дағдылары мен топтық жұмыс қабілеттерін дамытады. Бұл

сонымен қатар мұғалімге оқушылардың қызығушылықтарын жақсы түсінуге және әр бала үшін жекелендірілген тәсіл жасауға көмектесті.

Келесі тапсырмада оқушылар аю, өрмекші, тасбақа суреттерін пайдаланып, өз беттерімен сөйлемдер құрастырды. Бұл әрекет балалардың шығармашылық ойлауын және қарапайым сөйлем жазу дағдыларын дамытуға көмектесті, сөйлеуде жуан және жіңішке дыбыстарды қолдануды күшейтті. Мысалы: «Аю тауда жүреді», «Өрмекші күні бойы тор құрумен айналысты», «Тасбақа ұзақ өмір сүреді». Бұл тармақ балалардың логикалық және мағыналы мәлімдемелер құрастыру қабілетін дамыту үшін маңызды.

Сабақ соңында кері байланыс берілді, бұл оқушыларға сабақ туралы өз ойларын білдіруге, не қызықты және не үйренгенін білуге мүмкіндік берді. Бұл сәт мұғалімге сабақты болашақта бейімдеуге көмектеседі, сонымен қатар балаларға сабақ барысында не үйренгенін тануға мүмкіндік береді.

«Жуан және жіңішке дыбыстар» тақырыбы мен «Сыйлаймын» өлеңі бойынша өткен сабақта тіл байлығын дамытып, тәрбиелік жағын да арттыруға бағытталған түрлі әдіс-тәсілдер қолданылды. Психологиялық атмосфераны құру, интерактивті элементтер, мәтінмен жұмыс, сондай-ақ жұмыстың ойын түрлері материалды тиімді меңгеруге ықпал етеді және оқу процесін балалар үшін қызықты және пайдалы етеді. Айта кету керек, сабақтың әр кезеңінде балалар тек білімді меңгеріп қана қоймай, сонымен бірге қарым-қатынас, сыйластық, өзін-өзі көрсету дағдылары қалыптасты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Розенталь Д.Э. Большой справочник по русскому языку. – М. : Издательство Оникс: Издательство «Мир и образование», 2008. – 1008 с.
2. Ахметов М. Қазақ тілі фонетикасының негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 320 б.
3. Мухамеджанов Ш. Сыйлаймын – Алматы: Жазушы, 1985. – 54 с.
4. Сыздықова Р. Қазақ тілінің грамматикасы. – Алматы:

Мектеп, 2000. – 463 б.

5. Әбілқасымова Г. Бастауыш сыныпта тіл дамыту. – Алматы: Ғылым, 2007. – 284 б.

6. Мұсаев Т. Фонетика және оның мектептегі қолданылуы. – Алматы: Ана тілі, 2011. – 214 б.

7. Исаев И., Жұбанова М. Қазақ тілінің дыбыстық жүйесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 312 б.

ГИМНАСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАР

Зейнеш Бекжан Серікұлы

“ANISA” дарынды балаларға арналған жекеменшік
мектебінің денешынықтыру пәні мұғалімі
Алматы облысы, Талғар ауданы, Тұздыбастау ауылы
e-mail: kamyrganov09@mail.ru

Аңдатпа

Бұл мақалада гимнастикалық құралдарға бағытталған тапсырмалардың маңызы мен олардың оқушылардың дене тәрбиесіндегі рөлі қарастырылады. Гимнастика – оқушылардың дене дайындығын арттырып, қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытуға бағытталған маңызды пәндердің бірі. Сабақ барысында гимнастикалық құралдарды тиімді пайдалану дене бұлшықеттерін нығайтуға, тепе-теңдік сақтау қабілетін жақсартуға және үйлесімді қозғалыс дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Зерттеуде гимнастикалық құралдарды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері, тапсырмалардың түрлері және олардың оқушылардың физикалық дамуына әсері талданады. Сабақ барысында интерактивті және ойын әдістері қолданылып, оқушылардың белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, ұсынылған тапсырмалар дене тәрбиесі сабақтарында мотивацияны күшейтіп, оқушылардың қызығушылығын оятуға көмектеседі. Мақалада гимнастикалық құралдарды қолдану арқылы оқушылардың дене бітімін жетілдіру және салауатты өмір салтын қалыптастырудың тиімді жолдары көрсетілген.

Тірек сөздер: гимнастика, гимнастикалық құралдар, дене тәрбиесі, қимыл-қозғалыс дағдылары, дене дайындығы, тепе-теңдік, әдістемелік ерекшеліктер, интерактивті әдістер, дене бітімі, салауатты өмір салты.

Гимнастикалық құралдарға бағытталған тапсырмалар – дене тәрбиесі мен спорт сабақтарында оқушылардың физикалық қабілеттерін дамытуға арналған тиімді әдістердің бірі. Бүгінгі таңда мектептердегі дене шынықтыру сабақтары оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттыруға, денсаулықтарын нығайтуға және жалпы физикалық дайындықтарын жақсартуға бағытталған. Гимнастикалық құралдарды қолдану арқылы оқушылардың бұлшық еттерін күшейту, қимыл-қозғалыс үйлесімділігін дамыту және жалпы физикалық төзімділігін арттыруға мүмкіндік бар.

Гимнастикалық құралдарды пайдалану – дене тәрбиесінің ажырамас бөлігі. Олар арқылы балалардың қозғалыс дағдылары жетіледі, дене икемділігі артады және бұлшық еттері дұрыс қалыптасады. Гимнастикалық құралдар сабақтың қызықты әрі тиімді етуіне ықпал етеді, оқушылардың белсенділігін арттырады және спорттық дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Бұл құралдар балаларға өз қозғалыстарын жақсы сезінуге, тепе-теңдікті сақтауға, жылдамдық пен күшті үйлестіруге мүмкіндік береді.

Гимнастикалық құралдарға гимнастикалық қабырға, шығыршық, секіртпе, орындық, қоссырық, бөрене, швед қабырғасы, арқан, трамплин, серіппелі тақтай, қол тірейтін бөрене сияқты түрлі құрылғылар жатады. Әрбір құралдың өзіндік ерекшеліктері бар және олар белгілі бір бұлшық ет топтарын дамытуға бағытталған. Оқушылардың бұл құралдарды дұрыс пайдалануын қамтамасыз ету үшін мұғалімдер әдістемелік тұрғыдан тиімді тапсырмалар құрастыруы қажет.

Гимнастикалық құралдармен орындалатын жаттығулар оқушылардың қимыл-қозғалыс қабілеттерін жетілдірумен қатар, олардың психологиялық дайындығын арттыруға да көмектеседі. Мысалы, биіктен секіру, арқанға өрмелеу немесе гимнастикалық бөрене бойымен жүру кезінде оқушылар өз қорқыныштарын жеңіп, сенімділіктерін арттырады. Бұл олардың өзін-өзі бағалауын жақсартып, қиындықтарға төтеп беру дағдыларын дамытуына ықпал етеді.

Сабақ барысында гимнастикалық құралдарды қолдану арқылы оқушылардың ынтасын арттыру үшін әртүрлі әдіс-тәсілдер пайдаланылады. Интерактивті және ойын түріндегі жаттығулар сабақтың қызықты өтуіне көмектеседі. Балалар қозғалыс тапсырмаларын орындау кезінде қызығушылық танытады, бұл олардың дене шынықтыруға деген сүйіспеншілігін арттырады. Сонымен қатар, топтық жаттығулар арқылы балалар арасында өзара көмек көрсету, ынтымақтастық және командалық рух қалыптасады.

Гимнастикалық құралдарды тиімді пайдалану үшін сабақтың құрылымы дұрыс жоспарлануы керек. Алдымен оқушыларға құралдардың дұрыс қолданылуы туралы түсінік беріледі. Әрбір жаттығудың қауіпсіздік ережелері түсіндіріліп, мұғалімнің қадағалауымен орындалады. Оқушылар үшін арнайы дайындалған тапсырмалар олардың жас ерекшеліктеріне, дене дайындығына және физикалық мүмкіндіктеріне сәйкес болуы қажет.

Жаттығулар барысында оқушылардың дене сымбатын дұрыс қалыптастыру да маңызды. Қазіргі заманда балалардың көпшілігі отырықшы өмір салтын ұстанады, бұл олардың денсаулығына теріс әсер етеді.

Гимнастикалық құралдарға бағытталған тапсырмалар дене шынықтыру сабақтарында маңызды рөл атқарады. Олар оқушылардың физикалық дамуын жетілдірумен қатар, олардың қимыл-қозғалыс қабілеттерін арттырып, жалпы денсаулықтарын жақсартады. Гимнастикалық құралдарды қолдану арқылы оқушылардың бұлшық еттері нығайып, қозғалыс үйлесімділігі мен тепе-теңдік сақтау қабілеттері дамиды. Бұл өз кезегінде олардың дене дайындығын арттырып, салауатты өмір салтын қалыптастыруға ықпал етеді.

Сабақ барысында гимнастикалық құралдарды пайдалану тек физикалық даму үшін ғана емес, сонымен қатар психологиялық тұрақтылық пен сенімділік қалыптастыру үшін де маңызды. Қиын жаттығуларды орындау арқылы балалар өз қорқыныштарын жеңіп, ерік-жігерін дамытады. Сонымен қатар, топтық жаттығулар арқылы өзара көмек көрсету, ынтымақтастық және жауапкершілік сезімі қалыптасады. Гимнастикалық құралдарды тиімді пайдалану үшін

олардың қолдану әдістемелері дұрыс ұйымдастырылуы қажет. Мұғалімдер әрбір жаттығудың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай тапсырмалар әзірлеуге көңіл бөлуі керек. Интерактивті және ойын түріндегі жаттығулар оқушылардың қызығушылығын арттырып, оларды дене шынықтыру сабақтарына ынталандырады. Гимнастикалық

құралдарға бағытталған тапсырмалар дене шынықтыру сабақтарында маңызды рөл атқарады. Бұл құралдар оқушылардың физикалық дамуын жетілдіріп қана қоймай, олардың қозғалыс үйлесімділігі мен тепе-теңдік сақтау қабілеттерін дамытады. Гимнастикалық құралдарды дұрыс пайдалану дене бұлшықеттерін нығайтуға, икемділікті арттыруға және жалпы қозғалыс белсенділігін күшейтуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, олар оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыруға, спортқа деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Дене тәрбиесі – мектеп бағдарламасындағы маңызды пәндердің бірі. Ол оқушылардың денсаулығын нығайтып, олардың физикалық және психологиялық дамуына оң әсер етеді. Гимнастикалық құралдарды қолдану арқылы жүргізілетін жаттығулар қозғалыс дағдыларын дамытуға көмектеседі, бұлшық ет жүйесін жетілдіреді және төзімділікті арттырады. Осыған байланысты мектеп бағдарламасында гимнастикалық құралдармен орындалатын тапсырмалар ерекше орын алады.

Гимнастикалық құралдар әртүрлі мақсатта қолданылады. Олардың қатарында гимнастикалық қабырға, шығыршық, секіртпе, орындық, қоссырық, бөрене, швед қабырғасы, арқан, трамплин, серіппелі тақтай, қол тірейтін бөрене бар. Әрбір құрал белгілі бір дене мүшелерінің дамуына бағытталған және оларды дұрыс қолдану оқушылардың дене дайындығын жақсартады. Мұғалімдер гимнастикалық құралдарды қолдануда оқушылардың жас ерекшеліктері мен физикалық деңгейін ескере отырып, тапсырмалар дайындайды.

Гимнастикалық құралдарды пайдалану оқушылардың психологиялық тұрақтылығын да дамытады. Кейбір жаттығулар жоғары сенімділік пен ерік-жігерді талап етеді. Мысалы, арқанға өрмелеу немесе гимнастикалық бөрене бойымен жүру оқушылар үшін бастапқыда қиын

болуы мүмкін. Алайда мұндай жаттығуларды орындау кезінде олар өз қорқыныштарын жеңіп, өзіне деген сенімділіктерін арттырады. Бұл олардың өзін-өзі бағалауына және психологиялық тұрақтылығын дамытуына септігін тигізеді.

Гимнастикалық құралдарды сабақ барысында тиімді пайдалану үшін мұғалімдер әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданады. Интерактивті және ойын түріндегі жаттығулар сабақтың қызықты өтуіне ықпал етеді. Бұл тәсіл оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттырып, олардың дене шынықтыруға деген қызығушылығын оятады. Сонымен қатар, гимнастикалық құралдармен жұмыс жасау оқушылар арасында өзара көмек көрсету, ынтымақтастық, командада жұмыс істеу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Гимнастикалық құралдармен жұмыс істеу кезінде қауіпсіздік ережелерін сақтау маңызды. Мұғалім сабақ басталар алдында оқушыларға әрбір құралдың дұрыс қолданылуы туралы түсіндіруі тиіс. Сонымен қатар, әрбір жаттығудың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мұғалім оқушылардың әрекеттерін бақылап отырады. Гимнастикалық құралдармен жұмыс істеу барысында жарақат алу қаупі болғандықтан, оқушылар сақтық шараларын қатаң ұстануы қажет. Жаттығулар барысында оқушылардың дене сымбатын дұрыс қалыптастыруға ерекше назар аударылады. Қазіргі таңда көптеген балалар отырықшы өмір салтын ұстанады, бұл олардың денсаулығына теріс әсер етеді. Гимнастикалық құралдар арқылы жасалатын жаттығулар дененің әртүрлі бөліктеріне оң әсер етіп, сымбатты қалыптастыруға көмектеседі. Оқушылар сабақ барысында денесін тік ұстау, дұрыс жүру және қозғалыс үйлесімділігін сақтау дағдыларын меңгереді. Гимнастикалық құралдар дене шынықтыру сабақтарының сапасын жақсартады. Мұндай жаттығулар оқушылардың төзімділігін арттырып, олардың физикалық қабілеттерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, гимнастикалық құралдармен жұмыс істеу кезінде оқушылар белгілі бір қозғалыстарды қайталау арқылы үйлесімділік пен икемділікті дамытады. Гимнастикалық құралдарды қолданудың тағы бір маңызды аспектісі – оқушылардың назарын шоғырландыру және олардың өзін-өзі бақылау қабілеттерін

дамыту. Мысалы, гимнастикалық бөрене бойымен жүру кезінде оқушылар қозғалыстарын мұқият бақылап, тепе-теңдікті сақтау қабілетін жетілдіреді. Бұл дағдылар күнделікті өмірде де пайдалы болуы мүмкін, себебі олар адамның қозғалыс үйлесімділігін жақсартып отырып, жалпы физикалық денсаулығын нығайтады. Гимнастикалық құралдар арқылы жүргізілетін сабақтар тек физикалық емес, сонымен қатар тәрбиелік мәнге ие. Сабақ барысында оқушылар бір-біріне көмектесуді, қиындықтарды жеңуді, төзімді болуды және тәртіпті сақтауды үйренеді. Олардың өздеріне деген сенімділіктері артып, алға қойған мақсаттарына жету үшін табандылық таныту қабілеті дамиды.

Гимнастикалық құралдарды пайдаланудың тағы бір тиімділігі – ол оқушылардың дене тәрбиесі сабақтарына деген қызығушылығын арттырады. Кейбір оқушылар үшін дене шынықтыру сабағы тек физикалық белсенділік ғана емес, сонымен қатар өз қабілеттерін сынап көруге мүмкіндік беретін сүйікті сабақтардың бірі болуы мүмкін. Мектеп бағдарламасында гимнастикалық құралдарды пайдалану арқылы сабақ өткізудің бірнеше әдістемелік жолдары қарастырылады. Біріншіден, оқушыларға құралдардың дұрыс қолданылуы туралы теориялық мәлімет беріледі. Екіншіден, оларды тәжірибе жүзінде қолдану арқылы оқушылардың қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытуға баса назар аударылады. Үшіншіден, әрбір жаттығудың орындалу сапасын бағалау және оны жақсарту бойынша мұғалімдер оқушыларға тиісті кеңестер береді. Гимнастикалық құралдармен жұмыс жасаудың тағы бір ерекшелігі – ол оқушылардың физикалық дайындығын бағалауға мүмкіндік береді. Мұғалімдер белгілі бір жаттығуларды орындау барысында оқушылардың икемділігі, күші, тепе-теңдігі және жылдамдығы сияқты көрсеткіштерді бақылап, олардың физикалық даму деңгейін анықтай алады.

Осылайша, гимнастикалық құралдарға бағытталған тапсырмалар оқушылардың физикалық, психологиялық және әлеуметтік дамуына оң әсер етеді. Олар дене дайындығын жетілдіріп, қозғалыс дағдыларын дамытады, өзіне деген сенімділікті арттырады және тәртіпке

ұйретеді. Гимнастикалық құралдарды тиімді пайдалану арқылы оқушылардың денсаулығы нығайып, олардың спортқа деген қызығушылығы артады. Бұл әдістер оқушылардың дене тәрбиесін сапалы әрі қызықты етіп өткізуге мүмкіндік береді. Қорытындылай келе, гимнастикалық құралдармен орындалатын тапсырмалар оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттыруда, олардың дене дайындығын жақсартуда және спортқа деген сүйіспеншілігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мұғалімдер гимнастикалық құралдарды сабақ барысында жүйелі түрде қолдана отырып, оқушылардың дене шынықтыруға деген ынтасын арттыруы қажет. Сонымен қатар, гимнастикалық құралдарды қолдану оқушылардың физикалық дамуын ғана емес, олардың өзін-өзі басқару, ерік-жігер, тәртіп және ұжымда жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады. Осылайша, гимнастикалық құралдар мектеп бағдарламасындағы дене тәрбиесі сабақтарының ажырамас бөлігі болып қала береді және оның тиімділігі жоғары деңгейде сақталады.

Жалпы алғанда, гимнастикалық құралдарды пайдалану дене шынықтыру сабақтарының тиімділігін арттырады және оқушылардың қозғалыс белсенділігін күшейтеді. Олар балалардың денсаулығын нығайтып қана қоймай, олардың өз-өзіне деген сенімділігін арттырып, салауатты өмір салтын ұстануға да ықпал етеді. Сондықтан дене тәрбиесі пәнінде гимнастикалық құралдарды кеңінен қолдану маңызды және оның тиімділігі дәлелденген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әбішев Қ. Дене тәрбиесі және спорт. – Алматы: Білім, 2012. – 320 б.
2. Жүсіпбекова А. Қозғалыс белсенділігін арттыру әдістері. – Астана: Фолиант, 2018. – 276 б.
3. Құдайбергенов Н. Гимнастика негіздері: теория және әдістеме. – Алматы: Өнер, 2015. – 230 б.
4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана: Елорда, 2012.
5. Оспанов С. Дене шынықтыру сабақтарында инновациялық

- әдістерді қолдану. – Қарағанды: Болашақ, 2019. – 198 б.
6. ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 2018.
7. Сейдахметов Ә. Бастауыш сыныпта дене тәрбиесін ұйымдастыру. – Алматы: Рауан, 2016. – 212 б.
8. Тұрсынбаев А. Гимнастика және оның оқыту әдістері. – Шымкент: Мектеп, 2017. – 250 б.
9. Хамзин Б. Спорттық жаттығулар теориясы. – Өскемен: Шығыс, 2020. – 290 б.
10. Шәкенов Е. Дене тәрбиесінің теориялық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 265 б.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАР – БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА

Ізтілеуова Ләззат Ермағанбетқызы

№78 орта мектебінің, бастауыш сынып мұғалімі. Қазалы ауданы, Қызылорда облысы, Қазақстан Республикасы.
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Жеткіншек ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу сапасын арттыруда мұғалімдерге үлкен жауапкершілік жүктеледі. Оқытудың тиімді әдістерін іздестіру, сабақ сапасын жаңа деңгейге көтеру – қазіргі заманғы педагогиканың басты талаптарының бірі. Бастауыш сынып мұғалімі жас буынның рухани дүниесі мен ой-қиялын қалыптастырып, олардың оқу, жазу және ойлау дағдыларын дамытады. Оқушылардың жан-жақты дамуына мүмкіндік беретін маңызды пәндердің бірі – әдебиет. Әдебиет арқылы балалар адамгершілік, ізгілік, еңбексүйгіштік сияқты қасиеттерді бойына сіңіреді, олардың ой-санасы мен дүниетанымы кеңейеді.

Көркем әдебиет оқушылардың қиялын дамытып, оларға эстетикалық тәрбие береді. Әсіресе, бастауыш сынып оқушылары ертегілерді, аңыз-әңгімелерді, батырлар туралы шығармаларды сүйіп оқып, ондағы кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне еліктейді. Шығармалардың мазмұны арқылы балалар өздігінен ой түйіп, қорытынды жасауға тырысады. Осылайша, әдебиет оқушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырып, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Тірек сөздер: бастауыш сынып, оқыту әдістері, әдебиет, көркем шығарма, рухани тәрбие, адамгершілік, балалар әдебиеті, оқу дағдылары, шығармашылық қабілет, дүниетаным.

Жеткіншек ұрпақты оқыту мен тәрбие берудің сапасын түбегейлі жақсартуды іске асыруда мұғалімдерге зор жауапкершілік жүктелген. Мұның өзі оқытудың тиімді әдіс, тәсілдерін талмай іздестіруден, сабақ сапасын жаңа деңгейге көтеруден көрінеді. Жас ұрпақтың рухани дүниесі мен ой-қиялын бірінші болып білім жарығымен нұрландыратын адам – бастауыш сынып мұғалімі. Кішкентай шәкірттер бірінші мұғалімнің көмегімен оқудың, жазудың, ойлаудың дағдыларын игере бастайды. Сөйтіп олардың дамуына кең мүмкіндіктер ашылады. Мектепте өтілген көптеген пәндердің ішінде оқушыларға терең білім, жан-жақты тәрбие берерде әдебиеттің алар орны елшеусіз. Әдебиет адамды рухани биіктетеді, жан сұлулығына тәрбиелейді, ізгілікке, адамгершілікке баулиды. Адамды асыл армандарға бастайды. Онда адамзаттың ілгері жарық сәулеге, жақсы өмірге ұмтылған ұшқын қиялы, сол жолдағы күрес-тартысты, ел басынан кешірген қилы-қилы оқиғалар, халқымыздың елдік қасиеті, бүгінгі жазира өмірі бейнеленген көркем әдебиетте адамдар тағдыры бар тіршілік болмысымен көрінеді.

Оқырман алдынан талай тағдырлар өтіп жатады. Олардың әрқайсысы өзіндік тіршілігімен, қайталанбас мінезімен, екінші-опығымен, қуаныш-қызығымен, арпалыс-тартысымен көрінген. Көркем әдебиет ойын сөздің күші арқылы жеткізеді де, оқушыларға өзінше әсер етеді. Балаларды адамгершілікке, еңбексүйгіштікке тәрбиелеуде көркем шығарманың маңызы зор. Балалардың ой-санасын дамытуға, мінез-құлқын қалыптастыруға, дүниетанымын кеңейтуге көркем әдебиет шығармаларындағы кейіпкерлердің өмірі мен іс-әрекеттері үлкен әсер етеді. Әсіресе, бастауыш сыныптың оқушылары өздерінің жас шамасына қарай суретті кітапшаларды, ертегі, аңыз-әңгімелерді, батырлар туралы шығармаларды сүйіп оқиды. Ондағы басты кейіпкерлердің іс-әрекетіне еліктейді, тәтті қиялдарға беріледі, өзінше қорытынды жасауға тырысады. Бұл сыныптағы оқушылар көбінесе оқу техникасына жаттығады. Әріптен сөз, сөзден сөйлем құрап оқи бастасымен-ақ, оқушыларда өзін қоршаған орта, жаратылыс, табиғаттың сырларын, көпті білуге

деген ынта, көркем шығарманы оқу, мұғалім әңгімесін зейін қоя тыңдау, білмегенін сұрап алу белсенділігі басым болады. Олар туралы алғашқы ұғым беруді бастауыш сынып бағдарламасы талап етеді. Әдебиеттік оқу сабағының негізгі материалы – көркем шығарма. Көркем шығарманы талдау принципінде орта буын мен жоғары буында ұқсастық бар. Бірақ әр сынып оқушыларының жас ерекшелігіне және іскерлік, шеберлік дағдыларының сапасына қарай талдаудың әр буында өзіндік салмағы бар.

Енді оқушыларға әдеби білім берудің сол кезеңдерін, онда қалыптастырылатын іскерлік пен шеберлік дағдыларын байқап көрейік. Сөзбен жұмыс істеу – сөзіндік қорын молайту – тіл көркемдігін, сөз өнерін меңгеру деген сөз. Ал сөз өнері – әдебиет. Көркем шығарманы оқу, талдау барысында оқушы жазушының әр сөзін таңдап, талғап қолданатындығында көзі жетеді, ана тілінің көп қырлылығын меңгертеді.

Неғұрлым осындай жұмысқа тереңдеп барған сайын оқушылардың көркем әдебиетке деген ынтасы артады. Бастауыш мектептегі оқу сабағы аса маңызды рөл атқарады. Бастауыш сыныпта ана тілінде қоғам және ондағы адамдар туралы, сүйікті отанымыздың мейлінше бай, көркем де сұлу табиғаты, сондай-ақ жануарлар дүниесі туралы деректерді оқып, үйренеді, өмірге қажетті сан алуан машықтарды меңгереді.

Әдебиеттік оқу сабағы арқылы оқушының рухани дүниесі байиды, жай білім беріп қана қоймайды, ол өмірдің ең қымбаттысы, ең асылы – жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді. Қазақтың көрнекті қайраткері, ірі тіл маманы Ахмет Байтұрсынов: «Кішілік болмас үшін әр ұлт баласын әуелі өз тілінде оқытып, өз тілінің жүйесін білдіріп, жолын танытып, балалар әбден дағдыланғаннан кейін өзге тілді оқыта бастайды», – деген еді. Бастауыш сынып оқушылары көптеген әдебиет жанрларымен көбінесе әдебиеттік оқу сабақтарында таныса алады. Сондықтан заман талабына сай әрбір сабақ беру әдісін жетілдіру арқылы сабақтың сапасы мен тәрбиелік маңызын арттыру бағытында мұғалімге шығармашылық ізденісті қажет етеді. Жас буынды төл мәдениет мәйегі мен тәрбиелеу барысында

бастауыш мектеп мұғалімдерінің мүмкіндігі де, міндеттілігі де жоғары. Ендігі қажеттілік – тынымсыз шығармашылық ізденіс. Шығармашылықпен жұмыс жасауға талаптанған мұғалімге мектеп бағдарламасындағы әдебиет пәнінің әрбір тақырыбын, әрбір көркем мәтінді ұлттық тәрбиемен өзектестіре оқытуға жол ашық. Сол себепті мәтін аясында көркем образдарды талдап тану арқылы оқушының өмірлік көзқарасын қалыптастыруға, дүниетанымын дамытуға ықпал ететін әдебиеттік оқу сабақтарында халықтық мұраларды оқыту барысында білімділік, дамытушылық мақсаттарға қоса, тәрбиелік сипатына баса назар аударылған абзал.

Бастауыш сынып оқушыларының рухани және зияткерлік дамуы үшін сапалы білім беру маңызды рөл атқарады. Мұғалімдер балалардың білімін жетілдірумен қатар, олардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға үлкен жауапкершілікпен қарауы тиіс. Оқыту мен тәрбиенің өзара байланысы бастауыш сыныптарда айқын көрінеді, өйткені дәл осы кезеңде балалардың ойлау қабілеті, дүниетанымы және мінез-құлқы қалыптасады. Мұғалімдер оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін пайдалана отырып, оқушылардың қызығушылығын оятып, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Әдебиет пәні бастауыш сыныптағы ең маңызды пәндердің бірі болып саналады. Ол тек оқушылардың оқу дағдыларын қалыптастырып қана қоймай, олардың эстетикалық сезімін оятып, адамгершілікке тәрбиелейді. Көркем шығармалар арқылы балалар өмірдің түрлі жағдайларымен танысып, кейіпкерлердің іс-әрекетін талдай отырып, өздігінен қорытынды жасауға үйренеді. Бұл олардың сыни ойлау қабілетін дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, көркем әдебиет шығармалары оқушыларды жақсылыққа, әділдікке, еңбексүйгіштікке, адалдыққа баулиды. Әсіресе, ертегілер, аңыз-әңгімелер, батырлар жырлары мен балаларға арналған әңгімелер жас ұрпақтың қызығушылығын тудырып, олардың қиялын кеңейтіп, шығармашылық қабілеттерін дамытады.

Бастауыш сынып оқушылары көркем шығармаларды оқи отырып, олардың мазмұнын терең түсінуге және кейіпкерлердің мінез-құлқын

бағалауға тырысады. Көп жағдайда балалар оқылған шығарманың кейіпкерлеріне еліктеп, олардың іс-әрекетін қайталауға бейім келеді. Осылайша, оқушылар көркем әдебиеттің әсерімен өзіндік көзқарасын қалыптастырады, өмірдегі әртүрлі жағдайларға өзінше баға беруге дағдыланады. Бұл үдерісте мұғалімнің рөлі ерекше. Ол балаларға шығарманың негізгі идеясын түсінуге көмектесіп, олардың талдау жасау қабілетін дамытуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Аймағамбетова Қ., Базарбекова Қ. Бастауыш сыныпта оқытудың педагогикалық негіздері. – Алматы: Рауан, 2010. – 256 б.

Әбдікәрімова Т., Мұқанова Б. Бастауыш сынып оқушыларының оқу дағдыларын қалыптастыру. – Астана: Фолиант, 2015. – 198 б.

Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.

Қалиұлы С. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 320 б.

Құрманбаева А. Бастауыш сыныпта көркем шығарманы оқыту әдістемесі. – Алматы: Өнер, 2017. – 278 б.

Сейітова Н. Оқушылардың оқу мәдениетін қалыптастыру. – Шымкент: Болашақ, 2018. – 245 б.

ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 2018.

Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы шығармалар. – Алматы: Мектеп, 2014. – 320 б.

Хасанова Г. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту. – Алматы: Дарын, 2016. – 210 б.

Шалабаева Г. Бастауыш сынып оқушыларының тілдік дағдыларын дамыту. – Қарағанды: Фолиант, 2019. – 290 б.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЕКТ (CHAT GPT) ЖОБАСЫН ЖАҢА ҒАСЫРДА ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Кенжегалиева Самал Наурызгалиевна

Ақтөбе облысы, Қарғалы ауданы, Ш.Қалдаяқов ауылы, В.И.Пацаев атындағы
орта мектебінің қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада Жасанды Интеллект (ChatGPT) технологиясының жаңа ғасырда қолдану тиімділігі қарастырылады. ChatGPT – мәтінді талдау, ақпарат өңдеу және пайдаланушы сұраныстарына жауап беру қабілетіне ие интеллектуалды жүйе. Ол білім беру, ғылыми зерттеулер, бизнес, медицина, технология және басқа да салаларда кеңінен қолданылып, тиімділігін дәлелдеп келеді. Жасанды интеллекттің көмегімен ақпаратқа жылдам қол жеткізу, мәтінді өңдеу, аударма жасау, деректерді талдау және шешім қабылдау үдерістерін оңтайландыру мүмкін болады.

Мақалада ChatGPT-тің білім беру саласында оқытушылар мен студенттер үшін пайдалы құрал ретінде қолданылу жолдары, оның шығармашылық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытудағы рөлі қарастырылады. Сонымен қатар, жасанды интеллекттің артықшылықтары мен кемшіліктері, оны этикалық тұрғыдан қолданудың маңызды аспектілері талданады. Зерттеу нәтижелері ChatGPT-тің адам еңбегін жеңілдететінін, ақпараттық үдерістерді жылдамдататынын және жаңа мүмкіндіктер ашатынын көрсетеді.

Тірек сөздер: Жасанды интеллект, ChatGPT, цифрлық технологиялар, білім беру, ақпараттық технологиялар, автоматтандыру, деректерді талдау, мәтін өңдеу, инновация, жаңа ғасыр.

Chat GPT қазіргі таңда ең көп талқыланған жобаға айналды. Адамдар онымен сөйлесіп, тапсырма беріп жұмыстарын ыңғалындыра, аз жұмыстануға дағдыланды. Бұл қандай чат бот? Қандай мүмкүндік бар деген сұрақтар туындайды?

Chat GPT –американдық коммерциялық емес, компанияның 2022 жылы қараша айында таныстырған Open AI нейрондық желі. Бұл жоба 3 кезеңнен тұрады. Біріншісі 2019 жылы әзірленіп, бірақ қолданысына шықпады. Екіншісі сол жылы қайта өңделіп шықты. Ал үшінші Chat боты 2020 жылы толықтай қолданысқа енгізіліп, қазіргі таңда көтеген жандарды таңғалдыра алды.

Chat GPT дегеніміз не? Chat GPT – GPT (Generative Pre-Trained Transformer) архитектурасына негізілген Open AI үйреткен үлкен тіл үлгісі. Бұл модель адамдардың сөйлеуін түсінуге, мәтіндер құруға, сұрақтарға жауап беруге және мақалалар жазуға қабілетті. Платформаның көптеген параметрлері бар (175 миллиардтан астам), соның арқасында ол күрделі тапсырмаларды шеше алады, соның ішінде мәтінді құру, тілді аудару, сұрақтарға жауап беру, мазмұнды құру және т.б.

Chat GPT –тің басқа диалогтық құралдардан ерекшелігі білім саласы болып табылады. Чат- бот математика, география, өнер, медицина, қаржы және аспаздық сияқты әртүрлі салаларда бірдей жақсы. Бұл кез келген сұраққа жүгінуге болатын әмбебап модель. Сонымен қатар жасанды интеллект (ЖИ) зерттеу жұмыстарында үлкен маңызға ие болып келеді, өйткені ол түрлі салаларда деректерді өңдеуді, талдауды және болжауды жеңілдетеді. Оның қолданылуы зерттеушілерге көптеген жаңа мүмкіндіктер ашып, зерттеулердің сапасын арттыруға көмектеседі. Зерттеу жұмыстарына қолданылуының жасанды интеллекттің бірнеше маңызды аспектілері:

1. Машинамен оқыту (Machine Learning) : Бұл ЖИ-нің бір бөлімі, онда алгоритмдер өздігінен деректерді талдап, нәтижелерді болжайды. Мысалы: биологияда, ғарыштық зерттеулерде немесе экономикада түрлі болжамдар жасау үшін машинамен оқыту қолданылуы мүмкін.

2. Деректерді талдау: Зерттеу жұмыстары көбінесе үлкен деректер жиынтығын талдауды талап етеді. Жасау интеллект алгоритмдері бұл деректерді талдау арқылы ауруларды ерте анықтауға немесе ғылыми эксперименттердің нәтижелерін болжауға болады.

3. Табиғи тілмен жұмыс: Жасанды интеллекттің табиғи тілдерді өңдеу қабілеті зерттеушілерге ғылыми мақалалар мен басқа мәтіндерден ақпаратты іздеу мен қорытындылау жұмысын жеңілдетеді. Мысалы, зерттеушілер ЖИ қолдана отырып, жаңа ғылыми мақалаларды талдай алады немесе белгілі бір тақырып бойынша зерттеу әдебиеттерін іздей алады.

4. Жобаларды басқару: ЖИ зерттеу жұмыстарына қатысты жобалардың тиімділігін арттырып, уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Ол зерттеу жоспарларын құру, орындау және мониторингтеу үшін қолданылуы мүмкін.

5. Эксперименттер мен симуляциялар: ЖИ мен компьютерлік модельдеу құралдарын қолдану арқылы зерттеушілер түрлі эксперименттерді виртуалды түрде жүргізіп, олардың нәтижелерін болжай алады. Бұл әдіс физика, химия мен инженерия салаларында тиімді десек те болады.

6. Қателерді азайту: ЖИ адамның қателіктерін азайтуға көмектеседі, себебі ол ақпаратты өңдеуге жорғары дәлдік пен тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Зерттеушілер ЖИ құралдарын қолдана отырып, тәжірибелерін нәтижелерін қайта тексеріп, мүмкін болатын қателіктерді табуға болады.

7. Жаңа идеяларды генерациялау: Жасанды интеллект жаңа идеяларды немесе гипотезаларды генерациялауға көмектесетін құрал ретінде қызмет атқаратын жоба. Мысалы, ЖИ ғылыми зерттеулердегі белгілі бір үдерістерді зерделей отырып, жаңа бағыттар немесе зерттеу тақырыптарын ұсына алады.

Жалпы айтқанда ЖИ зерттеу жұмыстарының тиімділігін арттыруға, деректерді талдауды жеңілдетуге және жаңа ғылыми ашылулар жасауға мүмкіндік береді. Бұл технологияның дамуы мен қолданылуы болашақта көптеген ғылым салаларында зерттеу процесін

айтарлықтай деп күтіледі.

Қорыта келе, оқушы бойында шығармашылық қызметті дамыту – кез-келген педагог үшін маңызды. Өйткені шығармашыл бала өз пікірінде тәуелсіз болады. Шығармашыл тұлғаны тәрбиелеу – басты міндетім ретінде қарап, үнемі әрбір балаға көзімнің қарашығындай қарау. Осыған орай бұл жобаны өз сабақтарымда қолдану тиімді екенін айта кеткім келеді. Мысалы: қазақ тілі мен әдебиет сабағында заман талабына сай сабақ жоспарын тез өндеуге, жіберген қателерін түзетуге, оқушыларды сауатты жазуға тиімді. Қазіргі таңда бүлдіршіндерді ештеңемен таңғалдыра алмайтынымыз анық. Соның ішінде альфа иә бета ұрпақтарымызды айта кетерлік. Соған орай осындай жаңа технологияларды өз сабақтарымды жоспарлауда тиімділігі және жаңа ақпараттарға қол жеткізетіндігі анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әбдіманапов С. Жасанды интеллект және оның қоғамдағы рөлі. – Алматы: Фолиант, 2022. – 256 б.
2. Қуандықов Н. Жасанды интеллект: Технологиялық эволюция және болашағы. – Нұр-Сұлтан: Елорда, 2021. – 310 б.
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның инновациялық даму стратегиясы. – Астана: Елорда, 2018.
4. Тұрсынова А. Цифрлық трансформация және жасанды интеллекттің білім беру саласындағы маңызы. – Қарағанды: Болашақ, 2020. – 275 б.
5. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Білім беруді цифрландыру стратегиясы. – Астана, 2019.
6. Жұмабеков Қ. Жасанды интеллект: Қолдану салалары мен болашағы. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 290 б.
7. Қалиева Р. Жасанды интеллект және білім беру: жаңа мүмкіндіктер мен сын-тегеуріндер. – Шымкент: Оқу баспасы, 2022. – 260 б.
8. ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі

министрлігі. Қазақстандағы цифрлық технологиялардың дамуы. – Астана, 2021.

9. OpenAI. ChatGPT және нейрондық желілер: Жаңа заманның технологиясы. – Сан-Франциско, 2023.

10. Бекенов С. Білім беру саласындағы жасанды интеллекттің рөлі. – Өскемен: Шығыс университеті, 2021. – 245 б.

**«АСЫҚ» ОЙЫНЫ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС
МӘДЕНИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ**

Пошаева Дарига Избаевна

Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-зерттеуші, №45 Тасбастау бастауыш мектебі, Жуалы ауданы, Жамбыл облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада жұмысында қазақ халқының ұлттық ойыны – асық ойынының тәрбиелік мәні мен ұлттық құндылық ретіндегі маңыздылығы қарастырылады. Бүгінгі таңда балалардың қызығушылығы көбіне виртуалды ойындарға ауып, ұлттық ойындарымыз ұмыт бола бастағаны белгілі. Осы орайда, асық ойынын мектеп жасындағы балалар арасында кеңінен насихаттау арқылы ұрпақ бойында ұлттық сана мен патриоттық сезімді қалыптастыру өзекті мәселе болып отыр. Зерттеудің мақсаты – асық ойынының түрлерін, шығу тарихын, ережелерін терең меңгеріп, оның тәрбиелік маңызын айқындау және бүгінгі білім беру процесіне енгізу жолдарын ұсыну. Зерттеу барысында деректер жинау, салыстыру, талдау және ғылыми ізденіс әдістері қолданылды. Асық ойынының тарихи түрлері мен олардың атауларына сипаттама беріліп, ұмыт қалған элементтері қайта жаңғыртылды. Бұл зерттеу материалдары бастауыш сыныптарда, тәрбие сағаттарында, факультативтік курстарда қолдануға ұсынылады. Жоба ұлттық мұраны сақтау мен насихаттауға бағытталған практикалық құндылыққа ие.

Түйін сөздер: асық ойыны, ұлттық ойын, тәрбиелік мән, қазақ халқы, патриотизм, мәдени мұра, мектептегі тәрбие.

Тірек сөздер: Жасанды интеллект, ChatGPT, цифрлық технологиялар, білім беру, ақпараттық технологиялар, автоматтандыру, деректерді талдау, мәтін өңдеу, инновация, жаңа ғасыр.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «...Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс –біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», –деп ел келешегіне үміт артады. Халқымыздың рухани қазынасы, құндылығының бірі ретінде ата-бабамыздан қалған асық ойынын атауға болады. Ақылы асса – аға ғой, Жасы кіші деменіз. Қолыңа жақса – сақа қой, Қой асығы деменіз, – демекші, асық – қазақтың ықылымнан келе жатқан ұлттық спорттық ойындарының бір түрі. Асық ойыны өте қызық ойын. Мен оған кішкене кезімнен қызықтым, оған ата-анамның асықты жинап бергенінен, ол туралы әңгімелерінен үйрене бастадым. Менің қазіргі уақытта жинаған 100-ге тарта асығым бар. Мен асық ойынының қандай түрлері бар және қандай пайдасы барын білгім келіп, соны зерттегім келді. Асық ойындары – көшпелі елдерде, соның ішінде қазақ халқының тұрмыс-салтында атам заманнан бері келе жатқан ұлттық ойындардың бірі. Қазақ арасында кең тараған асық ойынының түрлері көп-ақ; ойын түрлеріне қарай оның ойнау шарттары да өзгеріп отырады: асық ойыны негізінен жас балалар ойыны болып саналса да, оның кейбір түрлеріне жігіттер де, ересек әйел-еркектер де қатысады. Асық ойындары балалардың дене қимылының жітілігін, ептілігін, жылдамдығын, оңтайлығын арттыруға, сондай-ақ көз мергендігі мен қол икемділігін дамытуға көп септігін тигізеді. Асық – қазақ балаларының ежелден келе жатқан ұлттық ойындарының бірі. Ауылдан шыққан қазақ балалары асық ойынын жақсы біледі. Өкінішке қарай, бұл күнде асық ойнайтын бала азайып, қалалы жердегі балалар мұндай ұлттық ойын бар екенін де ұмытып барады. Ал негізінде асық ойыны халқымыздың тұрмыс-салтының ажырамас бөлігі, ұрпақ тәрбиесінің бір құралы. Асықтың қазақ халқының өмірінде өзіндік орны болған. Халқымызда «Асығың алшысынан түссін» деген жақсы тілек бар.

Асық ойынында кімнің сақасы алшысынан түссе, сол бірінші атады немесе басымдыққа ие болады. Яғни, асықтың алшы тұруы оның иесіне (балаға) сәттілік жолдас болып тұрғанын білдіреді. Сондықтан, аталарымыз белгілі бір оқиғаға, болмаса жағдайға байланысты мерейлі болғанын қалайтын адамына осындай тілек айтқан. Бұл сөз қандай да бір даулы мәселеде, айтыс-тартыста, бәс тігілген сәттерде мерейі үстем шыққан немесе бастаған ісі игі жалғасын тапқан азаматтарға қарата: асығы алшысынан түсті деп те қолданылады. «Қой асығы демегін, қолыңа жақса, құлжа (сақа) сал». Бұл нақыл да қазақтың болашағынан үмітті балаға қаратып айтылатын сөзі. Бала деп жасытпай, сеніммен қарасаң, тәжірибеңмен бөлісіп, тәліміңді берсең, ол да ертең елдің жүгін арқалар азаматың деген мағынадағы үмітті меңзейді. Асық ойыны өзінің түрлеріне қарай баланың мергендігін, шапшандығын, ептілігін және қырағылығын жетілдіреді. Бір мезгілде бірнеше бала ойнайтындықтан, қатарынан озсам деген талпынысты бойға қасиет қылып сіңіреді. Мұның сыртында асықтың атып ойнайтын түрлері үнемі қимыл-қозғалысты қажет ететіндіктен, денені қыздырып, бойдағы қан айналымын жақсартады. Үнемі отырып-тұру, жүрелей отыру, тізені жартылай бүгу, жиырылу, ширығу аяқ-қолдың буын ауруларының алдын алады. Негізінен бұл ойындарды жастармен бірге ересектер де ойнаса, күш-қуаты арта түседі.

II Негізгі бөлім 2. 1 Асық ойынын жетік білеміз ба? Қазақ халқының ұлттық ойындарының көбі табиғи заттармен ойнауға негізделген. Шаруашылығы мал шаруашылығына негізделгендіктен қазақ халқының ұлттық ойындары да осыған икемделген. Әсіресе, қойды көп өсіргендіктен, балалар ойынының көбі қой асығымен байланысты болып келеді. Сондықтан асық ойындары ұлт ойындарының ішіндегі арыдан келе жатқан көнелерінің бірі болып табылады. Асық ойыны баланың жастайынан жүйке жүйелерін шыңдап, оларды дәлдікке, ептілікке, ұстамдылыққа тәрбиелейді. Асық атудың жарысы ҚР Спорт және дене шынықтыру агенттігінің және ҚР Ұлттық спорт түрлері Қауымдастығымен бекітілген «Асық ойынының ережесі» бойынша өткізіледі. Осы орайда мен ұлттық ойынымыз

асық туралы зерттеу жүргізуді жөн көрдім. □ Асықты қазіргі балалар біле ме? □ Асық ойындарының қандай түрлері бар? □ Асық және асық ойындарының қандай түрлері бар? Осы және басқа да сұрақтарға жауап іздеу барысында мен көптеген қызықты мәліметтерге қанықтым. Олар менің ұлттық құндылығымыз – асық жайлы терең білуге көмектесті. Міне, осылайша, асықты көптеп жинап алып, енді теория жүзінде ол туралы ақпаратты кеңейтумен қатар, практика жүзінде асық туралы балалар қаншалықты біледі деген өзекті сұрақ өзінен-өзі туындайды. Осыған орай мен балалармен сауалнама жүргізіп көрдім. Сауалнамаға толығырақ тоқталсам, балаларға арналған сауалнаманы жүргізу барысында олармен бірінші әңгіме жүргізілді. Асық жайлы осы біздің оқушылар біле ме екен. Осы нәрсе мені қатты қызықтырды да мен алдымен оқушылардан сауалнама жүргізіп көрейін дедім. Асық ойыны туралы білесің ба?

Асық ойынын жақсы білемін

Үйде отбасымыбен ойнаймыз

Асық ойыны туралы білмейміз

Асықтан гөрі басқа ойындар жетеді. 50 5 42 3

2. 2 Асық ойынының пайда болуы мен оның тәрбиелік мәні Қазақтың ұлттық ойындарының жалпы қалыптасу кезеңі біздің заманымызға дейінгі VII-IX ғасырлар. Қазақ жеріндегі көшпелі тайпалардың қай-қайсысы болмасын, қай кезеңде дамымасын олар тек өндірістік құралына пайдалануға жарамды тас, ағаш, сүйек тағы басқа табиғи заттар осы дәуірде қалыптасқан. Асық – қазақтың ықылымнан келе жатқан ұлттық спорттық ойындарының бір түрі. Оны қазақтардан басқа қырғыздар, қарақалпақтар, алтайлықтар да ойнады. Ойынның түрлері өте көп. Ол жан-жануарлар, түрлі құбылыстарға байланысты ойындар немесе түрлі заттармен ойналатын ойындар деп бірнеше түрге жіктеле береді. Түрлі заттармен ойналатын ойындар: ағаш аяқ, аққала, ақпа, ақсүйек, ақшамшық, алақүшік, алты-бақан, арқан аттау, арқан тартпақ, арқан тартыс, арынды арқан, асау мәстек, асық, аттамақ, ауыртаяқ, әйкел, әуетаяқ, батпырауық, белбеу соқ, белбеу

тартыс, дауыстап атыңды айтам, епті жігіт, жаяу көкпар, жемекіл, жігіт қуу, жігіт ойыны, күзетшілер, күміс ілу, қамалды қорғау, қараше, қимақ, қыз қуу, лек (шөлдік), монданақ, орамал тастау, сақина жасыру, сиқырлы таяқ, тапшы, кімнің дауысы, таяқ жүгірту, тепе-теңдік, тобық, тұтқын алу, түйілген орамал, шалма, шертпек, шілдік. Осының ішінде біздің қарастыратынымыз да – асық ойындары. Асық ойыны әу баста ежелгі түріктердің арасында кеңінен таралған. Сондай-ақ, асықты астралаг деп ежелгі Грецияда, ал талус деген атпен ежелгі Римде салт-дәстүріне нақышталған ойын ретінде санап әрі насихаттаған. Алайда, асықпен қазақтың ұлттық ойыны деп санағанмен, мұны Орта Азияның халықтары, оның ішінде өзбек, қырғыз, тәжік т.б ұлттар да әлі күнге дейін ойнап келеді. Оны біздің ұлттық ойындармен салыстырсаңыз, аса ерекшелік байқалмайды. Ережесі, ойнау тәртібі бір болғанмен, әр халықтың табиғи болмысына жақын кейбір ерекшелігі де бар. Жаугершілік заманда бабаларымыз соғыс стратегиясын, соққы беретін тұсты асықты шашып жіберіп түсіндіріп, жоспарлаған. Есі кірген қазақ балаларының ең алғаш ойнайтыны да осы – асық ойыны. Асықтың түр- түрімен балалар мен үлкендер де қызығып ойнаған (асықты қазіргі баспаларда балалар ойыны деп жүр). Бұл жөнінде көркем әдебиеттерде де мысалдар көп. Дәлел ретінде Ы.Алтынсариннің «Асан мен Үсен» әңгімесі [2, 53 б.]. Кезінде үлкендер бұл асықпен иіру арқылы шешілмеген дауларын шешіп ымыраға келген күндері болған. Н.Жүсіп «Тутанхамонның асығы» мақаласында мысыр патшасы Тутанхамонның ойыншығы асық болағанын айта келе, «Асық ойнау – балалардың дүниетанымын кеңейтетін ойын екенін айтады. Қиырдағы Африканың балалары да асық ойнап жетіліпті. Мысыр патшасы Тутанхамон перғауынның өзі асық ойнапты. Б.з.б бұрынғы 1333 жылға тән бұл асық бүгінде Мысырдың Каир мемлекеттік музейінде сақтаулы тұр. Бұл асықтар (жиынтық қорап) перғауынның қабірін ашқан кезде табылыпты. Асықтар және басқа да сүйектер жасалған ойыншықтар осы жиынтық қорапта сақталыпты. Бұл жай қорапта емес, мысырлықтардың 4 мың жылдық тарихы бар Senet деген ойыны екен.

Ойынның бұл түрі перғауындар заманынан бұрын пайда болыпты. Ойын тәртібі қазіргі шахматқа келіңкірейді. Ұзынша тақтаның екі басында екі бала (адам) отырған. Олар тақтаның бетіндегі таңбалармен жүру арқылы келесі бетке жетуге тиіс болған. Фишка ретінде кәдімгі сүйектен жасалған түрлі фигуралар мен кәдімгі қойдың асығын пайдаланған. Зерттеушілердің айтуынша, ойынның бұл түрі Мысырға Қиыр Шығыстан барыпты. Миттани (қазіргі Сирия маңы) патшасы Тушратта бұл жиынтықты Мысыр патшасы III Аменхотепке сыйлаған екен. III Аменхотеп патша IV Аменхотептің әкесі болған. Ал Тутанхамонның әкесіне қатысты деректердің бірінде оның IV Аменхотептің ұлы екені айтылады (Ғалымдар екеуінің туыстық қатынасын дәлелдеуі үшін ДНК сараптамасын жасаған). Демек, жоғарыдағы асық Тутанхамонға атасынан қалған қалуы әбден мүмкін. Тутанхамонға асықтың қалай жеткені шамамен белгілі болды. Ал миттаниліктерге асық қайдан барған? Зерттеушілердің айтуынша, ертеректе Қосөзеннің бойын аморей, хуррит секілді түрлі көшпенділер жайлаған екен. Кім біледі, сол көшпенділердің арасында біздің бабаларымыз да болды ма екен? Жиырма жылдың алдында Нұртөре Жүсіп ағамыз Қазақстан делегациясы құрамында Мысырға барған екен. Сөйтіп, Каир қаласындағы тарихи мұражайды аралапты. Әлемге әйгілі Тутанхамон перғауынның тұтынған заттарын тамашалапты. Жүре-жүре «Тутанхамонның ойыншықтары» деген бөлімге кіріпті. Бір кезде қаздай тізілген асықтарды көріп қайран қалыпты. Сол жердегі делегация құрамындағы қазақтардың бәрінің көзіне әлгі асық оттай басылыпты. Бұлардың асыққа таңырқай қараған түрлерін көріп гидтің өзі таңғалыпты. Бір қызығы, әлгі гид асықтың не екенін білмейді екен. Дереу атауын жазып ала қойыпты. Кейін бұл жайлы «Егемен Қазақстанға» Нұртөре ағаның «Тутанхамонның асығы» деген мақаласы шықты. Әркім өз асығын қателеспей тауып үшін түрлі түске бояған. Балалардың есепке жүйріктігі бала кезден қалыптаса бастайды. Асық – кәдімгі санағыштың релін қоса атқарады. Асықтарды қаз-қатар тізу кезінде олардың санын алу, кейін ұтысты есептеп, ұпай бөліскенде жапырлап асық санау кез

келген баланың математикаға бейімін арттырады» . Сондай-ақ асық ойыны көз мергендігіне, қол буындарының икемді болуына баулиды. Асықты шебер ойнайтындар бір кенейді көздеп атқанда, сақасын түпте немесе одан кейін ататын кенейіне таман жібереді. Бұл – геометриялық есеп әрі ұқыптылық. Екінші асығын жақыннан атып алу үшін, ұту мақсатында. Асық ойындары қазақтың мал шаруашылығына байланысты өте ерте заманнан бері ұлттық ойын ретінде сіңісті болып кеткен. Төменде қарастыратын негізгі бөлімдерде біз асық ойындарының кең тараған түрлері мен олардың пайдасына тоқталамыз. Қазақтың ұлттық ойындары бес түрге бөлінеді. Олар: аңға байланысты, малға байланысты, түрлі заттармен ойналатын, зеректікті, ептілікті және икемділікті қажет ететін, соңғы кезде қалыптасқан ойындар. Олардың негізгілерінің өзі жүзден астам. Этнограф – ғалымдардың пайымдауынша, ата-бабаларымыздан бізге жеткен ұлттық ойындарымыздың тарихы Қазақстан жерінде б.з.б. бірінші мыңжылдықта-ақ қалыптасқан. Олардың ішінде тоғызқұмалақ, асық ойындары Азия елдерінде тайпалық одақтар мен алғашқы мемлекеттерде кеңінен тарады. Біздің қоғамыздағы ұлттық ойындардың негізі, шығу тегі халқымыздың көшпелі дәстүрлі шаруашылық қарекеттерінен бастау алады. Бұлардың көбісі мал шаруашылығына, аңшылыққа, жаугершілікке негізділген.

2. 3 Қазақтың ұлттық құндылығы – асық Асық – төрт түлік малдың ішінде қой-ешкінің тілерсегінде, асықты жілік басында орналасатын шымыр сүйек. Аңдардың да тілерсек тұсында болады. Қазақта асық қасиетті саналады. Баласы ұл болса, бесігінің басына бөрінің асығын іледі. Бәле-жаладан аулақ, шымыр-қайратты болсын дегені. Қыз болса, бесігіне еліктің асығын (жабайт) тағады. Сұлу, көрікті болып бойжетсін деп ырымдағаны. Келіні құрсақ салғанда, атасы мен әжесі ырымдап асық жинайды. Онысы – ұл тілегені. Келінге көз тимесін, аман-есен босансын дегенге саяды. Мысалы, менің есім кіргенде, біздің үйде әке-шешем жиған алпыс асық болған. Еліміз ел болып елдігін алған тұста ұлттық құндылықтарымызбен де қайта қауыша бастадық. Солардың бірі –

ұлттық ойындарымыз. Ахмет Жүнісовтың айтуынша: «Өзге халықтар сияқты қазақтың да ертеден қалыптасқан, атадан – балаға мұра болып жалғасып келе жатқан ұлттық ойын-сауық түрлері бар. Зер салып байқап отырсақ, ол ойын-сауықтар қазақтың ұлттық ерекшелігіне, күнделікті тұрмыс-тіршілігіне тығыз байланысты туған екен және адамға жастайынан дене тәрбиесін беруге, оны батылдықты, ептілікке, тапқырлыққа, күштілікке, төзімділікке т.б. әдемі адамгершілік қасиеттерге баулуға бағытталған екен». Асық – қимыл-қозғалыстың ойыны. Ендеше оны салауатты өмір салтын қалыптастыру бағытында да насихаттауға болады. Бір байқағаным, бүгіндегі балалар ата-анасынан оқу-күралға емес, осы компьютер ойындарына ақша сұрап жатады. Мұның соңы неге әкелетіні белгілі ғой. Сосын ол баланың тәбеті бірте-бірте құмар ойындарына да шабуы ғажәп емес. [2,38-42] Бұл жерде асық ойыны мектепшілік ауқымды спорттық шараға айналғанда, патриоттық тәрбие де оның ажырамас бөлігіне айналады. Асық ойынының артықшылығы, айырмашылығы да өте көп. Қазіргі уақытта балалар ойын автоматына көп барады. Біріншіден, бұл ойындардың адам денсаулығына тигізер залалы көп. Екіншіден, баланың ойлау қабілеті, ойлау шеңбері белгілі бір жүйеде шектеліп қалады. Ата-бабаларымыз асық арқылы болашақты болжаған. Асықтың астарында бір қасиетті күштің бар деп те ойлаған. Сол себептен ертеде бақсы-балгерлер асық арқылы болашақты долбарлап, алдын-ала болжам да жасаған екен. Біз асықтың серісін – «Алтын сақа» дейтін болсақ, түріктер де осылай қастерлейді. Олар асыққа тек ойын ретінде ғана қарамай, жолының ашық болып, ілгері даму алдындағы жетістіктің нышаны іспеттес санап, құрмет тұтқан. Тарихи деректерден де асық арқылы талай дау-дамайдың шешіліп, соңына нүкте қойылғанын да білеміз... Мұндай оқиғалар көбінесе халық ертегілерінде жиі ұшырасады. Мәселен, ертедегі көшпенділердің өзі асық арқылы жаугершілік заманда кімнің жеңіп немесе кімнің жеңілетіні туралы біліп отырған (С. Аманжолов. Қазақ фольклоры. 1927 жыл). Сондай-ақ, сол тұста үйсін мен найман руының жерге байланысты дауы да осы асықтың күшімен шешіліпті. Күндердің күнінде найман

руының жігіті Саржан би өзіне қарсылас адамның даулы мәселесін шешуге атақты Бұхар жырауды шақырған. Сонда менсінбей, бала санаған Бұхар жырауға олар былай депті. Сіздің атаңыз Қаржас кезінінде асықтан жеңген атақты құл болды. Бірақ үйсін тайпасы өзінің ұрпақтарына мұрасын бөліп жатқанда ең кішісіне түк те қалдырмаған деседі. Енді бір шешімін табу керек деп дал болған әкесі балаларынан асықты иіруін өтініпті. Содан кейін бұл байлықтың иесі түгі жоқ Бұхар жыраудың атасы болған екен. Мұны жас жігіттен естіген Бұхар жырау өзінің жеңілгенін мойындапты деген де әңгіме бекер айтылмайды. Халқымызда «асығың алшысынан түссін» деген жақсы тілек бар. Асық ойынында кімнің сақасы алшысынан түссе, сол бірінші атады немесе басымдыққа ие болады. Яғни, асықтың алшы тұруы оның иесіне (балаға) сәттілік жолдас болып тұрғанын білдіреді. Сондықтан, аталарымыз белгілі бір оқиғаға, болмаса жағдайға байланысты мерейлі болғанын қалайтын адамына осындай тілек айтқан. Бұл сөз қандай да бір даулы мәселеде, айтыс-тартыста, бәс тігілген сәттерде мерейі үстем шыққан немесе бастаған ісі игі жалғасын тапқан азаматтарға қарата: «асығы алшысынан түсті» деп те қолданылады. «Қой асығы демегін, қолыңа түссе құлжа (сақа) ғой». Бұл нақыл да қазақтың болашағынан үмітті балаға айтатын сөзі. Бала деп жасытпай, сеніммен қарасаң, тәжірибеңмен бөлісіп, тәліміңді берсең, ол да ертең елдің жүгін арқалар азаматың деген мағынадағы үмітті меңзейді. Алшылы шік, тауғалы бүк – ауысп. ұлығы мен кішігі аралас, жақсысы мен жаманы түгел; Алшы түсіп ақырып, сақа болып жапырып – әдетте кейбір адамдардың «би болдым» деп басыңа шығатын жайсыз мінезі, оғаш қылықтары жайында осылай делінеді; Аяғын алшысынан басу – ауысп. аяғын маңғаздана басу, өзіне сенуден еркінсу, мейманасы тасу; Асығы алшысынан түсу – 1. Асықтың бойындағы алшы жағы жоғары қарап түсуі/тұруы; асықтың бұл жағы жалпы ойнаушыға үстемдік береді; 2. ауысп. Ойындағысы, арманы орындалып, жолы болу, ісі ерге басу; Аш болсаң да асық мүжіме, Тоқ болсаң да тобық мүжі – әдетте, асықта ет болмайды. Ал

тобықта оған қарағанда аздап болса да, ет болады. Мәтелдің мәні: «өнімсіз істі істеп, уақытты қор қылма» дегенге саяды; Бүгешігесіне дейін – ауысп. түгін қалдырмай, тәптіштеп; Бүк түссе де менікі, шік түссе де менікі – бір нәрсеге тәуекел деп кірісіп кету; Омпа ойын бұзар, Жынды жиын бұзар – асық (сақа) омпа түссе, ол есепке алынбай, қайта иіріледі. Бұл жерде ойынның осы ережесі айтылып тұр. Сол сияқты есерсоқ мінезді адамның да кез келген жиынды бұзатынын түсіндірген; Талапайға салу – ауысп. талан-таражға салу, әкету. Ал ата-бабамыздан ұзақ ғасырлық көшкеруен арқылы үзілмей жалғасып келе жатқан асық ойыны – күшжігерді жетілдіріп, дәлдікке, мергендікке үйретеді. Оның үстіне бұл ойындарды кез келген жерде, қалаған уақытыңда ақша төлемей-ақ ойнай бересің. Асық ойыны – балалардың ежелгі ұлттық спорттық ойыны. Оны ойнау үшін балалар тақыр алаңға көлденеңінен тұзу сызық сызады да, соны байлай тігілген кенейді кезектесіп сақамен ату арқылы мергендік сынасады. Кенейді кім көп атып алса, сол ұтады. Ең бастысы – Сақаң жақсы болса болды, сонда ұту мүмкіншілігің де арта түседі. Ол үшін қорғасынды молырақ құю керек. Асықтар әр түрлі болып боялады. Түсіне, көлеміне қарай әрқалай бағаланып отырады. Ал ең жеңіл кішкентай асықтарды боямаса да болады. Бұл асық ойындарының көздің көру қабілетін және қолдың ептілігін арттыруға пайдасы зор. Асық ойыны халқымыздың тұрмыс-салты мен мәдениетінің ажырамас бөлігі, ұрпақ тәрбиесінің бір құралы іспетті болған. Бір мезгілде бірнеше бала ойнайтын асық ойынының түрлері жас баланың намысын жанып, қатарымнан озсам деген талпынысты бойға қасиет қылыш сіңіреді. Мұның сыртында асықтың атып ойнайтын түрлері үнемі қимыл-қозғалысты қажет ететіндіктен, денені қыздырып, бойдағы қан айналымын жақсартады. Үнемі отырып-тұру, жүрелей отыру, тізені жартылай бүгу, жиырылу, ширығу жас балалардың денесін шынықтырып, аяқ-қолдағы буын ауруларының алдын алады. Асық ойындары – балаларға керек ойындар. Құр босқа компьютер алдында телміріп, көзін, миын ауыртып, жүйкесін шаршатқанша, бір мезет асық ойындарын ойнауды үрдіске айналдырған дұрыс. Асық – төрт

түлік малдың тілерсегінде болатын, қызметі аса күрделі, буынға біткен шымыр сүйек. Қой, ешкі, сиыр, түйе асығы үлкен-кішілігіне қарамастан бір пішіндес, мүсіндес келеді. Ал жылқы асығы басқа пішінде болады. Асықтың атаулары: Алшы – асықтың иірілгенде тегіс табаны жерге тиіп, тұрық тұсуі. Ойын кезінде оған бірінші дәрежелі мән беріледі. Тәйке (тәуекел сөзінен шыққан) – асықтың иірілгенде шұңқырлау табаны жерге тиіп, тұрық тұсуі. Ол екінші дәрежелі мәнге ие. Бүге (бүк түсіп жатуы) – асықтың иірілгенде дөңес жоны үстіне қарап, етпетінен жатық тұсуі. Ол үшінші дәрежелі мәнге ие. Шіге (шік) – асықтың иірілгенде шұңқыр құрсақ жағы үстіне қарап, шалқасынан жатық тұсуі. Ол төртінші дәрежелі мәнге ие. Тұрық – асықтың алшы не тәйке тұсуі. Омпы – асықтың тұмсығымен жер тіреп, тік шаншылып тұсуі. Сомпы – асық тұмсығының көкке қарап, тік шаншылып шоңқая тұсуі. Табан – асықтың тәйке жағы. Оңқай – асықтың бүгесі алақанға қарап, тәйкесі оң қол бас бармағына басылып ыңғайлы ұсталуы. Оңқай асық малдың сол жақ аяғының тілерсегінде болады. Солақай – асықтың шігесі сыртқа қарап, алшысы оң қол бас бармағына басылып ыңғайлы ұсталуы. Солақай асық малдың оң жақ аяғының тілерсегінде болады. Асықтың түрлері. Сақа – қолдағы бар асықтың үлкенінен, ірісінен, салмақтысынан, оңқайынан белгіленеді. Сақа деп арқардың асығын атайды. Құлжа – арқардың аталығының құлжаның асығы. Жабайт – еліктің асығы. Шүкімайт – қозы мен лақтың асығы. Кеней – көпшілік ойнауға арналған қарапайым асықтар. Қойлық – қойдың асығы. Ешкімек – ешкінің асығы. Көктабан – қорғасын құйылған салмақты сақа асық. Топай – сиырдың асығы. Жабай – ірі асықты айтады. Қолқар – арқардың асығы Асық ойыны барысында қолданылатын құралдар мен әдістер. Көн киіз – асықтың «тақта» ойыны барысында қолданатын жұқа әрі икемді асық атуға, қаржуға қолайлы құрал. Бұл асық ойынының түрлеріне байланысты 50×50, 80×80, 100×100 см көлемінде болады. Көн киіздің дөңгелек шеңбер түрінде қолдануға болады. Ондай жағдайда көн киіздің диаметрі 50, 80, 100 см. Көн киіздің жиегін жіңішке ұлттық нақышты оюлармен көмкерген дұрыс. Асық ойындарының кейбір түрлерінде

сақа таңдап алу керек болады. Үйде ойналатын асық ойыны түрлерінде асықтың әдемісін сақа қылып алуға болады. Ал тақыр жерге шеңбер сызып, соның ортасына қаз-қатар тігілген асықтарды шеңберден атып шығару мақсат болып табылатын ойышдарда асықтың мықтысын, салмақтысын сақа қылып алу керек. Сақа таңдаудың өзі – өнер. Алыстан атқан кезде асыққа тиген сақа орнында қалып, асықтардың бірнешеуін шеңбердің сыртына шығарып жібереді. Асық ойнауға әбден машықтанып алған зерек балалар, қажет болса, сақаны асықпен қоса шеңбердің сыртына шығарып та жібереді, кері де қайтара алады. Тіпті қажетті траекториямен сақасын шеңбердің ортасындағы (кондағы) асықтардың жанына жеткізеді де. Бұл тұрғыда асық ойнау өнерінің кейбір сырлары (техникасы) бильярд ойынымен ұқсас та. Содан соң сақаға қорғасын құю деген болады. Бұл сақаны күшейтіп, ұту мүмкіндігін арттыру үшін жасалатын қарекет. Негізі, мүмкін болса, дала тағысы арқардың асығын сақа ретінде пайдаланған дұрыс. Арқардың асығы қой-ешкінікіне қарағанда үлкендеу әрі шымыр болады. Өзіңіз көз алдыңызға елестетіп көріңізші, алыстан (бірнеше метр жерден) көз ұшында түймедей болып бұлдыраған асыққа сақанды дәл тигізу нағыз мергендіктің белгісі емес пе?! Үш табан, Шеңберден шығару, Тигізбекіл немесе көтеріспек ойындарындағы бірінші шарт – кезек анықтау. Кезекті тереші анықтайды. Тереші – ойынның әділ жүруін қадағалаушы адам. Ал енді қандай асық ойындары бар? Ойын ережелері қандай? Өмір салтымыз, әдет-ғұрпымыз төрт түлік малға мейлінше байланысты; қаншама атау, ұғым-түсінік, таным мен пайым соған қатысты; одан өрбитін сөз де, мақал-мәтел де жеткілікті. Иісі қазақ баласының қой асығын көрмегені жоқ шығар, сірә. ТӨРТ АСЫҚ. Бұл ойынды балаларға жас кезінде үйретеді. Төрт-бес жасар балалардың ойнауына жақсы. Ойын мақсаты белгілі: бала бір асықта төрт түрлі пішім бар екенін және әр пішімнің әр қыры бар екенін зердесіне тез түйеді. Ойынға қосылған балалардың әрқайсысы бір асықтан иіреді. Кімнің асығы алшы түседі, сол бала ойынды бастайды. Қолға алған төрт асықты ақырын шашып жібереді. Сонда төрт асық төрт түрлі болып түссе, ойынға қатысып

отырған балалардан бір-бір асық алады да, ойынды әрі қарай жалғастырады. Тағы да төрт асықты жерге ақырын шашып жібереді. Сонда төрт асықтың төртеуі де не алшы, не тәйке, не шік, не бүк болып түссе, соның әрқайсысында да ойынға қатысушы балалар ойынды бастаған балаға бір-бір асықтан береді. Ал алда-жалда төрт асықтың пішімі төрт түрлі немесе әртүрлі болып түссе, онда ойынды бастаған бала 4 асықты екінші балаға береді. Ол ойынды бірінші бала секілді қайтадан бастап жүргізе береді. Осылайша ойынға қатысып отырған балалар асықтарынан ұтылып біткенде ғана ойын тоқтатылады. Ұтыс есептеледі. Ұпай саналады. Ұтқан баланың асықтары көп болса, ол қалған балаларды қатарластыра сапқа тұрғызады. Бір-біріңді қуыңдар, кім ұстатпай кетсе, сол ойынды бастайды, - дейді. Сөйтіп ойын ары қарай жалғаса береді.

2. 4 Асық ойынында қолданылатын іс-әрекеттер, әдіс-тәсілдер

Асық ату - Әртүрлі асық ойындарында сақамен кенейлерге дәл тигізіп, ұрып алу. «Орда» ойынындағы атудың тәсілдері: бүйірден ату - төрден атудың бір түрі; жайпай ату - ойыншы бір аяғын шеңбер сызығы үстіне қойып, екінші аяғын өзінің қалауынша қадап, асық бүйірінен емес, ең қысқа аралықтан атып шеңберден шығару; қадап ату - асық шеңбер сызығынан бір метрге жетпей жатса, оны сақамен тікелей атып шеңберден шығару; қыңқайта ату - шеңбер сызығынан едәуір алыста жатқан асықты алыстан көздеп атпай, жақыннан жайпай ату; сүріп ату - асық атқанда сақаны жер бетімен сырғыта ату; төрден ату - шеңбер ішінде, сызықтан 40 см ары жатқан, не шеңбер үстінде жатқан асықты шеңбер ішіндегі сақа жатқан жерден ату; ұра ату - шеңбердің сыртынан тұрып ату; шертіп ату - жақын жерде жатқан асықты сақамен түбінен шиыра ату; асық ойындарының негізгі тәсілдерінің бірі - сақамен кенейді ату; 2. Ойынның шарты бойынша (мәс, «Хан» ойынында) тұрғысы «биік» асық пен тұрғысы «төмен» асықты атып алу; Асық белгілеу - көнге тігілген асықтардың ішінен біреуін белгілеп қойып, сақаны соған тигізуге тырысу; Асық иіру//үйіру - алшы түсіру үшін асықты бас бармақ пен сұқ саусақ арқылы шиыру; Асық қағу - бір қолмен асықтарды аспанға атып, әлгі қолмен қағып

алу; Асық қаршу – асықтарды дорбаға салып сақтау, жию; Асық тігу – асық ойнаушылардың қолдарындағы асықтарын көнге келісілген мөлшерде қаз-қатар қойып шығуы; Асық ойнау – кенейлерді қаз-қатар тігіп, қолдарындағы сақаларымен көздеп ату арқылы мергендіктерін таныту; Асық ұту – асық ойындарының негізгі мақсаты, ойынға қатысушылардың асығын шеберлік, әдісқойлықпен ұтып алу; Ат жарыстыру – асық ойынында ұтылған бала ұтқан баланы арқасына көтеріп алып, белгіленген жерге дейін жүгіріп баруы; Тайтұқыр – саусақтардың бүгілген қырымен ұтылған баланың басынан ұпай алу тәсілі; Ханды қарабасты – «Хан», т.б. асық ойындарында көп асықтың ішіндегі ерекше боялған, хан сайланған асықтың асықтарды шаша иірген кезде басқа асықтардың астында көрінбей қалуы. Мұндай кезде ойыншылар бас салып, асықты талап алады; Ханды тонау – «Хан талапай» ойынында «хан» тәйке түскенде, ойыншылардың бәрі жабылып ханды жабыла тонау – көбірек асық алып қалуға тырысу; Ханның досы – «Хан талапай» ойынында жеңген адам ұтқан асықтарын өз қолында қор етіп ұстайды да, «ханмен» бірге бір артық асықты «ханның досы» деп бөліп қояды; Шиіріп ату//Шиіру – асықты атқанда шиырып, өз өсінен айналдыра ату; Шу түсу – бәрі бүге, не бәрі шіге – түсу; Шіге түсу – асықтың ойыс жағы жоғары қарата жатуы. Асық ойынында қолданылатын сөздер Көйт – асық ойынында таласып алатын ұпай, не кезек. «Асық ұтыс сықылды алыс-беріс, Тірі жанның қылғаны бүгін тегіс; Бірі көйтке таласып, бір арам қып, Төбелескен, дауласқан жанжал-керіс» (Абай). Бұл арадағы «көйт» – орыс тілінен ауысқан «ход» сөзінің өзгерген түрі; Көн – асық ойындарында ойнаушылардың өз асықтарын (бірден, екіден – келісім бойынша) қатарластыра тігетін, кейде өкше тіреп тұрып асық ату үшін, не белгіленген жүлдені көрсетіп қою үшін сызылған шартты сызық; Қала – асықтардың қатарластыра тізілген тізбегі; Мәре – асық ататын, белгіленген жер; Ұры – «Ханым, дат» асық ойынына «хан», «уәзірмен» қатар қатысатын символды кейіпкерлердің бірі. ҚАҚПАҚЫЛ Ойыншы асықты уысына толтырып алады да, оларды жоғары атып жіберіп, қолының сыртын тоса қояды;

қолдың сыртындағы асықтың саны нешеу болса да жоғары атып жіберіп, жерге түсірместен қайта уысына қағып алуы керек; егер асықтардың біреуі жерге түсіп кетіп, уысқа түскен асық саны қол сыртындағы асық санынан кеміп қалса, ойын тоқтатылып, кезек қарсыласқа беріледі; ойыншы қағып алған асығын жанына қояды да, төсеніш үстіне шашылып түскен асықтарды бір-бірлеп алып тауысады. Ол мынадай тәртіппен орындалады: ойыншы жанына қойған асықтардың ішінен біреуін таңдап алып, жоғары лақтырады да, жерде жатқан асықтардың біреуін алып үлгеріп, жоғарыдан түсіп келе жатқан асықты қағып алады; жерден көтерген асықты жанындағы асыққа қосады; жердегі асықты осылайша тауысқан соң, сол ойыншы 10 асықтың біреуін өзіне иемденіп, 9 асықпен ойынды әрі қарай жалғастырады; егер ол қателік жібермей ойындағы асықтың барлығын жаңағы 1 ереже бойынша ұтып шықса, жеңімпаз атанады, ал қателік кетсе, кезек қарсыласқа беріледі; Алшы, оңқа, хан... АЛШЫ. Ойын басталар алдында әрбір ойыншы сақасын иіреді. Кейде барлық ойыншылардың сақасын бір адам уыстап алып, жерге шашады. Кімнің сақасы алшы түссе – бірінші кезекті, тәйке түссе – екінші, бүк түссе – үшінші, шік – төртінші кезекті алады. Ойынға қатысушылар көнге келісім бойынша (әдетте, әр ойыншы екі- үш) асық тігіп, кезегімен ата бастайды. Сақа мен асық бірдей жағымен түскен болса, асықты алып, ары қарай ата береді. Сақа алшысынан түсіп, асық басқаша жатса да, асықты алады. Сақа мен асықтың жатысы сәйкес болмаса, асықты алуға болмайды. Кезегін келесі ойыншыға береді. Осылайша көндегі асықтарды тауысып, қайтадан тігеді де, ойынды жалғастыра береді. АСЫҚ АТУ ойынында аумағы екі-үш қадамнан тұратын дөңгелек көн сызылады. Ортасына әр ойыншы келісім бойынша екі-үштен (не одан да көп) асық тігеді. Сақасын иіру арқылы кезегін алған ойыншылар он-он бес қадамдай қашықтан тігілген асықтарды сақамен ата бастайды. Ойыншы сызықтың сыртына шыққан асықты ғана алады да, ары қарай сақасының жатқан жерінен (егер сақа сызықтың ішінде жатса, онда сызықтың сыртынан ғана атуға болады) қайтадан ата бастайды. Егер ойыншы бірде-бір асықты дөңгелек көннің сыртына шығара

алмаса ойыннан шығады. Ойыншылардың бәрінің кезегі біткенде асықтарды қайта тігіп ойын жалғаса береді. КЕТСІН БІР ойынына қатысушылардың саны екіден аспауы керек. Екеуі сақаларын біріктіріп, кезек алу үшін иіреді. Бірінші кезек алған ойыншы өз қарсыласының сақасын шамасы келгенше алысқа ұшыруға тырысады. Сақаның алғашқы жатқан жерінен ұшып барған орнына дейінгі ара қашықтықты табан ұзындығымен өлшейді, қанша табанға ұшырса, яғни атушы өзінің қойған шарты бойынша сақаны ұшырған қашықтығына байланысты ұтқан асығын алады. Ондағы шарт, айталық, әр үш табанға бір асық, болмаса, табан басына бір асық бола ма, ол ойыншылардың өзара келісулеріне байланысты. Сондықтан бірінші атушы бірге, екіге, үшке, төртке, тағысын тағы кеттім деп шарт қояды. Бұдан соң екінші ойыншы қарсыласының сақасын атады. Ол да өзінің шартын қояды. Осылайша кезектесумен ойын жалғаса береді. АСЫҚ ТАБЫСУ – асық ойынының бір түрі. Біреу асықты жасыруға, екіншісі оны табуға тиісті. Тапса – жеңді, таба алмаса – жеңілді. ОҢҚА – бұл ойын «Омпа» деп те атала береді. Оны көбінесе асығы мол бозбалалар ойнайды. Таза алаңдарда, үлкен бөлмелерде ойнауға болады. Ойнаушылардың санына шек қойылмайды. Ойынның мақсаты – асық ұту. Ойнаушылар арасы 20 қадам екі көн сызады да, дәл ортасындағы сызыққа әрбір ойыншы өздерінің асықтарын тігеді. Тігілген асықтардың ортасына бір асықты мұртынан оңқа тұрғызады. Ойнаушылар бірінің артына бірі, әркімнің өз кезектері бойынша қатарға тұрып, қолдарындағы сақалармен оңқаны ата бастайды. Егер кімде-кім оңқаға тигізсе, онда көндегі асықты түгел алады. Ал оңқаға тимей жанындағы асықтарға тисе, онда сол атқан асығын ғана алады. Асық таусылған сайын, көнге асық қайтадан тігіліп отырады. ХАН – асық ойынының бір түрі; ойынға қатынасатын балалар сан мөлшерін бірдей ғып асық шығарады да ұтысады. Ұтыстың тәртібі: әуелі ойынға қатынасатын балалар «ханды» жағалай иіріп шығады да, кім алшы түсірсе, ойынды сол бастайды. Ойын бастаған бала, балалардың ойынға салған асықтарын жерге шашып жібереді; тәртіп: бүкті бүкпен ғана, шікті шікпен ғана ату және бір ғана үсік саусағымен

ату... Бала ең алдымен «ханды» атып алады. Асықты алғаш шашқанда, «хан» алшы түссе, «хан талапай» болады. Онысы шашылған асықтарды үлгергенше талап алу... Бұл «хан талапайда» әр бала қолына «ханды» түсіруге тырысады. Хан талапайды Сәбит Мұқанов өз кітабында «хан таламақай» деп қолданады. Хан ойынында ойнаушылардың санына шек қойылмайды. Ойынға өзара келісімдері бойынша әрқайсысы ортаға асықтарын шығарады да, кезегімен барлық асықты жинап алып, қос қолдап иіре бастайды. Әр ойыншы ортаға бестен, болмаса оннан шығарады [3, 547-555 бб.] ТАС ҚАЛА – асық ойынының бір түрі. Ойынға қатысушыларға шек қойылмайды. Олар тегіс жерді таңдап алып шеңбер сызады да, дәл ортасына асықтарды бірінің үстіне бірін пирамида етіп жияды. Содан соң асық тігілген жерден ойынға қатысушылардың жас ерекшеліктеріне қарай сәре белгіленеді. Оның қашықтығы 7-8 м- ден кем болмауға тиіс. Ойынды бірінші болып бастайтын ойыншыны анықтау үшін сақаларын иіреді. Кімнің сақасы елден бұрын омпә не алшы түссе, ойынды сол бастайды. Қалғандары да осы тәртіппен өз кезектерін алады. Атушы «Тас қалаға» сақасын дәл тигізіп, бір асықты шеңберден шығарса, ойынды жалғастырып, сақасы жатқан жерден қайта атады. Егер де бірінші атушы «Тас қалаға» тигізе алмаса, онда екінші ойыншы атады. Егер атқан ойыншы «Тас қаланы» бұзып, бірақ асықты шеңберден шығара алмаса, онда айыбын қосып, «Тас қаланы» қайта тұрғызады. Егер атушы «Тас қаланы» бұзып, жоғарыда айтқандай бір асықты шеңберден шығарса, онда қалған асықтарды шеңберден шығара алмағанға дейін ата береді. Қалған ойыншылар бұзылған «Тас қаланың» бытырап жатқан қалдықтарын (асықтарын) атып алады. Қызыл сақа Қызыл сақа – қызыл түске боялған сақа; Оңқай сақа – тұмсығы оң жаққа қарап тұрған сақа; Сақа-бата – оңқай сақа; оң қолмен атуға оңтайлы сақа; Сары сақа – сары түске боялған сақа; Солақай сақа – тұмсығы сол жаққа қарап тұрған сақа; Сол солақай сақа – сол қолмен атуға оңтайлы сақа; Төрт асық – төрт асықпен ойналатын құмар ойыны; Шикі сақа – шикі жіліктен алынған сақа. Оқ – «Ұпай», «Хан талапай», т.б. асық ойындарда ататын асықтың өзіндік атауы; Жебе – «Ұпай», «Хан

талапай», т.б. асық ойындарында ататын асықтың екінші аты; Кейде оқ деп те аталады; Киік – кейбір асық ойындарында (мыс. «Хан талапай», «Ұпай», т.б.) ататын асық – «оқ», не «жебемен» атып алынатын асықтың өзіндік аты; Кенек – сақа сайланған ірі де шымыр асық: Қорғасын құйған кенектей (Т.Әлімқұлов. Кертолғау. Алматы, 1973); Сақа – асық ойындарында ұстап, атып ойнау үшін жеке ойыншының қолына көп асықтың ішінен сайланып, таңдалып алынған қолға қолайлы, ірі де салмақтысы. Әдетте, ойыншы ойынды ұтымды ойнау үшін қолына ұстаған сақасының сай болуына ерекше мән береді. Сондықтан ойыншы сақаны құлжаның, не қошқардың ірі асығынан сайлап алып, оның әр жерін (шігелігіне, не алшы, тәйке жақтарын) тесіп, қорғасын құйып, бояп, салмақты да тұрғыш етіп ұстауға тырысады: Сақадай сай // Сақадай сайлану – бір нәрсеге әзір тұру, даяр болу. Сақа құю – алшы тұрғыш болу үшін сақаның тәйке жағын тесіп, сол қуысқа қорғасын құю; Сақамен ату – асықты тек сақамен ойнайды; Сақа сайлау – көп асықтан өзіне лайықтысын таңдау; Сақа салу – ойынды бастаушыны немесе кезекте кім ататындығын анықтау үшін сақаларын жинап алып, бас ойыншының, не қалыс біреудің сақаларын жерге үйіріп тастау (алшы не тәйке тұруына қарай) арқылы айқындайды; Сақа салыстыру – ойынға қатысушы балалар ойынды бірінші болып бастаушыны және одан кейінгі кезекте ойнайтындарды алдын ала анықтау үшін олардың біреуі сақалардың бәрін жинап алып, екі уысына салып, шайқап-шайқап араластырып, тақыр жерге шашып жіберіп, сақасы алшы тұрған баланы «бірінші», екінші шайқап шашқанда сақасы алшы тұрған баланы «екінші» деп, т.т. осылай кезек анықтау тәсілі, ойын шарты; Сақа сүру – сақа сүріп ойнау; Сақа тұту – сақа ретінде ұстау; Сақа ұстау – сақасы жоқ болған жағдайда асықтарының ішінен біреуін сақа орнына уақытша ұстау. Асық ойындары негізінен екіге бөлінеді: далада ойнайтын және үй ішіндегі ойындар. Дала ойындарына негізінен асықта сақамен алыстан атып ойнайтын түрлері жатады. Асық ойындарының түрлері өте көп. Олар: шыр, шеңбер, үш табан, арқаласпақ, әйзік, атқақпыл, шығу, төрт асық, омпы, сасыр, алшы, қақпақыл, бес

асық (бес тас), хан, ханталапай, қора, құмар, таған, бүк-шік, иіркекіл, жемекіл және т.б. Осылардың ішінен халық арасында кең тараған түрлеріне тоқталып өтейік. Асық ойынында тігілген асықтарды атуға жарамды сақа таңдап алынады. Сақа болатын асық салмақты, ірі болуға тиіс. Ол көбінесе еркек қойлардың, не қошқарлардың асығы болып келеді. «Алшы ойыны» сақаның салмақты да алшы тұрғыштығына байланысты. Бұл ұту үшін өте қажет. «Алшы ойынын» ойнаушыларға шек қойылмайды. Ойын басталар алдында, ойын жүргізуші, барлығының сақаларын жинап алып, ойында әркімнің кезегін белгілеу үшін, яғни, кімнен кейін кім асық ату керектігін анықтау үшін, сақаларды иіреді. Иірген кезде кімнің сақасы алшы түссе, сол бірінші, тәйке түссе екінші, бүк түссе үшінші, шік түссе одан кейін асық ататын болады. Атқан кезде сақасы мен асығы бір жақты түссе, атқан асығын алып, әрі қарай ата береді. Енді бірде асық атқан кезде сақасы алшы түсіп, асық кез келген жағында жатса да асықты алады, тағы атады, ал сақа мен асық екеуі екі түрлі түссе, онда алмайды. Ол атуды тоқтатып, кезекті келесі ойыншыға береді. Екінші ойыншы өз кезегінде сақасын иірген кезде тәйке түссе, онда өзінен кейін кезекте тұрған ойыншы көмбеде тұрып оның тәйке түскен сақасын атады, тигізсе, сақа иесі ойыннан шығып қалады, тигізе алмаса, өзі ойыннан шығады. Кезек алу үшін сақаларын иірген кезде бүк, шік түскен ойыншылар өз кезектерімен көнге тігілген асықты ата береді. Осы ретпен көндегі асықты атып тауысқанға дейін ойнайды да, асықтарын қайта тігіп, ойынды жалғастыра береді.

АЛШЫ

ШІК

БҮК

ТӘЙКЕ

2. 5 Асық ойындарының пайдасы БҚО туризм, дене шынықтыру және спорт басқармасы оқу-спорт және туризм жұмыстары жөніндегі бөлімінің бастығы Тұрарбек Бекарыстановтың айтуынша, асық ойыны көздің көру қабілетін және қолдың ептілігін арттырады. Асықтың атып ойнайтын түрі үнемі қимыл-қозғалысты қажет ететіндіктен,

денені қыздырып, бойдағы қан айналымын жақсартады. Ойын барысында үнемі отырып-тұру, жүрелей отыру, тізені бүгу, созыла түсіп, көздеп ату және тағы басқа дене қимылдары жас балалардың денесін шынықтырып, аяқ- қолдағы буын ауруларының алдын алады. Сондай-ақ асық ойынындағы алыстан көздеп ату тәсілі баланы жастайынан мергендікке үйретеді. Асық ойыны арқылы кішкентайынан мергендікке баулынған қазақ жауынгерлері садақ тартудан да, найза лақтырудан да алдарына жан салмаған. «Осындай ерекшеліктері бар асық ойыны ұлттық ойындар құрамына еруге әбден лайық. Шындап қолға алса, бұл ойынды қазақтың кез келген баласы тез меңгеріп кетеді. Денсаулыққа зиянын тигізетін компьютерден гөрі, таза ауада ойналатын қимыл- қозғалысқа толы асық ойыны балалар үшін әлдеқайда пайдалы. Асық ойнап үйренген бала қазіргі балалардай компьютер алдында күн ұзақ көз майын тауысып отырып алмайды. Асық шахмат пен тоғызқұмалақ секілді арнайы алаңды қажет етпейді. Бұл ойын – нағыз бұқаралық спорт түрі» – дейді Тұрарбек Жарасбайұлы. Асық ойыны күндіз де, түнде де ойналады. Күндізгісі – мергендікке, түнгісі – ептілікке баулиды. Атқа қарғып мініп садақ ататын қазақ жігіттерін бүгінгі таңда мүлде кездестірмейміз. Жастайынан дәлдеп сақа атып, көз жанарын мергендікке баулымаған балалардан әрине мұндайды күтудің өзі артық болар. Дегенмен, ештен кеш жақсы дегендей бүгіннен бастап асық ойындарын арнайы балалар спорты деп қабылдап, мектептерге пән ретінде енгізсек қазақ балалары үшін үлкен жақсылықтың алды болар еді.

III Қорытынды Ұлт ретінде әлемге танылу үшін қай кезде де ұлттық құндылықтарымызды сақтай білуіміз қажет. Осы ретте техника дәуірі тасасында қалып тұрған ұлттық ойындарымызды қайта жаңғыртып, насихаттай білсек нұр үстіне нұр болар еді. Бұрындары ата-бабаларымыз «асық ойнаған – азар» деп балаларын тек еңбекке баулуды ғана мақсат еткен. Қайдан білсін, ғасырлар өте сол ұлттық құндылықтарымызбен жылап көрісетінімізді. Жастар санасын улаған түрлі интернет ойындарының оларды жақсылықтан гөрі жамандыққа көбірек итермелейтінін айтып та, жазып та жатыр.

Жасөспірімдер арасындағы түрлі қылмыстардың көбейіп баратқандығы да осыдан болар. Менің ғылыми жобаны жазуда алдыма қойған мақсатымның өзі де сол ұлттық құндылығымыздың бірі де бірегейі – асық ойындарының пайдасын насихаттау болатын. Бүгінгі таңда адам үшін де, қоғам үшін де пайдасы мол бұл пікірлер тыңдай білген адамның құлағына жетер деп ойлаймын. Ұлттық асық тарихын ұмыт қалдырмай, жаңашыл леппен ойындар ойлап табу да әрбіреуіміздің қолымыздан келері хақ. Асық – таусылмас мұрамен қатар, таусылмас идея деп айтар едім. Оған дәлел Б.Момышұлының айтқаны: «Асық ептілікке, мергендікке баулиды. Бұл – үлкен халықтық тәрбие», – деп жоғарғы басшылыққа хат жазған болатын.

Ұсыныс: 1. Бұл үшін асықты ұлттық ойынның түрі ретінде бір жүйеге келтіріп, ережелерін бекіту арқылы мектепішілік спорт ойындарының қатарында насихаттауды ұсынам. 2. Оқушылардың бойындағы жасырын қабілеттерін ашу және дамыту, рухани жан-дүниелерін байыта түсуге негіз болатын мектепішілік үйірмелер жұмысын қолға алынып, асық ойыны үйретілсе.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. А.Жүнісов. «Фәниден бақиға дейін». Алматы, «Қайнар» 1994.
2. Сағындықов Е. С. Қазақтың ұлттық ойындары. Алматы, «Рауан» 1991
3. Материал Әбдуәли Қайдардың «Қазақтар ана тілі әлемінде: Қоғам» (II том. А., 2013. 547–555 бб.) кітабынан алынды.
4. Г. Исаева, Асық ойынында қолданылатын іс-әрекеттер, әдіс-тәсілдер
5. Аюбай Құралұлы «Ұлттық дүниетаным» Алматы. 1997жыл
6. Б.Төтенаев «Қазақтың ұлттық ойындары» (Алматы, 1994)
7. Г.Т.Ерғожина Ұлттық ойындардың білімділік, тәрбиелік рөлі мен мәні // Қазақстан-Заман. 2012. 22 наурыз. № 13. – 16 б.

8. Т.Асқартегі, Асық - мергендікке тәрбиелейді. // Азия транзит. - 2004. № 6. Б. 53-55.

9. Ш.Ыбыраев, «Соқыртеке: ауыз әдебиетіндегі балалар ойындарының үлгілері», Алматы: Өнер, 1990. 176-бет.

10. Соқыртеке: Ауыз әдебиетіндегі балалар ойындарының үлгілері. Құрастырған Ш.Ыбыраев. Алматы: Өнер, 1990. 176-бет.

«ҚАЗАҚСТАН КЕН ОРЫНДАРЫНДАҒЫ САЗДЫ МИНЕРАЛДАРДЫҢ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ»

Асанов Аманкайт, Мамешова Саят Алишериевна
Татыханова Гульнур Сайрановна,
Савицкая Татьяна Александровна

Профессор, академик, М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қаласы
е-mail: sayatalisherievna@gmail.com

Аға оқытушы, магистр, М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қаласы
е-mail: sayatalisherievna@gmail.com

х.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Қ.. Сатпаев атындағы Қазақ Ұлттық
техникалық зерттеу университеті, Алматы қ
е-mail: sayatalisherievna@gmail.com

х.ғ.д., профессор, Беларусь мемлекеттік университеті
е-mail: sayatalisherievna@gmail.com

Аңдатпа

Бұл зерттеу жұмысы Қазақстандағы Келес, Қызылорда және Таған кен орындарынан алынған саз балшық минералдарының физика-химиялық қасиеттерін зерттеуге арналған. Минералдардың химиялық және минералогиялық құрамын анықтау үшін жоғары дәлдіктегі рентген-флуоресценттік спектрометрия (XRF) және рентгендік дифракция (XRD) сияқты заманауи аналитикалық әдістер қолданылды. Бұл әдістер саз балшық минералдарының элементтік құрамын, кристалдық құрылымының сипаттамаларын және фазалық құрамын жоғары дәлдікпен анықтауға мүмкіндік берді.

өзгертуге және олардың негізінде жаңа функционалдық материалдар жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: саз балшықтары, монтмориллонит, бентонит, бұрғылау ерітінділері, физика-химиялық қасиеттер

Қазақстанның кен орындарындағы сазды минералдардың құрамын және физика-химиялық қасиеттерін зерттеу еліміздің геологиялық және тау-кен саласының маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Сазды минералдар әртүрлі өнеркәсіп салаларында кеңінен қолданылады, соның ішінде құрылыс, химия, металлургия және ауыл шаруашылығы. Бұл минералдардың ерекшеліктері, оның ішінде химиялық құрамының көптүрлілігі мен физика-химиялық қасиеттері, олардың өнеркәсіптік қолданылуына тікелей әсер етеді. Қазақстанның әртүрлі аймақтарында орналасқан сазды минералдар кен орындарының зерттелуі, олардың өндірістік мүмкіндіктерін тиімді пайдалану үшін маңызды ақпарат береді. Сонымен қатар, осы минералдардың экологиялық әсерлерін және оларды өңдеудің технологиялық аспектілерін зерттеу де өзекті мәселе болып табылады. Бұл жұмыс Қазақстанның сазды минералдар кен орындарының құрылымы мен қасиеттерін тереңірек түсінуге бағытталған және химиялық тұрақтылықтары жатады. Сазды минералдардың физика-химиялық қасиеттері олардың әртүрлі технологиялық процестерде қалай қолданылатынына тікелей әсер етеді. Мысалы, бентонит сазының жоғары су сіңіру қабілеті оны құрылыс индустриясында және суды тазарту процестерінде тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, ал каолинит сазының жоғары температураға төзімділігі керамикалық өнеркәсіпте маңызды рөл атқарады.

Қазақстанның сазды минералдарының құрамы мен қасиеттерін зерттеу, сондай-ақ олардың өнеркәсіптік қолданысын бағалау еліміздің геологиялық байлықтарын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу сондай-ақ экологиялық тұрғыдан маңызды, өйткені минералдардың қазылуы мен өңделуі кезінде туындайтын экологиялық әсерлерді алдын алу үшін олардың қасиеттерін жан-жақты түсіну қажет. Осылайша, сазды минералдар кен орындарының құрылымы мен химиялық құрамын терең зерттеу, оның физика-химиялық қасиеттерін анықтау, елдің табиғи ресурстарын ұтымды және экологиялық тұрғыдан қауіпсіз пайдалану жолдарын ұсынуға негіз болады.

Бұл зерттеу жұмысы Қазақстанның сазды минералдар кен орындарын тереңірек зерттеуге, олардың құрылымы мен химиялық құрамын нақты анықтауға және физика-химиялық қасиеттерін талдауға бағытталған. Осы арқылы сазды минералдардың әртүрлі салалардағы мүмкіндіктерін толық ашып, олардың өнеркәсіптік пайдалану деңгейін арттыруға үлес қосу көзделеді. Сонымен қатар, бұл зерттеу минералдардың экологиялық әсерлерін ескере отырып, олардың қоршаған ортаға тигізетін әсерін азайту жолдарын да қарастырады.

Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді пайдалану және оларды қайта өңдеу мақсатында сазды минералдардың әртүрлі қасиеттерін зерттеу маңызды болып табылады. Бұл жұмыс, ең алдымен, еліміздегі сазды минералдардың ғылыми негізде зерттелуін қамтамасыз етіп, олардың

өндіріске енгізілуі үшін қажетті теориялық және тәжірибелік деректерді ұсынуға бағытталған. Сондай-ақ, сазды минералдардың технологиялық қолданыс аясын кеңейту, оларды экологиялық тұрғыдан қауіпсіз өндіру мен өңдеу әдістерін жетілдіру мақсатында бірқатар ұсыныстар беріледі.

Қазақстанның сазды минералдар кен орындары тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар ғылыми-зерттеу және экологиялық тұрғыдан да маңызды. Сазды минералдардың химиялық құрамындағы ерекшеліктер мен физика-химиялық қасиеттері олардың әртүрлі салаларда, атап айтқанда құрылыс материалдарын жасау, ауыл шаруашылығы, химия өнеркәсібі, экология саласында қолданылуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сазды минералдардың өңделуі кезінде пайда болатын қалдықтардың қоршаған ортаға әсерін зерттеу және оларды тиімді пайдалану әдістерін қарастыру экологиялық мәселелерді шешуге көмектеседі.

Бұл зерттеу сазды минералдардың Қазақстанның ұлттық экономикасы үшін маңыздылығын бағалау мақсатында жүргізілуде. Сазды минералдардың құрамын зерттеу, олардың физика-химиялық қасиеттері мен экологиялық әсерлерін талдау еліміздің ресурстық әлеуетін тиімді пайдалануға және табиғи ресурстарды ұтымды түрде игеруге жол ашады. Бұдан басқа, сазды минералдардың технологиялық қолданылу саласын кеңейту арқылы еліміздің өндіріс саласындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға үлес қосуға болады.

Жалпы алғанда, зерттеу жұмысы сазды минералдардың Қазақстан экономикасының түрлі салаларындағы маңызын көрсетуге және олардың ғылыми негізде тиімді пайдаланылуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Сазды минералдардың құрамы мен физика-химиялық қасиеттері олардың түрлі өнеркәсіптік салалардағы қолданылуына айтарлықтай ықпал етеді. Қазақстанның сазды минералдар кен орындары химиялық құрамындағы әртүрлілікпен ерекшеленеді, олардың құрамында негізінен кремний, алюминий, темір, магний, кальций және басқа да элементтер кездеседі. Әрбір минералдың химиялық құрамы оның физикалық қасиеттеріне тікелей әсер етеді. Мысалы, бентонит сазының құрамындағы алюминий мен кремнийдің жоғары деңгейі оның су сіңіру қабілетін арттырып, құрылыс саласында, соның ішінде жер асты жұмыстарында тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, каолинит сазының құрамындағы алюминий оксиді жоғары температураға төзімділікті қамтамасыз етіп, оны керамикалық және металлургиялық өндірістерде кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Қазақстандағы сазды минералдардың физика-химиялық қасиеттері әртүрлі өнеркәсіптік технологиялар үшін маңызды, себебі олардың пластикалық қасиеттері, температураға тұрақтылығы және химиялық реакцияларға төзімділігі түрлі өндіріс процестерінде кеңінен пайдаланылады. Әсіресе, сазды минералдардың экологиялық тұрғыдан тиімді

өңделуі мен пайдаланылуы еліміздің табиғи ресурстарын ұтымды және экологиялық таза түрде пайдалану үшін маңызды болып табылады.

Сазды минералдардың технологиялық қолданылуы олардың физика-химиялық қасиеттеріне негізделеді, бұл минералдарды түрлі салаларда тиімді пайдалану үшін маңызды фактор болып табылады. Мысалы, бентонит сазының жоғары су сіңіру қабілеті оны мұнай өндіру, құрылыс және суды тазарту салаларында кеңінен пайдалануға мүмкіндік береді. Бентонит сазы құрылыс саласында негізінен қазу жұмыстарында және топырақтың тұрақтылығын сақтау үшін қолданылады. Сонымен қатар, бентонит сазының химиялық құрамындағы алюминий мен кремнийдің арақатынасы оны цемент өндірісінде де тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Ал каолинит сазының жоғары температураға төзімділігі оны керамикалық өндірісте, фарфор және басқа жоғары температурада күйдіруді қажет ететін материалдарды өндіруде қолдануға мүмкіндік береді. Каолинит сазының химиялық құрамындағы алюминий оксиді мен кремнийдің қасиеттері оны арнайы өндірістерде пайдалану үшін аса қолайлы етеді, әсіресе керамикалық бұйымдар мен жоғары сапалы плиткаларды жасау кезінде. Бұл минералдың басқа саздармен салыстырғанда жоғары механикалық және термиялық қасиеттері оны өнеркәсіпте маңызды ресурс етеді.

Қазақстандағы сазды минералдардың экологиялық аспектілері де ерекше назар аударуды қажет етеді. Минералдарды қазу және өңдеу кезінде қоршаған ортаға зиянды әсерлер туындауы мүмкін, сондықтан олардың өңдеу технологиялары мен экологиялық қауіпсіздігі маңызды мәселе болып табылады. Осы орайда, сазды минералдарды қайта өңдеу және оларды экологиялық тұрғыдан тиімді пайдалану жолдарын іздеу өте маңызды. Қазақстанның сазды минералдары кен орындарының экологиялық әсерін бағалау және оларды ұтымды пайдаланудың экологиялық қауіпсіз тәсілдерін әзірлеу еліміздің табиғи ресурстарын ұтымды және тұрақты пайдалану үшін қажет. Бұл саладағы ғылыми зерттеулер сазды минералдарды қайта өңдеудің тиімді әдістерін анықтап, олардың экологиялық зардаптарын азайтуға мүмкіндік береді.

Сазды минералдардың физика-химиялық қасиеттерін зерттеу тек өнеркәсіптік тиімділік тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ экологиялық тұрғыдан да маңызды. Қазақстанның сазды минералдары табиғи байлық ретінде еліміздің экономикасына маңызды үлес қосып, көптеген салаларда қолданылу мүмкіндігіне ие. Дегенмен, сазды минералдарды өндіру және өңдеу процестерінде экологиялық тәуекелдер мен проблемалар да туындауы мүмкін. Бұл минералдардың қазылуы кезінде қоршаған ортаға әсер ететін қалдықтар мен ластану мәселелері көбейіп, су ресурстарының ластануы мен топырақтың бұзылуына әкелуі ықтимал. Осыған байланысты, сазды минералдарды тиімді әрі экологиялық қауіпсіз өңдеудің технологиялық әдістерін

зерттеу маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Қазақстанның сазды минералдар кен орындарын тиімді пайдалану үшін, олардың экологиялық әсерін ескере отырып, экологиялық нормалар мен стандарттарға сәйкес жаңа технологияларды енгізу қажет. Бұл минералдарды өңдеу барысында зиянды қалдықтардың мөлшерін азайту, қалдықтарды қайта өңдеу және экологиялық қауіпсіз өндіріс әдістерін қолдану сазды минералдардың өнеркәсіпте пайдаланылуын қамтамасыз ету үшін маңызды шаралар болып табылады. Сонымен қатар, сазды минералдардың өндірісін дамыту кезінде экологиялық білім мен ақпараттық технологияларды қолдану қажет, себебі олар қоршаған ортаға зиянды әсерлерді алдын алуға көмектеседі.

Қазақстандағы сазды минералдардың өнеркәсіптік қолданылуын арттыру үшін олардың физика-химиялық қасиеттерін тереңірек зерттеу қажет. Осы зерттеулердің нәтижесінде, сазды минералдардың химиялық құрамы мен құрылымын нақты анықтап, олардың әртүрлі салалардағы тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Мысалы, құрылыс саласында бентонит сазының қолданылуы үшін оның пластикалық қасиеттері мен жоғары тұтқырлық қасиеттері маңызды. Бентониттің сорбциялық қасиеттері оны мұнай және газ өндірісінде де қолдануға тиімді етеді, әсіресе суға сіңірілетін қалдықтарды тазарту үшін.

Ал каолинит сазының жоғары температураға төзімділігі оны металлургияда және керамикалық өнімдер өндірісінде пайдалану үшін аса маңызды етеді. Каолинит сазының құрамындағы алюминий оксиді мен кремнийдің жоғары деңгейі оны жоғары сапалы фарфор, плитка және басқа да термиялық өңдеуді талап ететін материалдар жасау үшін қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оның құрамындағы химиялық элементтердің бірегей арақатынасы оның кең ауқымды қолданылуына мүмкіндік береді, себебі ол түрлі индустриалды процестерге ыңғайлы.

Қазақстандағы сазды минералдардың экологиялық тұрғыдан өңделуі мәселесі де маңызды болып табылады. Сазды минералдар кен орындарын қазу барысында қоршаған ортаға жағымсыз әсерлердің болмауын қамтамасыз ету үшін экологиялық таза әдістер мен жаңа технологияларды енгізу қажет. Қалдықтарды қайта өңдеу және сазды минералдарды экологиялық тұрғыдан тиімді пайдаланудың жаңа тәсілдерін әзірлеу экология мен өндіріс арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Экологиялық стандарттарға сәйкес сазды минералдарды өңдеу және олардың қалдықтарын тиімді жою технологияларын енгізу, сондай-ақ минералдардың қайта өңделуін қамтамасыз ету экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды шаралары болып табылады.

Сонымен қатар, Қазақстанның сазды минералдар кен орындарын зерттеу мен дамыту экономиканың әртүрлі салаларында жаңа жұмыс орындарын құруға

мүмкіндік береді. Бұл минералдар ауыл шаруашылығында тыңайтқыш ретінде, құрылыс саласында құрылыс материалдарын өндіруде, химиялық өндірістерде катализаторлар мен басқа да қосалқы заттар ретінде пайдаланылуы мүмкін. Сондықтан, сазды минералдардың толыққанды зерттелуі және олардың өнеркәсіптік қолданылуы Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін маңызды фактор болып табылады.

Бұл зерттеу Қазақстанның сазды минералдары кен орындарының тиімді пайдаланылуы мен олардың экологиялық және технологиялық мәселелерін шешуде жаңа тәсілдер мен ұсыныстар беруді мақсат етеді. Қазіргі таңда бұл саладағы ғылыми зерттеулерді жалғастыру, сазды минералдарды өңдеудің жаңа әдістерін енгізу және оларды экологиялық тұрғыдан тиімді пайдалану елдің табиғи ресурстарын ұтымды пайдалану және экологиялық қауіпсіздікті сақтау жолында маңызды қадам болып табылады.

Қазақстанның сазды минералдары кен орындары еліміздің табиғи байлықтарының маңызды бөлігі болып табылады. Олардың құрамындағы элементтер мен физика-химиялық қасиеттері түрлі өнеркәсіп салаларында, әсіресе құрылыс, химия, металлургия және экология салаларында кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Бентонит, каолинит және басқа сазды минералдардың жоғары су сіңіру, тұтқырлық, жоғары температураға төзімділік сияқты қасиеттері оларды өндірістік және экологиялық процестерде тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанның сазды минералдарының өнеркәсіптік қолданыс аясын кеңейту үшін олардың физика-химиялық қасиеттерін тереңірек зерттеудің қажеттілігін көрсетті. Бұл минералдар тек өнеркәсіптік өнімдер өндірісінде ғана емес, сонымен қатар экологиялық тұрғыдан тиімді технологияларды енгізу арқылы қоршаған ортаға зиян келтірмей пайдаланылуы тиіс. Сонымен қатар, сазды минералдардың өңделуі мен қайта өңделуін экологиялық тұрғыдан тиімді жүргізу, қоршаған ортаға әсер ететін қалдықтарды минимизациялау үшін жаңа әдістер мен технологиялар енгізуді қажет етеді.

Қазақстанның сазды минералдары экономиканың түрлі салаларында қолданылуы мүмкін ресурстарды ұсына отырып, елдің индустриалды әлеуетін арттыруға, жаңа жұмыс орындарын құруға және экологиялық тұрақтылықты сақтауға мүмкіндік береді. Дегенмен, сазды минералдардың экологиялық қауіпсіздігі мен өңдеу әдістері бойынша ғылыми зерттеулерді жалғастыру және жаңа инновациялық технологияларды енгізу қажет. Осылайша, сазды минералдарды тиімді және экологиялық тұрғыдан қауіпсіз пайдалану Қазақстанның табиғи ресурстарын ұтымды қолдануға, экономикалық даму мен экологиялық сақтықты қамтамасыз етуге маңызды үлес қосатын болады.

Дегенмен, сазды минералдарды тиімді пайдалану және олардың өңдеу процестерінде қоршаған ортаға зиян келтірмеу мәселелері де өзекті болып

табылады. Осыған байланысты, сазды минералдарды өндіру мен өңдеу барысында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жаңа технологиялар енгізу және қалдықтарды өңдеу мәселелері басты назарда болуы тиіс. Экологиялық стандарттарға сәйкес сазды минералдарды өңдеудің тиімді әдістерін қолдану арқылы қоршаған ортаға теріс әсерлерді азайтып, олардың табиғи ресурстарды үнемді пайдалану процесін дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Вельде В., Менье А. Саз минералдарының кристалдық құрылымы мен физика-химиялық қасиеттерінің негіздері // Саз минералдарының шығуы топырақтарда және жаншылған жыныстарда. Берлин, Хайдельберг: Springer Berlin Heidelberg, 2008. В. 3-73.
2. Алло У.А., Мюррей Х.Х. Ақ бентониттің минералогиясы, химиясы және әлеуетті қолданылуы Аргентинадағы Сан-Хуан провинциясында // *Appl. Clay Sci.* 2004. Т. 25, № 3. В. 237-243.
3. Васильянова Л. Бентониттер экологияда // *Новости Науки Казахстана.* 2016. Т. 3. В. 70-101.
4. Комер Г.К. және басқалар. Саз минералдарының топырақтың кейбір құнарлылық қасиеттеріне әсері: Шолу // *Open J. Soil Sci.* 2019. Т. 09, № 09. В. 155-188.
5. Котал М., Бхомик А.К. Модификацияланған саздардан алынған полимерлі нано-композиттер: Соңғы жетістіктер мен мәселелер // *Prog. Polym. Sci.* 2015. Т. 51. В. 127-187.
6. Лиу П. Полимерлендірілген саз минералдары: Шолу // *Appl. Clay Sci.* 2007. Т. 38, № 1-2. В. 64-76.
7. Асанов А., Мәмешова С., Асанов А. Ғылыми журнал "НАС РК есептері" // *Оңтүстік Қазақстан саз минералдарының коллоидтық-химиялық және реологиялық қасиеттері.* 2023. Т. 346(2). В. 75-93.
8. Асанов А., Мәмешова С. Функционалдық полиэлектролиттердің сазды гидродисперсиялардың тұрақтылығына әсері // *Chem. Pap.* 2021. Т. 75, № 11. В. 5695-5703.
9. Пандей С. Сазды материалдардың соңғы даму тенденцияларына арналған толық шолу: Су тазарту үшін қолданылатын адсорбенттер // *J. Mol. Liq.* 2017. Т. 241. В. 1091-1113.
10. Ходжа М. және басқалар. Хасси-Мессауд Алжир мұнай алаңындағы шала проблемалары және су негізіндегі бұрғылау сұйықтығын оңтайландыру // *Appl. Clay Sci.* 2010. Т. 49, № 4. В. 383-393.
11. Грим Р.Е. Саздардың минералогиясы. Шетел әдебиеті баспасы, 1959.
12. Мюррей Х.Х. 2-тарау Саз минералдарының құрылымы мен құрамы және олардың физикалық және химиялық қасиеттері // *Developments in Clay Science.* Elsevier, 2006. Т. 2. В. 7-31.

■ Eurasian Innovative Scientific Research Center

Eurasian Science Review

Proceedings of the International Scientific-Practical Conference "Holistic Education:
System of Values, Progress, and Quality"
29-30 October 2024, Baku, Azerbaijan

Special Issues
October 2024

ISSN:3006-1164